شاهہ

جون

آکاڻيون

چيتمل پرسرام گلراجاڻي

سنڌ تحقيقي بورڊ حيدرآباد سنڌ

١٩٩٤

سورھ سنڌي ادب

صاحب خان ·سورھ· ميراڻي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

شاهَ جون آکاڻيون

(سمجھاڻيءَ سميت)

چيتنمل پرسرام گلراجاڻي

سنڌ تحقيقي بورڊ، حيدرآباد سنڌ.

۱۹۹۴ع

ڪتاب جو نالو:	شاهہ جون آکاڻيون
ليکڪ:	جيٺمل پرسرام گلراجاڻي
مرتب:	ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي
ڇاپو:	ٽيون (سنڌ ۾ پهريون)
ڇپجڻ جي تاريخ:	ڊسمبر ۱۹۹۴ع
ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ:	نصير ڪاتيار ۽ علي شير قريشي

[سنڌ تحقيقي بورڊ، ڪتاب نمبر اوڻويهہ (۱۹)]

قيمت=/150 روپيا

SHAH JOON AKHANYOON
(Folktales in Shah Abdul Latif's (1689-1752) Poetary, re told in prose from, using shah's verses]
By: Jethmal Parsram Gulrajani
Introduction by: Dr. Murlidhar. k. Jettey.
Published by: Naz Sanai
Sindhi Sahat Ghar,
3- Nizm Lodge, Gari Khato,
Hyderabad Sindh.

ٻه اکر

جهيٺمل پرسرام گلراجاڻي، سنڌ، سنڌي زبان، سنڌي ماڻهن ۽ لطيف جو شيدائي هو. هو ٻين ڳالهين ۾ مهارت رکڻ سان گڏ، لطيف سائينءَ جي ڪلام تي وڏي دسترس رکندو هو ۽ هن لطيف سائينءَ تي، جنهن انداز سان ڪم ڪيو، تحقيق ۽ کوجنا ڪئي، اُن جو ڪو مٽ ڪونهي. سندس هيءُ ڪتاب، لطيف سائين جي عاشق ۽ رسالي جي پڙهندڙن لاءِ وڏو رهنما ثابت ٿيندو. جيڪو ڳوڙها ڳوڻ فلسفن کي ڇهي ٿو ۽ لطيف سائينءَ جي فڪر ۽ فلسفي کي، سندس پڙهندڙن جي ذهن جي اونهائين ۾ لاهي، وڏي چاڻ ٿو ڏئي. مونکي خاطري آهي ته لطيف سائين کي سمجهڻ لاءِ، هيءُ ڪتاب بنيادي ڪتاب آهي.

هيءُ ڪتاب سنڌ ۾ تمام گهڻو اڳ ٢٣-١٩٢٢ع ۾ جُدا جُدا حصن ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو هو. ان جا ٽي ڀاڱا آهن. پهريون ڀاڱو ١٩٢٢ع ۾ ڇپيو. ٻئي سال (١٩٢٣ع) ۾ ان جو ٻيو حصو ۽ "شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي" ڇپجي پڌرا ٿيا ۽ پنهنجي دور ۾ وڏي مقبوليت حاصل ڪيائون ۽ اُها حيثيت اڄا برقرار آهي. اُن کي ستر سالن جو عرصو ٿيو آهي، اُهو ڪتاب اسان وٽ اڻلڀ آهي. جيڪو پنهنجي ڇپجڻ واري سال ۾ ئي اڻلڀ ٿي ويو هو. اڄ اسان وٽ فقط اُن ڪتاب کي ماڻهو حوالي طور تي ئي ٻڌي پيو سگهي.

١٩٩٠ع ۾، هندستان ۾، اسان جي هڪڙي ٻئي عالم، ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، انهن ٽنهي ڪتابن کي گڏي، جهيٺمل پرسرام گلراجاڻيءَ جي مفصل احوال سان گڏ مرتب ڪيو. جنهن کي آسانت سالهت مالها طرفان ڇپائي پڌرو ڪيو ويو. سنڌ ۾، اُن جي هڪڙي ڪاپي ڊاڪٽر جيٽلي صاحب، اسان جي پياري دوست هدايت پريم ڏانهن به موڪلي. مون پنهنجي اداري طرفان اهڙي اپيل ڇپائي ته اسان سنڌيءَ جي بهترين ڪتابن کي ٻيهر ڇپائڻ ٿا گهرون، جيئن اسان جا ماڻهو اُن مان لاڀ حاصل ڪري سگهن. اُن اپيل تي هدايت پريم، اُهو ڪتاب منهنجي حوالي ڪيو، جنهن جي ٿورن سان هي ڪتاب لائق پڙهندڙن تائين پهتو آهي.

ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي جو اهو سنڌي ادب تي احسان آهي، جو هُن اُن اڻلڀ ڪتاب کي سهيڙي، سموهي، مرتب ڪري، سنڌيءَ جي پڙهندڙن تي سچ ته وڏو احسان ڪيو آهي ۽ اُن ساڳي احسان جي تسلسل کي برقرار رکيو آهي، جيڪو ڪجهه عرصو اڳ، جهيٺمل پرسرام گلراجاڻي، سنڌيءَ جي پڙهندڙن، ادب ۽ ٻوليءَ تي ڪيو هو.

سنڌ تحقيقي بورڊ کي اهو سدائين فخر رهندو ته هن پاران اُهو بهترين ڪتاب ڇپجي پڌرو ٿيو. اسان کي خاطري آهي ته اسان، اهڙا ٻيا بهترين ڪتاب به لائق پڙهندڙن تائين آڻي سگهنداسين ۽ اسان جا پڙهندڙ / سڄڻ / دوست اسان جي اُن اپيل کي نظر ۾ رکندا ته هو اهڙا انمول ڪتاب اسان کي ڏيندا رهندا، جيئن اسان جا سمورا ماڻهو انهن مان مستفيض ٿيندا رهن.

20- صائما پلازا- هالا ناڪو
حيدرآباد سنڌ.

ناز سنائي

شاهه جون آکاڻيون

سمجهاڻيءَ سميت

(ٽن ڀاڱن ۾)

شڪرگذاري

اسين شڪرگذار آهيون جيٺمل جي سُپتر رام گلراجاڻيءَ جا، جنهن پنهنجي پتاجن جي جيون ۽ رچنائن بابت گهڻيون اهم حقيقتون ٻڌايون. مولچندرام راموائيءَ، ديارام مدنا راماڻيءَ ۽ لڌ چڪاڻيءَ به جس لهڻو، جن جيٺمل جا ڪتاب حاصل ڪرڻ ۾ مدد جو هٿ ڊگهيرايو.

اسين ٿورائتا آهيون وشن ڄڳتياڻيءَ، غلام مرتضيٰ سيد ۽ ٻين اديبن جا، جن جي لکڻين مان جيٺمل جي جيون ۽ شخصيت بابت چڱي روشني ملي.

مرليڌر جيٽلي

پيش آکر

جيٺمل پرسرام گلراجاڻي (1885-1948) موجوده صديءَ جي اُنهن اعليٰ درجي جي ليکڪن مان هڪ آهي، جن سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت جي واڌاري لاءِ پنهنجي سموري جيون ارپڻ ڪري ڇڏي. سنڌ جي صوفين ۽ سنتن جي ڪلام جو هن گهڻو اڀياس ڪيو. خاص طور شاهه لطيف جي ڪلام تي ته هو جهڙو عاشق هو. وري جو مٿس اُپنشدن جي ويچارن جو اثر پيو، انهن جيٺمل کي علم توڙي عمل جي لحاظ کان سچو ٿياسافسٽ بڻائي ڇڏيو. بس، پوءِ ته جدا جدا ڌرمن جي متن ۽ سنتن جي واڻيءَ جو اڀياس ڪرڻ، جيٺمل جي زندگيءَ جو مول مقصد بڻجي پيو. هن انهن وشين تي خوب لکيو ۽ تقرير توڙي تحرير ذريعي انهن ويچارن جو ڦهلاءُ پڻ ڪيو.

جيٺمل سن 1932ع ۾ نئين سنڌي لئبريري برپا ڪئي. ان طرفان هن ڪيترائي عمدا ڪتاب ڇپائي، سنڌي ساهت جا ڀنڊار ڀريا. انهيءَ لئبريريءَ طرفان ڪتابي سلسلي ۾ پهريون ڪتاب آهي، شاهه جون آکاڻيون (ڀاڱو پهريون). اهو ڪتاب هن سن 1932ع ۾ ڇپائي ظاهر ڪيو. ان بعد ٻئي سال، انهن آکاڻين جو ٻيو ڀاڱو ۽ "شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي" ڇپايائين. انهن ڪتابن مان جيٺمل جي

علم ۽ ادبي اُپاءَ جي پرک پوي ٿي. شاهه لطيف، سچل ۽ سامي سنڌي ادب جا ٽي امام رهيا آهن. انهن جي واڻي اسان لاءِ بي بها ورثو آهي. اسان کي گهرجي ته انهيءَ کي سنڀالي رکون ۽ ان جو چوڌس ڦهلاءُ ڪريون.

شاهه لطيف جي ڪلام جو ڀرپور اڀياس ڪرڻ لاءِ جيٺمل جا لکيل اهي ٽيئي ڪتاب گهڻي مدد ڪن ٿا. ڪجهه عرصي کان اهي درلڀ هئا. انهيءَ ڪري اهي ٻيهر ڇپائي، شاهه لطيف جو مطالعو ڪندڙن لاءِ ميسر ڪيا ويا آهن. هن ڪتاب ۾ شاهه جون آکاڻيون ڀاڱو پهريون ۽ ٻيون ۽ انهن جي سمجهاڻي، ٽيئي گڏ ڏنا ويا آهن. انهيءَ کان سواءِ جيٺمل جي جيون ۽ رچنائن جي مختصر واقفيت ۽ سنڌي ساهت ۾ سندس يوڳدان جي به ٿوري ۾ معلومات ڪتاب جي شروع ۾ ڏنل آهي.

”اسانت ساهت مالا“ جو هيءُ پهريون ڪتاب آهي. انهيءَ سلسلي ۾ سنڌي ساهت جا اهي ٻه ناياب رتن شايع ڪري، جڳياسن ۾ اڃان به وڌيڪ پڙهڻ جي اُساهت اڀارڻ ئي اسان جو مقصد آهي.

اسانت ساهت مالا

فهرست

چيتومل پرسرام گلراجاڻي

(مختصر واقفيت)

ليکڪ:- مرليڌر جيتلي

صفحو

۱- چيتومل پرسرام گلراجاڻي (جيوني ۽ ڇنڊڇاڻ) ۱

۲- چيتومل جو سنڌي ساهت ۾ يوگدان ۴۹

۳- چيتومل جي جيون جا آخر سال ۶۳

شاهه جون آکاڻيون

(ڀاڱو پهريون)

مهاڳ

۱- سهڻي ميهار

۲- حسن حسن ۲۵

۳- مومل راڻو ۳۸

۴- راءِ ڏياچ ۵۵

۵- ليلان چنيسر ۶۷

۶- جام تماچي ۽ نوري مهاڻي ۷۵

شاهه جون آکاڻيون

(ڀاڱو ٻيو)

مهاڳ ۹۱

۱- عمر مارئي ۹۳

۲- سسئي پنهون ۱۳۸

۳- عمر راٺوڙ ۱۸۱

شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي

(ڀاڱو ٻيو)

	صفحو
مهاڳ	١٩٧
١- سهڻي ميهار	١٩٩
٢- مومل راڻو	٢٢٥
٣- راءِ ڏياچ	٢٤١
٤- ليلان چنيسر	٢٥٢
٥- هنج ۽ بگهه	٢٦١
٦- عمر مارئي	٢٧٥
٧- سسئي پنهون	٢٨٥
چيلهل جون چونڊ رچنائون	٢٩٩

مهاڳ

هي ننڍو ڪتاب ”نئين سنڌي لئبرريءَ“ جو
ٻهراڙون ڪتاب آهي، ۽ لطيفي مالا جو به ٻهراڙون ڪتاب
آهي. شاهه لطيف سنڌڙيءَ جي آسمان ۾ چمڪندڙ ستارو
آهي، ۽ سنڌي ٻوليءَ جو چت آهي. اهڙي ستاري جي
جوت، اهڙي تاج جو جلوو نه رڳو سنڌ کي روشن ڪرڻ
وارا آهن، پر انهيءَ روشنيءَ جي سنڌ کان ٻاهر هند کي ۽
ٻاڪ دنيا کي گهرج آهي. ضروري آهي ته سنڌ جا جوان،
شاهه، سچل، روحل، دلپت، سامي ۽ ٻين جي درياهن
۾ ٻهراڙن لڙڻ، ٻوڙ ٽٻيون هڻي سگهن، آخر انهن مهراڻن
مان موتي حاصل ڪري، موتين جي حسن ۽ خوبيءَ کان
جڳ کي واقف ڪن. شايد ڪن کي شڪ هجي ته ڪا
اهڙي حسن ۽ خوبيءَ جي ڪماليت ٻاڄ وقت موجود آهي!
پر جن مغرب ۽ مشرق جي شاعرن ۽ عارفن جي ڀيٽ ڪري
جاچ ڪئي آهي، تن کي پڪ آهي ته ائين آهي. سارو
مغرب، مشرق جي ٻنهي لاءِ آسو آهي: ڪيٽن رويندر
ٻارت جي مها ڪويءَ جي ڪرتا مغرب کي موهي ڇڏيو
آهي! اڄ هيءَ اڪٽئي ڪرڻ کان ڪڙ اڻو ڪريان، ته
اهو زمانو ويجهو آهي، جڏهن سنڌ جي صوفين جي دل
اُٺاريندڙ ۽ اسراري شعر جو به آواز هندستان ۽ دنيا جي
ڪن تي پوندو. هندستان ۾ ته اهڙا اهي خزانا آهن،

جن جي ڪمند ڪرڻ ناشدائي آهي. سندس سنڌيءَ جي
خوبي اها آهي ته انهي لڪر ۾ پراچين هندستان جي
سڀيتا جي لهر سان، قديم ايران ۽ عرب جي تهذيب
جي لهر به اچي گڏ ٿي آهي؛ جن ٻنهي جي ملڻ ڪري
انوکيون سهڻيون "پُوليون" پيدا ٿيون آهن، جن مان موتي
به ٿي ظاهر ٿيندا آهن. شاهه ۾ عرب جي اسلامي، ايران
جي صوفياڻي راز سان گڏ، ٻيو پراچين ڀارت جي ويدانت
۽ ٻوڌ جو ڄڻ ميل آهي:

"راڻي جي رهاڻ مان ڪو آديسي آيو
چوڏهين ماهه چنڊ جي ڪو سامي سهائو!"

اهي آديسي، اهي سامي، "مومل راڻي" وارا، اهي
جوڳي "رام ڪليءَ" وارا ۽ "راهه ڏيهاڄ" وارا، ان جو
گمان به شاهه جي فقيراڻي ڪوڏيءَ ۾ سمايل آهي، ٻر انهن
سان گڏ قرآن شريف، رومي، گلشن راز، وغيره وغيره جي
معرفت مڙهيل آهي. انهيءَ ڪري ٻيو هند-هندستان ۾ سواهه
ڪٿي. قدر پنجاب جي ڪرڻ سچيءَ، جتي انهن ٻنهي تهذيبن
جي انهن شادي ٿيل آهي. جهڙي شاهه، تهڙي سچل! سچل
جا "ڪلنگيءَ وارا" ۽ "لاالا موهن"، تن سان گڏ
"رسول" ۽ "منصور" ملي، هڪ وحدت جي وهڻ ۾
واصل ٿيا آهن. ٻر روح ته عجب عجائب آهي. سندس
شعر ۽ سندس طالبن، شاهو، مراد، غلام علي، دريا خان
جو شعر آهي ڪهڙو "هنديءَ" ۾. "سچو، من درشن
آهي، ايها روپ ٻهاڙ"! "مما ماتا من ڪي ڪهڻيا
درسن ٻين، جهڙا راڻي سڄڻ سدا ولمل ڪرتا چين" اهو
ڪلام ڪنڌڙيءَ جي روح جو آهي، جنهن روح جو اثر
ته فقط سنڌ ۾، ٻر سنڌ کان ٻاهر به آهي، جنهن ٻنهي علمن

جي واقفيت ڪان پوءِ چيو -

"روح راه ڏينهن جي، جڏهن ڪوڙي ڏلوسين ڪنهن
تہ رب مڙني بہ هيڪڙو، جيئن بہ ڪنهن تہ ٿئي"

اسلام، تصوف ۽ ويدانت جي امتزاج شادي ڪئي ڪان آهي. جيئن هندو مسلمان ٻئي ويدانت جا واقف ٿيا، تيئن سامي، دليت هندن وري ٻئي "السنت" ۽ "مرشد" جا مذرسي آيا. هڪڙي ندي گنگا، ٻي ندي جمنا، ان ٻنهي جي اندران تين سرسوتي ٻي پرياڳ وٽ وهي، تيئن هند سنڌ ۾ ان ٻنهي نهرين جي اندران تين هڪ ٽينهي ندي اتحاد ۽ ايڪتا جي ٻي وهي. هندستان کي سڄي اتحاد جو رستو اسين سنڌي، سڪاري سيکاريندا سون، پر سو تڏهن، جڏهن پنهنجي اي تمام ورثي جا پاڻ واقف ٿيندا سون. دنيا کي امتزاج شاديءَ جي معلوميت ٿيندي ۽ مغرب کي جڏهن، سنڌ جي صوفياڻي آب حيات جو پيالو ملندو، تڏهن مغرب بہ سڪون ڪندو. اهي آمر پيالي جو نڪ مس روپين پارا الس تہ مست ٻي رهو آهي، پر اها جڏهن هندستان جي آسر ودنيا جا الوپ چمڪا ڏسندو ۽ سنڌ جي سرمستن جا سنها ٻڌندو، تڏهن خوب خوشيءَ ۾ ايندو!

"ٻڪيءَ تنهن چري ڪئي، جو ڏنس ان ڏهي!"

سنڌ جي خوش نصيبيءَ ۾ امتزاج ڪامياب تڪميل آهي! پر سو تڏهن جڏهن سنڌ زيءَ جا جوان، پنهنجي ملڪيت جا پاڻ وارث ٿين! "تڏهن سنڌي تعميريءَ" جو هڪ مڪمل ڪم ٿيندو، سنڌ جي جوانن کي ڪولڙ. اهي لطيفي مالا جو هي ٻهراڙين ڪتاب آهي. مراد آهي تہ شاه جو جوان ڪيترن ڏهه ڏکون آهي، سو هالي سولو ڪيو وڃي.

آهي، ڪري هن ڀيري ڪتاب ۾ ٻيون آکاڻيون، نثر
منظوم، شاهه جي ٻوليءَ سان ڀرپور وارتون آهن. سڀ
آکاڻيون هيءَ ڪمن ڏسڻي سکيون آهيان. عمر مارئيءَ ۽
سسئي پنهونءَ جا نه جدا ڪتاب لکندا، پر ٻيون گهڻو
ڪري هن ڪتاب ۾ اچي ويون آهن. اميد نه هيءَ خدمت
قبول پوندي، ۽ آءٌ لطيفي مالا جا ٻيا ڪتاب، نه ٻيو
شاهه، پر سهل، رحل، وغيره جا پڻ ظاهر ڪري سگهندس.
مراد اها آهي، ته انهن جي پڙهڻ بعد اسڪولن رسالن ۾
پڙهندڙ تيون هئن. آءٌ شڪرگذار ٿيندس جي سکوبو
صاحب پنل چوڪ جي درسني موٽڪي موڪليندو. آءٌ
نورالعمر آهيان، مسٽر مولچند منگهومل واسواڻي، اڪيڊميءَ
جي ابتدائي سڪولن جي سپروائيزر جو، جنهن هن ڪتاب
جا پروف وغيره ڏنا ۽ ڪيترين هنداين صلاحون ڏنيون.

جيٺمل پرسرام گلراجاڻي

جيٺمل پرسرام گلراجاڻي

(جيون ۽ رچنائون)

ويهين صديءَ جي نامڪين سنڌي اديبن ۾ جيٺمل پرسرام گلراجاڻي هڪ اعزي انوکي شخصيت هئو، جنهن پنهنجيءَ زندگيءَ ۾ علم سان گڏوگڏ عمل کي به اهميت ڏني. هو قلم جو ڌڻي به هئو ته، پر ديش ۽ سماج جي ڀلائيءَ لاءِ الڳ الڳ ڪيترن ۾ ڪرم ڪندڙن جي صف ۾ به اڳرو رهيو. سنڌس گهري دوست ۽ سوڀ لالچند امر ڏنو مل جڳتياڻيءَ، جيٺمل جي ورسيءَ لئي ڪيس شرڌانجلي ڏيندي لکيو آهي، ”جيٺمل پرسرام انوکي شخصيت وارو ماڻهو هو. اهين چئجي ته هو پاڻ پاڻ جي ويڪتين جو ٺهيل هو، ته به وڏائي ڪري ڪانه لهندو. سنڌ ۾ لوڪ سيوا جي ميدان ۾، ڪابه هلچل نه هئي، جنهن ۾ هن اساڻي سنڌواسيءَ چڱو چوکو پارٽ نه ورتو هجي.“ (1)

سنڌيءَ جي هڪ ٻئي ليکڪ وشنو جڳتياڻيءَ، جيٺمل جي زندگيءَ جي جهلڪ پيش ڪندي لکيو آهي، ”هي صاحب اعليٰ انسان، انوکي شخصيت، سچو سنياسي، پڪو صوفي، نج ليڪاسانسٽ، سرڪ اديب، فصاحت جو صاحب، قوميت جو باني، ساميواد جو حامي، هندو مسلم ايڪتا جو رهبر، وشو-ڀائپيءَ جو ڪانڌي، ڀڳتي، سيوا ۽ قربانيءَ جو مجسم روپ ۽ سڀ کان رواداري، سنڌيت جو اوائلي امر هيٺڌڙ هو.“ (2)

لاشڪ، اهڙي هئي جيٺمل جي ڀرپور شخصيت. هو
ڍٺ ڪنڌ- پاسورو ايڪالمي ۾ وڏي قلم هلائيندڙن
ساهتڪارن مان نه هئو، پر سياسي ۽ سماجي، ادبي ۽
اخبار نويسيءَ جي ڏس ۾ جيون ڀر چستيءَ سان اهم رول
ادا ڪندو رهيو.

ٻالپڻ ۽ اوائلي جيون

جيٺمل جو جنم آڪٽوبر ١٨٨٥ع ۾ ٿيو. انهيءَ سال
انڊين نيشنل ڪانگريس جو بنياد وڌو ويو، جنهن اڳتي
هلي ملڪ جي آزاديءَ حاصل ڪرڻ لاءِ اهم پارٽ ادا
ڪيو. گذريل صديءَ جي پوئين اڌ ۾ سنڌ ۾ سياسي ۽
سماجي سڄاڻيءَ جي جهلڪ نظر شروع ٿي، انهيءَ جو اثر
سنڌ جي جنتا ۽ ساهت، تي پڻ گهرو ٿيو. انهيءَ
ڪالهوڙا ڌرمي متن جو ڦهلاءُ، ان دور ۾ سنڌ ۾ شروع
ٿي چڪو هئو. سناتن هندو ويدڪ ڌرم سان گڏوگڏ،
اسلام جو پرچار نه سنڌ ۾ صدين کان وٺي هلندڙ هئو.
سنتن ۽ ڀڳتن، صوفي درويشن ۽ پيرن ٻهڪيءَ امرتمه.
سڀني پاليءَ ذريعي عوام کي مذهبي ڪٽرپڻي کان ڪنارو
ڪرڻ ۽ عالمي ڀائپي-چاري جو سنديش سڻايو، جنهن
ڪري سنڌي ماڻهن ۾ سهن شيلتا ۽ وشال نظريي جا پاڙ
ٻين علائقن جي جنتا جي ڀيٽ ۾ جهان تان وڌيڪ مان ٿا،
منجهن ذات پات جو ڀيد-ڀاءُ ۽ اوچ-نيچ جو فرق رڳو
جو مرض ڀڻ گهٽ ڪري نه موجود آهي. اهڙين حالتن
۾، گذريل صديءَ ۾، گرو نانڪ جي سک پنٿ ۽ برهمو
سماج جي متن جو به سنڌ ۾ پرچار شروع ٿي ويو. ساڌو
نولراءِ ۽ ساڌو هيرانند، ڪوڙيمل چندنمل کلناڻيءَ ۽

راڄرشي ڏيارام گدومل شهاڻيءَ جهڙن تعليمدانن ۽ سماج-
سڌارڪن هڪ طرف سنڌ ۾ آدرشي ۽ اخلاقي تعليم جي
پرچار لئي زور ڏنو ته ٻئي طرف هندو سماج مان ڪرسمن
۽ برائين کي پاڙئون پٽڻ جو ڪم به هٿ ۾ ڪيو. اهڙي
ماحول جو جيٺمل تي اثر پوڻ سڀاويڪ هو.

جيٺمل حيدرآباد سنڌ جي عامل ڪٽنب ۾ جنم ورتو.
سندس پيءُ جي مالي حالت اهڙي هئي، جو آڏي ليکي
ٿي گذر ڪندو هو. انهيءَ جو اثر جيٺمل جي پڙهائي
تي به ٿيو، جو هو ڪاليجي تعليم پرائي نه سگهيو. هن
ابتدائي تعليم حيدرآباد ۾ ئي ورتي. ان بعد ثانوي
تعليم ساڌو نولراءِ ۽ ساڌو هيرانند جي برپا ڪيل "يونين
اڪادميءَ" ۾ پرايائين. ان اسڪول مان ئي هن، سنه ۱۹۰۲
۾ بمبئي يونيورسٽيءَ جو مئٽرڪيوليشن امتحان پاس ڪيو.
اسڪولي جيون ۾ ئي جيٺمل کي خوشقسمتيءَ سان سٺي
سنگت حاصل ٿي، جنهن سندس زندگيءَ کي صحيح
موڙ ڏنو.

جيٺمل ٻارهن کن سالن جو هو ته سندس دوستي
واڌومل گيانچند چنداڻيءَ سان ٿي. هو سنت سڀاءَ جو
نينگر هو ۽ حيدرآباد ۾ "هوپفل سوسائٽي" نالي
سان هڪ هم عمر سالن جي ٽولي برپا ڪئي هئائين، ان
جو مقصد هو نوجوانن ۾ سٺا سنسڪار رچائڻ ۽ پروپڪار
جا ڪم ڪرڻ. هو ڀائي ڪلاچند (۱۸۶۷-۱۹۱۱) نالي
سنت جو شش هو ۽ انهيءَ نيم سان سندس ٽڪاڻي ۾
سٽسنگ ۾ شريڪ ٿيندو هو، ڀڄن ڪيرتن ڪندو هو.
افسوس جو واڌومل ويهن سالن جي ڦوهه جوانيءَ ۾ ئي
سنه ۱۹۰۵ع ۾ پرماتما کي پيارو ٿي ويو، پر هن سٽسنگ

جو جيڪو اڄ ٻن سالن ۾ پورو ٿيو، اهو سمي گذرندي
وڏي وڻ ٿيو.

ٿيوسافيڪل سوسائٽيءَ جو ڀاتو، ڪجهه عرصي بعد بدلائي
"هندو ڪمار منڊلي" رکيو ويو. ان جا ميمبر ٻار ڪي
"هندو ڪمار" سڏائيندا هئا. اهي سماجي ڀلائيءَ جي
ڪمن سان گڏ، ٻالڪ ڪلاچند جي نگراني ۾، ٿياسافيڪل
سوسائٽيءَ جي ميڙن ۾ ۽ ٻين ستسنگن ۾ ڀڄن - ڪيرتن ۾
ڪندا هئا. جيٺمل پڻ انهيءَ ڪمار منڊليءَ جو ميمبر ٿيو.
سندس ٻيو هڪ دوست هئو منگهارام، جيڪو ان ڪمار
منڊليءَ ۾ ڀڄن ۽ صوفي ڪلام مٺي سر سان ڳائڻ ۾ ڀڙ
هئو. هن جي دل جيٺمل سان اهڙي هوندي ڪان ٿي
اچي ملي، ۽ سندن پريت عمر ڀر قائم رهي. وڏا ٿيا
ته مٿن ٿياسافيءَ جي ويچارن جو گهڻو اثر ٿيو. پوءِ ته
نت نيم سان انهيءَ سوسائٽيءَ جي ميڙن ۾ ويندا هئا.
اتي جيٺمل گيان، ڀڳتيءَ ۽ ڪرم جي سڌانتن جي، صوفي
اصولن جي ۽ ٿياسافيءَ جي اوچن ويچارن جي ڇنڊ ڇاڻ
ڪندو هئو ته منگهارام وري ٻڌندي مٺي سر سان ڀڳتيءَ
ڀاو سان ڀريل ڀڄن ۽ صوفي ڪلام ڳائي، محفل ۾ موج
مچائيندو هئو. جيٺمل جو اسڪولي جيون اهڙو ان طرح
گذريو. ٻالپڻ ۾ سندس ڪومل من تي جيڪي اثر پيا،
اهي زندگيءَ ڀر قائم رهيا.

جيٺمل اسڪولي تعليم پوري ڪرڻ بعد، روزگار جي
لحاظ کان ڪجهه وقت حيدرآباد ۾ ڪتابن جو دوڪان
کوليو. ان بعد هو انهيءَ اڪيڊمي اسڪول ۾ سنه ١٩٠٢ع
ڏاري ماستر ٿيو، جتان ميٽرڪيوليشن امتحان پاس ڪيو
[illegible]. ڪجهه عرصي بعد، هو ڪراچيءَ هليو ويو، جتي

پڻ ماستري ڪندو رهيو. سنه ١٩١٠ع ڌاري جيٺمل
ڪراچيءَ جي مشهور اسڪول "مدرسة الاسلام" ۾ پڙهندو
هو. اُن سال لالچند امرڏنومل جڳتياڻي به اُنهيءَ اسڪول
۾ ماستر هو. جيٺمل ۽ لالچند ٻئي اڪيڊمي اسڪول
جا شاگرد هئا ۽ ساڳين ڌرمي ۽ اخلاقي اثرن هيٺ پليا
هئا. مدرسه اسڪول ۾ به ٻئي ساڳئي سال ماستر بڻيا.
هم-خيال هئڻ ڪري منجهن جيڪو ٻڌڻ جو پيچ
اسڪولي زندگيءَ ۾ پيو، اهو ڏينهون ڏينهن پڪو
ٿيندو ويو.

"مدرسة الاسلام" ۾ جيٺمل گهڻو وقت ٽڪاءُ نه ڪري
سگهيو. اُن بعد هو ڪراچيءَ جي نيو هاءِ اسڪول ۾ هيڊ
ماستر ٿيو. جيڪي جيٺمل وٽ پڙهيا آهن، تن جي ساک
آهي ته سندن اُستاد جي شخصيت نهايت پُر اثر هئي.
هن پنهنجي شاگردن کي مذهبي ڪٽرپڻو تياڳي، سڀني
ڌرمن کي سمان پيار سان ڏسڻ، سچ جي واٽ وٺڻ ۽
عالمي ڀائيچاري جو سنديش ڏنو. جيٺمل پاڻ به خوددار
۽ آزاد ويچارن وارو انسان هو. هو جنهن ڳالهه کي سچو
۽ صحيح سمجهندو هو، اُنهيءَ تان رتيءَ ڀر به پٺتي نه
هٽندو هو، پوءِ ڀلي اُن لاءِ کيس ڪهڙي به قرباني
ڇو نه ڏيڻي پوي. نيو هاءِ اسڪول ۾ هيڊ ماستر هئڻ
دوران سندس سامهون هڪ اهڙو مسئلو آيو، جنهن جي
ڪري کيس پنهنجي عهدي تان هٿ کڻڻو پيو. "لالچند
اُنهيءَ جو ذڪر ڪندي لکيو آهي:-

"١٩١١ ۾ روس جهڙي هيڊ ماستري ڇڏي ڏنائين،
جو ٽڪن جي سوال تان سرڪار کيس پاڻي ڏنو. هيءَ
پنهنجيءَ ليءِ نه، پر پنهنجن کي مان مالا جا ٽڪا:

ڏياريندس، ۽ سرڪار جي پاران ميونسپالٽيءَ جي هن
جي مڪان گهر لاءِ پارٽ کي نڪا ڏيار، نه نه خطا
ڪاليندين. هن صفا جواب ڏنو ته اوهان کي جيڪا ڪاهڙي
هجي سا ڪاهيو، مان پنهنجي ڳالهه تان نه مڙندس. هن
جو دليل هيءُ هئو ته پارٽ جي پڊن ۾ ماتا جي مرض جو
پڄ وڃي، ماتا کان هنن کي جو ڇٽڪي لڳو ته ٻچاءُ ملندو،
سو سراسر وڪيان جي ورڌ آهي. اهيءَ ڏاڍا پاڻ جو ڪٽر
وشندو هئو، سو ڪانءَ جي پڄ جا نڪا پارٽ کي ڪيئن
ڏياري؟ اهو سوال ٻرٽش پارليامينٽ تائين ويو. ليڪ
سرڪار هن جي اڳيان لي جهڪي ڏني! (3)

جيٺمل جڏهن حيدرآباد ۾ ماستري ڪندو هئو، تڏهن
پنهنجي گروءَ سنت ڪلاچند جي زور ڀار سميان گرهست
آشرم ۾ پير رکڻ قبول ڪيائين. ايڪوهن ڪن سالن جي
ڄمار ۾ هن جي شادي حيدرآباد جي ڊاڪٽر ڪرپالاڻيءَ
جي ڌيءَ سان ٿي، جيڪو مکي ٻکومل جي آڪهه مان
هئو. جيٺمل جي پٽ رام پنهنجي پتا جون يادگيريون
لکندي ڄاڻايو آهي، ”(منهنجو پيءُ) غريب گهر مان
هئو. شاديءَ جو خيال نه هوس، پر ماڻٽن پالي ڪلاچند
صاحب لي زور آڻي شادي ڪرائيس. ڏسجي ٿو ته شاديءَ
کان پوءِ ڪڏهن ڳالهه تان ماءُ سان رشتو سٺو نه رهيو ۽ ماءُ
کان الڳ گهر ڪري ويٺو. موڪلي جيڪا پنهنجي ساٿي
آهي نه آسان جنهن گهر پنهنجي نانائي گهر سان لڳ
لڳولڳ هو ۽ وچان دروازو هوندو هو، جو بند نه رهندو
هو. پوءِ هو ڪياٽي پاڙا لڳ ۾ ڪهي ۾ رهندا هئاسين. ڪڏهن
رنسي پر اس نه اهيءَ پوءِ هو ڪياٽي پاڙا لڳ ۾ هئي. شروع
۾ هڪ ڪتابن جو دڪان شايد کوليو هئائين، پر پوءِ بند

ڪمائين. ڪتاب شايد ٻاڻ ني ٻڙهندو هو." (4)

جيتومل کي ٽي پٽ ۽ ٻه ڌيئرون هيون. ڀاڙيون ٻار راڌي هئي، جنهن جو جنم سنه ١٩٠٨ع ۾ ٿيو. جيتومل جي ٽن پٽن جا نالا آهن: موهن (جنم ١٩١٠)، رام (جنم ١٩١٥) ۽ ڪشن (جنم ١٩١٩). رام جي شادي سنه ١٩٣٦ع ۾ لالچند جڳتياڻيءَ جي ڌيءَ درويءَ سان ٿي. جيتومل جي ٻي ڌيءَ هري سنه ١٩١٣ع ۾ ڄائي هئي. ڪٽنب وڏو ۽ ڪمائي ٿوري ساري. ان ڪري جيتومل جي سڄي عمر پئسي جي خيال کان تنگيءَ ۾ گذري. جيتومل کي فقط هڪ ٻاءِ آوراءِ هئي، جيڪو ڪتابن ڇپائڻ ۽ پريس سنڀالڻ ۾ گهڻو وقت سندس ٻانهن ٻيلي هئو. جيتومل جي سنتان مان هن وقت رام حيات آهي، جيڪو امريڪا ۾ رهي ٿو. سندس پٽن جا ڌنڌا جبرالٽر ۾ آهن ۽ هو ڪروڙن جا مالڪ آهن. عجب آهي ته لڇميءَ جي هستري مهر هرندي ٻڌڻ، ٻهڻجي ڏاڏي جيتومل ۽ نانو لالچند جي اڻ چوٽل آدرشي رچنائن کي ڇپائي ظاهر ڪرڻ لاءِ هڪ پئسو به سنڌين هڙان نٿو اڪري!

سياسي ۽ سماجي ڪيتر ۾

سنه ١٩١١ع ۾ جيتومل هيڊ ماستريءَ تان استعفا ڏني ته پوءِ ٻاونهه ڪن سال وري ان لائين ۾ نه ڪوڙيو. پس پوءِ ته سياست ۽ صحافت، سنڌي ساهت ۽ ٻولي، قومي هلچل ۽ سنڌ سڌار سندس جيوت جا مکيه مرڪز بڻجي ويا. سنه ١٩٣٣ع ڌاري وري سنڌ نئشنل ڪاليج حيدرآباد ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو ۽ ست سال ڪن ان عهدي تي رهيو. ان هوندي ٻڻ هڪ ڏهاڙ جيڪا سنڌ ۽ سنڌين جي سيوا ڪرڻ جي لڳن شروعاتي جهار ۾ لڳيس، سا

ان عرصي ۾ به قائم رهي.

نئو هاءِ اسڪول، ڪراچيءَ مان سرڪار سان تڪن جي ڳالهه تي اختلاف پيدا ٿيڻ سبب هو اڪثر ته سماج ۽ ساهتيه جي وڪاس جا ڪم هٿ ۾ ڪيائين. پنهنجي اڻڌڙي هوندي جي سگهتيءَ ۽ گهري دوستي لالچند جڳتياڻيءَ ۽ ٻين ڪن هم خيال سائين کي ساڻ ڪري، سنه ١٩١٤ع ۾، حيدرآباد سنڌ ۾ **"سنڌي ساهت سوسائٽي"** برپا ڪيائين. اها سوسائٽي سهڪاري متيءَ تي هئي، جنهن جي ڊائريڪٽرن جو هڪ بورڊ به ٺاهيو ويو. اول انهيءَ جو نالو "سنڌي ساهت پرچارڪ سوسائٽي" رکيو ويو، پر سال کن بعد اُن نالي کي ننڍو ڪري، فقط "سنڌي ساهت سوسائٽي" سڏيو ويو. جنوري ١٩١٦ع کان وٺي سوسائٽيءَ طرفان هڪ ماهوار ادبي رسالي جي شروعات ڪئي ويئي. هر مهني هڪ ننڍڙو ڪتاب، ٽيهن - چاليهن صفحن جو شايع ڪيو ويندو هئو. ان رسالي جو پهريون ڪتاب هئو، "حر مڪيءَ جا"، جنهن جو ليکڪ لالچند جڳتياڻي هئو. لالچند انهيءَ سوسائٽيءَ جو جنرل سيڪريٽري به هئو ۽ جيٺمل پرسرام رسالي جو ايڊيٽر مقرر ڪيو ويو. سال ڏيڍ بعد جيٺمل ان عهدي تان استعفا ڏني ته پوءِ رسالي جي مهتمم جو بار لالچند جي ئي ڪلهن تي رکيو ويو. سال ١٩١٦ کان وٺي، سوسائٽيءَ جي آفيس حيدرآباد مان بدلائي ڪراچيءَ ۾ ڪئي ويئي ۽ رسالي جي ڇپائيءَ جو ڪم به ڪراچيءَ مان ٿيڻ لڳو. ان طرح سال ١٩١٦ کان وٺي، رسالي جو پرڪاشڪ ۽ ايڊيٽر لالچند بڻيو.

انهيءَ رسالي جي ماهوار پرچن سان گڏ، سوسائٽي هر

سال ڪجهه وڏا ادبي ڪتاب به شايع ڪندي هئي.
اهڙن ڪتابن جي سلسلي ۾ پهريون ظاهر ٿيل ڪتاب
”شاهاڻو شاهه“ آهي، جيڪو لالچند جو لکيل ۽ شاهه
لطيف جي ڪلام جو تنقيدي جائزو پيش ڪندڙ، هڪ
عمدو تنقيدي ڪتاب آهي. سال ١٩١٤ع ۾، ماهوار پرچن
جي سلسلي ۾ جيٺمل جا ٻه ڪتاب شايع ٿيا، جيڪي آهن:
(١) هير رانجهو ۽ سمون گندري، (٢) مهاڀاري
لڙائي. انهيءَ ساڳئي سال ۾ وڏن ڪتابن جي سلسلي ۾،
آڪٽوبر ١٩١٤ ۾، ٻيون نمبر ڪتاب جيٺمل جو لکيل
”ڀاڳي ڪلاچند“، سوسائٽيءَ ڇپائي ظاهر ڪيو. ان
ڪتاب ۾ جيٺمل ڀاڳي گروهه جي جيوني ۽ ڪلام
ڏنل آهي.

سال ١٩١٤ع ۾ هڪ طرف مهاڀاري لڙائي شروع ٿي
ويئي ته ٻئي طرف وري ڀارت ۾، ديش کي ڌارين جي
غلاميءَ کان آجو ڪرائڻ جي جدوجهد ڏينهن سر زور ورتو.
سورهين جون ١٩١٤ع تي لوڪمانيه تلڪ ڇهن سالن جي
ڪاري پاڻيءَ ۽ جلاوطنيءَ جي سزا پوري ڪري، برما جي
منڊلي جيل مان آزاد ٿيو هو. هن ٻمبئي شهر ۾ واپس
پهچندي ئي ٻيهر ”سوراج“ هلچل ۾ نئون روح ڦوڪيو.
تلڪ ٢٨ اپريل ١٩١٤ع تي، ”انڊين هوم رول ليگ“
نالي سان هڪ سنستا برپا ڪئي. ان جو مقصد هو ته
قانوني طريقن سان، ڀارت لاءِ خود حڪومت ۽ سوراج
جو حق حاصل ڪجي. ان ساڳئي لڙائي تي ڪٽي، ڊاڪٽر
مسز اينيءَ بيسنٽ پڻ سيپٽمبر ١٩١٦ع ۾ ”آل انڊيا هوم
رول ليگ“ برپا ڪئي. انهيءَ هلچل کي گهڻو ٻل مليو
ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ جي ذريعي، جنهن جون برانچون

پارسن جي مکيه مکيه شهرن ۾ هوءَ اڳ ئي شروع ڪري
چڪي هئي. اهڙين حالتن هوندي، جمشيد جهڙو جوشيلو
جوان فقط ساهت جي محدود دائري ۾ پاڻ کي پابند ڪيئن
ٿي رکي سگهيو؟ هن سنڌي ساهت سوسائٽيءَ جي
جوابدارن کان پاڻ کي آجو ڪري، قومي هلچل کي پنهنجي
جيون جو مکيه مقصد بڻايو.

جمشيد، اسڪولي جيون ۾ ئي، اينِي بيسنٽ جي
ٿياسافيڪل اصولن کان متاثر ٿي چڪو هو؛ مسز اينِي
بيسنٽ جو پڪو پوئلڳ بڻيو هو. ان ڪري هو هڪدم
پنهنجيءَ گروهه جي شروع ڪيل هلچل ۾ ٿي پيو. ڊاڪٽر
بيسنٽ ٿياسافي مت جي پرچار لاءِ "ڪامن ويل" نالي
انگريزي هفتيوار اخبار ۽ "نيو انڊيا" نالي روزاني
انگريزي اخبار شروع ڪئي هئي. اهي پوءِ "هوم رول"
هلچل جو پڻ ڦهلاءُ ڪرڻ لڳيون. جهڙيءَ طرح بيسنٽ
بنارس ۾ "سينٽرل هندو ڪاليج" بُرپا ڪرڻ ۾ مکيه
رول ادا ڪيو، تهڙيءَ طرح، سنه ١٩١٧ع ۾ حيدرآباد ۾
"سنڌ نئشنل ڪاليج" جو بنياد وڌائين. ان ڪارج
۾ جمشيد سندس ٻانهن ٻيلين ۾ مکيه هو.

ڪراچيءَ ۾ "آل انڊيا هوم رول ليگ" جي برانچ
شروع ڪئي ويئي. ان جا عهديدار هئا:- (١) جمشيد
نسروانجي مهتا (پريزيڊنٽ)؛ (٢) درگاداس بي.
آڏواڻي (وائيس پريزيڊنٽ) ۽ هرسرام ڏيارام ماڙيوالا
(سيڪريٽري). حيدرآباد ۾ ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ ۽
آل انڊيا هوم رول ليگ جي پرچارڪن ۾ مکيه هئا-
جيٺمل پرسرام، سنتداس منگهارام، هيرانند سنتوڪرام ۽
رئيس غلام محمد ڀرڳڙي. جيٺمل سنه ١٩١٧ع ۾ حيدرآباد

مان "هندواسي" نالي سان روزاني سنڌي اخبار جي
شروعات ڪئي، جنهن لاءِ مالي مدد ڪمس رئيس پرڙي
۽ ٻيا ڏاتار ڪرڻ لڳا. ان اخبار جو مکيه مقصد هئو
سنڌي عوام ۾ قومي سجاڳي پيدا ڪرڻ ۽ "هوم رول"
جي آواز کي ڦهلائڻ. اها اخبار شروع ۾ لوڪرام ڏيدارام
شرما ۽ وشنو لڇمارام شرما جي برپا ڪيل "سنڌ ڀاسڪر
پريس" مان ڇپجي هئي. لوڪرام شرما ان پريس مان
"سنڌ ڀاسڪر" نالي سان سن ١٩١١ع کان وٺي ديوناگري
سنڌي اکرن ۾ هڪ ماهوار رسالو شايع ڪندو هئو. ان
جو مکيه مقصد هئو قومي ڀاوَنا ۽ خاص طور لوڪمانيه تلڪ
جي سياسي ۽ ڌرمي ويچارن جو ڦهلاءُ ڪرڻ. "هندواسي"
اخبار جي هلائڻ ۾ ڪجهه مهينا لوڪرام شرما سڻ ڄيٺمل
جو ساٿ ڏنو. پر پوءِ ڪن قومي سوالن تي ڄيٺمل سان
اختلاف ٿيڻ سبب، هو انهيءَ اخبار کان ڪنارو
ڪري ويو. ان بعد، لوڪرام سمورو ڌيان پنهنجيءَ شروع
ڪيل ٻي اخبار "هندو" تي ڏيڻ لڳو. سن ١٩١٦ع ۾ هن
ديوناگري - سنڌيءَ ۾ هفتيوار "هندو" اخبار شروع ڪئي
هئي. ان کي پوءِ هن "هندواسي" جي مقابلي ۾ آڻڻ لاءِ
روزاني اخبار بڻايو ۽ لپي به بدلائي عربي - سنڌي ڪيائين.

ڄيٺمل جي "هندواسي" مکيه طرح اينيبيسنٽ جي
ٿياسافي ويچارن ۽ سندس سياسي ليکيءَ "هوم رول"
جي اصولن جو ڦهلاءُ ڪندڙ هئي. ٻئي طرف "هندو"
اخبار گهڻي قدر مهاتما گانڌيءَ ۽ لوڪمانيه تلڪ جي
ويچارن جي پيرويءَ ڪرڻ جو واهڪ هئي.

مهاڀاري جنگ نومبر ١٩١٨ ۾ ختم ٿي، جنهن ۾ برطانيه
سلطنت ۽ سندس ساٿين جي سوڀ ٿي ۽ جرمنيءَ جي هار.

جنگ دوران انگريز سرڪار هندستان جي اڳواڻن سان
جيڪي واعدا ڪيا هئا، اُهي ڪي پاڙي نه ڏنا. اُلٽو هن
ڏاڍائيءَ ۽ زور زبردستيءَ کان ڪم وٺڻ شروع ڪيو.
١٥ مارچ ١٩١٩ع تي برطانيه سرڪار رولٽ ائڪٽ پاس
ڪيو، جنهن مطابق، سرڪاري عملدارن کي اختياري
ڏني ويئي ته ڪنهن به ماڻهوءَ کي شڪ پوڻ جي حالت
۾ گرفتار ڪري، بنان ڪنهن مقدمي هلائڻ جي، ڪيس
نظربند رکي سگهن ٿا. انهيءَ ڪالسواهه بولس تي به پابنديون
وڌايون ويون. مهاتما گانڌي، ٽيهين مارچ تي ساري
ديش ۾ عام هڙتال ڪرڻ جو اعلان ڪيو، بعد ۾ اهو
ڏينهن بدلائي ڇهين اپريل تي مقرر ڪيو ويو. ٽيهين مارچ
١٩١٩ع تي دهليءَ ۾ آريه سماجي اڳواڻ سوامي شردانند
جي اڳواڻيءَ هيٺ نڪتل جلوس تي گولي بازي ٿي ۽
تيرهين اپريل تي، ويساکيءَ جي شب ڏينهن تي امرتسر
۾ جاليان والا باغ ۾ سوين بيگناهه ڀارت واسين جو قتل عام
ڪيو ويو. انهيءَ ڪري سڄي ديش ۾ جوش جي لهر
ڦهلجي ويئي.

ڇيلمل گرفتار:

انهن ڏکدائڪ واقعن جو ذڪر ڪندي، ڇيلمل
هندواسيءَ ۾ برطانيه سرڪار جي ظلمن ۽ اُن زوراوريءَ
تي زوردار لفظن ۾ چوٽ ڇنڊيا. شاهه لطيف جي ڪلام
مان هڪ بيت جي ٽڪ کي پنهنجي سمپادڪي وچارن
جو سر بڻايائين. اِها هيٺ ڏنل بيت جي آخري سٽ هئي.

اڳيان آڏن وقت، پرولين سر سنڀاهيا،
ڪانڌ نه پوئين قبول ۾، ڇڏ پاڻان گهٽ،

مٺا مهانگا چانور، پيا ان ڏسڻ پٽ؟
ڪلاڪي هٽ، ڪسٻ جو ڪرٻ وڃي.

بس اهو ليک پڙهندي ئي ممڻ مچي ويو. ١٦ مئي، ١٩١٩ع تي، جيٺمل کي، انهيءَ سمپادڪي ليک لکڻ ڪري گرفتار ڪيو ويو.

جيٺمل ۽ سورلي

جيٺمل تي سورلي نالي هڪ انگريز جج جي ڪورٽ ۾ ڪيس هليو. پوليس جيڪي گواهه پيش ڪيا، تن انهيءَ ليک جي معنيٰ سمجهائيندي چيو ته انهيءَ ذريعي عوام کي بغاوت ڪرڻ ۽ قتل-عام ڪرڻ لاءِ سڏ ڏنو ويو آهي. سورلي ويچارو، اُن زماني ۾ سنڌي ٻولي ايتري نه ڄاڻندو هئو، جو انهيءَ ليک جي صحيح مفهوم کي سمجهي سگهي. گواهن جي غلط سمجهاڻين تي ويساهه ڪري، هن جيٺمل کي ڇهن سالن لاءِ قيد جي سزا ڏني. جيٺمل جي اپيل لاءِ ٻمبئيءَ مان بئرسٽر بپٽسٽا کي گهرايو ويو، جيڪو لوڪمانيه تلڪ جو گهرو سنگتي هئو. هن جي ڪوششن ۽ دليلن جي باوجود، جيٺمل کي ڏوهي مڃيو ويو، جيتوڻيڪ سندس قيد جي سزا گهٽائي ٻه سال ڪئي ويئي، ۽ هڪ هزار روپيا ڏنڊ وڌو ويو. جيٺمل پوني جي يرودا جيل ۾ قيد جي سزا جو سال کن پورو ڪري چڪو هئو ته برطانيه سرڪار، مهاتما گانڌيءَ ۽ ٻين سياسي اڳواڻن سان ناهه ڪيو ۽ قانون ۾ ضروري سڌارا ڪرڻ جو اعلان ڪيو. اُن مطابق سنه ١٩٢٠ع ۾ ڊسمبر مهيني ۾ امرتسر ۾ سڏايل انڊين نئشنل ڪانگريس جي سيشن کان اڳ، سڀني سياسي قيدين کي آزاد ڪيو ويو.

جيٺمل نه قيد جي سزا کان آجو ٿيو، پر اُٽي طرف سورلي صاحب کي شاهه لطيف اهڙو ته قيد ۾ آندو، جو

هو يا عمر اُن مان آجو ٿي نه سگهيو. ڪيس هلائيندي هن شاهه لطيف ۽ سندس ڪلام بابت گهڻو ڪجهه ٻڌو هئو. انهيءَ ڪري سندس جگياسو من ۾ سچاريڪ اڻ تڻ پيدا ٿي ته اهڙي اعليٰ شاعر جي ڪلام جو اڀياس ڪري ڏسان، جنهن جي فقط هڪ بيت جي جدا جدا ماڻهو الڳ الڳ معنيٰ ٿا ڪن. بس، پوءِ ته سنڌ ۾ رهندي، سرڪاري جوابدارين ڪئي مڙهين ڏيندي، هو سنڌي ٻوليءَ ۽ شاهه لطيف جي ڪلام جو اڀياس ڪندو رهيو. آخر سنڌ جي هن عظيم شاعر تي انگريزيءَ ۾ هڪ ڪتاب لکيائين، جنهن جو نالو آهي -

" Shah Abdul Latif of Bhit
His Poetry, Life and Times. "

اهو ڪتاب پهريون دفعو سن ١٩٤٠ع ۾ آڪسفورڊ يونيورسٽي پريس، لنڊن طرفان ڇپجي ظاهر ٿيو ۽ شاهه لطيف بابت هڪ بنيادي تحقيقي مقالو آهي.

جيٺمل قيد جي سزا ڀوڳيندي جيڪي ڪٿا مٺا آزمودا حاصل ڪيا، ان جو دلچسپ ورڻن "ٽرنگ جو تيرٿ" نالي ڪتاب ۾ ڪيو اٿس. اهي آزمودا هن پنهنجيءَ اخبار ۾ قسطن ۾ ڏيڻ شروع ڪيا هئا، جيڪي پوءِ گڏ ڪري ڪتابي روپ ۾ ڇپايائين.

جيٺمل جي آجيان:

جيٺمل جا ساٿي ڳالهه ٿا ڪن ته قيد مان آزاد ٿيڻ بعد، جڏهن جيٺمل حيدرآباد سنڌ پهتو، تڏهن ڪيس جيڪا شاندار آجيان ملي، اها سنڌ ۾ ٻئي ڪنهن به سياسي اڳوان کي اُن زماني ۾ نه ملي هئي. وشن جڳتياڻيءَ اُن جو ذڪر چڱي وستار سان ڪندي لکيو آهي -

"پروفيسر چيتومل جي جيل مان آزاد ٿيڻ جي خبر
حيدرآباد شهر ۾ وڄ وانگر پکڙجي ويئي ۽ سندس آجيان
لاءِ هر طرح جون تياريون ٿيڻ لڳيون. ڇا ننڍا ڇا وڏا،
ڇا زالون ڇا مرد، انسان وڃي ڪيس آجيان ڏيڻ لاءِ منتظر
ٿيڻ لڳا. جنهن ڏينهن پروفيسر چيتومل آزاد ٿي، حيدرآباد
پهتو هو، تنهن کان هڪ رات اڳ ڪنٽرالي دوڪاندار
سڄي رات جاڳي، قلعي کان وٺي سري گهاٽ تائين،
بازار سينگارڻ کي جنبي ويا. گهٽين گهٽين جي منهن تي
انيڪ پرڪارن جا دلسي دروازا ٺهڪيا ويا. ساري بازار
کي ڪپڙن سان ڍڪيو ويو، جنهن ڪري اس جو ڪو
به اندر نٿي آيو. مٺائيءَ وارن حلوي ۽ ميوي جي ڇڪڻ
جون لڙيون لوڙهن ۾ ٽنگيون، ڪٿي هڪ چيز کان ٻي چيز
تائين ٽنگيون هيون ۽ ٽڪرن ٽڪرن جا ڦانوس، پياليون
پتل ۽ ٽامي جا ديڳڙا ۽ ٿالهيون، ٽين وارن ٽين جو سامان،
ميوي وارن انب، ڪيلا، صوف، ناسپاتيون ڪٿي بازار ۾
قطارون ڪري سينگاريون هيون. وڏي عمر وارن ته
انهن ٻڌي چيو ته اسان جو شهر اندرپوري ٿي پيو آهي.
سڄي عمر ۾ اهڙو اتساهه ۽ جهجهٽو ڪونه ڏٺوسين. اهو
سارو ڪم ڪنهن خاص ڪاميٽيءَ ڪونه ڪيو ۽ نه وري
ڪو چندو ڇڙو ڪيو ويو، سڀني شهر واسين پنهنجي امنگ
۽ جذبي وچان ڪيو. اسٽيشن تي پهچڻ شرط، پروفيسر
چيتومل کي هارن سان جهنجهي ڇڏيو ويو. ڪيس وڪٽوريا
۾ وهاري، بادشاهن وانگر سواري ڪڍي ميلاڻ جهلي،
جوان امنگ وچان گاڏيءَ جا گهوڙا ڇوڙي، وڪٽوريا
پاڻ ڪاهڻ لڳا. سرڪس سان بئنڊن، دهلاري، شرنائي
وڄائڻ وارا ۽ پچمڪ ٽوليون موج مچائينديون پئي هلن.

رستي تي ڪيترن هنڌ مٿس سڳنڌي پاڻيءَ جي ورکا
ڪئي ويئي، پتاشا ۽ پٽسا گهوري مٿانئس اڇلائيندا پئي
ويا ۽ گهڻن گهڻن وٽ گاڏيءَ کي ٻهاري، پنهنجا مالها،
ڦل ڦول پيتا ڪري پئي ڏنا ويا. سرڪس کي اسٽيشن کان
سري گهاٽ تائين پهچڻ ۾ ڇهه ڪلاڪ لڳي ويا. شام جو
هومسٽيڊ هال ۾ عام ميڙ ۾ انگروايسن پاران مالپتر ڏنو
ويو ۽ شري فتحچند ٻاسنگ سندس آجيان ۾ جهڪو راڳ،
”جيٺمل لعلجي سر تان صدقي سوين هزارين“ ڳايو، سو
اڄ به اسان جي ڪنن ۾ گونججي رهيو آهي.“ (5)

”هند واسي ۽ ڀارت واسي“

”هندواسي“ اخبار جو ذڪر ڪندي، لالچند جڳتياڻيءَ
لکيو آهي- ”راڄڌاني، جا سنڌ جا ملڪ ساري هند ۾،
صرف ٻارهين ٻارهين مهني، ناتال ڊائري، ڪانگريس جو
ميڙ لڳي، لڏهن ڪچهه چرندي پرندي هئي، انهن کي
مالي پيسمنعجي اثر هيٺ اچي، هن روزمره جو ڪرائو
ڇپايو. اهيءَ اثر هيٺ هن (جيٺمل) ١٩١٧ ڌاري، سنڌ ۾
هوم رول ليگ جي شاخ کولي. اهيءَ سلسلي ۾ اخبار
لويسيءَ کي لڳون ڦر ڏيارائين. هن جي ”هندواسي“
اخبار لکي نه هٿون هٿ کپي وئي. لوڪ ڏکو اهيءَ
کي چاهه سان پڙهن! هو ايتري، هو مٽ پڪ. ڏهاڙي ٢٠
۽ ڏ وڏيري جي لاڪ لاهيندي هي سالڪو نه ڪري. هن جا
سوالجي وارا چٽڪا ۽ چهڙا پوش جون آکاڻيون اڄ به
پڙهن، نه هيلاءِ ۾ گهڙي ويچن.

سامهون وارن جي چرچا سندن ۾ ٻهراڻن اڌي جيٺمل
هئي ڏني پرشارت سان ڏني. هاري عقدار جو ... ڪو ...

اول اول هن ئي ڏنو. پر هن جي پيڙهه جڙواد اسي ته،
ستيه واد تي ٻڌل هئي." (6)

جيٺمل جي گرفتاري جي وچ بعد، "هندواسي" اخبار
هلائڻ جون واڳون، سنڌ جي سياسي نمورليءَ ورتيون.
اهي هئا- جيرامداس، پروفيسر گهنشيام شوداساڻي ۽ ڊاڪٽر
چوئٿرام گدواڻي. سنه ۱۹۲۰ع ۾ جڏهن مهاتما گانڌيءَ
اسهڪار آندولن شروع ڪيو، انهن هنن نمورليءَ ته ان
۾ ڀرو ورتو. کين ڊپ هئو ته متان سرڪار اها اخبار
ضبط ڪري. انهيءَ ڪري هنن اخبار جو نالو بدلائي
"ڀارت واسي" رکيو، ۽ ڪجهه عرصي بعد انهيءَ کي روزاني
اخبار مان بدلائي هفتيوار ڪيائون. سنه ۱۹۲۰ع ۾ ڀارت
واسي روزاني اخبار جو ايڊيٽر جيرامداس دولترام هئو.
سال ۱۹۲۱ع ۾ جيٺمل پرسرام وري ان اخبار جون واڳون
سنڀاليون ۽ ۱۹۲۳ تائين ان کي روزاني اخبار جي روپ
۾ هلائيندو رهيو. هن ۱۹۲۴ع ۾ ڀارت واسيءَ کي هفتيوار
اخبار بڻايو ۽ سنه ۱۹۲۵ع تائين ان کي باقاعدي هلائيندو
رهيو. ان بعد اها اخبار بند ٿي ويئي. انهن چئن ڪن
سالن واري دور ۾ جيٺمل ڀارت واسيءَ ۾ سنڌي ادب
جي جدا جدا وشين تي تنقيدي مضمون لکندو رهيو.
ترنگ جو ليرڪ شاعر جون آکاڻيون، چوڙا پوش جون
آکاڻيون، سنڌيءَ ۾ ڇپجي ۽ اعراب جا مسئلا، جدا جدا
سنڌي ڪتابن ۽ ناٽڪن تي آلوچنا، وغيره وشين تي
انهيءَ عرصي ۾ هن گهڻو ئي لکيو. ان مان گهڻو سرمايو پوءِ
وري ڪتابن جي صورت ۾ ڇپائي ظاهر ڪيائين. انهن
سالن ۾ "ڀارت واسي" ادبي موضوعن تي بحث مباحثي
جو هڪ سٺو واهڻ ثابت ٿي.

جون ١٩٢٠ع جي پهرئين هفتي ۾ الهٰ آباد ۾ ”آل انڊيا خلافت ڪانفرنس“ ۾ اسهڪار آندولن يا خلافت هلچل جو مهاتما گانڌيءَ اعلان ڪيو. انهيءَ جو اثر سنڌ جي ڪانگريسين تي پڻ گهڻو ٿيو. مسز اينيءَ بيسنٽ مهاتما گانڌيءَ جي انهيءَ خلافت هلچل جي پٺڀرائي نه ڪئي. ڄيٺمل پرسرام ۽ سندس ڪجهه ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ جا ساٿي به ان ڪري مهاتما گانڌيءَ جي ان هلچل جي مخالفت ڪرڻ لڳا. سنه ١٩٢١ ۾، ٢٤ کان ٣٠ اپريل تائين مهاتما گانڌي جڏهن سنڌ جي دوري تي آيو، تڏهن ڄيٺمل ۽ سندس ساٿي وڪيل سنتداس منگهارام حيدرآباد ۾ گانڌي جيءَ سان روبرو مليا ۽ سندس اهڙيءَ ڪسي غلط ڄاڻايائون. انهيءَ قدم ڪري ڄيٺمل ڪانگريس کان بلڪل ڪٽجي ويو.

سنڌي ساهتيہ جا گهڙا پرڻ

ڄيل مان نڪرڻ کانپوءِ ڄيٺمل جو مکيه شغل اخبار نويسي ۽ سنڌيءَ ۾ شاهڪار عمدي معيار وارا ڪتاب ڇپائي ظاهر ڪرڻ بڻيو. سنه ١٩٢١ع ۾ هن ”روح رهاڻ“ نالي سان ماهوار مخزن شروع ڪئي. انهيءَ ۾ گهڻو ڪري صوفي مت، ٿياسافي، سنات هندو ڌرم جي فلاسافي ۽ انهيءَ جي ٻين ڌرمن جي اصولن سان ڀيٽ، وغيره وشين تي ڳوڙها مضمون شايع ٿيندا هئا. اهي ڄيٺمل پاڻ اوڙي ٻيا ليکڪ لکندا هئا. مرزا قليچ بيگ جو فرزند، مرزا نادر بيگ. پڻ ان مخزن ۾ چڱو عرصو ڄيٺمل جو ٻانهن ٻيلي هئو. ”روح رهاڻ“ سنه ١٩٤٣ تائين باقاعدي جاري هئي. ان بعد، انهيءَ جو سلسلو ٽٽي پيو.

سنه ١٩٢٢ع ۾ ڄيٺمل ”نئين سنڌي لئبرري“ نالي سان هڪ ڪتابي سلسلو شايع ڪرڻ شروع ڪيو،

جنهن جو سالياني چندو فقط ڏهه رپيا رکيو ويو ۽ سال ۾
ڏهن رپين جا عمدا سنڌي ڪتاب ميمبرن کي ڏيڻ
جو اعلان ڪيو ويو. انهيءَ سلسلي ۾ جملي ڪُل ٻارهن
ڪتاب ڇپائي ظاهر ڪيو، اهو آهي "شاهه جون
آکاڻيون" ڀاڱو ٻارهون. ڪتاب جو ليکڪ خود جيٺمل
هو. هن شاهه جي ٻوليءَ ۾ ٿي شاهه جي رسالي ۾ آيل
ڇهه آکاڻيون ان ڪتاب ۾ ڏنيون. اهي آهن - سهڻي - ميهار،
حسن حسين، مومل - راڻو، راءِ ڏياچ، ليلا چنيسر، ڄام
تماچي ۽ نوري. اهو ڪتاب "پارس واسي پريس"
حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيو ۽ پريس جو مالڪ هئو جيٺمل جو
ڀاءُ آتورام. ڪتاب "سنڌي ساهت پبلشنگ ڪمپني"
والي سان ڇپائي ظاهر ڪيو ويو. ٻارهن سال ۾ گراهڪن
کي جملي سنڌي ڪتاب ڏنا ويا، انهن مان ڪجهه آهن-
هئمليٽ، دکي انسان ۽ سچل سرمست.

انهيءَ ساڳئي سال جيٺمل ٻيا ٻه ڪتابي سلسلا جاري
ڪيا. جن جا نالا آهن- "سستو عمدو ساهت مالا" ۽
"برهم وديا مالا" ٻنهي ڪتابي سلسلي هيٺ اصولڪن
لکيل ڪتابن سان گڏ، جدا جدا ٻولين جي ساهتڪ مان
چونڊ شاهڪار ترجمائون الڳ ڪري گراهڪن کي ڏنيون
وينديون هيون. "برهم وديا مالا" هيٺ وري گهڻو
ڪري الڳ الڳ ڌرمن جي ڄاڻ ڏيندڙ ڪتاب، آتم درشن،
فلاسافي، فلاسافيءَ جي عام پڙهندڙن کي سمجهه ۾ سولي
معلومات مهيا ڪندڙ اهڙا ڪتاب شايع ڪيا ويندا هئا.
انهن ڪتابي سلسلن هيٺ جيٺمل سنڌيءَ ۾ هڪ سؤ کان
به مٿي سنڌي ڪتاب ڇپائي ظاهر ڪيا. ان زماني ۾
سنڌي ساهت جي اها هڪ لاثاني خدمت هئي. سنڌي

ساهتيه جا گهڻا ٻرڪ لاءِ، راجرشي ڏيارام گدومل شهاڻيءَ
جو پٽ شري کيولرام، جيٺمل کي باقاعدي مالي مدد
ڪندو رهيو. انهيءَ ڪانسواءِ ٻيا سنڌي دانوير پڻ هن
ساهتيڪار کي سهائتا ڪندا رهندا هئا. انهن سالن جا
گهڻا ڪتاب بلٽونسڪي پريس، هندو آشرم، حيدرآباد سنڌ
۽ ڀارت واسي پريس ۾ ڇپيل آهن.

"سنڌ هيرلڊ" ۽ "پرڪاش"

جيٺمل کي اخبار نويسيءَ جو جيڪو چسڪو هڪ ڏينهن
لڳي چڪو هئو، تنهن کيس آرام سان ويهڻ نه ڏنو.
سنه ١٩٢٨ع ڌاري جيٺمل ڪراچيءَ ۾ وڃي پريس کولڻ
جو فيصلو ڪيو. سندس گهرواريءَ ڌيئرن جي شاديءَ
لاءِ ٿورا ٿورا پئسا حيدرآباد جي ڪکر ڪمپنيءَ ۾ ڀرائڻ
شروع ڪيا هئا. بس، جيٺمل جي اک انهيءَ بچت واريءَ
رقم تي پيئي. زال کي جيئن تيئن ڪري مڃايائين. اتان
ٽيهن کن هزار مليس. حيدرآباد مان لڏي پڏي وڃي
ڪراچيءَ پهتو. ڪئمپ لاءِ رتن تلاءَ تي سمر هائوس
مسواڙ تي ورتائين ۽ امپيريل بئنڪ منٽگمري روڊ، ميري
ويدر ٽاور جي ڀر ۾، "راجا پرنٽنگ پريس" نالي سان
ڇاپخانو برپا ڪيائين. اڪيلي سر روزاني اخبار کي منهن
ڏيڻ مشڪل سمجهي، جيٺمل پنهنجي گهاٽي دوست
لالچند جڳتياڻيءَ کي به ڪراچيءَ گهرائي ورتو. ٻنهي
سوارهن هزار ۾ بندر روڊ تي هڪ بنگلو اسي روپيا ماهوار
مسواڙ تي ورتائين. پاڻ ڪٽنب سوڌو مٿي پهرئين ماڙيءَ
تي رهڻ لڳو ۽ لالچند پنهنجيءَ اڪيلي سنتان ديويءَ
سان گڏ، ان بنگلي ۾ هيٺين طبقي ۾ رهڻ لڳو.

سنه ۱۹۲۹ع ۾ ڄيٺمل ڪراچيءَ مان "سنڌ هيرلڊ" نالي سان انگريزيءَ ۾ هفتيوار اخبار جاري ڪئي. ان جي هلائڻ ۾ پوءِ گردبال ملڪ ۽ "هندستان" سنڌي اخبار ۾ ڪم ڪندڙ شانتي شهاڻي به اچي سندس ڀاڱين ڀائي ٿيا. "سنڌ هيرلڊ" جو ٻاهريون پرچو سهڻو ۽ آرٽ پيپر تي ڇپبو هو ۽ سنڌ ۾ ان جي تمام گهڻي آجيان ٿي. ڄيٺمل جي اخلاق جي اهميءَ مان پايءَ پائس ساک ٿي ملي ته هو پنهنجيءَ اخبار ۾ ڪڏهن به شراب جي وڪري جا اشتهار نه ڇاپيندو هو.

ڪراچيءَ مان ڪجهه عرصو اڳ ۾، گوپالداس ليکراج "پرڪاش" نالي سان سنڌي اخبار شروع ڪئي هئي. سال ۱۹۲۹ ۾ انهيءَ اخبار جو مهتمم به ڄيٺمل ٿيو ۽ لالچند کي ڀاڱين ڀائي بڻايائين. پر اها اخبار ٿي ڪن سال مس هلي سگهي.

سال ۱۹۳۱ع ۾ "سنڌ هيرلڊ" جو سنڌي ايڊيشن روزاني اخبار جي صورت ۾ به نڪرڻ لڳو، جنهن جو سمپادڪ پڻ ڄيٺمل هو.

ڄيٺمل جي پٽ رام، ان زماني جون يادگيريون قلمبند ڪندي لکيو آهي ته انهيءَ دور ۾ سندس پتا کي چڱو ئي نقصان پيو. هو قرض کڻي پيو خرچ کي منهن ڏيندو هو. پوءِ ڪجهه عرصو منگهارام مهتانيءَ سنڌ هيرلڊ جي خرچ پکي ۽ وڪري جون واڳون سنڀاليون ته هر مهيني ٽي هزار کن روپيا فائدو ٿيڻ لڳو. ڄيٺمل کي انهيءَ اخبار جي دوران گهڻائي لڪ لڳهٽا پيا. سنه ۱۹۳۲ع جي ڳالهه آهي ته هڪ انگريز پادريءَ، فرٽهمر براولس ۾ انگريزن جي ڪي ظلم ڪيا هئا، ان تي هڪ رپورٽ لکي. ڄيٺمل

پنهنجيءَ اخبار ۾ لکندا رهيا، جنهن تي سرڪار هڪدم سندس پريس ضبط ڪري ڇڏي. پوءِ بابو ڪيمچند عام نيلام ۾ اها پريس خريد ڪئي ۽ حيدرآباد کڻائي ويو. اِن طرح ”سنڌ هيرالڊ“ گهڻو عرصو بند رهي.

سنڌ نيشنل ڪاليج ۾:

سال ۱۹۳۳ع ۾ جيٺمل سنڌ نيشنل ڪاليج، حيدرآباد ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو. جيتوڻيڪ هو فقط مئٽرڪ پاس هئو، ليڪن هوندي به، پنهنجيءَ سرڪار جيٺمل جي علم ۽ ادبي شعورن کي ڏسي، ڪيس اِن عهدي لاءِ تسليم ڪيو. جيڪي هن وقت پڙهيا آهن، اهي ڳالهه ڪن ٿا ته جيٺمل کي مقرر ڪيل ڪورس پورو ڪرائڻ جي ڪابه چنتا ڪانه هوندي هئي. بس، جڏهن صوفي ڪلام سمجهائڻ شروع ڪندو هئو ته پنهنجي وسيع علم ۽ آلم گيان جي پلٽ پلٽان ڪري ڇڏيندو هئو. ڪلاس ۾ وينل شاگرد به هڪ نئين گيان جي اٿاهه ساگر ۾ پيا ٽٻيون ڏيندا هئا.

قومي ۽ سماجي ڪيتر ۾:

جيٺمل ست اٺ سال انهيءَ ڪاليج ۾ پاڙهيو. انهيءَ دوران به هن جو قلم ڪو بند ڪونه ٿيو. بمبئي پريزيڊنسيءَ کان سنڌ کي الڳ ڪرڻ جي سوال تي لڳاتار پنهنجيءَ ليکڻيءَ ۽ تقريرن رستي پرچار ڪندو رهيو. موزي جي ڳالهه اِها ته پيا گهڻا هندو اڳواڻ انهيءَ جي خلاف هئا. پر جيٺمل پنهنجيءَ راءِ تي اڏول بيٺو رهيو ۽ سنڌي مسلمانن جو ساٿ ڏنائين، جيڪي سنڌ جي علحدگيءَ لاءِ سالن کان جدوجهد ڪري رهيا هئا. نيٺ اپريل ۱۹۳۶ع ۾ سنڌ جدا پرڳڻو ٿيو.

ان عرصي ۾ چيتمل زميندارن جي ظلمن جي اوگھڙ
ڪندي، "هاري حقدار" جو نالو بلند ڪيو ۽ غريب
ڪڙمين، پورهيتن جي ترقيءَ لاءِ پاڻ پتوڙيندو رهيو.
ٻئي طرف، سنڌ ۾ "سوديشي هلچل" (Buy Indian)
جي پرچار لاءِ به ڏينهن رات جدوجهد ڪندو رهيو.
چيتمل جي پٽ رام لکيو آهي ته ١٩٣٥ ۾ "باءِ انڊين"
هلچل شروع ڪيائين. ڏسجي ٿو ته جيڪا به ڳالهه شروع
ڪندو هو، تنهن کي پنهنجي اصليت ڏيندي هئي.
لامبرٽ مارڪيٽ، شرڪتيءَ جي ويجهو "باءِ انڊين"
دوڪان کليا ۽ اڳيان به انهيءَ کي لوڪ پريهه ٻڌائڻ لاءِ شام
جو مسافرخاني جي پرسان "باءِ انڊين" ميلو به شروع
ڪيائين ۽ ڪٿان ڪٿان جا صوفي فقير ڳائيندڙ ۽ ٻيا ڪٺا
ڪيائين. ڪافيون ۽ ٻيتون اهڙيون ته لکيون جو ماڻهن
جا هشام اچي لڳا. "باءِ انڊين" ٽيڪ جو شولق هڪ
پاسي، ٻيتي ۽ ڪافين جو سر ٻئي پاسي.

چيتمل سنڌ ۾ ٿياسافيءَ جي پرچار ۽ ڦهلاءَ ڪرڻ ۾ به
وسان نه گھٽايو. ان سوسائٽيءَ جون شاخائون ڪراچيءَ ۽
حيدرآباد شهرن ۾ گھڻو اڳ ٻريا ٿي چڪيون هيون.
چيتمل انهن جي ڪاروبارن ۾ مکيه هئو. پروفيسر هريرام
ٻتاڻي، جيڪو حيدرآباد سنڌ ۾ ٿياسافيڪل لاج جو
سيڪريٽري هئو، تنهن لـ آهي "آءِ ٿياسافيڪل لاج
جو سيڪريٽري هوس ۽ لئبرريءَ جو انچارج. ڏسندو
هوس ته هرڪو ون ڪتاب اڌو چيتمل پڙهندو هئو،
سومر صبوح جو ڪراچيءَ مان ايندو ۽ شڪروار جو ليڪچر
ڏيئي، ڪراچيءَ واپس ويندو هو. ڇنڇر، آرتوار تي
نئي ڪتاب جي آڌار تي ڪراچيءَ ۾ ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ

جي ميمبرن اڳيان پاٺ ڪندو هو، ۽ باقي ٻنهي مان
هڪڙي ۾ ٻه دفعا حيدرآباد لاج ۾ پنهنجا ويچار ميمبرن
اڳيان پيش ڪندو هئو. هن جي پاٺ وقت حيدرآباد
جو ٿيسافيڪل لاج پورو ڀرجي ويندو هئو. جهڙو هوس سنڌي
ٻوليءَ تي قبضو، تهڙو هوس انگريزيءَ تي. پاٺ به
ڪندو هئو، جنهن مک مان لفظ ۽ معنيٰ جا هيرا موتي پيا جهرندا
هئا. هن جا گوناگون خيال ۽ ويچار من جون ڪڙڪيون
کوليندڙ هئا. هر هڪ ليڪچر جي آخر ۾ سوالن جوابن جو
سلسلو رهندو هئو. سندس جواب ٻڌي ۽ تسلي بخش،
اندر کي جهنجهوڙيندڙ ۽ من ۾ پهچي ويندڙ هوندا هئا." (7)

جيٺمل جي ڪارن ۽ مشغولين جي ڪهاڻي اها آهي
ته چاهي هو ڪاليج ۾ پروفيسريءَ جي عهدي تي هئو،
چاهي انهيءَ کان فارغ ٿيڻ بعد وري سماجي ڪارن ڪيتر
۾ گهڙيو، هن لاءِ ٻئي حالتون سمان هيون. هر وقت هو
جدا جدا مسئلن ۽ جهيڙن سان مقابلو ڪرڻ لاءِ تيار رهندو
هئو. سنڌ نئشنل ڪاليج حيدرآباد ۾ پاڙهڻ دوران پڻ
هو "سنڌڙي" هفتيوار اخبار جو آنريري مهتمم ٿي،
۱۹۳۳-۳۴ ڌاري ان مخزن کي هلائيندو رهيو. وشن جيڪتياڻيءَ
لکيو آهي، "جيتوڻيڪ پروفيسر جيٺمل راجپتيءَ ۾
مهاتما گانڌيءَ جي خلافت ۽ قطع تعلقات وارن هلچلن جو
سخت وروڌ ڪيو ۽ انهيءَ ڪري سندس ڪيترن سنڌ
جي اڳڪ قومي اڳواڻن سان اختلاف هئا، انهن ته جيڪي
ته وقت به وقت سنڌ اندر قومي ٻيهوديءَ جون هلچلون
هليون، ان ۾ هو زوردست ڀاڱو وٺندو هو. جڏهن ته هلچل
۾ ڀاڱو وٺندو هو، سو نه ڪڏهن رواجي انداز ۾، پر جٽڪ
ان ۾ ٽڪي پوندو هو. هن جي اندر ۾ جذبات ڀڙڪو

ڪانه آندي هئي. سڄي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رُلڻ
ڪري، پنهنجي تقريرن دوران ڇڪ ولوڙ وجهي ڇڏيندو
هو. عام خلق توڙي خاص اڳوان ڏانهس ڇڪجي ايندا
هئا ۽ سندس ويچار ڏاڍي اُمنگ ۽ اُتساهه سان ٻڌندا هئا
۽ چوگرد ڪانفرنسون لڳي وينديون هيون. ظلم جي
ڪهاڻي ٻڌندو هو ته، هن جي خون ۾ لرزش پيدا ٿي
ويندي هئي ۽ هن جي مٿي جا وار ڪڙا ٿي پوندا هئا.
ٻڪتي ڪيتر ۾ ٻچڙن ۽ وڏڙن سان جيڪي قهر ٿيندا هئا،
ان جي هو ڀرپور مخالفت ڪندو هو. ڇوڪرين جي اوچ
تعليم جي ڀاري ۾ هن خوب ڀاڱو ورتو هو. سماجڪ اوڻاين
کي ڪيئن روڪجي، ان لاءِ جيڪي اُپاءَ هليا، ان ۾
هن مکيه ڀاڱو ورتو. اوم منڊلي ۽ واري هلچل ۾ چڱي
سرگرمي ڪيائين. سامي واد جو پرچار سنڌ ۾ پهريائين پهريائين
پروفيسر چيتمل ڪيو.

...."هاري حقدار" جو نعرو سنڌ اندر اول اول پروفيسر
چيتمل هنيو ۽ هارين کي حق ڏيارڻ واري هلچل ۾،
سنڌ اندر اوائلي رهنمائي پروفيسر چيتمل ڪئي. هندو
مسلم ايڪتا جو پروفيسر چيتمل حامي هو ۽ ڪيترن نازڪ
موقعن تي، جڏهن نفاق جي باهه ڀڙڪو کائي اُٿندي هئي،
تڏهن پير غلام محمد، شري سنتداس منگهارام ۽ ڊاڪٽر
چيمنداس سان گڏجي وچ ٿابر آڻيندو هو. زبان زبان
واري مسئلي تي خوب هن ڊاڪٽر دائود پوٽي ۽ سندس
حمايتين سان ٽڪري کاڌي، جنهن ۾ پروفيسر ناگراڻي ۽
ٻين سندس همراهي ڪئي." (8)

چيتمل جي جدا جدا ڪمن جي جهلڪ اسان چوڏهن خطن
مان به ملي ٿي، جيڪي هن غلام مرتضيٰ شاهه "سيد" کي

لکيا آهن. سال ۱۹۳۲ع ۾ هن حيدرآباد مان هڪ خط ۾ سيد صاحب کي لکيو آهي. "آءٌ هتي حيدرآباد گذريل جمعي کان وٺي ڪم ڪري لکي پيو آهيان، جو ۲۴ آگسٽ جنم اشٽميءَ تي هت "سوديشي" ميلو آهي، جنهن لاءِ اوهان کي لکڻ ڏجي ٿي، جا ضرور موڪليندا .... آءٌ شهرن جو حال ڏسي، منجهائجي ڪک ٿيو آهيان. سيدن خود مطلب موڙيءَ ۽ بيوفائيءَ کان منهنجي دل بيزار ٿيل آهي. پر ته اسين شهرن وارا ديوان ۽ سيٺيون ۽ اوهين ڳوٺن وارا ميان صاحب، زماني جا ڪاٺو پاٽ آهيون. اسين مڙئي عام جو راڄ پنهنجي پيرن هيٺ رکي رهيا آهيون .... جيئن آءٌ چٽل هوس، ليڪن توهين جي ساڳيو من رکندڙ هجو ها، ته ڪو ڳوٺاڻي خدمت پسپمت ڪجهه، ته ڪجهه ڪريو ها. منهنجو سمورو من هن وقت هاريءَ جي دکي حالت منجهه گرفتار آهي. هاري معلق غريب عام. هاڻ اهو به خيال آيو آهي ته شايد حيدرآباد جو شهر، جو به ڳوٺن جو وڏو مرڪز آهي، تنهن کي جو ته اُلهيءَ ڪم جو هيڊ ڪوارٽر ڪجي. پيو سنگتين سان پهان، چوان پيو ته "ٻاهر الدڀان" جي ڪم کي به الهن پهار جي، جو ڳوٺن ۾ لهرائڪ ڪسي ڪٽي وڃي سگهجي." (9)

ڪراچيءَ مان ڏهين آڪٽوبر، ۱۹۴۲ع تي هن سيد کي لکيو آهي، "پيارا دوست، توهان ڏسي ورتو آهي ته سنڌ جي سياست ۾ ڪهڙي خرابي داخل ٿي چڪي آهي، جا ڏينهون ڏينهن ابتر ٿيندي وڃي ٿي. آءٌ سنڌ جني گهمڻ ڪرڻ بعد، ان جي اُلهيءَ ۽ نازڪ حالت جو تجزيو ڪندي، هن راءِ جو ٿيو آهيان ته هن حالت جي ڪري، معاملا وڌيڪ نازڪ ٿيندا ويندا. تنهن ڪري توهان کي

عرض ٿو ڪجي ته اهو ڪم طريقي ٿي ڪرڻهي، سواءِ هن
جي ته "سنڌ پيپلز پارٽيءَ" کي سياسي ميدان ۾ وري
نئين سر زنده ڪجي. اسان جي دوستن جو گروهه اهڙيءَ
مسئلي تي چند سالن کان غور ڪندو رهيو آهي ته "سنڌ
پيپلس ائسوسيئيشن" ٺاهي وڃي، جنهن جو اهو نالو "راڄ
مهاڄ ڪانفرنس" هوندو. جنهن جا مقصد: سنڌ جي
خوشحالي، امن ۽ اتحاد هوندا.

پر سنڌ جي موجوده حالتن مطابق اهو ڪافي نه ٿيندو.
وقت جي تقاضا آهي ته ملڪ ۾ نازڪ حالتون، جي هڪ
ٻئي کان پوءِ نمودار ٿينديون رهيون آهن، يا ٿيڻ واريون
آهن، انهن کي پوريءَ نندهيءَ، فڪر ۽ جرئت سان منهن
ڏنو وڃي - جهڙوڪ، مارشل لا، ايڊون، ڏڪر جو ڊپ.
ان کان سواءِ جنگ جا ڪارا ڪڪر اهڙا تيار بيٺا آهن،
جي ڪنهن به وقت وسي سگهن ٿا. ان لاءِ سمورين حالتن
جي تقاضا اها آهي ته اسان کي گڏجي ڪو قدم کڻڻ
گهرجي .... آءٌ هيٺيون تجويزون اوهان جي آڏو عرض
رکان ٿو.

(١) سنڌ پيپلز پارٽي آئيني ميدان ۾ ڪم ڪندي.
ان جو پروگرام سوشلسٽ هوندو، يعني سماج ۾ سڀڪو
پنهنجي وسعت آهر، ٻين کي ضرورت موجب مدد ڪري.

(٢) سنڌ پيپلز پارٽي، هندستان جي آزاديءَ لاءِ ڪم
ڪندي، جو ڪم انسان ذات جي عام آزاديءَ جي مطابق
هوندو.

(٣) سنڌ پيپلز پارٽي، سنڌ جي تعمير ۽ عام ماڻهن جي
فائدي لاءِ پروگرام ٺاهي، ان مطابق ڪم ڪندي.

(٤) هاري، مزدور (پورهيا اهي ئي مزوريءَ وارا هجن

۽ تعليم يافته)، زميندارن ۽ ڪارخانن کي عوام جي فائدن لاءِ ڪتب آڻڻو پوندو." (10)

انهن مثالن مان ظاهر آهي ته جيٺمل کي سنڌ جي بهتريءَ لاءِ ڪيتري نه گهڻي لگن لڳل هئي. هو هر دم، هر ڪنهن پل ۾ سنڌ جي ڀلائيءَ لاءِ نه فقط سوچيندو رهيو، پر ان لاءِ ڏينهن رات پاڻ پتوڙيندو رهيو. هن سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت جي واڌاري لاءِ سن ١٩٣١ ۽ ١٩٤١ ۾ ڪانفرنسون ڪرايون ته سن ١٩٤٣ع ۾ جڏهن وڪرم سمبت جا ٻه هزار سال پورا ٿيا، تڏهن **"وڪرم سميلن"** ۾ به مکيه ڪردار ورتو. ان سميلن جي هڪ ٺهراءَ موجب سنڌ ۾ **"وڪرم يونيورسٽي"** برپا ڪرڻ جو به فيصلو ڪيو ويو. انهيءَ جو مکيه مقصد هو سنڌ ۾ سنسڪرت ڀاشا ۽ ڀارت جي شاندار سڀيتا ۽ سنسڪرتيءَ جي سنڌ وارن کي شناس ڪرائڻ. ملڪ جي ورهاڱي سبب اها رٿ عمل ۾ اچي نه سگهي. وڪرم سميلن ۽ وڪرم يونيورسٽيءَ برپا ڪرڻ وارن ڪمن ۾ مهندار ڀاڱو وٺندڙ ڪارڪنن جيٺملي ۽ جيٺمل سان گڏ مکيه ڪم ڪندڙن ۾ شامل هئا.

غلام مرتضيٰ شاهه سيد سن ١٩٤٠ع ۾ تعليم جي وزارت دوران **"سنڌ يونيورسٽي"** برپا ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. ان لاءِ هن جيڪا ڪاميٽي مقرر ڪئي، تنهن ۾ جيٺمل پرسرام کي به ميمبر طور کنيو هئائين. ١٩٤١ع ۾ سرڪار طرفان سنڌي ادب (ساهت) لاءِ مرڪزي صلاحڪار ڪاميٽي ٺاهي وئي، ان ۾ به جيٺمل کي ميمبر طور مقرر ڪيو ويو.

غلام مرتضيٰ سيد، جيٺمل بابت لکيو آهي ته "هو (جيٺمل) مهذب سياسي مددگار ۽ صلاحڪار، تصوف ۾

اُستاد، دوست ۽ پاڻ ئي پٽي رهيو. جيڪڏهن ڪنهن ٻه
هڪ انسان منهنجي زندگيءَ تي گهڻي ۾ گهڻو اثر ڪيو،
ته اهو پاڻ جيٺمل هو. ڪراچي لوڪل بورڊ جي ڪشمڪش ۾
مون سان ساڻ هو. سنڌ ۾ ڪوآپريٽو تحريڪ جي زور
وٺڻ ۾ سندس هٿ هو. هوم سڌار هلچل سندس صلاح
۽ مشوري سان هلندي هئي. صوفي سماگم، صوفي راڳ،
جون مجلسون سندس موجودگيءَ سان ٻهڪنديون رهنديون
هيون. ڪانگريس سان اختلاف ٿيڻ وقت هن منهنجي
مدد ڪئي. (10-A)

ملڪ جو ورهاڱو ۽ لڏ پلاڻ

سن ١٩٤٧ ۾، ١٥ آگسٽ تي هندستان کي آزادي
حاصل ٿي. پر انهيءَ لاءِ برطانيه سرڪار ملڪ کي ٻه ٽڪرا
ڪري ڇڏيو ۽ هڪ نئون ملڪ "پاڪستان" هستيءَ ۾
آيو. انهيءَ کان سال ڏيڍ اڳ ۾ ئي ساري هندستان ۾
هندن ۽ مسلمانن وچ ۾ رنجش ۽ نفاق جي باهه ڀڙڪي
چڪي هئي. ان ڏانهن اشارو ڪندي، جيٺمل ٢ آگسٽ،
١٩٤٦ع واري خط ۾ سيد کي لکيو آهي ته "وري نئين
مشڪلات پيدا ٿي آهي، جنهن ۾ اسان سڀني کي وري
نئين سر آزمايو ويندو. ان جو علاج صرف اهو آهي ته سنڌ
مان انساني تحريڪ هلائي وڃي. گهڻو وقت اڳ، ڪرشنا
مورتيءَ فرمايو هو ۽ اڄ به چوي ٿو ته انسان جا ٻه دشمن
آهن: ڪٽر قوم پرستي ۽ دقيانوسي مذهب." (11)

سال ١٩٤٧ ۾ ٻهڻين جون ڌاري، ملڪ جي ورهاڱي جو
اعلان ٿيو هو. ان ڏانهن اشارو ڪندي، جيٺمل، غلام
مرتضيٰ سيد کي لکيو آهي ته:

" سنڌڙي :

اڙي، ڀورين ۾ لڙهندو وڃان ٿي،

مٽيءَ جي مدارمع، ڪيڏ ڪا مهار!

مهار :

مٺان ٿئين ملور، آءٌ اوڏو ٿي آهيان،

ڏسڻ ۾ ڪرڏو، پر حد ڀلهي جي هيڪڙي!

پيارا، ويئا واڻون نهاريون .... اچو ڪيون خبرون پڙيون
هولڊو، پر مهمڇپي دل ڪان ٿي لڏي.

اس چشم موري لي عجب اسرار ديکا ٿا،

ڪ بيچ أبر دي آفتاب ڪا أنوار ديکا ٿا!

(سچل)

مُن جي سُن مدجهاڻ، پڙون ٿا ته سنڌ جو ڏهن سالن
وارو آواز قلمبند ٿي چڪو آهي.

اسان جي "روح رهاڻ" وري ڇپجي چڪي آهي.
موڪلجي. (12)

(هن خط مان ظاهر آهي ته سن ١٩٤٧ ۾ جيئمل وري
مئي - جون ڌاري "روح رهاڻ" ماهوار مخزن شروع ڪئي
هئي، جيڪا وچ ۾ ڪجهه سال بند ٿي وئي هئي).

پاڪستان ٺهڻ وقت جيئمل جي ڪهڙي حالت ٿي
هئي، اِلهيءَ جو ورڻن ڪندي سيد لکيو آهي، " اسان
جي ڪرمن جي ڦل جڏهن هندستان کان هي ٽڪرو ملڪ
جو جدا ڪري پاڪستان قائم ڪيو، ته هر طرف هندو-
مسلم فساد ٿيڻ لڳا ۽ رت جا ريلا وهڻ لڳا. هن صوفي
مرد لاءِ اها درد ناڪ حالت سهڻ ڪيان مٺي هئي. هندو
لڏڻ لڳا، پر هي اٽل ٿي هتي ويهي رهيو. جي، وطن
کي ڪيئن ڇڏيو. هڪدم پاهران آيل مهاجرن جي مدد ۽

هتي جي هندن لاءِ، اقليتن جي جماعت ٺهرايائون. منهنجي
جاءِ تي ميٽنگون ٿيڻ لڳيون. آخر مون سان شيخ
عبدالمجيد سنڌي صاحب ۽ صاحبزادي ستارجان ۽ ٻين
سان گڏجي، هر سنڌ جي شهر تي لڪري، هندن کي
سمجهائڻ هليو ته وطن ڇڏي ٻاهر نه وڃو. پر هنن جي
ڪنهن به نه ٻڌي، الٽي ڳالهه، هٿي هن کي بيمار ڪري
وڌو. سندس ڪٽنب اڳ ۾ ئي بمبئيءَ وڃي چڪو هو.
لاچار، جڏهن علاج جو اپاءُ ڏٺائين، ڪيس بمبئيءَ ڪٺائي
ويا، تڏهن آءٌ ڪيس جهاز تي ملڻ ويس. چيومانس ته
"دادا اوهان پڻ چيو هو ته سنڌ ڪين ڇڏيندس، هاڻي
چو ٿا وڃو؟" چيائين ته "بيماريءَ ڪري ڪٽي وڃڻ ٿا،
سگهو ٺيڪ ٿي موٽي ايندس." پر موٽي ڪين آيو."

جيٺمل جي پٽ رام پنهنجي يادگيرين ۾ لکيو آهي ته
سندس پتا جو پڪو وشواس هو ته سنڌ ۾ جتي گهڻا صوفي
درويش ٿي چڪا آهن، ۽ درگاهن تي هر سال هندن ۽
مسلمانن جا ميلا لڳن ٿا، اتي مسلمان ڪڏهن هندن جو ساٿ
ڪين ڇڏيندا. ان ڪري هندن لاءِ سنڌ ڇڏڻ جو سوال ئي پيدا
ڪونه ٿيندو. ان لحاظ کان پڻ هن پاڪستان جي جشن ۾
شرڪت ڪئي. تاريخ ١٤ آگسٽ ١٩٤٧ تي، ڪراچيءَ ۾
جناح کي شاندار آجيان ڏيڻ جو پروگرام رٿيو ويو. ان
ڏينهن اِن شهر ۾ ڌام ڌوم سان جلوس ۾ جناح کي گهمايو
ويو. جيٺمل انهيءَ موقعي تي پاڪستان جي هن اڳوان
جي آجيان ۾ "سنڌ هيرالڊ" جو شاندار نمبر شايع ڪيو.
ان جي ڇپائي جي جوابداري سموري هن رام تي رکي.
اخبار جو اهو نمبر پندرهن روپيه تي "قرباني" اخبار جي
پريس ۾ ڇپيو. رام، شام جو جيئن پريس مان ڪم

ڪري ٻاهر نڪتو ۽ بندر روڊ تي شاهي سرگس ڏٺائين.
اٺن، گهوڙن، گاڏين ۽ موٽر ڪارن جي وچ ۾، وڏي
سينگاريل گاڏيءَ ۾ جناح صاحب ويٺو هو. جلوس ۾
هلندڙن مسلمانن وڏي واڪي سان اهو نعرو بار بار پئي
دهرايو -

”هنس هنس ڪي ليا پاڪستان،
مر مر ڪي لينگي هندستان.“

رام جون واڇون ئي ولڙيون ئي ويون. سندس اوسان
خطا ٿي ويا. ڀڄندو گهر آيو ۽ اکين ڏٺي سموري روداد
پتا کي ورنن ڪري ٻڌايائين. ڪنهن عرض ڪيائين ته اهڙيءَ
حالت ۾ هندن کي سنڌ ڇڏڻ کان روڪڻ ته گهرجي. پئي
ڏينهن ٿي آچاريه ڪرپالاڻيءَ ۽ ميٺارام هاسٽل ۾ صبوح
جو گڏ ٿيل هندن جي ميڙ ۾ ان ڳالهه تي زور ڏنو ته هندو
سنڌ مان لڏين بلڪل نه. ڪانگريس سرڪار سنڌين هرڪا
مدد ڪندي. چنتا جي ڪا ضرورت نه آهي. ان حالتن
سنڌ ۾ ٻڌ ڏينهون ڏينهن ويون بگڙنديون. مجبور ٿي
لکن جي تعداد ۾ سنڌ مان هندو نڪرڻ لڳا.

چيتومل جي پٽ رام، سن ١٩٣٦ع ۾ لالچند جي سڪيلڌي
ڌيءَ ديويءَ سان لانئون لڌيون هيون. پئي ڪاليج ۾ به
گڏ پڙهيا هئا. جيئن ته لالچند اڪيلو هئو ۽ ڌيءَ ۾ گهڻو
موهه هوس، انهيءَ ڪري رام شاديءَ بعد به گهڻو عرصو
لالچند وٽ رهيو. چيتومل ۽ لالچند پئي صوفي طبيعت جا
هئا ۽ هندو-مسلم ايڪتا جا پڪا پرچارڪ هئا. ان ڪري
ٻنهي جو اهو ئي ارادو هو ته پاڪستان ٺهڻ بعد به سنڌ
۾ ئي رهبو، اباڻو چنو ڪين ڇڏبو. پر رام انهيءَ تيل لڳڻ
ئي نه ڏني. سندس وري اهو پڪو اعتقاد ٿي ويو ته

هوڙين حالتن ۾ هندو سنڌ ۾ سک جو ساهه کڻي ڪين سگهندا. بس، پوءِ ته پنهنجي ابيءَ ۽ ڏاڏي جي روڪڻ جي باوجود، هو سيپٽمبر ۱۹۴۷ ۾، ڀيڻ ۽ ڀيڻوئي نانڪ سان گڏ، پاڻيءَ جي جهاز رستي، ڪراچيءَ کان اوکا بندر تي پهتو. اتان ٽرين رستي هو اندور ويا. پر رام کي اتي چين نه آيو. ايندڙ ڊسمبر، هو اچي بمبئيءَ پهتو، جتي سندس ٻيا ڪجهه مائٽ اڳ ۾ پهچي ويا هئا.

جنوريءَ ۱۹۴۸ع ۾ ڪراچيءَ، حيدرآباد ۽ سنڌ جي ٻين ڪن شهرن ۾ فرقيوار فساد ٿيا. ان کان پوءِ ته سنڌي هندن کي خاطري ٿي وئي ته هو ملڪ ۾ جان ۽ مال جي سلامتي ڪين حاصل ڪري سگهندا. لڏپلاڻ ڏينهون ڏينهون زور وٺندي وئي. رام اڃا بمبئيءَ ۾ ئي هئو ته ديوي پنهنجن پيارن ۽ ٻين مٽن مائٽن سان اچي بمبئيءَ پهتي. لالچند ۽ جيٺمل ٻئي سيٺ سنڌ مان اکڙڻ کان اڳو اکڙ واري ويٺا هئا. پر پارن جي وڇوڙي ۾ هو گهڻو وقت سنڌ ۾ رهي نه سگهيا. جيٺمل ڪراچيءَ ۾ بيمار ٿي پيو. ان تي ڊاڪٽر ڀڳوانداس گرشاڻي، ڊاڪٽر چندداس چگتياڻي ۽ ٻيا سندس ساٿي، مارچ ۱۹۴۸ ۾ جيٺمل کي رهائي، ساڻ وٺي اچي بمبئيءَ پهتا. ڪيس دلاسو ڏنائون ته طبيعت سڌري ته پوءِ هلي واپس پنهنجيءَ جنم ڀومءِ تي وڃجانءِ. هوڏانهن لالچند جو به موهه ڌيءَ ۽ ٻارن ۾ گهڻو هئو. سو سندن وڇوڙي جي سٽ هن جو هنياءُ سهي نه سگهيو. جنهن ڪري اڃا ٽي مهينا ڪراچيءَ ۾ گذر ڪيائين. هو "مهراڻ" رسالي جو ايڊيٽر هئو. آخر جنوريءَ کان جون تائين ڇهن مهينن جو مهراڻ هڪو پرچو شايع ڪري، جولاءِ ۱۹۴۸ع ڌاري هو به

سنڌيءَ کي الوداع ڪري اچي ٻمبئيءَ پهتو هو. ان
ڏڌان هو ٻڍو ٿين اوڙي مون سان گهڻو نٿي ٿڪو هئو.
اهڙيءَ طرح، سياست ۽ قومپرستيءَ جو هن ملڪ ۾ اڻڙ و
۽ اڻٿڪ چڪر هلندڙ، جنهن هندو - مسلم ايڪتا جي خاطر
حمايتين ۽ صوفي درويشن جي دلين ۾ هڪ گهرا زخم ڪري
ڇڏيا. سالن کان سچائي عالمي ڀائيچاري جا سهڻا سپنا،
هڪ ڪن پل ۾ چور چور ٿي ويا.

آخري سفر

جيٺمل جو تن ته اڳيئي ڪمزور ٿي چڪو هئو. ان ۾
مٿان وري سندس دل ۽ دماغ کي سنڌ ڇڏڻ جو ڪاپاري
ڌڪ لڳو. بس، هيءُ مڙس هڪ دفعو ڪريو ته وري گهڻو
عرصو جالي نه سگهيو. سنڌ مان جيٺمل پنهنجي سالن
سان گڏ پاڪيءَ جي جهاز رستي اڪري، جڏهن بمبئيءَ
بندرگاهه تي پهتو، تڏهن سندس پار مسجد روڊ وٽ
هڪ ڌرمشالا ۾ رهيل هئا. جيٺمل پاڻ به ان ڌرمشالا ۾
رهڻ جو فيصلو ڪيو. پارن دوستن گهڻائي ڪوشش ڪئي
ڪئي ۽ چيو ته اسان وٽ هلي رهو. پر هن ڳالهه نه مڃي.
اٽڪل ڪجهه ڏينهن رهڻ بعد سندس حالت وڌيڪ بگڙي
ويئي. ڪيس بمبئيءَ جي سينٽ جارج هاسپيٽل ۾ علاج
لاءِ داخل ڪيائون. پر بستري داخل هوندي به سندس
من کي چين ڪٿي؟ هڪ ڏينهن ٻڌائون ته بمبئيءَ ۾ سنڌين
جي وري وسائڻ واري مسئلي تي ويچار ڪرڻ لاءِ، سنڌي
سماجڪ ڪارڪنن جو ميڙ ڪاوسجي هال ۾ ملڻو
آهي. سندس لاءِ اها ئي ڳالهه بس هئي. پوءِ جنهن سڄي ڄمار
سماج - سيوا ۾ گذاري، سو ڪيئن ان ميڙ ۾ وڃڻ کان رهجي
سگهي؟ ڊاڪٽرن جي منع ڪندي به هو وڃي ميڙ ۾ پهتو.

آئي نرجس اسان جي نظر ڪندي، پنهنجون رٿون پيش
ڪيائين. سندس صحت وڌيڪ خراب ٿيڻ لڳي. سندس ڏينهون
لڳاتار علاج ٿيندو رهيو، پر ڪو به فرق نه پيو. آخر
١٩٥٨ع ۾ ڇهين جولاءِ تي اڌ رات جو انڪل ڏيڍ - ٻين
ٻجي چنچل سائين سڪالو ٿيو. لالچند جڳتياڻيءَ، ڄاڻ ڏيندڙ
پري سڏ، هڪ ڪارڊ ۾ اهڙيءَ ڏينهن تي غلام محمد شاهه
سيد کي هيٺ رپٽ لکي موڪلي -

لاڙ ٻهڻي گيراج، ٺٽي
٦ جولاءِ، ١٩٥٨ع
ادا سائين!

اسان جو پيارو چنچل پرسرام، اڄ صبح جو ٢ بجي،
راهه رباني وٺي رمندو رهيو.

ٻچاڙيءَ وارا سندس ڏينهن هتي جي سيمنٽ جارج
هاسپيٽل ۾ رهيل هو. علاج گهڻئي ڪيا ويا، پر ڪنهن ڪيءَ
فرق ڪو نه پيو.

لالچند امر ڏنومل (14)

ملڪ جي ورهاڱي سبب نه فقط سنڌين - سائين ۽ سنڌي
ساهتڪار هڪ ٻئي کان وڇڙي ويا، پر سنڌي ساهتيه جا
مهان اڏيندڙ به ١٩٤٧ع ۾ ۽ ان جي آس پاس راهه رباني
تي رمندا رهيا. سن ١٩٤٦ع ۾ ڪراچي ۾ مداس ميرچندانيءَ
هن دنيا مان موڪلايو، ته ١١ فيبروري ١٩٥٧ تي هوتچند
مولچند گربخشاڻي پرلوڪ پڌاريو. ڪاڪس ڪجهه مهينا پوءِ
ان سال ۾ ئي ٢٣ سيپٽمبر تي سنڌيءَ جو لاڏلو شاعر
ڪشنچند "بيوس" به جدائيءَ جو داغ ڏئي رمندو رهيو.
لڏ پلاڻ بعد پارس ۾ سڀني کان اڳ ۾ چنچل موڪلايو، ته

1950ع ۾ وري پرسو مل مهرچند ساڻن سڪالو ٿيو. ڪانئس
چار کن سال پوءِ 18 اپريل 1954 تي سنڌيءَ جو مشهور
نثر نويس لالچند جڳتياڻي به پرلوڪ ۾ وڃي، ساڻن پورو
ٿيو. اڃا ڪجهه ئي سال ٿي مس ليا هئا، ته 1956 ۾ سوڀراج
نرملداس سڄان "فاني" به، وڃي سرڳ لوڪ وسايو.
هوڏانهن سنڌ ۾ پڻ ڇهه ست بزرگ سنڌي مسلمان اديب
هڪ ٻئي پٺيان هيءُ فاني جهان ڇڏي هليا ويا. اِن طرح
آزاديءَ جي آس پاس واري دؤر ۾ سنڌي ساهتيه کي
جڳ ڏهاڪي جو ڏک سهڻو پيو.

شخصيت

منهنجي پتا پنڊت کشنچند جيتلي جن جي جيٺمل سان گهاٽي دوستي هئي. اُنهن سان گڏ مان پڻ ٻه ٽي دفعا پرسمس لاج، حيدرآباد ۾ جيٺمل جن وٽ ويو هوس. اُن وقت منهنجي عمر پندرهن کن سال هئي. اُنهيءَ کانسواءِ هوم-سٽيڊ هال جي باغ ۾ پڻ ٻه ٽي دفعا جيٺمل جون تقريرون ٻڌيون هئم، جن جي جهٽي يادگيري اٿم. اُنهيءَ سان سندس شخصيت جو چٽ منهنجي دل ۽ دماغ ۾ ڪي قدر اُڪريل آهي. هتي مان جيٺمل جي اُنهن سنگتين ساٿين جا ڪجهه رايا پيش ڪريان ٿو، جيڪي ساڻس ڪيترا سال گڏ ڪم ڪندا رهيا ۽ سندس بلڪل ويجها هئا. اُنهن جي آڌار تي جيٺمل جي ٻهُمکي شخصيت جي ڪاٿا آسانيءَ سان ڪري سگهجي ٿي.

رهڻي ڪهڻي ۽ پهريون ويس:-

پروفيسر هري رام ٻتاڻي حيدرآباد ۾ ٿياسافيڪل لاج جو سيڪريٽري ۽ لئبرريءَ جو انچارج هئو. تنهن جو جيٺمل

سان گهرو ناتو هئو. هن لکيو آهي، ”چيتمل ماڻهن ۾ سڀڪنهن
کي ”انسان“ ڪري ڪوٺيندو هو، جنهن ته سڏس پٽ ڪش
هو. جڏهن ماڻهن ۾ سڀڪنهن پاڻکي مهاتما گانڌيءَ کان پري
رکيو ته اهو چيتمل ئي هو جنهن ٺهراءُ کان الڳ رهيو. ماڻهن
۾ ان ڪري هن لاءِ ڪا غلط فهمي ويٺي، پر حقيقت ۾
اها هئي ته هو درويش طبيعت هو. ڏسڻ ۾ ڏٻرو، حشمت
وارو، ٺهيو ۾ گرجڻ وارو. اهائي سنڌي سٽ ڪاڏيءَ
جي، چولو، صدري، مٿان شال (سياري ۾)، مٿو اگهاڙو
۽ پيرن ۾ سليپر. سادو کاڌو، سادو هندائڻ ۽ اوچ خيال
رکڻ وارو هيءُ اعليٰ انسان درويش دل هو. پاڻ زندگيءَ
۾ ڪڏهن به درميءَ ان سون روپين کان ونڌيڪ ڪري
ڪمايائين. جيتوڻيڪ خداباديءَ عامل هو، پر مذهب عاملن
يا پانڊيتن جي وچ ۾ ڪو واسطو ڪونه هو. ڪاڻي چوندو
هو ته هڪ خدابادي ته ٻيو شيطان آبادي آهي جا؟“(15)

ليکڪ سمبت ته چيتمل جي روپ ۾ مشهور فيلاسافر
سقراط جو روپ ڏٺو آهي. هو لکي ٿو، ”سڏس پهڪ
قديم زماني جي فيلسوفن جهڙي هئي. جڏهن جواهري
جاڪيٽ مٿان پوچڻ وجهي، پاجامو، چپل پائي، اچ سوارپل
فرينچ ڪٽ ڏاڙهي ۽ وڪرٽل اگهاڙي مٿي سان پلٽ فارم
تي ايندي، ”مان ڪير آهيان، مان ڪٿان آيو آهيان...؟“
جا سوال پڇي، ويداتي ورڪا ڪندو هو ته سڀاويڪ اکين
اڳيان سقراط اچي ايندو هو. وچولو قد، ڪڻڪ رنگو،
مڪولي روش، سگهارو پير، ڪا لاتي پنارت ااهي. سڏس
ڀنشالي مشهور هئي، سقراط - مائي ڪاڻ هئس. جيتوڻيڪ
ناسون ذرا سوڙهيون هئس. جئن سقراط جو انتڪال
دکدائڪ ٿيو، تئن چيتمل به وطن کان وڇڙي، جلاوطنيءَ

جي پريشانيءَ تي ٻروڙها ڳاڙي، لال ڪا چال جهڙي وتان ۽ پراڻ ڏنا. ڪهڙي نه دک ڀري ڪهاڻي ۽ پڄاڻي. (16)

سيد حسام الدين راشدي، جيٺمل کي ياد ڪندي لکي ٿو، "هاءِ! هاءِ! مرحوم ڪاڪي جيٺمل پرسرام جو نالو ڇڏي ڪٿي بس ڪر. سڌي سادي سفيد سوٽهاري، هميشه پيو کلندو. ڏسندو، ته ڏڪي اچي ڀاڪر پائيندو! ويهندو، ته پيو بهار بهار لائيندو. شاهه جا ڏوهيڙا ٻه ٻيا ڏيندو ۽ انهن جا راز ۽ رمزون به پيو سمجهائيندو. (17)

سچو ٿياسافسٽ

جيٺمل صحيح معنيٰ ۾ عالم ۽ سچو ٿياسافسٽ هيو. هن نه فقط صوفي ڪلام، الڪه الڳ ڌرمن جي اصولن ۽ سڌانتن، ڀڳتن جي باڻيءَ جو ٻروڙهو مطالعو ڪيو، پر ان موجب روزاني زندگيءَ ۾ رهڻ ۽ عمل به ڪيائين. هو پرام ٻتاڻيءَ لکيو آهي، "ٿياسافسٽس جي ڪانفرنس ڪڏهن بنارس ۾ ٿيئي ته ڪڏهن اڊيار (ڏکڻ هندستان) ۾، ۽ انيڪ بار سالنس انهن ۾ شريڪ ٿيو هوس. مائي اينيءَ بيسنٽ سان سڪ ڀريو سنبنڌ هوس. مئڊم بلاوٽسڪي جا لکيل پورا ڪتاب پڙهي پورا ڪيا هئائين، پر ٿياسافيءَ تي ڪهڙو وڏو ڪتاب هوندو، جو نظر مان نه ڪڍيو هوندائين. مطلب ته هو هڪ سچو ٿياسافسٽ هو ۽ ٿياسافيءَ جو اصول ته "ستيه کان مٿي ڪو ڌرم ڪونهي" اپنايو هئائين ۽ هندن سان هندبايو هئائين. رهڻي ڪهڻيءَ ۾ سچو ۽ سادو هو.... هو ڪڏهن هندو، ڪڏهن صوفي، ڪڏهن ٿياسافسٽ، يا ٿي سگهي ٿو ته هڪ ئي وقت سڀ ڪجهه ۽ ڪجهه به نه .... حقيقت ته اها آهي ته هو هڪ سنڌي هو، اتم ساهتيڪار. سنڌيءَ جو مطلب اهو ڪونهي ته هو ڪو ٻين

ڪي گهٽ سمجهندو هو. هرگز نه. هو انسان دوست هو، غريبن، هارين ٻارن آواز اٿاريندڙ، اتياچار خلاف بغاوت ڪندڙ، انسانيت جي اصول ٻڌائيندڙ هو. اول ۽ آخر حق جو آواز ڪڍندڙ هو، يعني نه هن جي نظر ۾ "ستيه کان مٿي ڪو ڌرم ڪونهي." (18)

وشنو جگتياڻي، جنهن گهڻو وقت چيتمل سان گڏ سنڌ ۾ ڪم ڪيو هو، ان لکيو آهي، "(چيتمل) هڪ اعليٰ رهت وارو انسان هو. پروفيسر چيتمل صوفي هو، ودوان هو، اخبار نويس هو، ڪرتيڪار هو، ساهتيڪار هو، پروفيسر هو، پرچارڪ هو، اڳوان هو، خوش اسيا اهي سڀئي وصفون منجهس هيون، جنهن ڪري هو هڪ انوکي ۽ وچتر شخصيت بڻجي پيو هو. پر هو انهن مڙني کان مٿي انسان هو. سچائي ۽ صداقت سندس اعمال منجهان ٽپ ٽپ ٿي ڇڻي پيئي ٽپڪندي هئي .... جهڙو ئي وعظ ڪيائين، تهڙو ئي سندس عمل هو. جهڙو ئي هو سچار، تهڙو ئي هو نيڀاڳو، ۽ پنهنجي اصول لاءِ ڪابه قرباني ڪندي دير ڪين ڪندو هو." (19)

غلام مرتضيٰ سيد، جنهن ويهارو کن سال چيتمل جي سنگت ۾ گذاريا، تنهن لکيو آهي، "هو (چيتمل) منهنجو سياسي مددگار ۽ صلاحڪار، تصوف ۾ استاد، دوست ۽ ڀاءُ ٿي پئي رهيو. جيڪڏهن ڪنهن به هڪ انسان منهنجي زندگيءَ تي گهڻي ۾ گهڻو اثر ڪيو، ته اهو ڀاءُ چيتمل هو. هو پڪو سنڌي هو ۽ جديد فلسفه - قوميت جي اصول مطابق، هر ڳالهه کي سنڌي ويس پهرائڻ جو قائل هو..

هو الهيءَ راز کي پروڙي ويو هو ته جملي مذهبن جي ظاهري ڪثرت پٺيان بنيادي وحدت سمايل هئي. سنڌي شاعرن ۽ درويشن جي ڪلام ۾ به اهڙي تعليم جو جوهر سمايل ڏسو ٿائين. چوندو هو ته سنڌ ديش کي اهيءَ ڏس ۾ دنيا لاءِ خاص پيغام ڏيڻو آهي، جو سندس درويش ڀيٽجي ڪلام ۾ پيش ڪيو هو. پاڻ سڄي ڄمار الهيءَ پيغام جو مشعري ٿي گذاريائين. سندس زبان مان روحل فقير جو هيءُ بيت هميشه چوندي ٻڌو هو ته -

"هڪ هندو ٻيا مسلمان، ٽيون وچ وڏائون وير،
آڏن اوندهه نه لهي، ان کي سڄ چوندو ڪير!
روحل راهه ٻرهان جي، جڏهن ڪهي ڏٺو سون کهڙ،
ته رب مڙني ۾ هيڪڙو، ٻئون ۾ ڦند نه ڦير."

شاهه لطيف ۽ سچل کي سمجهڻ لاءِ هن منهنجي ڏي رهبري ڪئي. مون کي ياد آهي ته سن واري ڀڳائي ۾ هڪ ڏينهن صبح جو ڏسان ته هي موج ۾ ويٺو آهي. پڇيو ماس ته "دادا ڇا ڏٺو اٿو؟" چيائين ته "صبح جو دريا ۽ پيلي منجهان ابرندي سج اها حالت آندي اٿم. ان وقت هي بيت اچاري رهيو هو ته -

نيراڻائي اڀڻ، ايئي آءٌ پيرين سڀ ڏي،
ان سڄر کاڏا کيڻ، جن ڏار منهن محبوب جو." (20)

پيرعلي محمد راشدي پڻ چيتمل جي اهڙن خاصيتن اي مفتون هو. هن لکيو آهي - "چيتمل جهڙن ڪهڙين ڪهاڻيون ڪجن؟ زبان داليءَ سان گڏ بي انتها محبتي انسان هو، سنڌ جي صوفياڻه ڪلچر جو چوندو پرندو نمونو هو، انسان - دوست، پيد پاڙ کان نڪل هو اندر هو. سنڌ ڏل، نه هي ٻوڙ اس، سنڌ ڀاڳ نه هي ڀاڄل .... هڪ ڏينهن

اکين ۾ سرمو پائي آيو. مون ٽوڪيس: ”ڪاڪا، اڄ عشق کي عملي جامو پهرائڻ لڳا آهيو.“ چيائين: ”بابل، سنڌڙيءَ جي مٽي اکين ۾ وڌي اٿمي. روهڙيءَ مان ڪنهن سوکڙي موڪلي آهي، جا اٿاهون جي ٽڪرن مان ڪڍيل آهي.“ (21)

پروفيسر جمال جي تقرير جي خاصيتن جي ياد ڪندي، وشن ڇڪتياڻيءَ لکيو آهي، ”پروفيسر جمال، جو هونئن ئي فصاحت جو صاحب هو، سو مڙني ڌرمن ۽ ساهتن جي چاڪ ڏاريندي، جڏهن اسيمبلي هال يا اهڙي ڪنهن پليٽفارم تي اچي وعظ ڪندو هو، ته حاضرين مخلوق حيرت ۾ حيران ٿيندي هئي، ته هيءُ واعظ ڪهڙي بابل جي آواز ۾ بلند پائتان ڪري آيو آهي. سندس هڪ هڪ گفتي ۾ عجائب راز سمايل هوندو هو. تقرير ڪندو هو ته جڻڪ علميت جو ساگر اٿلي پوندو هو. گيتا ۽ گرنٿ، قرآن ۽ انجيل، سچل ۽ شيليءَ مان ويندو هو حوالا ڏيندو. هڪ شاهه جي ڪچهري ڪٿي پوري ڪري ته ٻي شيڪسپيئر جي ٻوليءَ ۾ آڻي، دلپسنديءَ جي درياهه ۾ گهلي ويندو هو. پوءِ ته هنجون سندس زبان جون ٻوليون ۽ دل جون ٻوليون، جو ٻڌندڙ ٿي وسميءَ ۾.“ (22)

جمال جي مکيه خوبي اها هئي جو جڏهن ڳالهه کي هو سچ ۽ صحيح سمجهندو هو، ته ان تي اٽل ٿي بيهندو هو، پوءِ چاهي کيس ڪيترو به نقصان سهڻو ڇو نه پوي. ان جي ساک پليءَ پالس ان مان ملي ٿي ته هن وڏي واڪي مهاتما گانڌيءَ جي خلافت هلچل کي آڏي ڪري سڏيو ۽ ان جي سخت مخالفت ڪئي. انهيءَ ڪري هن کي جيل جي سزا ڀوڳي سنڌ ۾ موٽڻ تي جڏهن مان مرليو

مليو، اهو ٻچڙ ناري جهان شرارت ڪري وڃي ڀڄي پيو.
ڪمئونلي ڪانگريسي دوست مٿس ناراض ٿي پيا، ڪن
مسلمان ڪيس ڪُون جون ڏنگون ٻڌ ڏنيون، پر جئرامل
ٻنهي راهه تان رنڊڪ پر نه هٽيو. هو سچل جي ان
قول تي عمل ڪندي چوندو هو.

"سچ مرد ٿيا جون، ڪنهن کي وٽي نه وٽي،
ڪوڙي دوستيءَ جو دم ڀٽي نه ڀٽي."

سماجڪ جيون ۾ پڻ هو هميشه ايماندار ۽ اڻ ڊڄ هو.
سندس پٽ رام کي جڏهن اُن ڪاليءَ ۾ نوڪري ٿي ملي،
جڏهن ۾ ٻاهر سرڪار طرفان مقرر ٿيل هئو، ته هن رام کي
منع ڪئي ته ان ڪاليءَ ۾ نوڪري نه ڪجانءِ، مٿان ماڻهو
اهو گمان ڪن ته پيءُ جي اثر ۽ زوربار ڪري نوڪري اهو
ڪم مليو آهي. جئرامل، ڪاليج ۾ ٻاڙهڻ ڏوران امتحاني
يونيورسٽيءَ جي مئٽرڪيوليشن امتحان ۾ سنڌيءَ جو
ممتحن هئو. هڪ ڀيري سندس عزيز پنهنجي ٻار جي
مارڪن وڌائڻ لاءِ وٽس آس رکي آيو. جئرامل کيس رکو
جواب ڏيئي ڪڍي ڇڏيو. اُن بعد هن پنهنجي يونيورسٽي
امتحان ۾ ممتحن ٿيڻ کان تي انڪار ڪري ڇڏي. اها
هئي سندس چال جي خوبي.

ساهت جي کيتر ۾ پڻ جئرامل هميشه سچو ۽ اڻ ڊڄ
آلوچڪ ٿي رهيو. اهيءَ جا سهڻا مثال آهن ڊاڪٽر هوتچند
گربخشاڻيءَ جي شاهه جي رسالي جي تنقيد ۽ زاون-زاون
جي سوال تي ڊاڪٽر دائود پوٽي سان سخن جاهه. انهي
طرف هو نوجوان ۽ اسرندڙ ليکڪن کي ڀانءِ دل کولي
همٿائيندو هئو. ان جي ساک، ميگهارام ملڪاڻيءَ ڏيندي
لکيو آهي ته سندس پهرين نئين ڪهل ناول "ڪر ٿيل

"صندوقڙيءَ" جي جيٺمل سنه ١٩٢٣ ۾ "هندواسي" ۾
سمالوچنا ڪري، ڪيس گهڻو همٿايو هئو. ان بعد ته جيٺمل
سندس اهڙيون رچنائون ٻڻ ٻهڪجيءَ هفتيوار اخبار ۾ شايع
ٿيون ٿيون. جيٺمل سنڌي ناٽڪن جي وڪاس لاءِ ٻڻ
گهڻي ڪوشش ورتي. حيدرآباد ۾ سنه ١٩٢٣ع ۾
"رائيڊر ناٽ ڊرامٽڪ ڪلب" ٻڌا ڪندڙن ۾ جيٺمل
ٻڻ هڪ هو. هن ڪن سنڌي ناٽڪن ۾ لالچند ۽ چوئٿرام
وانگر خود پارٽ به ادا ڪيا هئا.

ٻولي ۽ عبارت

جيٺمل گهڻي زندگي اخبار نويسيءَ ۾ گذاري. ان ڪري
هو لالچند جڳتياڻيءَ وانگر سهڻن ۽ چيدن لفظن ۽ محاورن
جي چونڊ ڪرڻ ۽ عبارت جي گهڙت ڪرڻ لاءِ ڌيان
ڏيئي نه سگهندو هئو. ان هوندي به سندس ٻولي ۽
لکڻي جاندار ۽ پر اثر آهي. اها سڌي سادي آهي، جوڪا
هڪدم گهربل مطلب جو اظهار ڪرڻ جي توت رکي ٿي.
ان باري ۾ منگهارام ملڪاڻيءَ لکيو آهي- "سنڌي لهرن
۾ آدو جيٺمل جيڪڏهن لشڪر جهڙي تيز قلم جو مالڪ هو،
ته سنڌي لهرن ۾ ان زبردست زبان جو صاحب هو. سندس
ٻهراڙن لهرن مون کي تعجب ۾ وجهي ڇڏيو ته سنڌي ٻولي
به اهڙي فصاحت سان ڳالهائي سگهجي ٿي، ڄڻ ته لفظن جو
جهرڻو وات مان ٻرندو رڪ ٽوڪ وهندو وڃي! اهو موقعو
هو، جڏهن ١٩١٤ ۾، مان ڪاليجي شاگرد هوندي،
هو مستند عان ۾ "سنڌي ساهت سوسائٽيءَ" جي ميڙن لي
جلسي لي ويو هوس، جتي جو پانڪار لالچند امر ڏنومل
هو ۽ جيٺمل پاڻ – ايلچي هوس. لالچند صاحب لکڻ ۾

جيٺمل صاحب کان وڌيڪ قابل هو، پر ڳالهائڻ ۾ اهڙو فصيح زبان نه هو، جهڙو جيٺمل. (23)

لمرڪ پرسرام، جنهن لالچند سان چڱو وقت گڏ گذاريو ۽ سندس لکڻين جو مطالعو به ڪيو آهي، تنهن جي ڪتاب لالچند جي عبارت بابت نرالي آهي. جيڪڏهن ٻار ڪيءَ سان ڀيٽ ڪجي، ته لمرڪ پرسرام جي راءِ ۾ چڱي قدر سچائي نظر ايندي. هو لکي ٿو، "جيٺمل جي لکڻي عين سندس طبيعت جو اظهار هئي. سندس اسلوب جو پڻ سندس ٻول مان پيو لڳندو هو. سندس فڪري مونجهارا، مشڪلاتون به انهن مان عيان هئا. سندس اکر ايتري تي نظر ڪرڻ سان ڏسڻ ۾ ايندو ته ڪو جاندار روح ڦاٽ ٿو پئي ڌڪ ڌڪ ٿو ڪري. زمين تي جهڙين، جهوڪن سبب سڌو سنئون هلي نٿو سگهي. ڪٿي ڪي ڪمزوريون، ڏنگا ڦڏا، گهاٽا ٿيا ٿو، ته ڪٿي ٿس ڏئي ڪري پاسو ولي هلي ٿو. سندس واٽ اٽانگي آهي، پر ذاتي حوصلو ۽ سگهه اهڙي اٿس، جو قدم تي قابو رهي، پهچڻ سان ڪسو ئي ڪري. البت انهيءَ ڪري لفظن وڪون ڪٽيندي، اٽڪي اٽڪي هلندي، ٽپ ڏئي سرڪهل لتاڙيندي، سڌو سنئون هلڻ جي ڪلا کي نٿي وڻي اٿس، سندس لکڻي پرپل آهي ۽ لفظن جي ڪثرت ڪرڻ تي انڪار ٿي ڪري. ڪي اکر لال بتيءَ وانگر ٿا ٻرن. ڪنهن مهل دعوت ٿو ڪري. اها هوندي به سندس عبارت ادبي آهي، جو ان مان خيال جي جهلڪ، عملي چاڙهه، قلبي صداقت، ادبي ذوق ۽ سڀ کان وڌيڪ قيمتي سندس شخصيت نمايان آهي." (24)

سيد حسام الدين راشدي، جيٺمل جي لکيل ڪتاب

"شاهه جون آکاڻيون" ان ايترو ته موهيو هئو، جو هن
لکيو آهي، "جڏهن "شاهه جون آکاڻيون" سنڌي نثر
۾ لکي پيش ڪيائين، تڏهن اسان جي ادب ۾ جهڙي
انقلاب اچي ويو. ساڳي اها شاهه واري زبان - مصريءَ ۽
ماکيءَ جهڙي مٺي، اهڙي نازڪ جهڙيون اسان جي
مسڪين مارن جي معصوم نياڻين جون دليون، اهڙي
نرم جهڙو ڪنهن ڳوٺاڻيءَ بختاور جي هٿن جو ڪڍيل مکڻ
۽ ايتري سهاڳڻي جهڙيون ٻارن لاءِ اسان جي ملڪ جون
ٻيڙيون ۽ وڏور ڏاڏن لاءِ اسان جي ملڪ جون ماڙيون.
پڙهندي اهڙي پئي روح کي راحت پهچندي، جيئن جهڙ
ساوڻ جي چانڊوڪين راتين ۾ ڏکڻ گهلي، هيڪڙون
پيو ٺاري." (25)

آخر ۾ هتي ماڻ لالچند جي اڻ ڇپيل دستخط مان،
جملن جي عبارت بابت سندس راءِ مان ڪجهه ٽڪرا
ڏيندس، جيڪي گهڻي اهميت رکن ٿا. هو لکي ٿو -
"... سنڌي نثر کي جملن پر سرام پورن رکڻ ڪم ٿو
آئي. ليکڻ هلائيندي، هي بار اهڙي ٿي نٿو. جڏهن ٻه
وڌيڪ ٿي لکي ٿو، تڏهن جي ڪمي پوري چاڙ
آهي ۽ لکي ته ڏاڪ سان ٿو.

هيءَ هڪڙي حقيقت آهي ته ڳوڙهي گيان جي ڀنڊار،
جيڪا اڄ صرف ڪنهن چوٻاريءَ ۾ مس ٿي ٿي، تنهن
جي چرچا، هن جي قلم ۽ ڪلام جي پرچار ڪان پوءِ سنڌ جي
گهر گهر، گهٽيءَ ڪوچي ۾ ٿيڻ لڳي. اوهر جي آکاڻي ۽
سچل سرمست، شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي ۽ پورب
جو ليءَ، عبارت جي لحاظ کان ڪئي جيڪي سو
ڪسا لکڻ ٿا، پر لکڻ جملن جي اهڙي سڌي آهي،

جو جيڪي به ٻاڻ چاهي ٿو، سو سولو ئي سولو سمجهه ۾
اچي وڃي. سياسي سماجي مسئلن تي جهڙو چاڙهه ڪندي،
ٿي مهاشه. ڪنهن جو لحاظ رکي ني ڪرڻ. انهو جو نرڀئه
۽ سچ ـ ٻڪ، سو جيڪي لکي، سو انهڙي شد مد سان،
جو اڳلي لي ڏاڪا ٻڌ نه چڙهيو وڃي. چٽر ۽ هاسيءَ سان
ورونڌيءَ کي هيسائي ڇڏي.

شهري جيوت ۾ جيڪي اتياچار ٿين ٿا، سماج ۾ جيڪو
آڌرم ورتي ٿو، تنهن جا پول، ڪڏهن ٻاڻ کي سولجهو
سڏائي، ڪڏهن ڇوڙا نوش ٻڌجي، سنڌي نثر ۾ پرڀندي
هن پڌرا ڪيا. اهي ڏس ۾ ٻوءِ ٻوءِ، قلم اهن نه ڪيو ۽
پر سنڌي ساهتيه ۾ فهميدي سٽ ۽ پوسرائيندڙ للولبازيءَ
واري نثر جو آرمڪٿي آهي. هندواسي ۽ پارسي واسي،
پرڪاش ۽ سنڌڙي، جي چارئي ـ پاڪستان دٻهي ڏاري،
تنهن ڪان اڳ. ئي پهچو وارو چهاڻي سماپت ٿي وئون،
ٿن جي دوارا هن لوڪن ۾ سياسي ٿوٽي سماجي ڳالهين
ٿي، ٿورڙي سڄاڳي ڪاڻ آندي.

جهلمل ڪٽڪ نه واهه جو هو! انگريزي ۽ هندي،
اردو ۽ فارسيءَ جي ساهتيه جا اڀياسي جهڙس سنڌ ۾
آگرين تي ٻڌڻ جيترا مس لڀندا. ڪنهن سياسي وشيه تي
ڳالهايائين پيا هڪا ڪتا ڪميائين، نه فصاحت ۽ بلاغت جا
ڪر نتي ٻولدا. پر ڪنهن سان سنڌ س شل مڃ پيد لـ
ٿئي! پوءِ اڳلو ڪهڙو نه نه ڪٽي سنڌس سڀنڌي هو ندو،
نه آهي کي نه هي ڇڏيندو آ! پر جن سان پهاڪ ڳالهين
۾ ڪيترو اهو مڃ پيد چو اهو هجوس، تن سان خانگيءَ
رياست هن جي پرڀت گهٽي مور ڪاڻ.“ (26)

("سنڌي ساهت جو اتهاس" دستخط تان)

حوالا

١- جڳتياڻي، لالچند امر ڏنو مل، "جيٺمل پرسرام"، هندواسي، بمبئي، جولاءِ ١٩٥٣

٢- جڳتياڻي، وشن ايسرداس، "پروفيسر جيٺمل پرسرام"، پورب جوتي، بمبئي، سنڌي ساهتيه سميتي، ١٩٦٠ (ڇاپو ٢)، ص ١

٣- جڳتياڻي، لالچند پرسرام. هندواسي، بمبئي

٤- ڳلراجاڻي، رام جيٺمل، "پروفيسر جيٺمل پرسرام- جنم شتابديءَ جي ڪجهه يادگيريون"، ڪلڪتو، "رچنا" مخزن، سال ٨، انڪ ٣٠، ١٩٨٦، ص ٣٠

٥- جڳتياڻي، وشن ايسرداس، "پروفيسر جيٺمل پرسرام"، پورب جوتي، بمبئي، سنڌي ساهت سميتي، ١٩٦٠ (ڇاپو ٢)، ص ١٠-١٢.

٦- جڳتياڻي، لالچند امر ڏنو مل، جيٺمل پرسرام، هندواسي.

A-٦- ڳلراجاڻي، رام جيٺمل، رچنا انڪ.

٧- پناڻي، هري رام، "ليلاسانست اڏو جيٺمل"، "رچنا" ساڳيو پرچو، ص ٣١.

٨- جڳتياڻي وشن آءِ، "پورب جوتي" ساڳيو، ص ١٣-١٥

٩- سيد، جي. ايم. (مرتب)، آءُ پڻ ڇڪيم چاڪ، حيدرآباد سنڌ، سنڌي اديبن جي ڪو آپريٽو سوسائٽي لميٽيڊ، ١٩٧٧. "جيٺمل جا خط" ص ٦٦-٨٢.

١٠- سيد، جي. ايم. (مرتب)، ساڳيو ڪتاب.

A-١٠- سيد، جي. ايم.، جنب گذاريم جن سين. ص

١١- سيد، جي. ايم. (مرتب)، ساڳيو ڪتاب

١٢- " " " " "

١٣- سيد، جي. ايم. "جنب گذاريم جن سين" (جلد ١)، حيدرآباد سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ، ١٩٧٩، ص ٢٨٥-٢٩٥ (ڇاپو ٢)
١٤- سيد، جي. ايم. (مرتب). آچ پڻ ڇڪيم چاڪ. ص ٨٣-٨٤
١٥- ٻتاڻي، هريرام. رچنا ٻرچو ساڃهه. ص ٣٩
١٦- بسمه، لمرڪ، "رچنا" ساڃهه ٻرچو. "جيٺمل ٻرسرام گلراج" ص ٢١-٢٩
١٧- راشدي، "حسام الدين، "هو ڏوٽي، هو ڏيهڻ"، حيدرآباد سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ، ١٩٧٧. ص ٣١
١٨- ٻتاڻي، هريرام "رچنا" ساڃهه ٻرچو. ص ٣٨-٤٠
١٩- جگتياڻي، وشن آء، پورب جولي. ص ٢٠-٢١
٢٠- سيد، جي. ايم. جنب گذاريم جن سين. ص ٢٨٥-٢٩٥
٢١- راشدي، حسام الدين، هو ڏوٽي، هو ڏيهڻ. ص ٣١
٢٢- جگتياڻي، وشن آء، پورب جولي. ساڃهه، ص ٦
٢٣- ملڪاڻي، منگهارام، ساهتڪارن جون سمرتيون، الهاس نگر ١٩٧٩. ص ٥٨
٢٤- بسمه، لمرڪ، "رچنا" ٻرچو. ص ٣٧
٢٥- راشدي، حسام الدين، هو ڏوٽي، هو ڏيهڻ. ص ٣١
٢٦- جگتياڻي، لالچند امر ڏنومل، "سنڌي ساهت جو لهورُ (قلمي نسخو).

جيٺمل جو سنڌي ساهت ۾ يوگدان

جيٺمل جي جيونيءَ جو مختصر طور احوال لکندي، سندس ادبي لکڻين جو به ڪجهه ذڪر ڪيو ويو آهي. جيئن ته جيٺمل جيون جو گهڻو حصو اخبار نويسيءَ ۾ گذاريو، ان ڪري هن جون گهڻيون رچنائون اخبارن ۽ مخزنن ۾ ٽڙيل پکڙيل آهن. سندس لکيل ڪتاب جيڪي معلوم ٿي سگهيا آهن، انهن جي فهرست ڪتاب جي آخر ۾ ڏنل آهي. سنڌي ساهت جي اوسر ۾ جيٺمل جو جيڪو يوگدان آهي، هتي ٿوري ۾ انهيءَ جي ڪٿ ڪجي ٿي.

ويهين صديءَ جو مکيه نثر نويس

جيٺمل پرسرام جي ادبي شيوائن جو ذڪر ڪندي، ڪن سنڌي ليکڪن کيس "اوائلي سنڌي نثر نويس" يا سنڌي ساهت، جي "پاڙهه جو پٿر" سڏيو آهي. منهنجي ويچار ۾ سنڌي نثر جي اوسر کي ڌيان ۾ رکندي، جيٺمل کي اهي صفتون ڏيڻ بلڪل غلط آهي. حقيقت ۾ هو موجوده صديءَ جي پهرين اڌ واري دور جو مکيه نثر نويس آهي. هتي انهيءَ ڳالهه کي چٽو ڪرڻ غير واجب نه ٿيندو.

سنه ۱۸۴۳ع ۾ جڏهن سنڌ ۾ انگريزن جي حڪومت جو بنياد پيو، انهيءَ کان اڳ واري زماني ۾ سنڌي نثر نالي ماتر جس مليو آهي. انهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته زباني روايتن ذريعي مروج ٿيل سنڌي لوڪ ڪهاڻيون، قصا ۽ ڪهاڻيون، ٽوٽڪا ۽ لطيفا گهڻا آڳاٽا آهن. اهي نظم ۾ نه آهن ته نثر ۾ به آهن. پر لکيل صورت ۾ سنڌي نثر جون رچنائون، جيڪي هيستائين روشنيءَ ۾ آيون آهن، اهي سترهين عيسوي صديءَ کان آڳاٽيون نه آهن. ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ پنج قرآن شريف جو پڳل. نتل سنڌي نثر ۾ ترجمو ۽ ٻه-ٽي ٻيون رچنائون معلوم ٿي سگهيون آهن. حقيقت ۾ ته سنڌي نثر ۾ ڪتابن لکڻ جو بنياد برطانيه حڪومت جي سنڌ ۾ برپا ٿيڻ بعد ٿي پيو. اهڙي صورت ۾ سنڌي لوڪ ڪهاڻيون جيڪي نثر ۾ ڇپيل آهن، اهي سڀ کان اول ڪئپٽن جارج اسٽڪ جي لکيل سنڌي گرامر ۾ شايع ٿيل آهن. اهو ڪتاب هن سنه ۱۸۴۹ع ۾ بمبئيءَ مان ڇپائي ظاهر ڪيو هو. (۱)

سنه ۱۸۵۳ع ۾ تعليم کاتي طرفان مقرر ڪيل ڪاميٽيءَ سنڌيءَ لاءِ عربي-فارسي اکرن ۾ گهربل تبديل ڪري، سنڌي صورتخطيءَ کي هڪ معياري ۽ مقرر روپ ڏنو. ان بعد ان سرڪاري لکاوٽ ۾ تعليم کاتي، گذريل صديءَ جي آخر تائين نهايت ڪي درسي ڪتاب ڇپائي ظاهر ڪيا. شڪارپور جي پوکرداس ۽ سکر جي هريسنگهه پڻ ان زماني ۾ خانگي طور سنڌي نثر ۽ نظم ۾ ڇپائي ڪتاب

۱- مرلڌر جيتلي، اوائلي شايع ٿيل سنڌي لوڪ ڪهاڻيون، ٽي، ۱۹۸۸.

شايع ڪيا. ان طرح سنڌي نثر جي پيڙهه اوڻويهين صديءَ
جي ٻئي اڌ ۾ وڌي ويئي. درسي ڪتابن ۽ سنڌي نثر
جي ٻين ڪتابن لکي تيار ڪرڻ ۾ الهندرام، اڌارام
ٿانور داس (١٨٣٣-١٨٨٣) ۽ ڪوڙرام سلامترءِ جي ادبي
خدمتن کي ڪڏهن به وساري نٿو سگهجي. انهن ان کان
سواءِ سادو نولراءِ (١٨٤٨-١٨٩٣) ۽ سادو هيرانند (١٨٦٣-١٨٩٣)
جي شيوائن کي به گهٽ اهميت آهي. حقيقت ۾ اهي ۽
ان زماني جا ٻيا نثر نويس ئي سنڌي نثر جي پيڙهه ٻڌندڙ
يا اوائلي دور جا سنڌي نثر نويس آهن. اهو دور گذرڻ
صديءَ جي آخر تائين هليو، جنهن ۾ ٻيا به گهڻيئي اديب
ميدان ۾ آيا. انهن ۾ سنڌي نثر کي اوج ڏيندڙ چار
ساهتڪار مکيه آهن: ڪوڙومل چندنمل کلناڻي (١٨٤٤-١٩١٦)
ميرزا قليچ بيگ (١٨٥٣-١٩٢٩)، راجرشي ڏيارام گدومل
شهاڻي (١٨٥٧-١٩٢٧) ۽ پرمانند ميوارام (١٨٦٦-١٩٣٨).
انهن کي "سنڌي نثر جا چار ٿنڀا" سڏيو ويو آهي.
منجهانئن پرمانند ميوارام جون اعليٰ درجي جون سڀ
رچنائون ويهين صديءَ ۾ لکيل آهن.

سنڌي نثر جو ٻيو دور آهي ويهين صديءَ جي
شروعات کان وٺي ١٩٤٧ع تائين، جڏهن هن ملڪ کي
آزادي حاصل ٿي. حقيقت ۾ ته جيٺمل اهيءَ ئي دور
جي مکيه نثر نويسن مان هڪ آهي. هن دور جا ٻيا مکيه
نثر نويس آهن. ڀيرومل مهرچند آڏواڻي (١٨٧٥-١٩٥٠)،
هرچند مولچند گربخشاڻي (١٨٨٣-١٩٤٧) ۽ لالچند امر ڏنومل
جڳتياڻي (١٨٨٥-١٩٥٤). انهن سڀني پنهنجي دور جي
سنڌي ساهتيه تي امٽ ڇاپ هڻي آهي. وشيه، ٻوليءَ
۽ نئين عبارت جي لحاظ کان، انهن سڀني ساهتڪارن

جون شعرائون، سنڌي ادب کي وڌائڻ ۽ وڻجهائڻ، سڌارڻ ۽ سنوارڻ جي ڏس ۾ نهايت اهميت ڀريون آهن.

چيتمل جون رچنائون

چيتمل جي مَن جو لاڙو ننڍي هوندي کان ئي ڀڄن-ڪيرتن ۽ جدا جدا ڌرمن جي متن جو اڀياس ڪرڻ طرف هئو. پر اهو خاطريءَ سان چئي نٿو سگهجي ته هن پنهنجي اسڪولي جيوت ۽ ماستريءَ واري زماني ۾ ڪي ڪجهه لکيو هو يا نه؟ سندس اڳاڻي ۾ اڳاٽيون لکڻيون، جيڪي ڪتابي صورت ۾ شايع ٿيل اسان کي ملن ٿيون آهن، اهي ويهين صديءَ جي ٻئي ڏهاڪي جون آهن. لالچند جڳتياڻي، جيڪو چيتمل جو همعمر هئو، تنهن جون لکڻيون - "حُر مکيءَ جا" ۽ "چوٽ جو چنڊ"، ويهين صديءَ جي پهرئين ڏهاڪي جون رچنائون آهن. (١) ان ڪري ممڪن آهي ته چيتمل جو به ان زماني ۾ لکڻ طرف چاهه پيدا ٿيو هجي.

سن ١٩١٤ع جي شروعات ڌاري ئي چيتمل، پنهنجي گهري ساٿيءَ ۽ عزيز لالچند جي مدد سان ۽ ڪن سنگتين ساٿين جي سهڪار سان **"سنڌي ساهت سوسائٽي"** نالي هڪ سنسٿا جو بنياد وڌو. ان طرفان هر هڪ مهيني هڪ ننڍڙو معياري ڪتاب شايع ڪرڻ جي شروعات ڪئي ويئي. ان سلسلي ۾ پهرين سال ۾ ئي چيتمل پنهنجا ٻه ڪتاب ڇپائي ظاهر ڪيا:- (١) هير رانجهو ۽ سمون

١- "حُر مکيءَ جا" ١٩١٤ کان اول ڊي. جي. سنڌ ڪاليج مسيلنيءَ ۾ ۽ "چوٽ جو چنڊ" سن ١٩٠٤ ڌاري سرسوتي مخزن ۾ ڇپيا هئا.

ڪندي (٢) مهاڀاري لڙائي (٣) ڀائي ڪلاچند. ٻهراڻن
ڪتاب سنڌي لوڪ ڪهاڻين تي آهي، ۽ ٻيو ڪتاب سماجي
۽ سماجي مسئلن سان واسطو رکي ٿو. ٽئين ڪتاب ۾
صوفي سنت ڀائي ڪلاچند جي جيون ۽ سندس ڪلام
ڏنل آهن. اهي ٽئي وشيه اهڙا آهن، جن تي اڳئي هلي
جيٺمل ٻيا به گهڻئي ڪتاب لکيا آهن. ٻين لفظن ۾ انهن
چئجي ته اهي ٽئي جيٺمل جا پيارا موضوع هئا.

سنه ١٩١٧ع ۾ جيٺمل "هندواسي" اخبار شروع ڪئي.
ٻيو ته سندس قلمي گهوڙو ڏينهون ڏينهن تيز رفتار سان
ڊوڙڻ لڳو. هو هڪ ساهسي ۽ اڻ ڊڄ ليکڪ هئو. ڪهڙو
به ٽيڪس، يا سرڪاري عملدار ڇو نه هجي، جيٺمل ٻاڪل
رک-رکاءُ نه ڪندو هئو. بس، موقعو ملندي ئي هو ڪنهن
جي به ٽڪ مان وڙ لاهڻ ۾ ويرم ئي نه ڪندو هئو. ڪاٺي
کي ڪاٺو ڪوٺڻ ڪو ڪانئس سکي. سندس لکڻ جو اهڙو
لوع عمر ڀر قائم رهيو. انهيءَ ڪري ڪيس جيل جي
سزا به ڀوڳڻي پيئي، ۽ ڪيترن سان دوستاڻو ناتو به وڃائي
ويٺو. انهن چئجي ته جيٺمل سنڌي اخبار نويسيءَ کي اها
واٽ ڏسي، جيڪي محسوس ڪيو، اهو ڪنهن به
ڊپ ڊاءُ کانسواءِ ايمانداريءَ سان ظاهر ڪيو. سياست
۽ سماج لاءِ لڪيچيني ڪرڻ وقت جيٺمل جي هميشه
اهائي عادت رهي.

جيئن ته جيٺمل مکيه طور اخبارن ۽ مخزنن ۾ لکندو
رهيو، جنهي مقرر وقت اندر ڇپڻ لاءِ ڏيڻ ۽ شايع ڪرڻ.
جو گهڻو ڌيان رکڻو پوندو آهي، انهيءَ ڪري هو پنهنجيءَ
ٻوليءَ کي سينگارڻ، سنوارڻ ۽ نئين - لاهي گهڙت ڪرڻ
طرف ڌيان ڏيئي نه سگهندو هئو. اهو ئي سبب آهي جو

سنڌس ايڪٽيءَ ۾ ڪن ڪن هنڌن تي هجئن ۽ وياڪرڻ جون غلطيون رهجي ويون آهن. جملن جي اڏاوت، ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾ استعمال ٿيندڙ عام فهم سنڌي آهي، جنهن ۾ سهاو، ٻڪتا ۽ روانيءَ جا ڳڻ سمايل آهن.

ڪتابي صورت ۾ جيتمل جون جيڪي رچنائون حاصل ٿي سگهيون آهن، انهن جو تعداد سٺ کن آهي. انهن کي مکيه طور هن ريت ورهائي سگهجي ٿو:-

(1) اصلوڪيون رچنائون: وشيه جي لحاظ کان اهي هيٺ ڏنل قسمن جون آهن:-

(الف) شاهه لطيف، سچل، ساميءَ، ٻين صوفي درويشن، سنتن ۽ ڀڳتن جي جيون ۽ ڪلام جو اڀياس. (جيئن ته - شاهه جون آکاڻيون، سچل سرمست، ٻالي ڪلاچند).

(ب) ٿياسافي ۽ اپنشدن جي فلاسافي (ڀڳوت گيتا، راج گيان، وغيره) ۽ جدا جدا ڌرمن جي واقفيت (جيئن ته، سناتن ڌرم، اسلام، وغيره).

(ٻ) سياسي ۽ سماجي مسئلا (ساميواد، مهاڀاري لڙائي)

(ڀ) يادگيريون (ڪولنگ جو آمريڪ)

(ت) ڪهاڻيون (چمڙا پوش جون آکاڻيون)

(2) ترجما ۽ اختصار

(الف) ڌرمي نيتائن، اوتارن، فلاسافرن جا جيون چرتر ۽ سندن ويچار (ايمرسن، پورب جوتي، شري ڪرشن)

(ب) ٿياسافيءَ جا مکيه سدانت ۽ فلاسافي (اپنشد گيان، اوم جي آکاڻي، آنند دربار، وغيره)

(ٻ) پارسي ۽ يوروپي اولين جي عمدن ڪتابن جا ترجما ۽ انهن جا ڪمل روپ. (هئمليٽ، فائوسٽ، مولانا، ٻال هتيا، وغيره)

انهن کانسواءِ ڄيٺمل انگريزيءَ ۾ ’سنڌ جي تاريخ ۽ سنڌ جي صوفين‘، ’سنڌي ساهتيه ۽ سوشيتا‘ بابت لڳڀڳ ڏهه ڪتاب لکيا، غير سنڌين اڳيان سنڌي ساهتيه کي پهچايو آهي. سندس رچيل ڪجهه نظم به ملن ٿا، جن ۾ هن ”گلراج“ نالي ڪتاب آندو آهي، جيڪو گلراجانيءَ جو انوواد روپ آهي.

ڄيٺمل: هڪ مضمون نويس ۽ نقاد

ڄيٺمل جي اصلوڪين رچنائن تي جڏهن نظر ڊوڙائجي ٿي، تڏهن هڪدم ظاهر ٿي پوي ٿو ته هو مکيه طور هڪ مضمون نويس ۽ آلوچڪ آهي. هن ”چوڙا پوش جون آکاڻيون“ لکي افسانن جي شاخ ۾ پڻ طبع آزمائي ڪئي آهي. پر انهن ۾ هو ڪامياب ثابت نه ٿيو آهي. سندس لکيل اهي آکاڻيون حيدرآبادي هندو عامل ۽ ڀائيبندن جي سنڌي جيون تي ٻڌل آهن، جن ۾ هن سماجڪ ڪرسمن جي اوگڻ ڪڍيا آهي ۽ سماج کي سڌارڻ لاءِ ويچار ظاهر ڪيا آهن. ان خيال کان اهي حقيقت نگاريءَ وارايون آکاڻيون آهن. پر انهن ۾ به ڄيٺمل جو مضمون نويس وارو ۽ اپديش ڏيندڙ سماج- سڌارڪ وارو روپ گهڻو غالب بڻجي ويو آهي. انهيءَ ڪري ڪهاڻي- ڪلا جي خيال کان اهي سٺيون رچنائون بڻجي نه سگهيون آهن.

منهنجي ويچار ۾ ڄيٺمل پرسرام سنڌي ساهتيه ۾ هڪ اوچ درجي جي مضمون نويس جي روپ ۾ اڀري آيو آهي. ان شاخ ۾ پڻ سندس گهڻا مضمون ويچار- پڌان آهن، جن ۾ هو ليک- گيان، فيلسافيءَ ۽ الڳ الڳ ڌرمن جي اصولن کي سليس سنڌي ٻوليءَ ۾ سمجهائڻ ۾ ڪامياب

ٿيو آهي. اُن زماني ۾ جڏهن سنڌي نثر اڃا ٻالڪپڻ ۾ هو. سٺ سالن جو مس ٿيو هئو، تڏهن چيتومل ڳوڙهن ويچارن کي ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪيترن هنڌن تي نئين ۽ نوان اصطلاح ۽ لفظ گهڙي ڪتب آندا آهن. سنڌي نثر جي وڪاس ۾ اهڙا سندس وڏي خدمت ليکجي.

مضمونن جي ڪيترن ۾ بہ چيتومل جو اعليٰ ۽ ڪامياب روپ اسان کي تنقيدي مضمونن ۾ ملي ٿو. هو پنهنجي دور جي اوچي سطح وارن نقادن مان هڪ آهي. چيتومل جي تنقيد يا آلوچنا جي مکيه خوبي آهي، اوائي اوک ڊوک ڪري، ڪنهن ويچار کي چٽيءَ طرح سوليءَ ٻوليءَ ۾ سمجهائڻ. سندس آلوچنا جي ٻي خوبي آهي مشابهتي اڀياس. مثال طور، شاهہ لطيف جي ڪلام کي سمجهائيندي، چيتومل نہ فقط ٻين ٻولين جي شاعرن جا نظم ڪيل خيالن جو نسبتي جائزو پيش ڪري ٿو، پر اُن سان گڏوگڏ شاعرانہ انداز ۽ اُن جي لحاظ کان شعر جي خوبين جي، ٻين شاعرن جي شعر سان ڀيٽ بہ ڪري ٿو. اُن ڏس ۾ سندس اڀياس جو دائرو نهايت وسيع آهي. اِتي هو ڀارت جي ٻين ٻولين جي صوفين سان گڏوگڏ، ايران ۽ عرب جي صوفين جو ڪلام پيش ڪري ٿو تہ انگريزيءَ جي شاعرن (شيڪسپيئر، شيلي، وغيره) جي ڪوتا مان بہ هم ـ معنيٰ مثال سامهون رکي ٿو. ٿوري ۾ چئجي تہ ڌرمن ۽ ساهتين جو مشابهتي مطالعو (Comparative Study) چيتومل جي آلوچنا جي مکيه خاصيت آهي. ”شاهہ جي آکاڻين جي سمجهاڻي“ ۽ ”سچل سرمست“ چيتومل جي آلوچنا جا عمدا مثال آهن.

چيتومل جي تنقيد جو ٻيو سهڻو مثال آهي ـ ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻيءَ جي مرتب ڪيل ”شاهہ جو

رسالو" (ڀاڱو ١) ئي ڇپيو. گربخشاڻيءَ جو اهو ڪتاب
١٩٢٣ جي آخر ڌاري لکيو. ان ئي جيٺمل هڪدم اهو
ايڊيشن نظر مان ڪڍي "ڀارتواسي" اخبار ۾ ادبي بحث
ڇيڙي ڇڏيو. ان اخبار جو پاڻ سمپادڪ هئو. هن عام
جنتا جو ڌيان ڇڪائڻ لاءِ تنقيد ڪئي ـــ سنسني خيز اصولي
بحث ڪيو ته ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻيءَ شاهه جي رسالي
جو خون ڪيو آهي. هن گربخشاڻيءَ کي عالم ڪولمبدي،
مٿس ٽن خونن ڪرڻ جي تهمت لڳائي. (١) سنڌي
ٻوليءَ جو خون: (ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ) تمام اوکا
عربي - فارسي لفظ رسالي جي "مقدمه" ۾ ڪتب آڻي،
سنڌي ٻوليءَ جو خون ڪري ڇڏيو آهي؛ (٢) روحاني
رازن جو خون (جيٺمل ڏيکاريو ته ڪيترن بيتن جون معنائون
۽ اُهي ۾ لڪل روحاني ڳالهيون، گربخشاڻيءَ غلط نموني
سمجهايون آهن.)؛ (٣) رسالي جي هڪ هزار کن بيتن جو
خون (گربخشاڻيءَ پنهنجي ايڊيشن ۾ ڪيترائي بيت
ڌاريا ڄاڻائي رد ڪري ڇڏيا هئا. اُهن کي خارج ڪرڻ
لاءِ هن کي ڪا به وزنائتيون ثابتيون پيش نه ڪيون هيون.
هن فقط پنهنجي پسندگي ۽ ناپسندگي ڏيکاري هئي. ان
تان جيٺمل کي سخت مٺيان لڳي هئي.)

جيٺمل جو هڪدم وٺي گربخشاڻيءَ کي سگهو ئي کنيو،
سو ٻيو مل مهرچند، لالچند جڳتياڻي ۽ ڪي ٻيا عالم گربخشاڻيءَ
جي بچاءَ لاءِ بحث ۾ ڪڏي پيا. ٻئي طرف وري مرزا
قليچ بيگ، ليلارام وطن مل لالواڻيءَ ۽ ڪن ٻين جيٺمل
جي ڳالهه کي ٺيڪ ڄاڻايو. مطلب ته عالمن جون ٻه ڌريون
ٿي پيون ۽ ان زماني ۾ اخبارن ۾ چڱو ادبي بحث
ڇڙي پيو، اهو سنڌي تنقيد جو هڪ سهڻو مثال آهي.

الهيءَ واد وواد مان اُن دؤر جي اَدبي شناس جي بہ
پٽيءَ پاڻمع ڄاڻ ملي ٿي. پرومل جيتوڻيڪ شروع ۾
ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جو طرف ورتو، خاص ڪري الهيءَ لاءِ
تہ متان هو دل - شڪستو ٿئي، پر ان ڳالهہ کي شايع ڪرڻ
جو خيال ئي تہ لاهي ڇڏي، تنهن هوندي بہ پوءِ سنہ ١٩٣٨
ڌاري "سندو" ۽ ٻين ڪن اخبارن ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ
جي غلطين کي بہ ظاهر ڪري ڏيکاريائين. جيٺمل جي
الهيءَ سنڌي آلوچنا جو اهو نتيجو نڪتو، جو پوءِ
گربخشاڻيءَ قبول ڪيو تہ هن جيڪي بيت ڌاريا ڪلام
ليکي، شاهہ جي رسالي مان ڪڍي ڇڏيا آهن، اُهي هو
آخر ۾ گڏ ڪري هڪ الڳ ڪتاب جي صورت ۾ ڏيندو،
جيئن پڙهندڙ اُنهن جو بہ مطالعو ڪري سگهن. هن "شاهہ
جو رسالو" (جلد پهريون) جي مهاڳ ۾ لکيو آهي تہ "ڌاريا
ڪلام، جو شاهہ صاحب جي اصل ڪلام کان ڇني ڌار ڪيو
ويو آهي، سو پڻ اميد آهي تہ ضميمہ طور جدا ڇپائي
پڌرو ڪيو ويندو تہ پول تہ اهو بہ سنڌي شعر جو هڪ
خالصو ڪتاب ليکجڻ ۾ اچي."

جيٺمل پهرئين سڀ دليل پوءِ هڪ ڇولڙيءَ جي روپ
۾ ڇپائي ظاهر ڪيا. اهي پڙهڻ بعد مون ڏٺو تہ برابر
سندس دليلن ۾ وزن آهي. گربخشاڻيءَ جيڪي بيت رد
ڪيا هئا، اُنهن لاءِ هو تسلي بخش ثابتيون پيش نہ ڪري
سگهيو هئو. اهو اَدبي بحث سنڌي آلوچنا جو عمدو مثال
آهي. افسوس جو اهو جدا جدا مخزنن ۾ قسطن ۾ ڇپيل
آهي ۽ هن وقت نا ياب آهي. جيڪڏهن اهي سڀ پرچا
گڏ ڪري، بحث کي ترتيب وار ڇپائي شايع ڪجي، تہ
اهو شاهہ جي ڪلام کي سمجهڻ ۾ بہ گهڻي قدر مدد ڪندو.

جيٺمل جي آلوچنا جو اهو روپ اسان کي تڏهن نظر
ملي، جڏهن هن سنه ١٩٤٠ ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي کي وٺ
ڪئي. هو صاحب تعليم کاتي جو ڊائريڪٽر هئو ۽ خواجه
زمان لواريءَ جو سنڌي ڪلام "ابيات سنڌي" نالي
سان، ڪراچيءَ مان سنه ١٩٣٩ ۾ ڇپائي ظاهر ڪيو هئائين.
اهو ڪتاب بي. اي. ۾ سنڌي پڙهندڙن شاگردن لاءِ
درسي ڪتاب طور منظور ڪيو ويو هئو. جيٺمل جو مکيه
اعتراض هئو ته اُن ۾ عربي - فارسي لفظ، انهن جي
سمجهاڻيءَ ڏيندي استعمال ڪيا ويا آهن. اهو ته ڊاڪٽر
دائود پوٽي مهاڳ ۾ تعصب وچان ڪي اهڙيون ڳالهيون
لکيون آهن، جيڪي هندو شاگردن لاءِ پڙهندڙن
جي جذبات کي گهڻو ڏکوئيندڙ هيون. اها سموري تنقيد
پوءِ ڊسمبر ١٩٤٠ ۾ برپا ڪيل "سنڌي ساهت سڀا" طرفان
چوپڙيءَ جي صورت ۾ ڇپائي ظاهر ڪئي وئي. اُن جو
پريزيڊنٽ جيٺمل پاڻ ۽ سيڪريٽري موتيلال لڇيرام ٻتاڻي
هئو. سڀا جا مقصد هئا- (١) سنڌي ٻولي ۽ ساهت (ادب)
جي ترقي. (٢) لپي ۽ سڀاوڪ سنڌيءَ کي قائم رکڻ.
(٣) سنڌي سڀيتا (تهذيب) جي کوجنا. * اُن سڀا
طرفان پوءِ اهڙا ڪتاب ڇپايا ويا، جن ۾ سنڌي ٻوليءَ جو
روپ بدلائي عربي - فارسي ڪرڻ جي سخت مخالفت
ڪئي وئي.

دائود پوٽي تعليمي کاتي جي ڊائريڪٽر هئڻ جي
حيثيت ۾ سنه ١٩٤٠ ۾ اسوان درسي ڪتاب تيار ڪرائي

---

* سنڌي ساهت سڀا (پترڪا نمبر ١)- "سنڌي ٻوليءَ کي ڪيئن ٿو ڦيرايو وڃي؟" حيدرآباد سنڌ، ٢٠ ڊسمبر ١٩٤٠.

ڇپايا. انهن ۾ ڪيترن سنڌي لفظن جون هجيئون، عربي
مول لفظن واريون رکيون ويون. ان سان گڏوگڏ ڏ ڳها
حرف علت لکڻ لاءِ اعرابون، حرف صحيح تي لڳائڻ
يا "ي" ۽ "و" تي لڳائڻ (جيئن ته - ڪري - ڪري؛
توس - تؤس؛ ٽؤس - ٽؤس)، ان مسئلي تي ڪٿي عالمن
۾ اختلاف پيدا ٿي پيا. ڊاڪٽر دائود پوٽي انهن درسي
ڪتابن ۾ اصولڪو عربي - فارسي ٻولين وارو اعرابن لڳائڻ
جو سرشتو استعمال ڪيو هئو. انهيءَ تي چيتمل ۽ ٻين
سنڌي عالمن اعتراض ورتو ته ان ريت سنڌي ٻوليءَ جو
روپ جاٽي واٽي بدلائي، عربي فارسيءَ وارو ڪيو پيو
وڃي. ادبي تنقيد ۽ ڀاشا وگيان جي خيال کان پڻ، چيتمل
جو شروع ڪيل اهو بحث گهڻي اهميت رکي ٿو.

ٿوري ۾ چئجي ته اهو زمانو اهڙو هئو، جڏهن ۾ چيتمل
ادبي مسئلن کي کڻي، انهن تي گهڻو بحث ڪيو ۽ هڪ
اعليٰ درجي جي آلوچنا جي روپ ۾ پاڻ کي ثابت ڪيو.
سنڌي ٻوليءَ جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ چيتمل جون
اهي ڪوششون نهايت اهم آهن.

چيتمل جون ٻيون ادبي ڪوششون

سنڌي ساهت جي ڪيتر ۾ چيتمل پرسرام جا ٻه مکيه
ڪم آهن: (۱) سهڪاري مٽي تي سنڌي ساهت سوسائٽي
برپا ڪرڻ، جنهن ۾ لالچند ۽ ٻيا سندس ساٿي هئا.
(۲) ڪتابي سلسلا شروع ڪرڻ. هن ۱۹۲۲ ۾ ٽي ڪتابي
سلسلا شروع ڪيا- نئين سنڌي لئبرري، سستو ساهت
مالا ۽ برهم وديا مالا. انهن جي ذريعي هن سنڌي
عوام ۾ نه فقط دلاسائي ۽ آسانيءَ جهڙن گڻن وڌڻ تي

ڪتابن پڙهڻ جو چاهه پيدا ڪيو، پر اُن سان گڏو گڏ ڪين
جدا جدا ٻولين جي ساهتيه ۾ ملندڙ شاهڪار رچنائن طرف
به ڌيان ڇڪايو. جيٺمل کي ترجمن ڪرڻ ۽ وڏن ڪتابن
جو الٿو ڪري اختصار تيار ڪرڻ جو به انوکو ڏانءُ هئو.
ان جي ذريعي هو اُصلوڪين رچنائن جو ساءُ، سنڌي
ٻالڪن کي ڏيڻ ۾ گهڻو ڪامياب ٿيو. (٣) نوجوان ليکڪن
کي لکڻ لاءِ اتساهه ڏيڻ. ان ڏس ۾ هن منگهارام ملڪاڻيءَ،
اَمرلال هنگوراڻيءَ، آسانند مامتورا ۽ ٻين ڪيترن کي
همٿايو. (٤) ساهت سڀائون برپا ڪري، سميلن ڪوٺائي،
عام سنڌين ۾ ساهتيه پڙهڻ لاءِ سجاڳي پيدا ڪرڻ.
(٥) ساهتيه ۾ اخلاق ۽ اظهار جي ايمانداريءَ لاءِ شعاس
پيدا ڪرڻ. هن پنهنجيءَ ليکڪيءَ وسيلي اِن ۾ اها سوجهه
پيدا ڪئي ته ليکڪ جيڪي محسوس ڪري ٿو، اُهيءَ
کي ڪنهن به ڊپ ڊاءَ کانسواءِ هو بيباڪيءَ سان ظاهر
ڪرڻ جي همت به پاڻ ۾ رکي. (٦) جيٺمل اُهيءَ مت
جو هئو ته ساهت، جيون جي ڀلائيءَ ۽ ترقيءَ جو ماڌيم
آهي. اُهيءَ ڪري اديب کي گهرجي ته پنهنجي قلم
ذريعي هر مظلوم، هارين - نارين، جي حق ۾ آواز پيدا
ڪري ۽ سماج مان ڪريتين کي پاڙئون پٽي ڪڍڻ جي
ڪوشش ڪري.

جيئي سنڌ جيئي سنڌي ٻولي

جيئي سنڌ جيئي سنڌي ٻولي

جيٺمل جي جيون جا اهم سال

1885 (آڪٽوبر)- جيٺمل جو جنم

1902- بمبئي يونيورسٽيءَ جو مئٽرڪيوليشن امتحان پاس ڪيائين. (نونراءِ هيرانند اڪيڊمي، حيدرآباد سنڌ ۾ ثانوي تعليم پرايائين).

1903- نونراءِ هيرانند اڪيڊميءَ ۾ ماستري شروع ڪيائين.

1906- ڏاري جيٺمل، ڀائي ڪلاچند جي ننڍي ڀيڻ سان شادي ڪئي.

1908- پهرين ٻالڪ راڌيءَ جو جنم ٿيو.

1910- جيٺمل ڪراچيءَ جي "مدرسة الاسلام" ۾ ماستر هئو. ان سال کيس پٽ ڄائو، جنهن جو نالو موهن رکيو ويو.

1911- نيو هاءِ اسڪول ڪراچيءَ ۾ هيڊ ماستريءَ جي عهدي تي هئو. اتان جيٺمل استعفا ڏني.

1912- جيٺمل کي ڌيءَ ڄائي، جنهن جو نالو هري رکيو ويو.

1913- ڪراچيءَ ۾ آل انڊيا ڪانگريس جي ڪانفرنس ٿي، جنهن ۾ جيٺمل به حصو ورتو. ان دور ۾ ئي هو لوڪ مانيه تلڪ ۽ انيءَ بيسنٽ جي اثر هيٺ سياست ۾ چستيءَ سان حصو وٺڻ لڳو.

١٩١٥- جيٺمل پنهنجي ساٿيءَ لالچند ڄڳتياڻيءَ ۽ ٻين سان
گڏ، سهڪاري منڊلي حيدرآباد سنڌ ۾ "سنڌي
ساهت سوسائٽي" برپا ڪئي. ڏيڍ سال کن پاڻ
انهيءَ طرفان ماهوار ڪتابن جو ايڊيٽر هئو. پر پوءِ
ڇپائيءَ ۽ مهتمم جو بار لالچند ڄڳتياڻيءَ کنيو.
هن سال جيٺمل کي پٽ ڄائو، جنهن جو نالو
رام رکيو ويو.

١٩١٦- اپريل ۾ لوڪمانيه تلڪ پونا ۾ "انڊين هوم رول
ليگ" برپا ڪئي. سيپٽمبر ۾ آنيءَ بيسنٽ "آل
انڊيا هوم رول ليگ" جو پايو ڪلڪتي ۾ وڌو.

١٩١٧- آنيءَ بيسنٽ حيدرآباد ۾ سنڌ نيشنل ڪاليج جو
بنياد وڌو، جنهن ۾ جيٺمل سندس ساٿي هئو. انهيءَ
سال ۾، پهرين جولاءِ کان جيٺمل، حيدرآباد سنڌ
مان روزاني سنڌي اخبار "**هند واسي**" نالي
سان شروع ڪئي. انهيءَ جو مکيه مقصد هئو سنڌ
۾ آنيءَ بيسنٽ جي سياسي ويچار ڌارا ۽ ڪاماڻيءَ
جو ڦهلاءُ ڪرڻ. ان ۾ ادبي ليک به شايع ٿيندا
هئا. ان سال سنڌ ۾ "آل انڊيا هوم رول ليگ" جي
شاخ به جاري ڪئي ويئي.

١٩١٩- پندرهين مارچ تي رولٽ ائڪٽ پاس ڪيو ويو.
ان جي خلاف ڇهين مارچ تي دهليءَ ۾ سوامي
شرڌانند جي اڳواڻيءَ هيٺ تحريڪ شروع ڪيو ويو.
ڇهين اپريل تي مهاتما گانڌيءَ ان ائڪٽ خلاف
هڙتال جو سڏ ڏنو. تيرهين اپريل تي امرتسر ۾
جليان والا باغ ۾ سرڪاري فوجن، بيگناهه ڀارتواسين
جو قتل - عام ڪيو. سورهين مئي تي جيٺمل کي

هندواسيءَ ۾ سمواد کي ليک، لکڻ جي ڪري
گرفتار ڪيو ويو.

١٩٢٠- جيٺمل جي گرفتاريءَ بعد جيرامداس، گهنشيام
شِوداساڻيءَ ۽ چوئٿرام گدواڻيءَ هندواسيءَ جون
واڳون سنڀاليون هيون. هن سال ۾ هن اخبار جو
نالو بدلائي ”ڀارتواسي“ رکيو. هن سال جي
آخر ڌاري جيٺمل کي جيل مان آزاد ڪيو ويو.

١٩٢١- جيٺمل ڀارتواسيءَ جون واڳون ورتيون ۽ سنه ١٩٢٥
تائين ان کي باقاعدي هلائيندو رهيو. جنوريءَ کان
وٺي جيٺمل ”روح رهاڻ“ نالي سان ماهوار
مخزن ڪڍڻ شروع ڪئي، جنهن جو مکيه مقصد ٿياسافيءَ
جو پرچار ڪرڻ هئو. سن ١٩٤٤ تائين اهو مخزن
سالئه شايع ٿيندي رهي، پوءِ ٻه سال ڪِن بند
رهي. سن ١٩٤٧ ۾ جيٺمل اها وري جاري ڪئي.
ڪجهه پرچا اڪٽا مس ٿيا ته وري ملڪ جي ورهاڱي
سببان اها ڪيس بند ڪرڻي پئجي. جيٺمل جي پٽ
رام ۽ سندس گهرواريءَ (ديويءَ) ممبئيءَ مان
آڪٽوبر ١٩٥٤ ۾ ”روح رهاڻ“ ماهوار شروع
ڪئي، پر ان جا پنج - ڇهه پرچا مس شايع ٿيا.

١٩٢٢- ”نئين سنڌي لئبرري“ نالي سان جيٺمل
سنڌيءَ ۾ معياري ڪتاب شايع ڪرڻ شروع ڪيا.
ان سلسلي جو پهريون ڪتاب آهي ”شاهه جون
آکاڻيون“ ٻيو ڀاڱو پهريون. هن سال ۾ جيٺمل ”سستو
عمدو ساهت مالا“ ۽ ”برهم ودِيا مالا“ نالي
سان ٻه ٻيا به ڪتابي سلسلا جاري ڪيا

١٩٢٣- حيدرآباد ۾ [illegible] ڪلب اڙيسا

ڪئي ويئي. انهيءَ جو پايو وجهندڙن ۾ جيٺمل
۽ مکيه ڪم ڪندڙ هئو. هن ڪن ناٽڪن ۾ ڀاڱي
۾ رول ادا ڪيو.

1924- هن سال جنوريءَ ۾ جيٺمل، گربخشاڻيءَ جي مرتب
ڪيل "شاهه جو رسالو" (ڀاڱو پهريون) تي
بحث شروع ڪيو.

1929- جيٺمل "سنڌ هيرلڊ" نالي سان ڪراچيءَ مان
هفتيوار اخبار شروع ڪئي. انهيءَ سان گڏ گوپالداس
ليکراج جي جاري ڪيل "پرڪاش" سنڌي اخبار
جو پڻ سمپادن ڪرڻ لڳو، جنهن ۾ لالچند جڳتياڻي
گڏ هوس.

1931- جيٺمل شڪارپور ۾ سنڌي ساهت ڪانفرنس گهرائي.
هن سال کان وٺي "سنڌ هيرلڊ" جو سنڌي روزاني
اخبار جي روپ ۾ به ايڊيشن ڪڍڻ لڳو. اها
اخبار 1932 ۾ بند ٿي ويئي، ڇاڪاڻ ته سرڪار
پرنٽنگ پريس ضبط ڪري، نيلام ڪئي.

1933- هن سال جيٺمل، سنڌ نيشنل ڪاليج حيدرآباد ۾
سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو. ان ڪاليج ۾ هو
1941 تائين پاڙهيو. ان دوران پڻ هو سياسي ۽
سماجي ڪمن ۾ مشغول رهيو. هارين - نارين جي
بهبوديءَ لاءِ لڙڻ، ممبئيءَ کان سنڌ جدا ڪرڻ
جي گهر ڪرڻ، سوديشي هلچل ۽ ٿياسافيڪل
سوسائٽيءَ جو ڪم سنڀالڻ، - سندس مکيه ڪم هئا.
33-1934 ڌاري "سنڌ زي" هفتيوار اخبار جو
پڻ آنرري سمپادڪ هئو.

١٩٣٦- ڄيٺمل جي ڀيڻ رام جي شادي، لالچند جڳتياڻيءَ
جي ڌيءَ ديويءَ سان ٿي.

١٩٤٠- ڄيٺمل سنڌي ٻوليءَ جو لپيءَ روپ قائم ڪرڻ لاءِ
آواز اُٿاريو ۽ دائود پوٽي درسي ڪتابن ۾ اعرابن
جو جيڪو عربي ٻوليءَ وارو طريقو اپنايو هو، اُن
جي خلاف هلچل هلائي. ٩ ڊسمبر ١٩٤٠ ۾ حيدرآباد
۾ "سنڌي ساهت سڀا" کولي وئي، جنهن جو
پريزيڊنٽ ڄيٺمل ۽ سيڪريٽري مولچند ٽِل لڇيرام
بڻائي هئا. اُن سڀا طرفان ٻيرا ڇپائي ورهايا ويا.
غلام مرتضيٰ سيد "سنڌ يونيورسٽي" برپا ڪرڻ
لاءِ هڪ ڪاميٽي مقرر ڪئي هئي. اُن ۾ ڄيٺمل
پرسرام به ميمبر هو. اُن ڪاميٽيءَ جدا جدا
يونيورسٽين جي سرشتي جو اڀياس ڪرڻ لاءِ هڪ
سال ۾ ڀارت جو دورو ڪيو هو.

١٩٤١- ڄيٺمل ڪراچيءَ ۾ سنڌي ساهت ڪانفرنس گهرائي،
جنهن جو سڀاپتي ڪشنچند بيوس هو. هن ڪانفرنس
۾ سنڌيءَ جو سڀاويڪ روپ ٺهرائي، اُن کي عربي
جامو پهرائڻ جي سخت مخالفت ڪئي وئي.
جي. ايم. سيد، سنڌ سرڪار جي تعليمي وزير،
سرڪار طرفان "سنڌي ادب (ساهت) لاءِ مرڪزي
صلاحڪار ڪاميٽي" برپا ڪئي، جنهن ۾ هن ڄيٺمل
کي به ميمبر طور ڪنيو.

١٩٤٣- شري سرسوتي پريس حيدرآباد طرفان وڪرم
سمبت ٻه هزار پورا ٿيڻ جي موقعي تي، حيدرآباد
۾ "وڪرم مها سميلن" ڪرڻ لاءِ هڪ ڪاميٽي
ٺاهي وئي، جنهن ۾ ڄيٺمل به مک ڪم ڪندڙ هو.

۱۹۴۴- مارچ ۲۵ تاريخ کان وٺي ۲ اپريل تائين
حيدرآباد ۾ وڪرم مها سميلن ڪيو ويو. ان ۾
سنڌ ۾ "وڪرم يونيورسٽي" برپا ڪرڻ جو فيصلو
ٿيو. ان يونيورسٽيءَ جو مکيه مقصد هئو، ڀارتي
سنسڪرتيءَ ۽ سنسڪرت ڀاشا ۽ ساهتيه جو سنڌ
۾ ڦهلاءُ ڪرڻ. جيٺمل ان يونيورسٽيءَ جو سمورو
سرشتو جوڙي تيار ڪيو. ان ۾ پنڊت ڪشنچند
جيتلي ۽ جيٺمل سان مکيه ڪم ڪندڙن مان هڪ هئو.

۱۹۴۶- ڊسمبر ۾ ڪراچيءَ ۾ هندي ساهتيه سميلن ٿيو.
ان ۾ سنڌالاجيءَ جي اڀياس لاءِ جيٺمل، ڪشنچند
جيتلي ۽ ٻين، هڪ اڪاڊمي برپا ڪرڻ جو
فيصلو ڪيو.

۱۹۴۷- چوڏهين آگسٽ تي، پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ
تي جيٺمل ڪراچيءَ ۾ جناح جي آمد ۾ "سنڌ
هيرلڊ" جو خاص پرچو وڏي شدمد سان شايع
ڪيو. ان کان اڳ ئي سنڌ مان هندن جي لڏپلاڻ
شروع ٿي وئي هئي. ان تي جيٺمل ٻين ڪن
ساٿين سان گڏ سنڌ جو دورو ڪيو ۽ هندن کي
سمجهايو ته اوهين پنهنجي جنم ڀومي ڇڏي نه وڃو.
ان مقصد ۾ جيٺمل ڪامياب نه ٿيو. ملڪي بگڙيل
حالتن کي ڏسي هو اداس ۽ بيمار ٿي پيو.

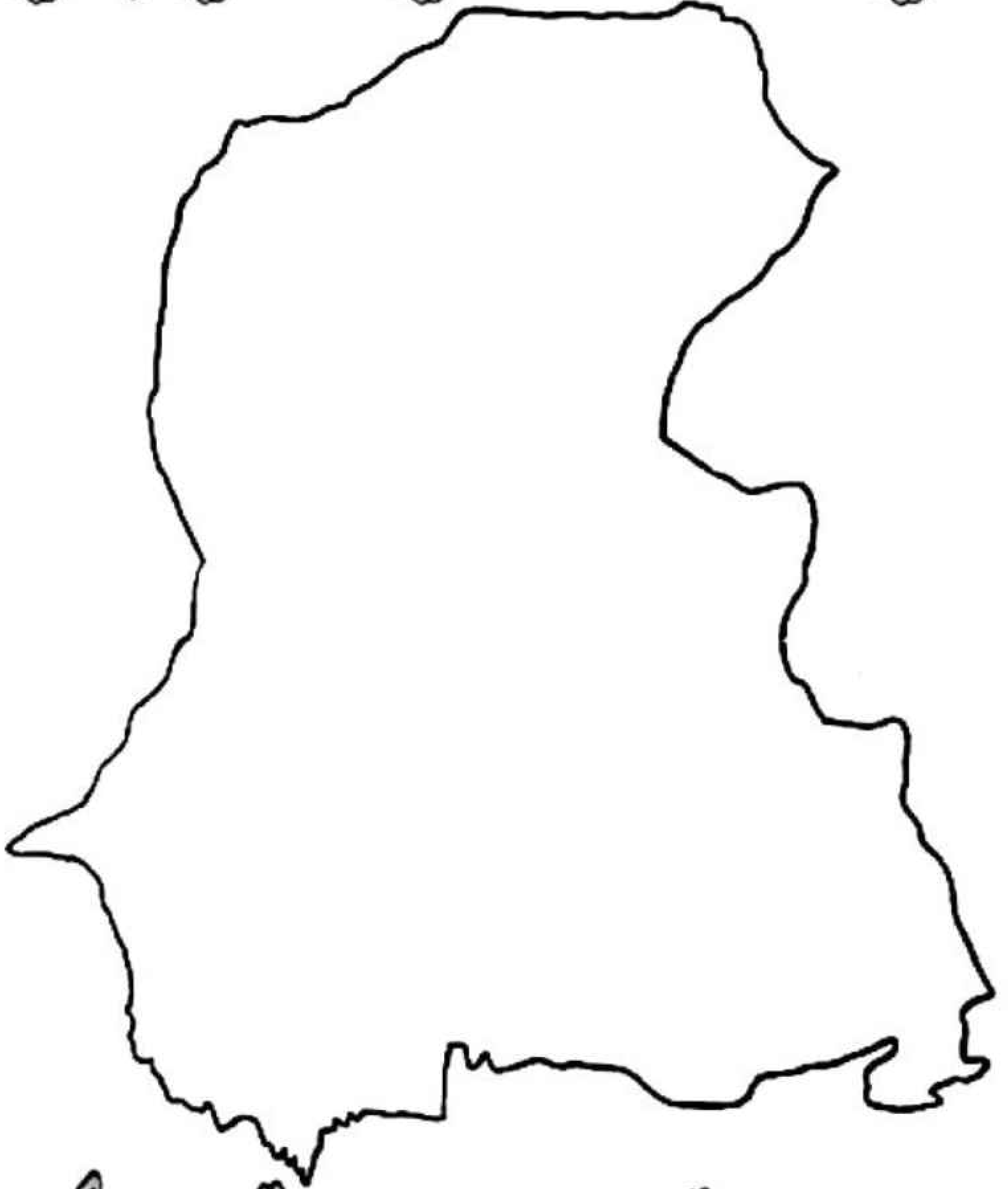
۱۹۴۸- مارچ ۾ جيٺمل جا ساٿي کيس بيماريءَ جي حالت
۾ زوريءَ بمبئيءَ وٺي ويا. اتي سندس علاج چالو
رکيو ويو، پر ڪنهن ڪو به فرق نه ڪيو.

۱۹۴۸- ڇهين جولاءِ تي رات جو ڏيڍ بجي کن بمبئيءَ
۾ جيٺمل جو سرڳواس ٿيو.

شاھ جون آکاٽيون

(پاڳو ٻھريون)

جيئي سنڌ   جيئي سنڌي ٻولي

جيئي سنڌ   جيئي سنڌي ٻولي

(۱)

سوهڻي ۽ ميهار

"ڪيس نام نهال، پسڻ تان پري ٿيو"! ڳالهه ٿي جنهن جو سهڻي، تنهنجي صورت ڇا هوندي! هئي سا ڌيءَ ڪنڀار جي، پر ڪنڀار جي من ۾ ڪا حسن جي بي نظير خوبي هئي! جنهن ڳالهه سهڻا ٿي ڳالهائين، ليڪن سهڻي ته ڪا سهڻي گهاڙيٽ تان گهڙيائين. ماءُ ڌيءَ کي ٿي سمجهائي، پر امڙيءَ ڦل ٿي پاليو، تنهن ڪيس پاليو ناليو اهڙو نفيس ۽ نازڪ، جو سهڻيءَ جا لڇڻ ته ڪنهن وڏگهراڻيءَ خوبصورت جا ٿيا. ڪي چون ٿا ته سهڻي، شاهه جهان بادشاهه جي ڏينهن ۾ تلا ڪنڀار جي گهر، پنجاب ۾ ڄائي هئي. ڪي چون ٿا ته سهڻي سنڌ ۾ شهداد پور جي پر ۾ ڄائي هئي، جتان تنهن وقت سنڌو درياهه ٿي وهيو. ڪي چون ٿا ته، سهڻيءَ جي ڳوٺ پر، چناب ندي وهندي هئي، جو ته پنجاب ۾ ڄائي هئي. ڪٿي ته ڄائي، پر پلي ڄائي ۽ سچل نثر جو هڪ لفظ ڦيري جيڪر چئجي :-

"اوڙن سهڻي ماءُ پيءُ ڄايو ن
پر هيءَ (عشق) حسن جي ڄائي."

سهڻي اڃا ننڍي هئي ته قرآن شريف پڙهي ويندي هئي، شڪل ۽ لڇڻن ٻنهي ۾ وڌندي وئي. چون ٿا ته

بخارا جو هڪ سوداگر هو، نالو هوس مرزا علي بيگ.
پيريءَ ۾ پيو ڄائس، جنهن کي عرش جي نعمت ڪري ٿي
سمجهائين. تربيت اهڙيءَ ترتيب سان ڏنائينس، جو جوان
ٿيڻ تي قابل ٿيو. نالو هوس عزت بيگ. ڳڀروءَ جي
دل ۾ سفر جو شوق هو، سو گهمندي اچي سهڻيءَ
جي ڳوٺ وٽ لٿو. نديءَ جي ڀر ۾ تنبو هڻي، اتي پيو.
ڪي چون ٿا ته اهو عزت بيگ مٿينءَ پنجاب واريءَ سهڻيءَ
جي ڳالهه وارو آهي، پر اسانجي سنڌ جي سهڻيءَ جي
آکاڻيءَ واري جوان جو نالو هو ساهڙ. شاهه صاحب اڪثر ساهڙ
ڪم آندو آهي. ساهڙ معنيٰ هاڻ عام رواج ”دوست“ آهي،
سو چئي ٿو سگهجي ته شاهه صاحب سڀ پيچ نالو ساهڙ ڪري
ڪم آندو آهي، ڪين درست ڪري ڪم آندو آهي.
قصو ڪوتاه، هڪ سهڻي من موهڻي، ته پيو ساهڙ مٺار.
ساهڙ موڪليو پنهنجي ماڻهوءَ کي ته وڃي ڪي ٿورا ٿانو
شهر مان وٺي اچ، پر سهڻا وٺي اچج، ڪم نه ايندا سون.
ماڻهوءَ پڇا ڪئي، معلوم ٿيس، ته ڪنڀار پيا ته گهڻا آهن،
پر ٽلا ڪنڀار واهه جا ٿانو ٺاهيندو آهي. هي ميان آيو ٽلا
وٽ. ڏٺائين ته برابر! ٿانون جي صورت سهڻي هئي، پر
ٻي جا انساني صورت گل صفتان موجود هئي، انهن تي
پڻ نظر رهي هن شخص جي پئي. سهڻي پردي جي
بندبل بلبل ڪانه هئي، پر آزاد هئي. سو ساهڙ جي ماڻهوءَ
به ڏسي ورتي. ٿانو ته کڻائين، پر هن جي صورت جي
شڪل اُن اکين ۾ جهلي رکيائين. ساهڙ وٽ اچي حيرت
۾ پيهي رهيو. پڇيائينس ته ڪر خير ته ڪهڙي مڙ ۾ آهين؟
چي سهڻا ڇا پڇائين، صورت ڪا ڏٺي اٿم! جنهن ۾ ڪا
گهٽتائي نه هئي. ڇا ڪماليت جي خوبي! ڪنوار جي

ٽاڻون سان گڏ موليءَ هيءَ ۽ حسن حيرت جي صورت گهڙي
رکي آهي. ساهڙ جي دل اُنهيءَ ڇرڪ لڳي. پهلا قسمت
جي راند ني هيئر شروع ٿي. هي يار پنهنجي ماڻهوءَ سان
گڏ جي ، آيو ڪنهار جي گهر. ڪنهار سندس تعظيم ڪئي.
ساهڙ ڏٺس واهه جا ٺاهيا ٿانوَ آهن ، پيا ۽ ڪپڙ. ٿالهو ٿانون
جو ني ڪياڻين، پر اکيون ڪڏهن ني ، ٻريءَ روح ني هيس،
جا سهڻي ۽ ونڊي هئي. جهڙيون اکيون هُن ۾ ، هُن جون
اکيون ڇپن ۾. ڪنهن اُهڙيون پيار هون. ڪنهار کي ڪل
ڪانه پيئي ته هي سوداگر، سهڻيءَ تي حيران ٿي ويو
آهي. هن ڀانيو ته منهنجي ٿانون تي عاشق ٿيو آهي. خير
جون ٿا ته انهن تي ساهڙ ۽ سهڻيءَ جي سنگت شروع ٿي.
ساهڙ ۽ ڪٿي لڪ ٻڌي ٿانون ولڙ تي ۽ مگر اهو، پر دل
هنجي سهڻيءَ جي ڪنول ليٽن ڪنهن رکي هئي. آڪاڻي ٿي
چوي ته هن سوداگر جيڏان سڀ پيسا ڪپاني ڇڏيا، هاڻ ۾
ڪچهه ۽ ته پڇيس: ڪنهار کي چياڻين ته اصيب هيئن ڏک
هنيو اثر: ڏوکڙ ڪٽي ويا، وطن دور ٿيو، هاڻي آءٌ ڀلو
ڪيڏانهن وڃان؟ موليکي ڪٿي لڪون باڻ ومت وهار. آءٌ
تنهنجو ڪم ڪار پيو ڪندس، تنهنجون ڳايون مٿون ۽
پيو چاريندس، لون موليکي هُن سهڻي ٿالون ٿاڻ جي
۽ ترتيب ڏجانءِ! ڪنهار دل ۾ چيو ته لساهو ڪو جوان،
چڱن مائٽن جو چوڪر مفلس ٿي ويو آهي. موليکي ۽ اڳ
ته ڪهڙي ورسايو ائس، سو جي مون ومت رهيو ته ٻئي
چڱو. اها خبر ڪانه پئس ته مون جي هنجي زر، ٿالهو
وڪٽي باڻ ومت ڪئي، ۽ هن منهنجي اهاءِ ماڻڪ ڏيءَ
جي دل ڪسي باڻ رمت رکي آهي، ۽ انهيءَ محبت ۾ مسست
ٿي، تو مون رمت مهار اٿي. سهڻيءَ ۽ ساهڙ پنهنجو پرام

۽ اهڙيءَ طرح رکيو هو جو عام کي ڪا ڪل ڪا نه پوي.
هي ڏاڍا خوش. مهار وڃندو هو مينهون چارڻ. سهڻي
آزاد نموني خوب گهمي ڦري، ڪڏهن نديءَ جي ڪپ تي،
ڪڏهن ساوڻ ميدانن تي، ڪڏهن جهنگلن ۽ ٻيلن ۾.
مهار پنهنجي سهڻيءَ کي اکين آڏو ڏسندو، سهڻي پنهنجي مهار کي اکين
آڏو ڏسندي. قدرت ۽ قادر پئي ڏسي، هنن ٻن دلين جو ميلاپ ٿيو
۽ هنن جو نڪاح به ٿيو. پر ڪنڀار کي خبر ڪا نه رهي.
مهار رهندو ڪنڀار جي گهر هو، پر "دست به ڪار، دل
به يار." ليڪن ڏينهن گذرندا، ڪستوريءَ جي خوشبوءِ ڪٿان
ڳجهي رهي؟ ليڪن عشق جي خوشبوءِ ڪڏهن نه ڳجهي
رهي. آهستي سرتين ۽ سالين کي بوءِ لڳا ته جوان مهار
۽ سهڻيءَ جي ڪا پريت آهي. پڪي ماڻهن جو به ڪو سڪ
ڦٽي پيو. پر هڪ سهڻي ٻيو مهار ۽ ٻيون مهار جون مينهون،
چوڻين "هيڪڙي مهار جون دل اندر ديوليون". ماڻهن کي
ڪا به ڪل ڪا نه رهي ته سهڻي مهار لئي مست آهي ۽ مهار
سهڻيءَ لئي مست. مينهون قسم قسم جون، ڪارڙيون،
ڪُنڍيون، ڪَڪيون، ڪڏهن ٻانهن جا چاڙهڪ چرن،
ڪڏهن پاڻيءَ جا تار ترن، ۽ مهار جي سڏ تي جهڙيون
جهڙيون ٻهڪون ڪر ڪن، تهڙيون سهڻيءَ جي من ۾ ٻهڪون
محبت جون موجون اٿن. ڏاڍو وڻندڙ جو وقت گذارينديون.
سهڻيءَ جي مينهن سان محبت ڏاڍي ٿي. ڀٽائي چوندي
هئي:

(۱) مينهون اُن مهار جون الله سڀ اڳين
ڏڏون جي ڪرن ۽ سدائين سُهڻيون

ڪر = ڪنڌ ؛ چاڙهڪ = گاهه ؛ ڪرن = ڪلن

(٢) مينهون هُن مهيار جون اِلا سڀ جهڙن
ڪارائون، ڪڻڀائون، ڪڪرون، وارا ڪهو وهن
جهوه جها جهالارن جي، اِهيءَ ڀهءِ ڀهءِ ڪن،
(٣) چاهڪ چري، ڏار ڏري، آئون مٿي آڙ
ڪونڄڙن ڪنڌ ڪٽنديون، سٽي سنڌ ڏرار
مينهون ساڻ مهار، اُترچي پار لنگهنديون.
(٤) چاهڪ چري، ڏار ڏري، آئون مٿي ڪن
ڪونڄان ڪر ڪٽنديون، ساهڙ جي سڄ
مينهون ساڻ آمن، اُرچي پار لنگهنديون.
(٥) چاهڪ چري، ڏار ڏري، آئون مٿي ڪره
سٽي سنڌ ساهڙ جو، راضي ٿيندا روح
مينهون ساڻ صبوح، اُرچي پار لنگهنديون.

جڏهن ٿيون مينهون ساهڙ جا سنڌ ڇڏن، تڏهن ٿيون ڪنڌ ڪٽن. اهڙن ۾ اندر ڪٽي ٺهار تہ ڀلا ٻيا سنڌن چوڪنڌڙ ڪڏن ساڻ ڀهءِ ڀهءِ ڪن ؛ سولهن.

اهڙا مهار جي محبت جي موج ڪيئن سهڻيءَ کي لڳي؟

"ڇڪيءَ لهن چري ڪئي جو ڏاس اَن ڏهي
سهڻيءَ کي، سيد چوي، وڏو قرب ڪهي."

ونجهارن پانيو تہ وقت هٿين ٿي لنگهندو. پر اهڙو عشق ڪڏهن جو ڏسي تہ ونجهڙو! اهو ونجهڙو سنڌن لاءِ ملت ۾ اڪيلو هو:-

---

وارا = ڏيرا؛ وهن = وهائن. جهوه = چاه؛ ڀهءِ ڀهءِ ڪن = چوڪن؛ سهن = سنڌ = الهام، امن = سلامتي؛ آڙ = آرو، آهو هنڌ جتي اُهي ڪانهن ٿيون. اِي معني اُٿس دريا جو ور، ؛ ٻڙ دريا جو ڪن؛ ڏرار = ڏاڙ، ڇڪي = الهاي، سرڪي، ذري.

لکيو جو نراڙ ۾ سو الڳ ڪهاڙيءَ نه لٿي"!
گهر گهر ۾ ڳالهه جي وهي، پاڙي پئي پچار"

ڳوٺ ۾ ڳالهه پکڙجڻ لڳي ۽ اهو ڪنڊو ڪنوار جي دل ۾ چڀڻ لڳو. تنهن ڇا ڪيو جو پيهار کي ڪڍي ڪيائين ۽ اچي سهڻيءَ لاءِ ٺهيو: جي هوڙي ٿوري، موڪلي ڪل ڪاله پنهنجي نه اڱڻ کي ٿو ڪهڙو پيارپان. اون و ر [illegible] نه پهڻجي ڪنهن مان ڪر، ڪير ڏاڍي جي قدم ۾ وڃي ٿالهي آهين. ڪنوار چوڻ لڳي سهڻيءَ کي، ته جو اسانجي آکهه جو ٻم آهي، پڙ ري! تنهن مان لوڪي پڙٿائيندس. سهڻيءَ ڪهڙو نئي پيٽس ؟.. مهڻجو اسانو مهار سان اڳم ٿي پڌل آهي، آءُ ڪين ٻم سان پرٽيس! پر ڪنوار پڌو اڄ پڌر ڪري ڇڏيو. سهڻيءَ چوڻ لڳس ته مرڙهل، تو "پري پراڻي پيرڪه سان وڃي اڙايه الڳ". هاڻ ڇڏ ساهڙ جي پچار، ٻم سان پڌ اڪاح. پر سهڻي ساهڙ کي ڇڏي، ٻم سان ڪيئن پرڻي! ساهڙ سان اڳم ئي ڳنڍ پڌل هيس. پيو ته ڪڏاهن ساهڙ ڪڏاهن ٻم، جڏهن جو ٿالو ني ٻم! تڏهين ئي سهڻي جواب ڏني:

"ٻم ڪنهي ڏيهن، ولهو جي ولاهن
قول پڙهندي پس ڪئين، جو ٻڌم پهلان سان."

موڻ پرئت جو الهام اڳم ٿي ساهڙ سان ٻڌو، سو آءٌ ٻم کي ڪڏاهن ڪريان.

ڪهاڙيءَ نه لٿي = جو اڳيان لکيل آهي سو ڪو ٽارڻ ٽرندو؟ يعني اوس ٿيندو.

ولهين - پڪ پڪ ڪريان؛ پهلان = ساهڙ مهڻهون اڳي ۾ چاريندو هو. تنهن ڪري اهو پهس پهلان ٿي.

"ڪيڏهو ٿر ڪوڙو، مون ميهار مٿن ۾"

سهڻي ويچاريءَ جو ميهار ڏکڻي ويو. سدا ماندي هئي، دل ۾ آرام ڪونه رهيس، انهن ٿي ٻڌي چوي ته، ڪٿي ملان ميهار کي. ميهار اڏيءَ جي ٻيءَ ڀر وڃي رهيو هو. هيءَ سهڻي اڏيءَ تي ٻيٺو اکيون درياهَ ۾ پيو رهندي هئي؛ چي آءٌ ڪيئن درياه جي پار وڃي ميهار کي ملان!

(١) "ڪامان، ٻچان، ٻهڙان، اُرڪان ۽ ٻڙان"
(٢) ڪامان، ٻچان، ٻهڙان، لڇان ۽ لوچان
ٿن ۾ لولس ٻرٻڙيءَ جي، ٻيان ته پيابان.
(٣) ڪامان، ٻچان، ته مران، سڙان ساري رات
سُڃيون سڌڙيون سچڻين، اَيُن آڏي رات.

شاه ٿو چوي ته "جنهن کي سڪ ساهڙ جي، تنهن ٻوڙن مٿي ٻوڙ"، سو سهڻيءَ جي من ۾ ٻوڙن مٿي ٻوڙ پئي پيا! ڪڏهين ڏس ته پاڻيءَ تي ايندي آهي، ڪڏهين ڏس ته ميهار جي وڃن ۽ ميهن کي ٻڌي سنڀاري. وڃن کي ڳرانڍي پائي ٻڌي سان ڳالهيون ڪري ۽ ميهار کي ياد ڪري:

"ڳجهيءَ ٻاجهه پالڻ ولهي روه وڃن سان"
"محبتي ميهار جي ڦرن چوريا چاڪ
الهيءَ جي ارطاق وچ واجب مون ٻيو"

سنڌس چيت ۾ ميهار جون يادگيريون ايتريون چڪن ۽ چرڪ ايرو ٻڌي چوي:

اولس = لٽ؛ سڃيون = اشارا، يادگيريون.
چاڪ = لڪ.

"ڪٿي اُهو مهار، ڪٿي اُو گھنڊ ڳُري
ڪٿي دواهي دوستن جي، ڪٿي ٻرڻون ٻار"

ساهڙ لاءِ اهڙين دل کي رنجائيس، اهڙين زور ڪري
اينگهي ۾ وڌاريس، پر ٿيءَ "اينگها پيهو روءِ، وٺيو
وڻائن ۾."

وڻائن ۾ مهار، ماڻدو ٿيس، اينگهن کي ٿيءَ ڇا ڪري!
ويچاري سهڻي متوالي ٿي پيئي ۽ انهن کي مرڪ پيئا
هڻائين، جو:-

"مهاران مرڪ، پيئائين پرپر کي
ڏهن مُنڌ متوالي کي، سنڌي صاف سُرڪ"

سو هڪڙي وڃن سان ڳراٽڙي لاءِ پاڻ، جڏهن ساهڙ لاءِ
ڏسندي ليون هيون ۽ روئي پيئي، ڏڏهن کي اڃو مٿس
ڪلون ڪندي ليون هيون؛ مهڻا ڏيندي ليون هيس؛ وڃن کي
ڇڪي ٻري ڪندي ليون هيون. پر سهڻي وڃن اِڪي چنڊي
چڙ ٿي!

"وڃن جي وچار جو ونگو ٿئي م وار
ساهڙ مون سينگار، ماڻهن ليکي مهڻو."

آخر ڪنهار کي صلاح ملي ته ان کو علاج ڪو ته الپئي،
جيسين هنجو ڏم سان نڪاح نه وجهندا، تيسين ٿيءَ
اينگر ساهڙ ساهڙ ڪندي پيئي ڏرندي؛ هڪ واري نڪاح
پيس ته پوءِ پنهنجي واهي رهندي. ڪنهار بيوقوف! انهو
ڪو نه خيال ڪيائين ته هن اينگر جو قول جو ساهڙ سان

ڳرٻ = رڃي: گهنڊ جو آواز پڌرو پيئي جوي، ته مهار
ڪٿي؛ منڌ = ڇوڪري؛ سرڪ = سرڪي؛ مرڪ =
اب ڪ؛ وچار = وچون چارڻدڙ.

هو سا ڪٿن ڏم کي ولندي ؛ تنهن زوريءَ سهڻيءَ جي
شادي ڪرائي. ڇون لسا سهڻي ڳهڻر ٽسي ڦٽڪي اڇي، ؟
پري، پر هنجو نڪاح ڏم سان زبردستيءَ ڪري پڏائون.
اٿين پٽ ٿو ڇوٽ ۾ اچي ته سهڻي جنهنجو پيڙو اڳيئر ٿي
ساهڙ سان پڌل هو، تنهنجي ستر ۾ ايڏي ڪا طاقت هئي،
جو ڏم هنڪان ڪري شاديءَ جو حق ڪري ڇڪي سگهيو.
ڏٺائين ته هيءَ بلڪل زبردست لمڪر آهي. سهڻيءَ چيس
ته آءٌ تنهنجي زال ٿي ڪٿن سگهندي س؟ منهنجو پتار آهي
ميهار، آءٌ توسان ڪٿن وهان؟ ڏم ڏٺو ته هيءَ ڇوڪر ڪا
رواجي ڇوڪر ڪانه آهي، پر اڏهين ۾ طعنا هٽڻ لڳس
ته توکي شرم اٿو اچي:-

”ڏهه ڏهه پيرا ڏيهين ۾، ڏٺي ڏورايا ڏم“

پر سهڻي چوي:-

”عقل مت شرم، نيڻي ايئهين اهو ڙيا“

ڏم چويس ته ڇڏ ميهار کي، الائي ڪير هو، ڏاڍو هو،
ر پر هليو ؛ ته سهڻي چويس ته اهـا پـ ڪا ٽيڻي آهي،
منهنجو جسم هت تو اڳيان آهي، پر من منهنجو هُتي آهي.

”ڏم ڏهاڻي ڪيترو آ ـو پـر ۾ پـليس
تان تان جيءُ جليس، ملي جان ته ميهار کي.“
”ڇون ڇوري آهيان، سڪ لي سهان ڪيئن
ساريان ساهڙ چام کي، ڏهه ڏهه پيرا ڏيهين“

مطلب ته سهڻي ويچاري مرڳي اوڳسي، ساهڙ ڏاران
اڏ راي. ”ساهڙ ڏاران سهڻي هئي تان جهڪي زال.“

پر ۾ = پاسرو ؛ ڇون = يادگيرين ؛ اڏ رلي = ڏ وايي،
مري.

ڏم ڏنو تہ هيءَ تہ منهنجي همٿ نہ اچي، تڏهن بہ آخر چڙي ڏنس ۽ هيءَ رهندي ڏم جي گهر هئي، پر نڪاح رڳو نالي جو ٿيو هوس ۽ اصل ۾ هيءَ هئي ميهار جي، ۽ ميهار هو هن جو. ميهار ويچارو بہ لڪالي ولي لڪتو هو، تڏهن کي بہ آرام ڪرڻ هو. سو ڪو وڏو ڪرڻ هئيو. لڏيءَ جي ايءَ پر دولهي دڪاني ولهي رهيو. سهڻيءَ کي من ۾ ميهار، تہ ميهار جي من ۾ سهڻي: "ٻنهي جي ميهار، ٻنهي سي ميهار" عشق گهڻيئي ٻکيڙا اڏائي ڇاڏي، سو هڪ ٻکيءَ آڏي پڏابس تہ سهڻيءَ جي شادي زوريءَ ٿي وئي آهي، پر سهڻي پاڪدامن ويڻي آهي، ۽ ڏئي ساهڙ کي سنوارڻي. سڄي ٻسڻي گهڻيئي آپاءَ ڇاڏي! سهڻي ۽ ميهار جي وچ ۾ درياهہ هو، پر درياهہ محبتن کي ڇا ڪندا؟ درياهہ جا چسولا ۽ ڪسن محبتن کي ڇا ڪندا؟ شاهہ ٿو چوي تہ جي عشق جي لهي نا لون، تہ "اڏي ان اهڙ ٿئي."

"جنکي عشق جي آسانت، سي واهڙ پاڻين وڪڙي"

سو ميهار کي معلوم ٿيو تہ سهڻي بهادر عورت آهي.

"سندو ڏم ڏکار، هڏهن ڪولهي هنکي" تڏهن ليايا موڪليا. سهڻيءَ ٻڻي جواب موڪليس تہ لون ٿي منهنجو پتار آهن، همت آئي زوريءَ جوءِ ٿي آهيان، هاڻي ڪو بلو ڪر تہ گڏجون. ميهار جوابي موڪليس تہ آءٌ اڏيءَ جر ۾ وٽ ايندس. سهڻي ڏاڍي خوش ٿي، ميهار کي هيئين ليايو موڪليائين:

"ڏني ٿمر ڏيهن، ڪوه جاڻان ڪهڙا ٻران،

ادو=اوه؛ واهڙ=لڏي، واهہ، پاڻي؛ وڪڙي=هڪ وکہ

اِڄ پسر جي انڌهن، ٻلڪيا ٻارڙن کن.*

”ڏلي ڏينهن ڏيام، ڪوهه، جاٽان ڪوڙا ٻولان

وڙسن جئن ورڻام، گوندر غم ٻولان جا.“

سوهڻي ڏر ڪنار جدا رهندي هئي. ميهار آئـو سوهڻيءَ وٽ ۽ ڏاڍيءَ پريت سان ماڻا ۽ خوشيءَ ۾ ڪليا.

”ڏکن ٻڌيان سـک گهٽيئي ايندا،

پرتي جام جنت جـو، جاني جـي ڏيندا،

وسي سـب ويندا، وڇوڙا ورهه جا!“ (گلراج)

سوهڻي ميهار ٻاڪ ۾ اهو رستو پڌو ته ميهار هميشه سوهڻيءَ وٽ ايندو ۽ خبر ڪنهن کي ڪانه پوندي. پر پوءِ جـي خبر پئي ته پـ چا آهي! ميهار سوهڻيءَ جـو پيار هـو، لـ ڏاڍيو عو! قصر ڪرڪاه، ڪچهه، وقمه انين گڏريو. پر اڃا پ ڪي سوهڻيءَ ۽ ميهار جـي نصيب ۾ پيا پ وڇوڙا هئا! ڪنهن سـمي ميهار ڪي سـڌ ٿيءَ وٽ ايندي ڪا ضرب آئي، ۽ ٽنگ ۾ قت ٿي پيس، سوهڻيءَ وٽ اچي ڪين سگهيو. سوهڻيءَ جي پ اڪ ڦرڪ لڳي. چيائين ته مونهنجي ميهار پيار کي چا ٿيو! ٻئي ڏينهن ڪنهن ٻڪيڙي اچي خبر ڪيس ته ميهار جو هي حال آهي، سو هاڻي ميهار ٿو وٽ اچي ڪين سگهندو! سوهڻيءَ جواب ڏنو ته ٿڌهين سوهڻي ميهار وٽ ايندي. سوهڻيءَ چا ڪيو جو هڪڙو ٻڪو، سڄو مضبوط دلو هٿ ڪري ٻاڪ وٽ رکي ڇڏيائين. درياهه جي ڪپ جا رهندڙ ٿـري ڇگو جاڻن. سـو سوهڻي پـ ڪچهه مڙئي انهي ڦن مان واقف هئي. چا ڪيائين جو ڇڏهن رات ٿي ۽ ”جيهر لوڪ جهپ ڪري ڏرو جاڳه، ته هو“ لهر هيءَ ته

---

* ٻارڙن = لهرون.

آئي. گهڙو هٿ ۾ ڪيائين. آئي درياهه تي. ڪاري ٻاٽ
لڳي پيئي هئي. اهڙي جهڙي ڄڻڪر ڍ ٻهاري ڇڏي
پر سهڻيءَ ڇيو ته دوست جي دولهي هُت آهي، ۽ آءٌ ته
وينديس ضرور.

”گهڙي گهڙو هٿ ڪري ڇلهه ٻڌي ڇوڙو،
مهنجو من ميهار ڪي پسار وڃي پوڙو.“

رب کي ياد ڪري چيائين ”راس جهي جو رنگ، الا
سي اڪارئين.“

هي حالت، پروسوئي لون آهين، ميهار وٽ ته ضرور
وينديس گهڙي نئي، اڳهرو لي ته پرپان ميهار جي دولهي
ڏٺائين، دل بلڪل پريس سو ويئي ڪن ڪپهندي، پاڻيءَ
لي لڙندي.

”هوءَ ڇا ٻري ساهه مُنهن ميهارن جي
آڳهه لهين اهاءِ، وڃي ڪن ڪپهندي.“

وڃي ميهار کي ملي. ميهار گڏ گڏ ٿي ويو. سهڻي پوءِ
هر رات جو ائين ايندي هئي ۽ صبح کان ڪهٽو اڳ ۾ وري
گهر اچي سمهي رهندي هئي. ائين ته ڪجهه وقت گذريو.
سهڻيءَ جون کي ساهيڙيون هيون، جي ساڻس سچيون
هيون. ان کي مچهه ڏسو هئائين. اهي ساڻس ڳالهيون
ڪنديون هيون ۽ پڇنديون هيس ته سهڻي پڌاءِ ته سهڻن
ته لوڪ ساهڙ جام ۾ ڏٺو ڇا آهي؟ اڪثري جڏهين هو
ساڻس اهڙيون رهاڻيون ڪنديون هيون، تڏهين سهڻي ان
ڪين واه جا اڙ ڏيندي هئي:

(١) گهر ونيون گهڻا ڪريو، سريون سگهه سڌوان
صورت جا ساهڙ جي، سا جي ڏٺي آن
هولڊ ته پليو پان. گهڙو سڀ ڳهڙا ڪٽي.

(٢) جيڏيون ڏيان ڄڃ ۾، صورت ساهڙ ڄام جي
سڪ لئي سٽيون ڪين ڪي، ڪالڊن پاسي ڪي
مُنهان ٿئي اڳي، گهڙو سڀ گهڙا ڪٺي.

(٣) ڏني ڄڻ هڪار، صورت ساهڙ ڄام جي
سڪ لئي سٽيون ڪين ڪي، پري ساڃ پتار
گهڙيون گهرڻان ڏار، ڪاهي پٽيون ڪين ڪن ۾.

(٤) ساهڙ مهنجو سرڪيون، ڄڃي ڏسو سڄڻئي
سڄو ڪين سڪ لئي، ور پاسو ڏيئي
مُنهان اڳيئي، گهڙو سڀ گهڙا ڪٺي.

(٥) جيڪي ڏنو مان، سو جي ڏنو جيڏ لين
گهر ڦرلي سان، هولڊ گهٽ گهوري چڏيا.

چياٽولس سهٽي، پاٽي اڪو ٿو وهي؛ توڻي ڄڻين ۽
ڪين ڪي؟ ان کي لئي جواب ڏني:

"وهي اڪ واهڙ اڪ، جسه ليڏهن اڪ اڙالي
جڏڪي عشق عميق جو، سي خلوت خيالي"

ته اڏيون، جي واهڙ جي اڪ اڪي آهي، ته مهنجي
ليڏهن جي ته ڪا اڪ آهي ئي! جن کي عشق لڳل آهي،
سي بلڪل خاص خيالي آهن. انڪي تڪليفن جو جهنگ
جا ڪندو.

"سڪنديون کي، سيڌ چوي، ڪين جهليندو جهنگ"
اي سرڪيون، "گهڙيا سي چڙهيا، اڀين اڻيئي
مٿي مٿي ڀوراڙ ۾، تڙ تيو ڏيئي."

ڪجهه وقت خير جو گذريو. پر پوءِ ڪنهن وقت درياهه
۾ اچي چڙهيو، طوفان ۾ اچي لڳا، درياهه ۾ اچي موج

ڪالڊ = ڪڙس، ڀڙس؛ گهرڻان = گهرن کان.

چڙهي، سيءَ نه اچي اوچتا شروع ٿيا. مطلب ته مدد ٿي
ڪا ڦري ويئي. اڳي درياهہ ٿورو سولو هو، پر هينئر ته
حرب گهگهوڙون ڪرڻ لڳو. سهڻي اهڙي وقت ڪهڙين
مهار کي ماڻ وجهي! مهار هو چڱو ڀلو ڪڙو، نه ته جيڪر
ٻلڪ نه لڪائيندي سهڻيءَ کي ڏئي ها. مهار ٻيءَ پر بيمار.
سهڻي هي درياهه ڏسي ۽ هي حرف ڏسي ماٺ ڪري
وهندي! ڪهڙي نه درياهه جي ان وقت موج هئي. ڏسي
دل ڏهڪمو وجهي. سو ڪهڙين سهڻي نفس ۽ نازڪ گلبدن
عورت اندر گهڙندي. هڪڙا ڪن، ٻيا واڪا، تمان طوفان:

”ڪرڪل ڪوڪ ڪن گهڻا، جت ڏڪو مڇ درياهه.“

ان وقت درياهه جي دهشت، دور ۽ ڏور ڪم سهي
سگهي! ”جت هيبت هلاچو.“ ”سهي ڪين سمونڊ جا
مالدي دل ڏڪا.“ ڪين جا ڪڙڪا ٻيا ٻڌجن.

(١) دهشت ڏور درياهه ۾، جت سٽاٽا سمسار
ٻيڙيون ٻاگهو اڀر ۾، هيبت لک هزار
(٢) دهشت ڏور درياهه ۾، جت جانورن جانارن
لکو سنگ و سمر جهو، مهب نه ملاحن
درندا درياهه ۾، واڪا ڪهو ورن
سخا ٻيڙا ٻار ۾، هاڻا هيبت وجهن
ٻروڙ ٻيڙا نه ٽڪي، لخت مڇهان لن
ڪو جو قهر ڪڻن ۾، وڃا ڪهن ورن.

اهڙا دور ”لڙ لهرون لس ليٿ“ جا ڏسي نه ڪين

ڪرڪل، ڪوڪ = آواز، هل. هلاچو = گوڙ. سٽاٽا = وڏا، مضبوط، خوفناڪ. سمسار = پاڻيءَ جا جانور. مهب = ماپ. درندا = ڦاڙيندڙ جانور.

-سهڻي ڏاڍي!

(٣) ”ڏهشت ڏوهر درياهه ۾، جت ڳجون ڳجوارون
منجهجون مانِ مهار کي، ٻڌجن پڪارون
ساهڙ سنڀارون، لهرن لوڏي نه مران.“

ڏلي لي چڙهي هلي ويندي هئي. ڪنڌيءَ تي مهار جي ڏولهڻ جي آڳ جو جهڪو هن لاءِ رهبر هو. ڏلي کي چرلدي هئي:-
!!

”ڪنڌيءَ پاس ڪلا، ڏونها دوست مهار جا
ٻيڻي ڏور درياهه جو، ڏهلج ڪمر ڏلا
منجهه ڪا ڪلا، ساهڙ سڏ جي ڪري.“

ڏلو ۽ پاڻي، جنهن نه خاص ڪري ان وقت ۾ نه ڪو ملاح هو، انهن جا مڪڙي هئي:

(١) نه ملاح نه مڪڙي انهي ٻڏڻ لوڙ
پاڻي پيئي لوڙ، سهڻيءَ لئي سمر جو.

سهڻيءَ جي سڪ ايمان پاڻي اوڀر سمر جو جهڳ ۽ پيئي ڪانئين مس لئي آيو!

(٢) پاڻي پيئي همت، سهڻيءَ لئي سمر جو
ٻوڙاو ٻڏي ٻيڙ، وڃي ڪن ڪنهندي.

(٣) ٻيڻي ڏور درياهه جو، وڃان ڪمن ڙلي
ڪاريءَ راهه قريب ڏي، منجهان حب هلي
نه ڪنهن جهول جهلي، هئي سمن ٻوري سڪي.

ڳجوارون = آواز، ڇڪون. مانَ = مَن. سمن = سڏ، الهام. ٻيڙ = جهلو. سنڀارون = ساهڙ لفظ، ايمان لهه، لفظ ڪتل نو ڏسجي. ڙلي = وري. قريب = دوست.

(٤) ڪارا ڪَڪر، ڪاري رات، ڪاريهر ڪڙڪا،
مٿي مٿي ميهراڻ ۾، اڀن ڌٻارا ڌڙڪا
ويندي ساهڙ سامهان، ڏلس جهول جهرڪا
ڪڙڪن جا ڪڙڪا، سوڻهان تِنس سير ۾.

سهڻيءَ جي دل ۾ اهڙيءَ خوف جي وقت ۾ ٻ، ميهار جا آواز ۽ ڪڙڪا پيا ياد پوندا هئا ته هو دل جهلي ويندي هئي ۽ اهي ڪڙڪا سندس سوڻهان لڳندا هئا.

هڪ ڏينهن سهڻيءَ ساهيڙيءَ سان هيئين رهاڻ ڪئي:

ساهيڙي- منهنجو ته هينئون ٿو ڪنبندو وڃي، تون ڪيئن هيڏا ڏور ٿي سهي سگهين؟ هي هيبت هلاچا ڏسي منهن جي ته جان ڏرهو وڃي.

سهڻي- "ٻارڻ ٻر ٻرهه مان، ٿو ساهڙ سڏ ڪري،
جي ته گهڙان، موٽي وڃان، ته ڪا ساهه سري"
ساهيڙي- ڪاريءَ رات ڪڪن ۾، ڪهڙو اٿئي ڪم؟
متان جاڳي ڏم، پڇي ٻاڙي واريون.
سهڻي- پڇي ٻاڙي واريون، ڪره ڪرينديون ڏم؟
هي هڏ ۽ چم، گهوريان مٿان ميهار تان.

سهڻي اهي دل جي ڇوه مان ٿي ساهيڙيءَ کي راڳ سڻائي:

راڳ

"واٽي ڪڻن وساري، منهنجي وٿي ماري،
دڙ ٻوالي، ٻارو مستالي، داهر چالي ٿو جهاري،
جهنڊڪي سڪ ساهڙ جي، سا گهايل گهر ته گهاري."

ڪاريهر = ڀيانڪ، خوفناڪ. ڌٻارا = ڀيڙا. جهرڪا = لهرن جا ڌڪا. ڪڙڪن = گهنڊن.

سڻو اي سڏيون ٿي:-

”چولم جي چيڪار، ٻُڌڻ مونني سهڻي
دولهين ڀاسي دوست جي گهاريان سڀ ڄمار“

پر سندس چوڻ تي ورلو ٿي مونني اچان، ۽ ڏهه هواد موتان ۾ چڪر ڪوڙ، اڌ ٻون:-

ساهڙ مٿان صدقو ڏهين ڏم ڏيان،
مالڪ مٿان هيڪڙي اهل اٿ ڏيان.

ساهيڙي - ڙي سهڻي! ڪهڙي محبت جي ڇڙ ٽوڪي ساهڙ ڏي لي آهي؟

سهڻي - جا هڙ اندر جوءِ، سا هڙ ساهڙ ڏي لي ساه کي،
سا هڙ ڇڙي ۽ ساه جي، سا هڙ ساهڙ سيڻئن،
ساهڙ ميڙ سميع، ۽ سا هڙ ڇڙي ساه جي.

ساهيڙي - اڌي هيڙا اڙانگا آر، درياه جون لهرون ڪيئن ٿي اڪرن؟

سهڻي - ”من اندر ميهار جا، هيئڙي اڄين هول
جيڏانهن پڌاس ٻول، تي اڙانگا آر اُڪرن“

سهڻي ساهيڙين سان ڳالهيون ڪندي هئي. آخر خبر ڏم کي پوري پهچي ويئي. لڪين اچڙي ڏم هڪڙي رمز وپڙ هاڻي. خبر پيس ته هوءِ درياه ۾ گهڙندي آهي پڪي دلي لي، سو ڏم ۽ اين انڪل ڪري پڪو دلو ڪڍي ڇڏيو، ۽ انهي بدلي ڪري ڪچو دلو وڌائون. سهڻي کي خبر ڪانه رهي. مهاڙ ۾ انهيءَ ڏينهن درياه جو چوڙ ۾ بلڪل زور هو، رات ۾ ڪاري اونداهين جي هئي.

سيڻئن = ساٿ. ميڙ = ڳڏاءَ. سميع = ٻڌندڙ، خدا جو نالو.
هول = جذبا، اڌما، ياد گيرايون.

سيءَ جي سٽ اڻ سهندڙ هئي: "سيءَ سمارو، پاڻي پارو، جسم جر جهڪ ۽ جهول." انهيءَ رات ٿي ساهڙي چيس "متان گهڙن سهڻي، اڄ درياهه ۾ دم." سهڻيءَ جواب ڏنس، اِن ڪاري رات ۽ ڪنهن جو خيال ڪرڻ، اهو ڪانيارن ڪم!

ساهڙي - پياري سهڻي، اهو گهڙو ڀڃي ڇڏ، متان ڪڏهن ڏينهن وچ درياهه ۾ ٻڏي پوان؟

سهڻي - ٻڌون جڏهين جي مون، ڏٺو مُنهن مهار جو
آهيم ساهه سندو، سو ڪيئن گهڙو گهوريان؟"

جيڏيون چڙايو مونکي:- "مونکي ڪا نَ جهلي، سِڪا پار پلي ۽ آءٌ ويندي ڏينهن اچاي."

ساهڙي- اڙي سهڻي مري ويندين.

سهڻي- مونکي سڪ ساهڙ جي، مُنّ محبت مڇ. مران
وچان ڪين وران ڪنڌيءَ مهنجو ڪارڻي.

اهڙي سهڻيءَ جي سڪ هئي! سچ تو شاهه چوي:-

(١) "اکو سنڌو سور جو، اکو سنڌو سڪ
عدد ناهي عشق، ڀجاڻي پاڻ لهي.

(٢) سڪ لهڻجي سيران، جئن تران تئن تار
لوهن رهيو روح ۾، لون ٿي اکيان اُهار.

(٣) سڪ لهڻجي سيران، ڪهي ۽ ڪوري
سگهان نہ چوري، ڏاڍو اُڌر لمهن جو.

(٤) سڪ لهڻجي سيران، اندر آهي اجهل
ٻرڪيو ڀاهه لکري، ڪُوڙي ڪالئي ڪل

جهڪ = ڪهي. ڪارڻي = دوست، سڄڻ. ڀجاڻي = ڀڄاڙي.
مر = ٻل.

ري سُرهيءَ سِل، مولڪي ڏنا سڄڻين.
(۵) سِڪ لُهنجي سيڙان، اندر لَسي اُجهاڪَ،
محبت پريائين ماڪَ، پلئو پارٻون ڪري

مطلب ته سهڻيءَ جي سِڪ جو عميق ئي حد کـو اونهو هئو.

سو سهڻي ڪاريءَ رات جو ڪين ڊني. ساهڙ جي ٻڪاري ورتي هلي. جڏهن وقت سهڻيءَ جي اڪرڻ جو آيو، تڏهن مهل سهڻي دلو کڻي ڏسي ته يار! هي ته دوه ٿيو؛ دلو ته ڪچو آهي، درياه جو دور به الاهي آهي. ٽڙ جڏهن ٽاڻ هلندي هئي، سو ٽڙ ٽي ته ڀهو ڏسڻ ۾ اچي! سهڻي تڏهن به ڪچو گهڙو کڻي درياه ۾ آئي-

(۱) "ڪاري رات، ڪچو گهڙو، اوڙتيهينءَ اونداهي
چڱ نالو ناه ڪو، درياءَ ڏڙ لائي
ساهڙ ڪارڻ سهڻي، آڏيءَ ٿي آئي
اي ڪم الاهي، ته ته ڪنهن ۾ ڪمر گهڙي.

ڏنائين ته يار! سمجهائين ته ڪچو گهڙو سو ته ٻڏي ٻوڙندو! پر ايمهن جي انجام کي ڪير روڪي!

"ڪاري رات ڪچو گهڙو، مٿان وسي مينهن
شال م ٻڏي ايمهن، گهڙان، گهوڙنو جندڙو."

چيائين ته ميهار وٽ وڃڻ جي گهڙي اچي گذرڻ تي ٻيٺي آهي، پر گهڙان ڪئين!

"گهڙان ته گهڙو ٻڏي، وٽان ته نٽي ايمهن"!
پر! "گهڙو ٻڪو ته گهوريو، ٻڏي تام گهڙي
محبتي ميهار سين، الله جي جـوڙي

سِل = نڪڪ، پارٻون = ٻهرون. ڏڙ = آواز، هل. ولاڻ = وراڻ، موٽاڻ. گهڙي = انهام جو وقت.

اُهيءَ راس درياه اهڙو ته خوفناڪ هو، جو اڳي سُهڻي اُن ڪان گهڙندي هئي، اڄ راس لڙ ڏسڻ ۾ ئي نه اچي. سُهڻيءَ کي خيال ٿيو ته هاڻ گهڙان ڪٿان؟ هتي ته اُن ني ڪوله ٿو ڏسڻ ۾ اچي. آخر دل کي چيائين:-

"اُڙ لڪڻ تار گهڙڻ، اي ڪاليارن ڪم"

اُڙي اهو نه ڪاليارن جو ڪم آهي جو تار گهڙڻ لاءِ اُڙ ٻيهون جاچين. اهي نه فقط ڪنڌيءَ تي ويٺيون رهنديون.

"ڪنڌيءَ اُڀيون ڪيتريون، ساهڙ ساهڙ ڪن
ڪِني ساڻ ڪو ساهه جو، ڪي گهوريس ڪين گهڙن
ساهڙ سندو تن، سِر سهائي گهڙن جي."

چيائين ته جي هيڪ جند منهنجي وڃي ته ڇا ٿيو!
"سر در قدم يار فدا شد، چه بجا شد!"

اي رب هاڻ تولي الڳي! سو ڇا ڪيائين، جو اهو ڪچو گهڙو کڻي اندر گهڙي پيئي. پر سُهڻي جان پاڻيءَ ۾ گهڙي ته هڪدم لهر چوره ۾ کڻي ويس، جيئن ڪانه جڙيس ته ڪاڏي ٿي وڃان. اُهيءَ ڏينهن طوفان درياه جي جانورن کي به چوڙي ڦٽو ڪيو هو، سي چوگرد ويڙهي ويس.

"گهڙي گهڙو هٿ ڪري الله آڌار
جنگهه جرڪي واس ۾، سُسي کي سيار
چوڙا ٻڙا چڪ ۾، لڙ ۾ لڙ جهِس راڙ
لکين چهنيس لوهڻيون، لماهيون لڳيون ڏار
مڱرا منهن هزار، پاڳا لُنڊي سُهڻي."

لوهڻيون = مڇيون هڪ قسم جون. لماهيون = مڇي جو قسم.

شاعر جوش جي زبان ۾ هزارن منجهه هڪ جهڙو وڃي ۽ مطلب جا ته سهڻي وڻجاري اچي مصيبت ۾ پئي. مهار جي من ۾ يادگيري ڪري، چوڏهن سال پاڻ ڪيائين جي ڪوشش ڪيائين. پر وڻجاري لکيس ليکڪ، تنهنجي پاڻهن ۾ پـل ڪيترو، جو هي ۽ ست سهي سگهي! ڏٺائين ته هڪڙا آهن جرڪا ۽ سمسار، پيو گهڙو ڪچو، سو نه تُرڻ لڳو. ڏٺائين ته هاڻ ٽو ٽڪر نٿي. گهڙو ٿي زور ڏٺائين ته چڙهي هلان ۽ الي وٺي ڏاڍون ڏاڍيون ڪيائين ته ڪٿي من مهار پرڻ ۽ پر پڌي -

"وڻجاري ۽ ڏيون ڪيون، ڏاڍون منجهه درياه
ٻُڙ پاڻهن ڇڏيو، وس سهڻي واه"

مهار کي سڏ ڪيائين :-

"موت مٿي پالهون، تا ڪَن تڪي آهيان!"

چوڻ لڳي "سچا سائڙ مونکي ٿون، واهان واهر مونکي اون!"

هيڏانهن سهڻي جو هي ۽ حال هو ۽ هوڏانهن مهار جو ڪهڙو حال هو؟ مهار ڏٺو ته هاڻ! اڄ ته درياه مست ٿيو پيو آهي، اڄ منهنجي سهڻي هن طوفان ۾ ڪيئن ايندي! وڻجارو لاچار هو، ٽنگ ۾ قت جو سور، ته به ڪو هو هٿين وٺي رهي! خبر هيس ته سهڻي انجام جي پوري آهي، سو جي هيءَ درياه ۾ اڄ گهڙي ته درياه ٻوڙي ڇڏيندس. وڻجارو مهار لاچار هو، سو پيو واجهه لهي درياه کي چوي :-

"واهڙ وهين م شال، سڪي پيلانوون ٿيڏن!"

اڙي درياه، سڪي ٿيو وڃين ته آءٌ ٽوٽان لنگهي وڃان،

ٻر = ٻل. پيلانوون = ٻيٽارون.

پا سهڻي لنگهي اچي. پر درياه هي ٻڌي چو ٿو!
اڙي درياه "جوڀن تو سڀ چمار، آسائتون پوڙيون"
ميهار جو من درياه جي اندر ۾ هو، اکيون ٻه ايڏانهن هيس، ڪن ٻه ايڏانهن هيس. هر هر پيو ٻائي ته سهڻيءَ جا تو سڏ ٻڌان ؛ پر چولن جي گوڙ ۽ شور ۾ ڪٿي چئو ٻڌي؟ سهڻيءَ جو ٻيلو جڏهين اچي پهتو تي ٻيلو، تڏهن مهل سهڻيءَ واڪو ٻه وڏو ڪيو:-

"هن مهجي حال جو مهر ايئي معلم
رک ٻيلي جو ٻرم، جو اوتر اجهوڙ ۾!"

اوڏي مهل ميهار جي ڪن ۾ اهو آواز وڃي پيو. سمجهيائين ته سهڻي آهي. پر زهمل جا ڪري! سو وٺي ميهار واڪا ڪيا ته. آهي ڪو ملاح، آهي ڪا مڪڙي ؛ اڙي يارو، ڪو آهي جو اچي واهر ڪري؟

(۱) اهو لڙ ميهار، ملاحن سڏ ڪري
آئو ٻڏ وڃان هتڙا، اوهين ٻڏ وڃو چار
(۲) ميهار ملاحن کي، اهو آچي آڱ
آئو ٻڏ وڃان هتڙا، آئين ٻڏ وڃو ڍڱ
(۳) ميهار ملاحن کي، ايهو ڪري سڏ
ادا آهيءَ يار جا، مهڙي اچو مدد

پر آهي آواز ٻڌي ڪير ٿو! مهاڻا چوڻ لڳس ته ميهار اڄ هن ظلماس جي راس جو، درياه جو ظام ڪير جهاي سگهندو؟

ٻيلو = دلو. اجهور = وڏو ڪن. آئين = اوهين. ڍڱ = ناڻو.
سڏ = مدي، سامان سڙو. ظلماس = ڪاراڻ. آڱ = درياه،
يا پڇ يعني بلدون مهڙيءَ جو ن، (يا اچي چالدي!)

ميهار ويچارو نهايت ماندو. سو سهڻيءَ جا سڏ ڪين
سهي سگهيو ۽ ڇا ڪيائين جو ٽنگ جي ڦٽ هوندي وٺي
ڏنائين پاڻيءَ ۾ ٽپ.

جنکي پرينءَ سندا پور، تنکي ڪندا ڇا هي سور. (گلراج)

ميهار جيڏانهن ٻڌو آواز ٻڌي سهڻيءَ جا، اوڏانهن ٻڌو
ٻانهون هڻي! آخر سهڻي به اچي وچ سير ۾ پهتي هئي، نه
ميهار ۽ اچي سامهون ٿيس.

”اورار نه پرار، ويچاري ڙهه وچ ۾“
”جهن پار نه ڪُن پار، ويچاري ڙهه وچ ۾“

سهڻيءَ جو گهڙو هاڻ نه اچي ٽڪر ٽڪر ٿي پيو.

”لهرين منجهه، لطيف چوي، پرزا ٿيو پئي
سڀڪ هر سهي، پر ڪرم ڪٽي ڪچو ڪيو!“

جيڏي مهل سهڻيءَ جو گهڙو ڀڄي پيو، تيڏي مهل سهڻيءَ
به ميهار کي ڏٺو، ۽ ميهار سهڻي کي ڏٺو. نهايت سڪ
مان هڪ ٻئي ڏي وڌيا. ميهار ڪوشش ڪئي سهڻيءَ کي
جهلڻ جي، ۽ بچائڻ جي؛ سهڻي ويچاري بلڪل ماندي
ٿي رهي هئي، لڪي ٽٽي پيئي هئي. ميهار جو ڦٽ
به ڦاٽڻ لڳو هو ۽ پر سهڻي ۽ ميهار جيڏي مهل هڪ ٻئي
۾ مليا ۽ ميهار ڪمس ٻانهن ۾ جهليو، اوڏي مهل ٻئي بيهوش
ٿي ويا، ڇا ته ڪه ۽ سور ڪري، ڇا محبت جي مؤ ۾، وچ
سير ۾. آکاڻيءَ وارو تو چوي ته ٻئي سون درياه ٿي ويا.
شاه لطيف انهي وقت جيڪا ٻنهن جي بيان ۾ ٻوليءَ جي
موج ڪئي آهي، سا واه جي آهي! چي

”گهڙو ڀڳو مڻ مٽي، وسيلا ويا
لهون ڪا لپوءَ سُڻيا، سهڻيءَ سڏ ميهار جا!“

سڀڪ = ٻڪر. ساٿر = درياه.

چوي ٿو ته پوءِ ساهڙ، سهڻي ۽ ساٿ سڀ هڪ ٿي ويا.

”ساهڙ سا سهڻي، ساٿ پڻ سوئي
آهي لڳوني، ڳجهه ڳجهاندر ڳالهڙي.“

مغرب جي شعر ۾ پڻ اهڙي قسم جي هڪ ڳالهه آهي. جتي سهڻي ميهار، جتي هيرو ۽ ميندر! شاعر ٿو چوي

"Hero Meandere is, Meandere Hero is"

”هيرو ۽ ميندر هڪ آهي.“

خير، شاه هن سُر سهڻيءَ واري ۾ انهيءَ عمدي ڪهاڻي، عمدي بيان ۾ ونڌي آهي. پر ڪهاڻيءَ سان مطلب اهڙو ڪونه اٿس جهڙو اندرين رهاڻ سان مطلب اٿس. انهيءَ ڳجهه ڳجهاندر ڳالهڙيءَ جي اپٽار خوب ڪئي اٿس. مون هن ڪتاب ۾ فقط اڪاڻي ڏني آهي، مگر انهيءَ اڪاڻيءَ جي سوڪر سمجهاڻي، جتي سندس اونهان بيان ۽ روح جا احوال عجيب آهن، سا ٻئي ڀاڱي ۾ ڏنل آهي. شاه سهڻيءَ کي طالب ٿو سمجهي، ميهار کي مرشد ٿو ڄاڻي. ٻنهي جي وچ ۾ هي سنسار جو درياه آهي، جو سهڻيءَ کي پار پوڻو آهي، جنهنکي شيڪسپيئر ٿو ڪوٺي -

"The wild and wandering flood"

انهيءَ سنسار جي آزمائشن مان سهڻي لنگهي، ان هون ميهار مليس. پر خير، انهيءَ ڳالهه جو باريڪ بيان هت نٿو ڏجي.

(٢)

حَسن حُسين

پيغمبر صاحب جن جي وفات بعد خلافت تي جهيڙو متو. اهو قصو ڪهڙو آهي. خليفي عثمان کان پوءِ چوٿين ۾ ٿو اچي ته حضرت علي، پيغمبر صاحب جو ناٺي، پيغمبر صاحب جي پياري ڌيءُ بيبي فاطمه جو گهوٽ، عربي سلطنت جو ڌڻي ٿيو. مصر ۽ ڪوفي جي ماڻهن سندس مکيه مدد ڪئي، پر شام جي حاڪم معاويه هن جي مدد نه ڪئي، الٽو هن سان ضد رکيو ۽ خوب ڦهري جهيڙو لڳايو ۽ هن کي خليفو ڪري مڃڻ کان انڪار ڪئي. گهڻيون جنگيون لڳيون، جن ۾ حضرت عليءَ اهڙي ته بهادري ڏيکاري، جو کيس خدا جو شينهن چوڻ ۾ ايندو آهي. ڪيترائون جنگيون کٽيائين. حضرت عليءَ جي موت کان پوءِ حسن سندس پٽ خليفو چونڊيو ويو. بيبي فاطمه مان کيس ٻه پٽ هئا، هڪڙو حسن، ٻيو حسين. ٻئي ڀائر جهڙا هئا صورت جا سهڻا، تهڙا هئا دل جا سهڻا ۽ من موهڻا. ٻئي صاحبدل انسان هئا. سندن نوريءَ عمر جي ڪهاڻي اهڙي ته دل سوز آهي، ۽ شاهه لطيف وري اهڙن جذبي وارن لفظن ۾ بيان ڪئي آهي، جو پڙهڻ سان دل اٿليو پوي. هيءَ جو چوڻ ۾ ايندو آهي ته سر ڪيڏارو شاهه صاحب جو هڪ نهايت عمدو سر آهي، تنهن ۾ شڪ ڪونهي. انهي سر ۾ شاهه صاحب

پرليءَ جي، درد جي، دل اُٿل ۽ من اُٿل جي تہ حد ڪري ڇڏي آهي. صوفي حضرت عليءَ کي بہ پنهنجو اڳوان ڪري سمجهندا آهن: "آئون جن علي." البت هو ڪنهن بہ تعصب کان پري آهن ۽ هر ڪنهن سائينءَ جي طالب کي مڃن ٿا، پر ڪيترا مصنف صوفين جو تصوف حضرت عليءَ منجهان ڇڪيندا آهن. ڪئين بہ هجي، پر حضرت عليءَ جي تڪليفن ۽ هن جي ٻن پٽن حسن ۽ حسين جي شهيديءَ جو اثر ڪروڙن مسلمانن تي آهي. شاہ صاحب جي بيان ۾ وري خوبي اها آهي، جو هن قصي ۾ پنهنجي روح رهاڻ بہ واہ جي ڪئي اٿس، ۽ سموري درد جي ڪهاڻيءَ کي آخر ۾ اهڙو سهڻو روحاني رنگ ڏنو اٿس، جو دل کي نهايت وڻندڙ ٿو لڳي. حسن جڏهن تخت تي ويٺو، تڏهن بہ معاويہ پٽس جو جهونو دشمن جيئرو هو. تنهن وري بہ پاڻ پتوڙيو ۽ دمشق مان لشڪر وٺي حسن سان لڙڻ لڳو. چوڻ ۾ ٿو اچي، تہ حسن ڪومل سڀاءَ ۽ نرم دل انسان هو، تنهن معاويہ سان صلح ڪيو، جو معاويہ قبول ڪيو. معاويہ کان پوءِ حسن جي هٿ اڳيون واڳون اچڻيون هيون.

پر ڳالهہ ائين ڪانہ پوري ٿي. معاويہ کي پٽ هو، جنهن جو نالو يزيد هو. اهو يزيد ڪهڙو هو! "ذرو ناهہ يزيد کي عشق جو آثار." هن جي دل ۾ دشمنيءَ جو مچ ٻرڻ لڳو. جو تہ سمجهيائين تہ متان معاويہ جي مرڻ کان پوءِ هي حسن زور ٺيندو ۽ آءٌ ضعيف رهندس؛ تنهن اندران ئي اندران، حسن کي زهر کارائي مارايو. يزيد پوءِ تہ سلطنت جو ڌڻي پاڻ کي سڏائڻ لڳو. مڪي، مديني ۽ ٻين ملڪن جي هڪ پاڳي کان سواءِ ٻيا سڀ هنکي مڃڻ لڳا. هي وقت اسلام ۾ ڏکيو دڪدائڪ هو: يزيد جي ظلمن، خاص ڪري عليءَ

شير جي اولاد سان دشمني ۽ ڪري، نهايت جوش ماڪ ۾ پيدا ٿيو. حسن جي مرڻ کان پوءِ حسين وارث ٿيو ۽ يزيد کي انهيءَ خيال رهيو ته ڪٿي باقي حسين کي ماري پورو ڪريان. حُسين حَسين ۽ دلير مرد هو.

"جوهر ۽ جزاءَ سين ڪامل سر ڪنگول"
"چوڏهين ماه چنڊ جيئن پڙ ۾ پيشانياس"

سندس منهن ۾ مٺي هئي، ۽ سندس ڏند "موتي پٽيا"! سمجهائين ته يزيد ناپاڪ سان لڙڻ منهنجو فرض آهي. گهٽولي يزيد زور ڀڳي ويو هو، پر هي حسين حق لي ٻنو، ۽ ڄاڻين ته فڪر نه آهي ڪجهه به لڳي، يزيد کي سامهون ٿيندس.

ڪوفي جي ماڻهن مڪي شريف ۾ حسين کي ڳجها نياپا موڪليا ته اسين توسان شامل آهيون، تون هلي آءُ، الله وچ آهي، اسين توکي مدد ڪنداسين.

ڪوفين ڪاغذ لکيو، وچ وجهي الله
اسين تابع ٿينداسين، تون اسانجو شاه
هيڪر هلڻي آءُ، تخت تابعي ٿيندي.

حسين نياپا پڙهي خوش ٿيو. ڪوفين اڳي پڻ علي شير کي مدد ڪئي هئي، پر پوءِ وري ڦري وڃي يزيد سان ٿيا هئا، هاڻ وري حضرت حسين کي چوائي موڪليائون ته اسين تو ساڻ آهيون.

حسين پنهنجي ڪٽنب ۽ لشڪر سوڌو مديني مان دلدل گهوڙي تي اڪيو ته ڪوفي ۾ پهچي، يزيد سان لڙائي ڪريان. "دلدل گهوڙو شاه جو مٿس لال پلاڻي"

ڪنگول = ڪانگي. تابعي = تابع

(۱) "مون مدينئان لڏيو، ڏيرا ڏنا اٿون
ڪاليءَ، ڀاڳيءَ، ڳاهه ڪي، ماڻهو مڪائون،
چڙهندي چمائون، ته لهندي وڙهه وڏاندزي"

(۲) مون مدينئان لڏيو، رڻ ڇڏيا مٿي رلند
گهوڙا تن گهوٽن جا، پڙيا مٿي پدڙ
جتي رهيا رائڙي يرسي سونهارا هند.

هن طرف حسين پنهنجي چڙهائي ڪئي هئي ته هوڏانهن يزيد به پنهنجي تياري ڪئي هئي. آخر پيس ته ڪوفين هيڪن ليکا حسين کي موڪليا آهن. سو ڇا ڪيائين جو پنهنجي سپهه سالار عبدالله کي دمشق مان ڏياري موڪليائين ڪوفي ڏانهن. هن ايندي شرط ڪوفين جي اڳين حاڪم کي لاهي قتل ڪيو. ڪوفي جا ماڻهو هئا چالاڪ، سي وري حسين کان ڦري ويا ۽ يزيد سان اچي ويا، ۽ حسين جي برخلاف ڪمر مدد ڪرڻ لڳا. عبدالله جرڏي حر کي هزار گهوڙي سوارن جو لشڪر ڏئي ۽ چيائينس ته تون وڃي حسين جي چڙهائي بند ڪر ۽ چئينس ته ڪوفي جا ماڻهو ڦري ويا آهن ۽ هاڻي تون نه اچ، موٽي هليو وڃ.

"ڪوفين قهر ڪيو، ليا جماعتي يزيد سين
پسلمين کي پڙ ۾ ڦر ڦلهه ڦر پيو"

حسين هي ليکو لکي ڏاڍي وڙهڻ ۾ پنهنجي ويو. پر لڏهين ته چيائين، آءٌ وڃڻ سامهون، "پوءِ موٽڻ موهڙو."

حسين جي لشڪر جي حالت نهايت نازڪ هئي، ڇو ته هو ڪوفين جي آسري تي لڳو هو. پر ڪوفي به وڃي ڦري. اچي ڪربلا وٽ پهتو. ڪوفين جا اهڙا حال جو:-

---

ڏيرا ڏنا = منزل ڪرڻ. رلند = رستي. پڙ = ميدان جنگ.
وڙولهن = چوڏو.

"ڪوفي ڪربلا ۾ پاڻي نه پيارين"
ان نه پاڻي اُن کي، لڪو ولوڙن مينهن
هٿا ستاڻي ء جنگ ۾ لو رالهون لو ڏيهن

حالت بلڪل ڏکي جهڙي هئي، هڙا دلير مرد، پر قسمت هنن ساڻن دوه ڪيو. اوڏي مهل حسين پنهنجي ڀاءُ حسن کي ساريو ته جي هي ڪلي جي وقت حسن هجي ها ته:

(۱) ڪلي ورِ ڪٽڪ ۾ هي جي حسن هو
ته پڙو پنهنجي ڀاءُ سين، هو لڊ پتنگ جيئن پيو
(۲) حسن شاه حسين ونت، ايلي نه پاڻهون
ساڻيه شهزادن جو آهي اڪيلاهون
سويد جُلاهون ليلان ڪري لڪڙيون.

حسين ونت نه وڏو لشڪر هو، نه ڪو پيو زور هوس. وطن دور هوس. ڪوفي هيٺن ڪافر لي ويا هئا. تنهن ڪري يزيد مٿس ڪاهون ڪيون.

حُر جوڳ و يزيد جي لشڪر جو، جو ساڻس لڙڻ آيو، تنهن جڏهن هي حال ڏٺو، تڏهن دل پڇي پيس. دل ۾ اڳ ئي حسين لاءِ محبت هيس، سمجهائين ته انصاف ۽ حسين طرف آهي، حق به هنجو آهي: هنجي اعاڻي شڪل ۽ ووش ڏسي الدرته ڪيس جلو پيدا ٿيو:

"چڙهيو آئين جنگ لي، هاي حُسن ياران
ايندين چالين امام کي گهورين آن متان"
"حر هاي آيو، مالڪهي مردانو
آهي عاشق اِڪ جو پتنگ پروانو

ڪاي = جنگ. ساڻيه = وطن. جلاهون = ڪاهُون.

مان راضي لئي، رسول رب جو، اچي ٿو لالو.
هي سر سمالو، گهوٽ مٿان ٿـي گهورڻان.»

حسين جي قدمن ۾ ڪري پيو، ۽ چيائينس ته آءٌ موڪليو توسان لڙڻ لاءِ آهيان، پر هيءُ سر ۽ هيءُ ڪجهه لشڪر توسان همراه آهي. حر جي لشڪر مان ڪي ساٿس گڏجي حسين وٽ آيا ۽ ڪي يزيد جي طرف ويا. حسين جنگ جو سنباهه ڪيو. گهوڙن جون قطارون ٿيون، صفون ٻڌجي ويون. حسين کي ڪن ڇهن ته مارجي ويندا سون، پر جوان ۽ دلير مرد "اجل سامهان اڙچي ڪامٽ اچن ۽" اعزا مرد ترار ۽ نيزي کان ٻاڙ ٻاسي ڪين ڪن.

"ڪڙيا ڪلي ڪوڏيا، راوت ڪين رهن
ساٿوئن سر صدا ڪيا، اڳيان امامن."

خوب حسين لشڪر ۾ همت وڌي، جوڌا سورها لڙڻ ڪاڻ. جنگ جا ٿو ٿارا ونيا. ڪا بپرواهه حسين جي جوڌن ڪاڻ ڪئي. چيائون هي سر اٿهڄي خدمت ۾ حاضر آهي:

"بهادر گڏيا بهادرين، ڪڙڪي ڪاول ڪن
وجهن ڌڪ ڌڙن تي، هاڪاري هڻن
ڪرن، ڪمند اهڙي، رڻ ڪچهو راڙ ۽ ڌيو."

خوب ٿلوارون، ڪاول ڪرڻ لڳيون، بپرواهه ٿـي جوڌن سر ڏنا، جنگ جو ميدان گجڻ لڳو ۽ رت جا !! ڪري وهڻ لڳو ۽ جوڌا حسين جا ڪاهي پيا يزيد جي لشڪر ۾.

راوت = جوڌا سردار. ڪڙڪي = تلوار. رڻ = ميدان.

(۱) ڪامل ڪربلا ۾ اهلبيت آيا
ماري مصرين سان، تن ڪافر ڪهايا
سيبڪ ليئي ڇانيا، ڦوڙا سورهه سپرين"
(۲) ڪامل ڪربلا ۾، آيا سيد شير
ماري مصرين سان ٽوڙ ڪيائون ٽير
ڌڏيا اسدالله، پيو حملو مير حسين جو.
(۳) ڪامل ڪربلا ۾، آيا جنگ جوان
ڌرتي ڌٻي، لرزي، لڏيا آسمان

مطلب ته جنگ جي طوفان ۽ ڌڌڪي ۾ اهڙي پئي پالهو ته ڌرتي لئي ڌٻي، آسمان تائين لرزي. هنن ويڙهه جوڌن "لڪا ڪڍيا ليا." ڪجهه وقت ته يزيد جي لشڪر کي واڙ ڪري قتل ڪيائون، پر يزيد جو لشڪر هو انهايت گهڻو. حسين کي ڌڪ لڳا. "گهوڙي ٻه لڳا گهاءُ." ۽ رت ۾ وهنجي ليٿس:-

"ڏاڙهي رت لباس، ڌڙ ته ڏاڙهونءَ گل جهڙين"

شاعر ٿو چوي ته "هئي اهڙن لشڪر اصل امام سان!" رب جي اها مرضي هئي. جوان حسين سورهه! اهڙن مردن جي ميدان ۾ سر ڏنو. واه ڙي سورهه! واه، تنهنجي سورهه ماءُ، پيغمبر جي دلبر ڌيءُ. واه تنهنجي لوڙهلي تلوار! شمر آئي ڏناڻون ته حسين همت شهيد ٿي ويو. ڇالوٽي جي پٺان حسين جو ڪٽيل سر، ۽ پٺن جون ٻه ڦوڙون هيون. معلوم ٿئي ٿو ته مرد مرندا پيا وڙهن. "جهاندلون اڳين، جهرليون جهر لڳن جون." بهادرن جا ڪٽڪ لهندا رهن! اهلبيت کي هميشه جن روڌن ڪيا.

اهلبيت = نبي جي گهر جا، سيد، سادات.

پابوهڪ پهار جا، اڀون وهون واڪا ڪن
ٻڌن، ٻيار ڪيڏن، رڻ گهمو راڙو لهو.

اهي رواجي وهون هئون، پر شهرن جون عورتون ٻار
ڪين ڪڍن، ٻڌن ڪين؛ اهي ڪين چون ته ڪو اسان جا
مڙس موٽي اچن. ڇا اهي چون؟

ڀڳو آهي نه جوان، مارئو، سو وسهان،
ڪانڌ مُنهن ۾ ڏڪڙا، سهڪندي سهان،
تنهن ٻچ لڳ مران، جنهن هوڏس پٺ ۾"

جي منهنجو گهوٽ ڪو ميدان ۾ ڀڄي! ڪير چوي ته
ميدان مان ڀڳو! نه نه؛ پر جي اهڙو ٿيو ته مارئو، ته اها
ڳالهه آئون نه وسهان؛ جي منهنجي ڪانڌ جي مُنهن ۾ سڌا
ڌڪ لڳن، ته آئون اهو ڏک سهي وڃان، پر جي پٺ ڏيئي
ڀڄي ۽ ڌڪ پٺ ۾ لڳنس ته آئون ٻچ لڳ مران. اهڙيون ته
هيون دلير جون عورتون!

اي منهنجا مڙس، تون ڀل وڃي ميدان ۾ لڙ، ڀل مري
ٻوڙ، ڀل آئون رنڊ، پر تون موٽي نه اچج.

(١) "مر مرن، آئون روئنس، موٽي آءُ م ڪانڌ
ڪڍن وڏا ٻاڏ، جنهن آسورا ڏيهڙا
(٢) مر مرن، آئون روئنس، موٽي ڪانڌ م آءُ
مهڻن آسو ٻڌان، ڪيا ڪين جهڙيون"

اي گهوٽ، جي تون سامهون آهين سر ته ڏاو ته، پوءِ
جيڏين جا طعنا ڪير سهي سگهندو!
سو حسين ۽ سمڊس جوان جوڌا سر ڏيئي سرها ٿيا.

"گهوڙن ۽ گهوٽن، جنهن آسورا ڏيهن
ڪڏهن منهن ڪين، ڪڏهن واهي رڻ جا"

وهون = زالون

شاعر ٿو چوي ته، اڄ ڏي ته مصيبت حسين سان، اڄ ڏي
ته لکايل هن پنهنجي سر اُتي ڪئي، ۽ هنجي دليري
اهڙي ته هئي، جو هن جي سختي ڏسي ڇا ٿيو!

"پسي سختي مير حسين جي،
رنو اُتي زاروزار
ملڪ فلڪ، ڌرتي ڏٺي،
آئي عرش مٿي اوچنگار"

بيبي فاطمه کي اچي خبر ڪيائون ته تنهنجي پٽ هٿان
سوره ٿي سر ڏنو. بيبي فاطمه چوڻ لڳي -

"فرزند عليءَ جا دادلا، چيو بيبي فاطمه
خون ڇڪيندا پس ڪفن ڇڏيندا پس،
جالي آن جو، ڏينهن قيامت
فرزند عليءَ جا دادلا مون کان ڪوڙ ليايا."

اهڙو ڪو دک درد ۽ رنج جو اهو واقعو ٿيو، جو
هيترا سؤ سال گذري ويا آهن، ته به لکين ڪروڙين
مسلمان اهو ڏينهن محرم جو ياد ٿا ڪن!

"مکي مديني ماڻهن رنو مٿي راه"
اِ- حسن مير حسين کي رنو ٿي تولن
گهر ماڻهين، جهنگ مرو اُنين ۽ آڀن ۾ ملائڪن
پکين پاڻ پڇاڙيو ته، للڪيو هوت وڃن.

گهرن ۾ ماڻهن، جهنگل ۾ مرن، ۽ آڀن ۾ فرشتن رنو.
پکين به پاڻ پڇاڙيو! واه شاه تنهنجي ٻولي! ڇا ته درد
ڪو تنهنجي دل ۾ هو!

"پير الهيءَ ٻالڪ جي، ظاهر ڪربان ڏري
لڳي ماتم پڙن ڪي، ڏو لکر پون ڏري،
رڻ پٽ رڄن پري، اوڙ ابري ڪال ڪا." (سامي)

شاه صاحب پڻ اهو مهينو يادگيريءَ جو رکندو هو.

”ڏنو محرم ماه سرلکر شهزادن لئو“

چون ٿا ته اهو مهينو ڪاري گوشي لشمي ۾ گذاريندو
هو. ڪارا ڪپڙا پڻ ڪندو هو.

”محرم مد پنهنجا لڪري، آيا نه موٽي
ڪارا رڳيج ڪپڙا، ادا نهروٽي
آئي لڙ لوٽي، جي محرم مسافر ٿيا.“

شاه صاحب صوفي قلندر فقير هو. هن ڪيترن مسلماني
رواجن کي پنهنجي سچي معنيٰ ڏني، ان موجب رحمت
رهي. انهي سُر ڪيڏاري ۾ محرم بابت برابر ڏني لو، پر
هن معنيٰ کا اندر ۽ روحاني سمجهي آهي، جهڙيءَ سچل
شاعر مسعود، منصور کي ياد ڪيو لو جوش ۾ اچي، اهڙيءَ
شاه لطيف حسن حسين ۽ عليءَ کي خوب ياد ڪيو آهي.
هن بار انهي واقعي کي هڪ پاڪ واقعو سمجهيو آهي. هو
سمجهي ٿو ته حسن ۽ حسين سچا شهيد هئا، مرد مولا
جا هئا. اي عاشق، تون به هاڻي هن دنيا ۾ مرد مولا
جو ٿي ره!

شاه ٿو چوي ته انهي حسن حسين جهڙي واقعي کي
مصيبت نه سمجهڻ گهرجي، ڇو جو ”جاڻي هڪ الله،
پاڻ وڃڻ پنهنجو ڪري.“ هي سڀ سالڪنءَ جي حڪم
موجب هو، لنهنڪري ”لنهن واحد کي راه، جو حڪم
مهڙائي ڪري.“

ادا جيڪا حسن ۽ حسين، علي شير جي اولاد، سختي
شهادت جي ڏني، سا هئڻ لاءِ رب جي رحمت هئي:
”سختي شهادت جي، سڄ شاديءَ جو ڏينهن“

سرلکر = انتظار.

"سختي شهادت جي، ملار مڙئي ٿي"
ٻاهريان آجالو ماڻهو چوندا، ته سو وري ڪٺن! ڪهڙيون
مصيبتون، ڪهڙا درد ۽ دک اهي سڀ ٿيا مهر جو مهڻن!
اسين ته سمجهي نٿا سگهون. ان ڪي تو شاهه چوي:

"سختي شهادت جي، لسوري ٿي لاز
ڪي رند ٻروڙن راز، قصو ڪربلا جو."

اڙي ٻارو، هي ڪهڙو اچو آهي، ڪربلا جهڙي ڪن
قصي ۾ به ڪو راز رکيل آهي، سو ڪي رند فقير سمجهن،
ٻيو جي جاءِ نه آهي! ڪهڙو راز آهي؟

"ڪسڻ جو قرار، اصل امامن کي!"

هي جيڪي ڏکيائيءَ جا ڳولالو آهن، ان کي هميشه سر
لڙيءَ تي ڪٽي ٻيهڻو آهي، جو نه اهو قاعدو ڪهڙو آهي،
هميشه کان الهين ليو آهي. ڪرسمڪ کي صليب تي، منصور
کي سوريءَ تي چاڙهيائين! شمس تبريز جي کاڙي
لاهرايائين، شاهه عنايت جو سر ڪپايائين! اهي مثال صوفي
جهڃها لا ڏين: شاهه تو چوي ته الهين چوتو لکي:

دوست ڪهائي دادلا، تو مڃ ٻانائي
خاص خليل کي، تو سختيون سهائي
الله الصمد تي ليار، سا ڪري جا چاهي
الهيءَ منجهه آهي، ڪا اُلهي ڳالهه اسرار جي.

جهڙي شيڪسپيئر تو چوي "Whom best I love, I cross"
"جيهڪي ڪريان پيار، تهڪي ڏيان آزار." اهڙن ٻهادرن
جو هميشه ڪم آهي حق لي وڙهڻ.

"تنهن سورهيه کي شاباس، جو مڃي ڦُرُ ڦرا لٿي."

خليل = پيارو، دوست.

شاهه صاحب هن سر ۾ هيٺيون نهايت عمدو ڳجهو چيو آهي. هنجو مطلب آهي ته ڏيکارڻ جو نه، هيءَ لڙائي رڳي آءٌ ٻاهرين ڪرڻ لاءِ چوان، پر هيءَ ڪا ٻي ئي لڙائي اندر جي آهي. جوري ٿو ته جنگ جي ميدان ۾ گهڙي ۽ ڪاي وقت جو زره پهڪي ٿو، سو ته جوڙو نه آهي!

”ڪلهي وڌ ڪنڪ ۾، پاکر جو پاڻي
اها اڻکي جنگ جو، آسانکو آهي
سوره سو چاڻي ۽ جو رڱو ئي رڻ گهڙي.“

جيڪي تو ته جي زره تو پاڻي ته چيو ته اڻکي اها ته جنگ جو آسانکو آهي، سورهيه سوئي چوائي جو رڱو ڇڙو ئي ميدان گهڙي. هيءَ لڙائي شاهه صاحب اندر سان تو لڳائي. پوءِ يزيد پهڙو من ۾ نفس آهي، انهي سان هميشه لڙائي ڪرڻ گهرجي. ٻاهرين لڙائيءَ کي ”جهاد اصغر“ يعني ننڍي لڙائي تو ڪوٺجي، پر اندرين نفس جي جنگ کي ”جهاد اڪبر“ يعني وڏي لڙائي تو سڏجي. انهيءَ وڏي لڙائيءَ ۾ گهڻا ڏک سهڻا آهن، ٻاهر جون ڪلا ئون. مصيبتون ۽ اندر جا ڪمالا ڪيا آهن. جيڪي تو ”سورد مرلن سرپ کي، ته دل جا وهر وسار.“ ته چيو ته هيءَ ”دل“ جي لڙائي آهي! اٿين نه، آهي ته رڳو هن لڙائيءَ ۾ درد ۽ ڏک آهن، پر هن ڏک جي اندر هڪ اهڙو سک آهي، جنهن اڳيان اهي ڏک ڪجهه به ڪين آهن. انهي ”راز“ آهي.

”جهالهن لڪن ليڪ، لهالهن سورياڻي سيج تي“
(سر ڪاماڻ)

پاکر = زره. چاڻي = چوائي.

اُهي ڪي اهڙا ليکَ آهن، جي ڦٽن کي چُڪڻ وقت
فرحت ٿا ڏين، جو هو دلير ”رُڪ پيالو“ پيئڻ کان ڪين
ٿا ڊڄن! اوڏي مهل مرشد پاڻ ٿو ڦٽن تي ملم رکي ۽ پاڻ
ٿو پنهنجن هٿن سان آرام ڏئي.

”ڦٽن لاءِ رس ڦڙا عليءَ تي اکيياس“

۽ سڀ جيڪي ارٺائون يا گهٽتائون اٿس، سڀ خالق
اُهي ڏک سهڻ ڪري معاف ٿو ڪري.

”مڙئي معاف ڪياس، خالق بدلي خون جي.“

پوءِ اهڙن بهادرن کي، جي هن آزمائش مان ٿا لنگهن،
تن کي پاڪ حورون نيون هار پائين.

”حورون هار ٻڌن، سهرا شهيدن کي“

اهڙا گهوٽ ماڻهن لڳي سو ڏکي ۽ گهٽ آهن ۽ انهن
پيو پاڻهي لا هو سوريءَ چڙهيا؛ پر هو سچ پچ پنهنجي
گهر ويا.

> جنت سندن جوءِ، فائق هليا فردوس ڏي
> فالي تيا في الله، هوءِ سين تيا هوءِ!“
> هوءِ سين تيا هوءِ! ويتر پوري پيچ.

سهرا = هار. جنت = بهشت.

مومل راڻو

سوڍا راجپوت اڄ تائين سنڌ ۾ آهن. ڪنهن وقت سوڍن جو راڄ هوندو هو. ٿر ۽ راجپوتانا کان ٻيا آهن. ٿر به راجپوت ديس آهي. انهي ديس ۾ راڻو راڄا هو، جو مت شهر سندس گادي هو، ٺهدڪوري شاه کيس ڏاتي به ٿو ڪولي. وزير ۽ امير وٽس گهڻا هئا. پاڻ جوان هو، ۽ سگهڙ به جوان هئس. مومل به ڪنهن راجا جي ڌيءَ هئي. مومل واه جي حسين هئي، سندس ساهيڙيون به سهڻيون هيون. راڻائي گهر جون ٻانهون هيون، ٻانهيون به وٽن جهجهيون هيون. انهن ۾ به ڪمتي ڪاله هئي. جهڙيون هيون سونهن ۾ سرس، تهڙيون هيون عقل ۽ اڪل ۾ ٻڙ.

”ٻاروچاڻيون ٻانهيون ڪهڙي چال چلن؟
مٽن پورٽا پيٺ جا، کهکها ساڳ ڪلن.“

پاڻ يعني راڻن ۾ مومل سڀني ۾ سرس هئي. ٻانهين ۾ وڙي ناتر سڀني ۾ ٻرڪ هئي. راڻيون به سوڍي ذات جون هيون. ڪهڙي سندن شڪل هئي! ٻمل گالن جي هيون، مٽن وٽس به اهڙا ٿي هئا!

”جهڙا گل گلاب جا، تهڙا مٽن وٽس،

چوٽا لعل چمڪندا، ها ها ھو ھمڪ،
پسو سونهن سيد چوي ليکن اچن ليس"

مومل ھڪ حسن جو چمن ڪٿي لڳايو ھو، جنھن چمن ۾ گلبدن سهڻيون گھڻيون ھيون:-

گلبدن جيئون گھريون ارم اوڀاريون
چوٽا لعل ڦلدل مان واسينگ وڙھيائون.

مومل باغ سهڻي ۾ گل گلاب ھئي. ڇا سندن شڪل، ڇا سندن ويس، ڇا وري منجھن خوشبوء، ڇا سندن اٺ ٿي سندو زيور!

جھڙا پالن ڳسن، تھڙيون شالون مٿن سانگيون
عطر ۽ عنبر سڻن، تازا ڪمائون ڪن
مڙھيا گھڻو مشڪ سڻن، چوٽا ساڄ چندن
سونهن رتي سون سڻن، سندا ڪامڻ ڪن
ڪمالين لعل لطيف چئي، وڏا ويس ورن"

مومل ڀيڻين ساھيڙين ۽ ٻانھين سان الهي چمن منجھه ڀيڻيون رنگ محل ۾ رھنديون ھيون. ڪيس گھر ٻئي سهڻي ۾ چوندا ھئا ۽ سندس گسار کي "گھر سندو گار" لسو چئجي. مومل کي اکين ۾ ڪا عشق جي چڪ ھئي، جنھن ماڻھن کي موھي لئي قتل ڪيو.

"مومل کي مجاز جا اکين ۾ الماس"

جنھن کي ڏسڻ سان گھڻا حاڪم جوان شھزادا چريا ٿي پيا.

ليس = خيال. جيئون = جھڙيون. گھريون = سهڻيون. ارم = سهڻو ڪمرو. اوڀاريون = ٻھرياٽون. واسينگ = نانگ، وار. ڪامڻ = سهڻي زال. ورن = رنگ. الماس = ماڻڪ، هيرا.

"مومل کي مجاز جا اکين ۾ انبور
هئي حاکمن کي ٻَٽ لهاري ٻُوڙ."

مومل جو مڪان مٿانهون هڪ ٽڪريءَ تي هو. ااو
رکيو هئائينس ڪاڪ، ڪاڪ جي حسن جو محل هو، عجيب هو.
حسن جي مجموعي صورت هئي. باغائين به واد جي هئي.
مطلب ته ڦل سهڻا، ڦل سهڻا ۽ انهن ڇمن ۾ وري موهسال
جهڙيون حورون ٿي رهيون.
"آما ليما، ڦل ڦاروهان، جت ڪٽڪهار ڪان"
جتي ٻيو ڇا هو؟
"آکون ڏاکون، سرڪنڊ شاخون، جت ڇوڪسا ڇمڊن ڪڙار"
الهيءَ رنگ محل واري مڪان کي ڪاڪ ڪڪوري
۽ ٿي چهر ولو، رنگ هنجو ڳاڙهو هو.
"ڪنڌيءَ ڪاڪ ڪڪوريا، جت ڇمڊن چوڌاري."

مومل جي حسن جي هاڪ سڀني سرڻ سوداگي ڏيا!
جتان ڪٿان سوديا ۽ پيا، سگ چڪي آيا. پر مومل چوي
آءٌ تي انهن شادي ڪريان! سندس ناتر ته اهي جادوءَ جو علم
ڄاڻندي هئي. جنهن علم کي ٻاڻ علم مقناطيس، مسمريزم
وغيره ٿا چئون. مومل کي ڄاڻين ته هڪڙو وسندو اڪيلي
مگر چڪندڙن جي آزار کان بچڻ جو. آءٌ ٿي جادوءَ جي
کيل سان اهڙو رنگ ڪريان، جو ڪو وقت ڪير اندر اچي
ڪين سگهندو! سو ناتر اهڙو ته ڪٽي کيل ڪهڙو جيڪو
۽ مومل جي مڪان تي اچي ته پاهر ڏسي ته مار ا دريا
لڳا پيا آهن ۽ جهنگل پٽ آهن، جن ۾ جانورن جا آواز پيا

انبور = انبر. آکون = اکروهڻ. ڪٽڪهار = گل.
ڪڙار = ڪنول گل.

ٻڌجن. اول ته ڪو ڇاتي رکي جند جوکي ۾ وجهي، تڏهن اندر ڪاڪ ۾ پير رکي سگهي.

"مومل جي ماڙيءَ کي طرح طرح جا تال"

تاڙ هڪڙو ڪول رستو نه ٺاهيو هو، جنهن ۾ اهڙا ڦيرا گهيرا هئا، جو ڪو اندر آيو ته ٻاهر نڪري نه سگهي، منجهي مري، ۽ پاڪاري پاڻ ختم ڪري. انهي ڪاڪ جي خبر چوڌس پکڙجي وئي، ڪيترا جوان ۽ جوڌا حسين دلير آيا، پر طلسمي درياه جي ڏرم ۽ دهشت ڏسي موٽي ويا.

"وڃهيا ويا ڪاڪ کي، پسي وڻ وريا"

ڪيترا جهنگل جي مرن جا آواز ٻڌي هليا ويا، ڪيترا رستن جي ورن ۽ وڪرن ۾ اٽڪي مري ويا.

"هيڪ ڪيترائي خان کپي ويا"

ڪيترائي سوڍا شڪار ڪندڙ مڙس ايندا هئا، ۽ تاڙ جو جادو ڪين کپائي ڇڏيندو هو:

"سوڍا شڪاري تاڙ گهڻا نمانيا"

"هتان آئو ڪراڪو، هتان لڪ وڃن"

ڪڏهن سمي راڻي کي به خبر ملي ته هيڏي هڪ مومل هيڏي هڪ ڪاڪ ۾ لئي رهي. راڻو پاڻ نهايت سهڻو هو.

"روح راڻي جي ناه ڪو، سوڍو سڀني سولهن"

سندس ني ٻيا به سگهتي هئا. ٻڌائون ته ڪٿان ته ڪئين کهوٽ گهائي ويا، ڪٿان ته لکين خان کپي ويا آهن. انهن جوکي جي ڳالهين پاڻ هڻن ٻانڪن بهادرن جي چت کي چوريو، هنن جي دل کي اڀاريو. چيائون:

”هلو هلون ڪاڪ تڙ، جتي نينهن اُڇل“

ڏاڍي سڪ لڳي ٿي هلي ڪاڪ جون ڪنڌاريون ۽ ڪاڪ جا ڪَوَنر گل ڏسون.

”ڪنواريون ۽ ڪَوَنر، ڪاهه ته پسون ڪاڪ جا“

راڻي کي هڪ ڀهڙو اَسُ هوندو هو، جو بلڪل ڏکو هو. اُن کي شاهه لطيف ڪيئن لالا ڏنا آهن، چالڪو، لِڱو، ميو، ڀتارو، ڪرهو ۽ ٻيا. راڻي جو ميو عجب هو. ڪي ٿا چون ته ۸۰ ميل ڪندو هو، ڪي ٿا چون ته ۱۰۰ ميل روز ڪندو هو. ٻيا به وڏائي اُن لاءِ ٿا ڳائين. قصو ڪوتاهه، هي چارئي يار ڪاڪ ڏانهن ڪاهيندا ويا.

”چڙهيا چارئي يار، سوڍا سڪاري

ويا ڪاهيندا ڪاڪ ڏي، جت مومل موچاري“

جڏهن وڃي پهتا، تڏهن ڏسن ته يار! مڪان ته سهڻو پرپان برابر آهي، جت چندن چوڌاري آهن، ڪَوَنر گل خوب آهن، اُڀيان درياهه جون لهرون ٻڌڻ لڳيون، جهنگل جا آواز پيا اچن ۽ هاڻي اهو درياهه لنگهون سو ڪيئن لنگهون! ڇڏين ٿي يارن وڏو عقل هلايو. آخر راڻي کي خيال ٿيو ته پهرين موٽي ته خبر لهي ڪاڪ ٿي پوي ته هي اسرار آهي ڪهڙو؟ اسان ته تڏهن ڪوڏ پڙو لهي ايڏو ڪو درياهه ٿو ڀَرِ ٻَرِ وهي ۽ برابر ڪاڪ وٽ پيو لڙهي هيون، سهڻا باغ هئا، پر هي درياهه ته اسان ڪوڏ پڙو. خبر نه آهي ته هي درياهه ۽ هيترا جهنگل آيا ڪٿان! اِن راڻي کي ته اچي من ۾ ڳالهه ڪُڙڪي، ڇي ڏسون ته هي آهي ڇا؟ ڪيسي ۾ همت وڏائين، سو يارن پنهنجن

نينهن = عشق. روءِ = شڪل. ڪنڌاريون = چوڪريون.

هئس. جا ڪمالن جو هڪ سوپاري ڪڍيائين -

”لڪر سان ٿلهي ڪڻي، سوڍي سوپاري“

قدرت ڪهڙي! جيئن زور سان سوپاري هڻيائين، تيئن سوپاري وچ ۾ لڪاءُ ڪيو ۽ ٻه اڌ ڪندي لهي اچي هيٺ پيئي. اِن راڻي ڪنهن ڪير پيئي ته هن مومل ڪو طلسم رچيو ٿو ڏسجي! هي درياهه نه ڪوڙ آهي، هي ته ڪو جادوءَ جو ڏيک آهي. جيئن پريان رڇ ۽ ٻاڪ پيو ڏسبو آهي، تيئن هي به ڪو وهم آهي! هيءَ سوپاري جا لهي آئي، سو هيءَ ته ڪا شيشي جهڙي سخت شيءِ آهي، جتان سوپاري لڳي آهي. دل جهلي چارئي پاسا اکيرو ويا. ڏسن ته هي نه رڳو مقناطيس ۽ طلسم جو اثر آهي، ۽ هي ڪي شيشا آهن، جن تي درياهه جو نقش آهي. اهڙي طرح جڏهن ڪنهي غيب جي ڪين ملي، تڏهن سمجهي ويا ته هي جهنگل جا آواز به ڪوڙا آهن! ڏاڍا خوش ٿيا، خوب ڪاهيندا اندر لنگهي آيا. ورن وڪڙن وارو رستو جو اندر هو، تنهن کي به هي بيدار مغز جوان سمجهي ويا. هي شڪاري عجب چٽا!

”مونيا نه ماري، ڪوڙ لتاڙي ڪاڪ جا“

اهڙا راڻا ڇو نه مومل پسندا!

”راڻي جي رچيوت، مومل سڀئي پسندا“

”ڪاهي آيا ڪاڪ تي، پسندا مومل“

اندر لنگهي آيا، ته ڏسن ته هڪ عجب صورت واري سهڻي ماڻهي آهي، جنهن سان ٻه سهيلون بيٺيون به آهن. هنن پاتو ته هيءَ ڪا مومل آهي. پر اها مومل ڪانه هئي. هيءَ ناتر ٻانهي هئي! ٻانهي ۽ ٻانهين بيٺي هئس؛ ناتر نهايت عجب هئي، ڪهڙي ڪري هنن ڏانهن نهاريائين!

ڪيس عجب ۾ لڳو تہ ھي ڪھڙا جوان، جي ڪاڪ لڙيءَ آيا آھن. ھي تہ مدھڇا ۽ استاد چٽيا. ھوڏانھن ھو سوڍا، ڪاڪ جي سونھن ڏسي، ۽ ناتر جي اکين جي گھوڙ پسي وائڙا ٿي ويا:

”ڪاھي آيا ڪاڪ تي، ڏاتون ناتر
گھوٽن وسريا گھر، گھوڙ ٻوريائين گھاتيئا“

پڇيائونس:

”تون جا پاڻي ڀانھين ۾ واري، ڪھڙو تنھنجو نام؟
ھي گسار ناتو ڪھڙو، ھي گھر سندا ڪن؟“

ناتر پڻ سوڍن جي صورت ڏسي ۽ ھنجي ڏاھپ ڏسي موھت ٿي. تنھن گھور ڪري ڏرا گھٽ ڪري جواب ڏنو:

”اٿين جتي ايئا، سو گھر سندو ڪاڪ
ڪھڙو آلان ڪاڪ، ھت لکين ڪان ڪپي ويا“

ناتر ھنڪي چوڻ لڳي تہ سوڍا، اوھين پڇي تہ وجود آءٌ پالي ڪاڪ آھيان:

”آءٌ پالھي، پالون پڻ“

پر جوانو، اوھين تہ ٻڌايو تہ ھتي ڇو آيا آھيو؟ اوھين ڀنا ۾ ڪٿان آھيو!

”ٻيا تہ ڏسن پٽ ۾ ڪنڌيءَ ڪاڪ ڪمار“

اوھان ٻڌو تہ آھي تہ ھي ڪھڙو ڪاڪ آھي!

”ھي ڪاڪ مڙوئي گوڄرو، جت رانوڙيون رھن
ڏھ ڏھ ٻيا ڏيئين ۾ ڪرن ڪلندي ڪن

اٿين = اوھين. ايئا = ٻيئا. آلان = الڙ. ڪمار = معا.
رانوڙيون = رانوڙ گھراڻي جون.

سمهون وچ مرڪن، اکيان راڻا لُورِڙ رهي.“

اي راڻا سوڍا، توکي آءٌ صلاح ٿي ڏيان تہ اندر اُ-
وڃ، هي راڻوڙ راڻيون ڪا سٺري ڏر نہ آهن. هو ڪلهدي
هون ڪمو وجهن. گهٽيءَ هتان گهاس ٿي ويا. اي راڻا،
توکي آءٌ صلاح ٿي ڏيان تہ تون اندر نہ وڃ. پر راڻي تي
ڪالر جو اثر ڪهن ٿيو؛ جو نہ ڪالر جو اثر انهن تي هو، جي
سندس جادوءَ جي مڪان مان لنگهي نہ ٿي سگهيا. انهي
مڪان کي ڪتابن تي چيائون:

”لنگهي ڪالر ڪندي ڪوڙ، جي لنگهيان لنگهي ويا“:

ڪالر بہ راڻي جي شڪل ڏسي مٿس موهت ٿي پيئي.
ڪالر اڳتون هلي، پٺيان راڻو ۽ راڻي جا سنگتي هليا. آيا
اندر رنگ محل ۾. اتي جا تہ ڏسن! رنگ محل نہ پر
جا؟ اندر حسن جي حيرت هئي؛ گاديءَ جهڙيون سهڻيون
هيون، ڪارا جهڙا وار، واسينگ والکي ٿي لٽڪيا،
اکيون جهڙيون مشعل جهڙيون هيون؛ جنهجي لنک جهڙيون
نوڪون -

”پل پل ڪُهن ڪنڪالان“ (هير رانجهو)

سوڍيون راجپوتيون جا رنڊيون ڪن؟ ”رلي رانديون
ڪن،“ روپ جا راند ڪيا هئا، ان سان وٺي ڪنڊ ڪيائون.
اگر جي خوشبوءِ ۽ ڪستوريءَ جي سگنڌ پئي آئي. عطر
جي اتي اوس هئي. راڻو ۽ راڻي جا سنگتي هي پرہ جي
باغ جون چنبيليون ڏسي مست ٿي ويا. مٿهن مومل تہ
شمع روءِ هئي، سونهي ۾ سرس. راڻي جي نظر جنهن وقت
مومل تي پيئي، تنهن وقت راڻي جو روح مومل جي اکين
۾ وڃي ڪتو. هوڏانهن مومل جو بہ حال ساڳيو هو! خمرو ن
اڳيئي پنهون هوس تہ راڻو راجا مون سان ملڻ آهہ سدهرتو

آهي. ناتہ سڀ ڳالهہ کان واقف ڪندي هيس ۽ ويتر جو
ڏهڙا راڻي ڪمالا ڪيا، ۽ طلسم جي ڪان مان نہ نڪري
آيو، تنهن ڳالهہ نہ مومل کي مُنجهائي ڇڏيو تہ هي راڻو
ڪهڙو نہ عاقل دانا هوندو! وري شڪل ڇا هئي راڻي
جي - "چوڏهين ماہ چمڪ جهڙي" جنهن مان "ڪستوريءَ
خوشبوءِ" پئي آئي. مطلب تہ هن مومل ڳجهر تہ، کهٽا
مستيءَ ۾ آڻي قتل ڪيا هئا، پر هيڪر تہ ٻاڻ تہ، انڪي
وڌئي:

"ڳجهر ڪهٽا گهاٽيا، ٻاڻ لڳس گهاءُ
ميندري مُلان، لڳس ڪانءِ ڪپار ۾"

مومل راڻي جي رنگ ۾، راڻو مومل جي رنگ ۾!
پر راڻو راجا هو، تنهن لاءِ اتي رهڻ مشڪل هو.
مومل چوئس تون راڻا منهنجو، ۽ آءٌ راڻا تنهنجي. هاڻ
محبوب وڃڻ وري ڇا جا؟ پر راڻي ڪسي اچا مومل وٽ
ڪين رهڻو هو، اڪي اچا پنهن جي شادي ظاهر ڪرڻي
هيس. تنهن ڇيو مومل کي تہ آءٌ پنهنجي پتاري ڪَرهي
تي چڙهي، لس ٻرڻ پهو تو وٽ ايندس: شام جو ڳوٺان
اڪرندس، آڌيءَ تو وٽ اچي لهو. پوڙو ٿيندس ۽ پره
ڦٽيءَ چالڪي تي چڙهي ملڪ روانو ٿيندس. راڻو پوءِ
پنهنجن سنگتين کي وٺي آيو پنهنجي راڄ ۾. هر رات
راڻو پنهن جي مڻي تي چڙهي، ڪيس چنڊ نہ چاڙهيندو،
آڪون ڏاڪون ڪاراٽيندو، آڌيءَ ڌاري اچي رنگ محل ۾
مومل جي اکين ۾ مجاز جا الماس پسندو هو. راڻو ۽

ميندري = راڻي. مُلان = وڻان. ڪان = تير.
لس ٻرڻ = هميشہ.

مومل ڪجهه وقت ٿانئن اُتي رهيا. پر عشق جي واٽ اصل
کان سوڪي نه آهي. عشق ۾ هميشه وڇوڙو اچي ٿو.
مومل کي هڪ ڀيڻ هئي، جنهن جو نالو هو سومل. هن
کي اها ڳالهه آکڙي ڪئي ته ڪو مومل واڳي راڻو ماڻي.
سومل هئي ساڙي جي سڙيل، تنهن هڪ ڏينهن وڏي
اٽڪل وڦوڙهائي! چاڪيائين جو جڏهن مومل وڃي سمهي،
۽ تنهن اچي وٽس، تڏهن مرد جهڙا ڪپڙا پائي، مٿي تي
پٽڪو ٻڌي، پاڻ اچي ڀيڻ سان ڀاڪر پائي سمهي رهي.
آڌيءَ رات راڻو هميشه واڱر رنگ محل ۾ آيو ۽ ته
ڏسي ته مهنجي مومل سان هڪ ڏاڙهيو آدمي ستو پيو آهي!
راڻو راجپوت هو، جنهن جي وس اچڻ وارو ڪين هو.
تنهن پاڻ تي قبضو رکي دل جهلي؛ ۽ نه پيو ڪو جهڳڙو
ٽرار ڪڍي رت وهائڻ کان ڪين ٽري. پيو ته سچو عشق
جتي آهي، اُتي معشوق ڏانهن ڪاوڙ ۽ غصو نه آهي!
راڻي کي به ڏک اڳهو ٿيو، پر تڏهن به پاڻ ٻلي وڌائين.
ٽرار ڪڍي ڪٽ پر رکي هلندو ويو! مومل ڪجهه وقت
بعد سجاڳ ٿي. راڻي جي هڙڻ واري خوشبوءِ ڪاڻ آيس.
ڇتائي ڏٺائين ته سومل ڀيڻس ساڻس ستي پئي آهي؛
ويس مردانو اٿس، پر ۾ راڻي جي ٽرار رکي آهي! ڏسي
سانپي پڪ ٿي ويئي. دلڙي وڃاريءَ جي ٻڌي ويئي.
سموري ڳالهه سمجهي ورتائين. سومل به اکيون پٽيون.
چيائينس ڙي سومل، مومل سان رڻ ڪيئي! گهڻو ٿي
رنائين، گهڻوئي روڙيائين. سمجهايائين ته راڻي جي دل تي
ڪٽ پيو هوندو؛ پر راڻي جي عشق جو اصل ڏنائين!
هڙي حال هوندي مرتي ٽرار ڪين وهايائين. اٿي
آئي ٿي مومل کي پاڻي ڪري چڙيو. هڪ ڏينهن لنگهيو،

۽ ڏينهن لنگهيا، راڻو ڪين آيو! ڀلا ايندو وري ڪڏهن؟ پوءِ ڪي ڏينهن وڇاريءَ مومل جي روڏن ڪيا آهن، تنهنجون آهون، تنهنجا ٿڌا ساهه جيڪر سمنڊ ڏاري ڇڏين. شاهه صاحب راڻي جو اهي بيان ڪيا آهن. مومل ساري رات اکيون پٽي ويٺي واجهائيندي هئي. ڪهڙي قاصد ڪيس مرڪايائين، ڪالهه. پڻ ڪولي چوائي مڪائيمس. اکيون در ۾ ٻاهر وٽي گهرندي هئي ته متان ڪو قاصد اچي، من ڪو راڻو وري. پر اکيون سڀ لڳي ويندا هئا، ڪٿيون پيهن جا ڪر موڙي لهڻ جي ڪندڙون هيون. شمع جي وٽ سوري مومل اکجهي پوندي هئي، ٿڪل ۽ ڪجهي ويندو هو، شمع ۽ جهڪي ٿي پوندي هئي، تان جو پرد اچي ڀاڪون ڪٽيندي هئي. پر راڻو ڪٿي، جو اچي!

١- شمع ٻاريندي شب، ٻرهه ڀاڪون ڪٽيون
موت مران ٿي مينڌرا، راڻا ڪارڻ رب
تنهنجي تاس طلب، ڪانگ اڏايان ڪاڪ جا.

٢- اڀي اٻاريام، لڪت سڀ لٿي وڃا
هيڪ مهو ايو مينڌرو، سڄي رات ساريام
ڳوڙها ڳل ڳاڙيام، سورج شاهدون ڪٽيون.

٣- ڪتين ڪر موڙيا، نمڙو اڀا نهاري
ڪهه سا ٿي ڀالري، جا ٻاڻين ري ٻيٺي
مولکي ڏهن ڏٺي، وجي ڊولهو ڏمت ڦرار ٿو.

لڪت = تارا. شب = رات. ڪانگ اڏاڻ = واجهه وجهڻ، پيغام موڪلڻ. اڀي = بيهي. اٻاريام = سڄ مٿهجي معنيٰ اٿيرا. نمڙو = تارا آسمان ۾، سرج جوڙا. ڏيهڙ = ساڙو.

۴- راڻو راتِ نہ آيو، ويل ٽري وئي
ونءَ سوڍيندي ولها، ويو ڏيل ٻري
موٽ مسافر سچوان، چالڪي تي چڙهي
راڻي لاءِ رڙي، وڃي وهامي راتڙي

۵- راڻو راتِ رسي ويو، مارئي ڏٺون مڙڪور
جالب جدائيءَ جا، ٻل ٻل ٻڌون ٻور
وهڻ مون وه ٿيو، وڃان ٿي وهلور
اندر آڪيون لاٿيون، سوڍا ٽهڪي سور
طعنا ڏئي اٿر، آءٌ نہ ٻرچون ٻاڻ.

اي مينهڙا راڻا، چڙهي چالڪي تي آءٌ مون ڪرڙي ڪالڪ تو لاءِ اٿاڻا آهن.

مومل جو وهاڻو ۽ ونراڻو ٻسي سمدس سرليون ساهيڙيون، ڪيس آلس ڏيڻ آيون. چوڻ لڳيس تہ مومل! جي راڻي جا اهي ٻار آهن، تہ ڇڏي ڏينس. ٻڌهين ٿي مومل چوڻ، اڙي سرليون، اوهان کي کهڙي ڪل؟

ٻائي کهڙا اچن، من سوڍي ونگيو
ڪا ٻيا لائي سهيڏري لالي کي لڳن
راڻو اکڙيون، وساريان نہ وسري."

سرليون چوڻ لڳيس، اڙي مومل! ٻلا ڪجهہ آرام ! ضرور ڪجهہ ٿيڻ نہ ڪر، ٻڌهين ٿي مومل چوي -

سوڍي سٽي لوءِ ڪاڇا مون سين ٻالهہ ڪي
سا جي ٻڌر ٻوءِ، تہ سراهيون سمهي ڪانہ ڪا.

ولها = اي گهوٽ. قراريو = آرامي ٿيو. ٽوڙ = هڪ جهڙيون سرليون. ٻائي = ٻيٽ جا رهاڪو. ونگيو -- ورايو، هڏو. سهيڏري = سڪتي. لوءِ = لوڪ. ٻوءِ = ٻوي.

انهن ٻنهي سرهڻن چيس، اي مومل، ڇا ته تنهنجو رنگ هوندو هو، تنهنجا ڪپول (ڳل) لعل هوندا هئا، ڇا تنهنجي مهما هوندي هئي. اڄ تون شڪل ڏس ته توکي ڇا ٿيو آهي؟ انهن کي مومل چوي-

"سوڍي ڌاران سرهڻن، ٿيو ٻنهي ۾ ٻڪ
اباڻي اڄ ويو، راڻا تو ليءِ رنگ
هيڪڙين سان هاڃو ٿيو، ٻيو اوسيڙي انگ
مون تو ڏي سين سنگ، ٻچايو ٻچان ٻهي."

وچاري مومل سڪي ڪندا لي · ئي، ٻئي ورلاپ ڪندي هئي. آخر ته اهڙو سڪو سور لڳس جو اکين آب ڇڏي ڏنو.

"ڪنهن جهڙن ٻور ٻچائون، جيئن اکيون آب ٺ ڪن
راڻي جي رهاڻ ڳريون، ونڌ ريتون ونجن
سي مُنهون ڪٿن مڃن. سوڍي سوريءَ چاڙهيون."
سڄ ئي ڳل ٻوڌا هئا سي ته سڪي ويندا هئا:-
"ڪالهه ڦلاريا ڳاڙها، سي ٻسي اڄ سڪا سڄ."

جيئن راڻيءَ جو رنگ لهي ويو، تيئن مومل جو رنگ ٻه گهٽ لهندو ويو:

ٻئي ڳهه ڪٿن ٿئي، ڏيا ٻانڌگ ٻرانٽا
جاٻون ڳال، حيران وڻ، ٿو ريءَ ڪوماڻا"
ڪاڪ ڪڙهي، وڻ جليا، جلي مومل جي جان.

آخر مومل کي خبر پئي ته راڻي جو رخ ڦريو ٿو ڏسجي، ۽ راڻي کي ذرا معلوم ٿيو آهي ته مومل جو ڏوهه ڪونه.

اباڻي = لهي، جهڪو ٿي. ٻور = خيال. ونڌ ريتون = ڪاروڙيون. ڳهه = مٽي.

هو، ڏوه سومل جو هو. جڏهن مومل کي اها ڳالهه پيئي ته
راڻي جو من ٻيو آهي، تڏهن مومل هڪ خاص قاصد هٿان
کيس ڪتابت لکي ڏنو ته رڃي رهي دلبر ٿي ٻهڪاءِ.
اکيءَ ۾ ڪجڙو پاڻيءَ، ٻيون ٿي هٿ رکج، چئجاس ته
راڻا! مومل تو ليءِ ماندي آهي. خط ۾ ڪجهڙا ته سوز ڀريل
ٻساه وڏا هوندائين!

”مومل واجهي، ميهڙ ڏي، سدائين ساري.“

اُن ڪڏهن ايندين ته سموريون ڳالهيون اُجهه. جون
تو سان ڪري جيءَ کي آرام ڏيان سمجهان، ”سهڻين سڀ
آهي وڻيل، راڻيون رهائيون.“ اي راڻا، ”ٿهر مڙئي تني
گهوريان هولسد پهنجو حال؛ راڻي ڏاران راڄ ۾ مون لئه
گهر جي مال.“ ٻيو، مومل سرليون ڏايا ڏونگها ڏيون
ڏين: ڪو ٻيو ڪج پنڌ لماڻيءَ جي لڇڻي -

”اُن ٻڌائي پيو ته ڏٺي، اُن راڻو، مُون راءِ
مومل مشتاقيون ڪري، عاجزيون اکياءِ“
”ناٽي اوازيءَ تو پيان، ته مانڪ ڌ. لڏهنجو مت
لاهي ڪسر ڪٽ، اچي ڪونه قدائون ڪاڪ ۾“

ٿي راڻا، ”ڪٽيءَ مومل جا واڌا، لال، ”مومت وراني
لانگ.“

”راڻا لڏهنجي راه ٿي ڏهاڙي ڏٺڪان
راڻي جي رهاڻ جون روح اندر رڪان
مشهت جون ميڻان، لوسمن لال لپيٽون“

ڏونگها = ڏوراپا. لڇڻي = جهوپڙي يا گهر.
ڪسر ڪٽ = دل جي ڪس. قداون = لديو، ڪيما.
رڪان = اهان.

پر آئون سودا پيا ته گهٽا، پر تنهنجي مثل ڪو نه آهي،
”سورياڻي ليمهن جي ڪيهي نه ڪمان“، تنهن لير نه
مولکي لولڪ ماندو ڪري وڌو آهي. هاڻي پرانا رسڻ
ڇڏ، وار ڪرهو ڪاڪ لي. اچي حبيب، سڀ همٿين سين
ڪلن، ته وڃن سور سُڪايون. منهنجو ڏوهه دل جو ڪونه
هو، مولڪان غفلت ني وڃي جو سمهي رهيس، ۽ سومل
مڙلسان رڙ ڪري رکيو. پر هاڻ کهڙيون ته منهنجون
پلون ۽ چڪرن هيون ته ته مولکي معاف ڪر. اي پرينم،
مولڪان مدايون ٿيون جو نه آءُ مندي آهيان، ۽ ڪميڻن
ڪمان، ”ٿين موراڻين مُهورن“ دوست چڱن جو ڪم
آهي هميشه چڱايون ڪرڻ، منهنجو نه پيو اڻهي ”نه
وارث نه ولهو، نه سگهه نه سياڪو، تو پڄاڻا سورن آسر
اولاڪر“ ”تو پڄاڻا سورن منهنجي هيڏڙي اچن هول،
تو پڄاڻي سورن منهنجو آئڻ اجهائو.“ هاڻي دوست، ”لاهي
غير گمان، اڳڻ آءُ اڪنديون.“

”اڳڻ آءُ اڪنديون، پرچي پيارا
پلڪ پراهون نه ٿي، جيءَ جا جيارا“

خط قاصد ڪٺي آيو راڻي وٽ. راڻي جي دل اڳ ئي
پتڙي ٿيل لڳي هئي، وري ته سهمڻ جون مهڻون شروع
ٿيون هيس. ڪل پيس ته ڏوهه مومل جو رڳو اهو هو، جو
غفلت ڪيائين، ته نه اندر ۾ نه مولسان ”پيرو پڙل“

سڪايون = گهاءِ، ڏکن جا نشان. موراڻين = اصل
کان. اولاڪر = انتظار؛ هول = ڏپ. آئڻ = جتي
اٺ ڪتيو آهي، جتي ونهيو آهي. اڪنديون = سڪ
وارا.

آهيس. انهن سڀ ڪ مان مومل کي ڪتابت جو جواب موڪليو. قاصد رقعو کڻي مومل وٽ آيو. اچي مومل وٽ حاضر ٿيو ۽ چيائين -

”راڻي رهارو، تو ڏي مڪر لکڙو
صبح سوارو، ڪاڪ گهڙندو ڪرهو“

مومل پڙهي گدگد ٿي وئي، ڪٿن ڪان ڪهه لڙي وئي، پلنگ وري پوش ٿي، پاغ گل وري ساوا ٿيڻ لڳا، مومل جي محلن ۾ وري رونق اچي وئي. عطر ۽ عنبر، مشڪ ۽ ڪستوري وري خوشبوءِ ڪرڻ لڳا. مومل کي ماڻس ٿي ته اچي. پنهنجي چوي ته هاڻي سموريءَ جاءِ کي، سمورن پٿرن کي چندن جي تيءَ سان ٿي لڳايان.

”چندن سين چڪ ڪيو، مومل لڳي ماڙ“

وري شمع ناهي رکائين ۽ ڏين ۾ ڦليل جا تيل پوڄي ويا. پنهنجي هر هر چوي ”سگهو مونج سڄڻ، ڪرهل ڪي ڪاهي.“ پنهنجي چوي:

”ليڙي جو لطف چوي، نڪ سوارو ناڪ
اچي مشڪ ماڻ، ته سوڍا سڪائي ٿيان“.

مومل کي مطلب ته سوداءُ وري ويو، سڀئون سڀئون پڙهون هڪ پڙهي پر ملائي پنهنجي رکي ته راڻو پڙهائي اهڙو ۽ ڏايا ملا، ۽ موادي پاڻي پيار پهڻ ساس:

”پاڻي پڙهن ڪاڏئون، ڏيانئي لاءِ ڏري
پنهنجي چري ته ميڪڙو لهڻڙو مومان“!

پرو اُڌڻ = شادي ڪرڻ. رهارو = سنهڙو. چڪ ڪيو = مٽي پسائي. لهڙو = اُٺ. سوارو = سويل آي.

ڏاڍا ويس ۽ ورن ڪمائين -

"ڪمائين لعل لطيف چئي، وڏا ويس ورن،
مڇ مرڪمس من، سوڍي سڀن سڳ ٿيو!"

مطلب ته سڀ ڪجهه وسري ويس -

"ڪاڻهي ني وڙولهن، ٿيو مڙئوئي مينڌرو"

راڻي سان ڪڏ چانگي ڪي پيئي ياد ڪري چوي -

"ڪاراڻان ڪيرونيون، آءُ چاريان چانگي ڪي."

ليڪ ساڻين ناجهارو آهي، اڪيڏين جا احوال پڙهندڙ آهي. سچو عشق [illegible] ۽ وڇوڙي بعد وري به وصال ٿيو آهي. سو هن ويچاريءَ مومل جا عرض اگهيا، ۽ صبح جو سوارو راڻو آيو ڪاڪ ۾ ۽ اچي مومل سان مليو. پوءِ عيش 'الهيءَ وصال جون ڪيڏيون ڳالهيون ڪجن!

هن آکاڻيءَ ۾ ڪي وري لوان الڳ صوفيائي راز جا بيل آهن، خاص ڪري "ڪاڪ" ۽ "لڏاڻي" جو مثال ڏنو چڱيءَ ريت تو ڪم آئي. مومل سهڻي جيو آتما آهي، [illegible] اها آتما جڏهن چڱي [illegible] ڪئي آهي، جا حسن جي منزل تي آئي آهي، جڏهن وٽ عقل ۽ شعور [illegible] زور آهي، جڏهن وٽ حسن جا نه چمن آهن. ناتر هيءَ بالهي علم ۽ وگيان جو روپ آهي. ناتر هيءَ مايا آهي. ڪئن راڻو مرشد، ناتر جي "مايا" روپي طلسم ڪئي نوڙي مومل آتما سان ٿيو ملي، ۽ ڪئن وري سومل روپي "اگيان" يا غفلت روپي مومل کي ٿي وڇوڙو ڏنسي، پوءِ ڪئن مومل سچي عشق کي ٿي پالي، سو پڙهي ڪئا [illegible]."

راءِ ڏياچ

راءِ ڏياچ، جنهنکي راءِ کنگهار به چوندا هئا، سو گرنار جو راجا هو. هو "گرنار جو ڳل" هو. راجا جي ماءُ جو نالو روڙي هو.

"مرڪي مُرڙ ماتا، روڙي راءِ ڏياچ جي."

راجا جي راڻيءَ جو نالو هو سورٺ، جنهنکي "ماڻون داڻون ڀاڻون" کٽيئي هيون. راجا وٽ "مال متاع جي ڪمي هئي ڪان." "ٻلڪ ٻڙٽيون ٻالڪيون لڳ لک لاٿي ليل."

هن وٽ مهل، مندر، ماڙيون هيون، "امل جيئن اڀن"

راجا جهڙو ڏاتار اهو ڪو نه ٿيو. حاتم طائي سخاوت ۾ هن کان سرس ڪين هو.

"سوان سرالي سمکها داتا ڏيئي دان".

هيڪ ٽڙس جو ڪنڌ ٽين نه خالي نه هو. راجا نه رڳو ڏاتار هو، پر راڄائي بدن ۾ فقيري روح هو. اهڙي جهڙي سادگيءَ جي ور ڇڙهڪ وارو ڪين هو، پر رلدن ۽ عارفن جو ڳولائو هو. جنهن به ڀونءِ جهوپ ۾ راز روحانيءَ جو

مرڪي = نظر ڪري. ليل = بيحد لاٿو. سمکها = خوش ڪيا. امل = املهه هيرا.

طالب هو. اهڙا ساڃاهه لوڪ راڄا جنڪ راڄ ڪندا به رهي،
دنيا کان دور ٿا رهن. مهان به رهندي به اهي دل جي
ڪٺيا به نا ڳهارين. "دل به يار، دست به ڪار."

ڪنهن ڏينهن هن راجا جي جهوناڳڙه جي شهر ۾ هڪ
عجيب "عطائي" آيو. ويس جوڳيءَ جهڙو هوس، شڪل
شاهاڻي هيس، سهڻو ۽ تندرست جوان هو، مگر اکين جي لنج
۽ مز ڪري ٻه جو حاولد هو. هڪ ساز هٿ ۾ هوس،
جنهنکي "چنگ" ٿي چوندا هئا. چنگ کي جوڳيءَ جهوڙا ۽
جهانجهيون پڌي ڇڏيون هيون. هي جوڳي

"پرڏيهان پنڌ ڪري ڏاڍ آيو هو."

جوڳيءَ جي چنگ ۾ ڪو راڳ جو راز رکيل هو، اهو
"واڄو ولائي" اهڙو راز وارو ساز هو، جنهن مان آواز اهڙو
اڪرائيندو هو، جو پڙڏي

"مورن جي جهنگل جا ڪن رهاڻيون رنگ"

ڪرشن جي مرلي نه جانورن، پکين ۽ ماڻهن کي موهت
ڪري ڇڏيندي هئي. آرفيوس يونان واري جي لاءِ پڙهي
شيڪسپيئر لو چوي ٿو "وڻ ۽ جبلن جون برف واريون
چوٽيون سر جهڪائينديون هيون، اونا ۽ ڪاڻا آلاپ تي انندا
هئا" ٽئين ڪرشن لاءِ ڪوي لو چوي:-

"جب هري مرلي ناد پرڪاشيو
جنگم جڙ ٿاورر، جڙ ڪڻهي"

عطا = بخشش، عطائي = بخشش وارو. جهوڙا = ٽلڪ،
گل ٿل. جهانجهيون = گهنگهرا. رهاڻيون = موجون، خوشيون.
پرڪاشيو = روشن ڪيو، کوليو. جنگم = هلندڙ شيون.
جڙ = ٻاٽي. ٿاور = ...ل شيون. جڙ ڪڻهي = جڙ ٿي لڳا.

”ڀنڀور“ جي ٻولي ٻڌي جهنگل جا مور به مشڪي
چڙندي ”رهاڻيون رنگ“ ڪندا هئا اهڙو ان سڄو ڀنڀور
راڻائي! سو مڱڻهار ڏاڍا پسند ڪري، مشڪلاتن ۾ دان ڪري
”وڃان وارين“ لکري، گرنار جي قلعي وٽ اچي، راءِ ڏياچ
ڏاتار جي ڏيڍيءَ وٽ پهتو.

”مڱڻهار آيو مڱڻو، پريان پري پيو
ڏيڍيءَ تي ڏاتار جي، سري لڏائين سيو“

در وٽ درباني بيٺا هئا، چوڪيدار پڻ کڙا هئا. انهيءَ
۾ ڪيترا ڳائيندڙ ”ڪمرليا“ آيا هئا، جن ۾ ڪيترا
مٿيا وارا هئا.

ڪوڙين ڪمرليا آئيا ماڻهو مٿيادار
جن ڳڙهان ڀر ڳائيو سهڻان سڀ ڄمار.

انهن پر اڃا ڪا نه هئي جو دربان ۽ چوڪيدارن
جي موڪل بنا اندر لنگهي سگهن. پر هيءُ عجيب ڏاتاري
۾ اهڙو هو جو سڀني لئي چايا رکي ڇڏيائين، ڏاڍي ميٺاج
سان چيائين -

”درباني در کول، آءٌ پرديسي مڱڻو“

دربانيءَ جي چيا مهال جو اهڙي مٺي آواز سان در ۾
کولي. ”ڪٿان چوڪيدارن ڇڏيو، هيءَ ڪيڏي وير؟“
اها وير ۾ پنجيٽيءَ جي هئي، سو چارئي ۾ انهي وقت

سري = هلي. سيو = رستو. ڪمرليا = ڪمربستا
ساراهه ڪندڙ. ماڻهو = بهادر. ماڻهو = راڻي جو
نالو. لهڪري شايد ماڻهو = راڻائي. ڳڙهان = شهر
۾. سهڻان = فرحت سان. ڀر سهڻان = خوشي سان.
وير = وقت.

ڪري چنگ کي ڇوريو -

"ڪي جو اهڙل ارلو، پئي ۽ وڃي پان
ڳهوريان لک لطيف چئي، تنهنجي قدمن تان قربان"

چارڻ اچي ڏيئي ۽ اندر سهڙيا. راجا مٿي ماڙيءَ تي
هو. اتي "ماڙيءَ وٽ ملوڪ جي چارڻ ڇوريو چنگ"

"ماڙيءَ هيٺ ملوڪ جي ڪا ڪمائين ڪڙڪ
راجا جي رنگ محل ۾ هنڌ هنڌ پئي هوڪ"

اهڙل جاچڪ هيٺ بيٺو هو، ۽ راجا مٿي ماڙيءَ ۾ هو.

"راجا رنگ محل ۾، جاچڪ سر زمين
جا هيانئين هٿن سين، سا سٽي بالا بين."

جاچڪ هيٺ ان تي هلايو، ۽ ان جو آواز مٿي وڃال
راجا جي ڪن تي پيو. اهڙو ڪو مڌر آواز "ساڪ ساز
سرود سين ڪي جو ڪمايو" جو "سٽي رون رون راز جي"
اتي ڪڙو لڳو گهوٽ.

راجا جي روح تي اهي سر اهڙو ڪو اثر هلايو، جو راجا
تب ڏيئي اٿيو ۽ هيٺ نهاريائين ته ڏٺائين ته سهڻو عطائي
زمين تي بيٺو آهي. هڪدم خوشيءَ سان سڏ ڪيائينس
هليو آءُ يار. تڏهن تو جاچڪ چيس "اڳهو تون عرش تي
آءُ پورو مٿي پڙن." تڏهن تو راجا چيس "آءُ مٿاهون
مڱڻا، چڙهي ۾ چوڏول". راجا حڪم ڪيو ته هن مڱڻي،
جنهن منهنجي دل ۾ درد جا درياهه ڪرلي ڇڏيا آهن، تنهن
کي منهنجي رنگ محل جي ٻيهر اندر وٺي اچو. حڪم
جا بندا هيٺ لهي آيا ۽ اچي اهڙل کي چيائون.

پان = ڦٽو. ڪڙڪ = آواز. هوڪ = اولاو. سٽي =
اڏي. بالا = مٿي وڃال. پورو = پوڙو، گهمندو.

”آءُ مٺاھون مگڻا، چڙھي در دلدار
ٽوڪي گھومٽ گھرايو، خاوند لاءِ ڏنگھار“

انهيءَ اندر ”رنگ محل“ ۾ ٻئي ڪنهن کي ٻ عصمت ڪانہ هئي.

”جت اچن نہ اوڏانهيڪون، اُت ڪوٺايو اسين“

اچي سهڻو چارڻ راجا ڏياچ کي مليو. شايد ڪا راڻي جي مغز جي تاڙي کلي پئي، ڪر انهن جھر جي لائي جو روشن نشان ڏٺس. سو ٻيجل کي سڏي پاڻ وٽ ويهارايائين. چيائينس اي چارڻ، اهڙو ٻره جو آواز ڪٿان تو ڪڍيو جو اسانجون دلڙيون لٽيو وڃن؟ اڙي مگڻا، تون ڀاي آهين –

”سر ڏي. آهين مگڻا، چگو ڪيو تو ڪم
خوش ٿي چوڻ خوشيءَ سين لاهي غم و غم“

اي چارڻ، ٻڌاءِ تہ سهڻن تہ تنهنجي چنگ ۾ ڇا آهي، جنهن منهنجو من اُلاري قتل ڪيو آهي؟

”چارڻ تنهنجي چنگ جو عجب آهي اثر
هٺي اٿو هٿن سين جيئڙو رکيو جيءَ.“

اي يار، تون تہ ڀاي آهين. ”آءُ ائين، آهين جيءَ“ هاڻ وري ”مهراڻ چوري چنگ چٽيج ڪي.“

پوءِ تہ راجا راڻيءَ سان ڳالهيون ڪيون. راڻي ٻہ ڪو اسراري هو، تنهن راجا کي چيو تہ اي راجا، اچا تہ مون ٽوڪي سر فقط ڪو ٻاهريون ٻڌايو، اچا تہ منهنجي سر آلاپ ۾ ڪي رهائيون آهن. اڃا ٽوڪي اهو اسراري آلاپ

اوڏانهيڪون = ويجھون . اسين = سڀئي

۽ وڏايون. ۽ انعام ۽ سوکڙي ڏيندين ڇا؟ راجا ڀلا سخي سردار، تنهن دل ڀاري سان ٻيجل کي چيو ته ٻڌ منهنجا ٻيجل -

”مون وٽ مال متاع جي، ڪمي آهه ڪانه
تو دس ڏيان مڱڻا، روح رچندا دان“

راجا حڪم ڪيو

”تازي ڏيوس تکڙا جوهر ڀاتي زين“
”پلنگ پٿرائون پالڪيون، لولڪ لاٽي لعل“

خوب حوالا ڪلي ويا، گهوڙا ڏياري ويا. پر راجا وٽ هڪڙو سهڻو هاٿي هو، سو نه ولي آيا. راجا چيو راڳائيءَ کي ته ڪٺ جهڪي ۽ ڪهڻي. تڏهن ٻيجل اکيون ڪڍي عشق جون چيو راءِ ڏياچ کي، ”سٺ ري راءِ ڏياچ، تو پاليو هو ته ڪو آءٌ اهڙو ٻيهو آهيان، جو هاٿي لاءِ تو تند هڻان، پر اي راجا“-

”ڀاتي ٻٽ ڪٺا، مون نه مور نه مڱيا
تازي طويلن ۾، گهوڙا گهر گهڻا
هاٿيءَ ڪارڻ هيڪڙي، آءٌ ڪا تند هڻان“
اي راجا، هي چارڻ ”مال نه گهري مڱڻو“
”دادا ونان نه دان، وڃ ڦيرائي فيل“
”جا مڱ منهنجي مَن، سا توکي معلوم سڀڪا“
”ڀلا ٻيڙي ۾ ٻالهو ٻانڌ ٻيدار جو“

اي راجا، دل ۾ نه سمجهجي تو ته آءٌ ڪهڙي مڱ لاءِ

دس = وٽ، کي. روح رچندا = دل وڻندا. تازي = سٺا گهوڙا. فيل = هاٿي. مڱ = جهڪي منگهي يعني گهرجي. ٻٽ = ٻيالو، ڪرمنڊل، ڪشتو، ٻيجل جو ٿانءُ.

ته وٽ آيو آهيان، ٻڙ کي ڏيڻ لاءِ پڌاريانءِ. راجا جون
اکيون ڪاوڙ لڳيون ۽ ٻروڻ ٻوٽ لڳس ته هي مڱڻو ته ڪو
مولڪان لاءِ وڏيءَ دل وارو آهي. ٻر ڇا لاءِ آيو آهي!
تنهن کي ڏنائين ۽ مڱڻي ته ڪجهه ڪين ٻ پڌايس. راجا
وٽ ان وقت دربار ۾ اچي لڳي هئي. ٻرڊي اندر
راڻيون، داسيون، ماڻيون، ٻانهيون هيون، ان واڱي رنگ ڏنو.
ٻاهر وزير امير اُمرا عاقل دانا ويٺا هئا، تن ۾ ٻئي هي
حيرت ڏٺي، ته هي ڪهڙو مڱڻو آيو آهي! سڀ مڃهي
پيا ته ڪهڙيون راز جون ڳالهيون ٿو پيچل راءِ ڏياچ سان
ڪري -

"ميرن سڀن مڱڻي ڪي، ڪا جا ڳالهه. ڳجهي
سا ٻانڌ داسن ٻانهين سوچي ڪان نه سمجهي
پيا وزير وساس ۾، عاقل ويا اُجهي
ڪوڙان جي ڪرامت ري والي مت مڃهي
هڪ پيچل ئي اُجهي، ٻي شهر هئي ڪنگهار ڪي."

انهيءَ ڳالهه ڳجهي ڪنگهار يعني راءِ ڏياچ سمجهي ورتي.
ٻين کي ڪا ڪل ڪانه رهي. تڏهن راجا راءِ ڏياچ پيچل
جي ٻورن ٿي ڪري ٻيو ۽ چيائين ته اي پيچل، "تنهنجو
قدم پدم نه ٻاڙيان،" اي ڏيار هاڻ ٻل صفا ڪليو چوڻ، ٻڌ
سڀ ٻڌن ته ڪوڪي ڪهڙي پيا؟ تڏهن پيچل ٻوليو-

"مال نه گهري مڱڻو، جاچڪ گهري جيءُ
ويو وهلو ٿيءُ، ساعت صبر نه سهان."

ميرن — ميان عربي جو لفظ آهي هت جمع ۾ معنيٰ راڄا.
ٻانڌ = راڻيون، گهر ڄائيون، وساس = حيرت. ڪوڙان =
گهوٽن. وهلو = ڏکو.

اي راڻا، مونکي لهنجو حال نہ ڪڇي ”آءٌ سر سوالي
مڱڻو،“ آءٌ وارن جي وچان، ٻرندڙ سان ٻڌ ڪري جو تنهن
وقت آئس، سو سر جون صدائون ڪري ٿو، نہ ڪڏهن ٻئي
حال ٿو. هاڻ ٻڌ اي سورٺ راڻيءَ جا پچار:

”جي وهاڻيءَ ويرم نئي نہ مون هيمٿر ٿي هلاءِ؛
سو ٿهارا سورٺ ور ڏيالهہ هٿين سچين ٿاهہ،
سو مڱڻهار ملهاءِ، جو وچان وارن آئيو“
”جو گهوڙن سو گهوڙي ڏي مڱڻهار ملهام“
”حال نہ وٺي مڱڻو، ڏو ماٺڪ موٽائي.“

دانا، ٻيا بہ راجائون گهڻا آهن، آءٌ انهن وٽ ڪري
ويس، لنهنجي مونکي خبر آهي تہ تون اهڙو سخي آهين
جو ڪڏهين بہ ”نہ“ ڪين ڪندو آهين.

”تو در آيس، جئين تون ناهين نہ سکيو“

بيجل جا هي لفظ ٻڌي سورٺ راڻي وائڙي ٿي وئي.
امير وزير منجهي ويا.

”دانون در ماندئون ٿيون، ٻانئي ٻاڌاو“

سورٺ بيجل کي چوڻ لڳي تہ اي بيجل، منهنجي ور
جو سر ڪيئن ٿو گهرين! اهڙي اهو چڪي ڪيئي سو ڪرڻ،
پر سهاڳڻ کي ڏهاڳڻ ڪئن ٿو ڪرين؟ پر بيجل چيو تہ آءٌ
ونئدس نہ سر، ٻيو نہ، اهو ڪجهہ بہ ڪين؛ سر ڪان سواءِ
موٽندس بہ ڪين.

”مٿي ري مس ڪٽان، ٻيو ڪڇي ٻاهون“
سر ڪان سواءِ ٻيو مون ڪين گهرجي.

ٿي = ٿڪ هين. ناهين = نہ. ٻانئي = راڻين.
ٻاهون = ٻنهيان.

سر مڱي، سر گهري، سر ري ڏني نه صلاح
غريبڻن لـہ گذري، تو ماري مهڙ ملاح
اهڙو لـوان جا سوريو ڪيئي ساه
حالي سنجهه سباح، ڪونه ڇڏيندو ڪٿهين"

هونئن سونهن، رانجهن، وزيرن جو اهو دردمند حال، ته هونئن راهه ڏياچ نه ڪٿهن ٻئي "حال" ۾ داخل هو. تنهن جي دل ۾ ڏري جو دپ ڪونه آهيو. ڇوٽ لڳو ٻيجل کي ته تون هڪڙو سر تو گهرڻ، ٻر -

"مٿي آلي سنهڙي، جي ڪوڙئن هون ڪمار
ته وارئو وارئو وڃائن، سئي ڪي سو وار"

اي دوست ٻيجل، هي سر آهي ڪهڙي شيء، جو آءٌ توکي ڏيڻ کان انڪار ڪريان؟ هن هڏي ۽ چم جي بدن جي ڏيڻ ۾ ڪا وڏي قرباني ڪانه آهي.

"جڏ هي هڏو چم، تنهن سر ڏيڻ شرم"

جئن آئي نه چيو آهيس -

"سسون سو هجن، نه لاهي هونه ڏيان
ٻر ڏڙ مٿي سر هيڪڙو، جو ڏيندي لڄ مران"

اي جاچڪ، هي لکن لکن وارو ٻيرو، تنهن ۾ ڪا قيمتي شيء ڪانه اچي موڙهي آهي جو آءٌ توکي ڏيڻ کان انڪار ڪريان. "جاچڪ تو جهار ڏهه ٻيرا ڏياچ ڏني" ٻر هي سر ڪهڙي نه لڄ شيء آهي:-

جڏهن ۾ مال نه موڙيءَ جيترو، تنهن نون طمعدار
جي اچيئي ڪر ڪمار، ته وڃي ٻيرا وڏي ڏيان."

حال = مستي. ڪرڙيان = ڪٽڻ. جهار = لمسڪار.
مري = ڏري، مرج جهڙي اندي.

اي مڱڻا تون رڳو سر تو ڳورين، پر اهي ڪان مٿي ڳورين نه اهو ؟ پاڻ ء.

"سر نه آهي سٽ ۾، پر پيو ڪي مڱڻ دان"

اي راڻائي، تنهنجي تند ۾ اهڙو ڪو حساب آهي، جو مون ڏٺي اهي تند جو آلاپ ئي بس آهي، اهي تند جي برابر سمهجا سُر سر نه ڪين آهن. هي نه منهنجو سر سڪئو آهي، هن ۾ ڪجهه ڪوڙ اچي اڙيو آهي.

"تند برابر تورياڻ، جي سڄ سرن ٻاڻي
تان اُتل اوڏانهين تئي، جيڏانهن پيچل پرائي
ـي سڪئو هڏ آهي، سر ۾ سچ ناه ڪي."

اهڙي درياه دلي، بي خودي راجا جي ڏسي پيچل ڏاڍو خوش ٿيو.

"بسي ٻاٽ پُر ٿيو سندو جادم جوڙ"

چيائينس اي راجا، جي تنهنجي اها حالت آهي ته راڳ، جي راز پڌائڻ لاء آءُ به تيار آهيان. ائين چئي پيچل پارس واڄو ولائي هٿ ۾ ڪيو، جو واڄو اُن جو ڪمرو هو. هن جي هٿ لڳڻ سان ڪمرو ڪنچڻ لڳو.

"ڪنچڻي ڪمرس ڪمرو واڄو ولائي
هڏي تند حضور ۾ پارس پيرائي
سڄندي سلطان کي ظاهر ٿيو ڏاتي."

اهڙي نه ڪا تند پارس هڏي جو سلطان کي ظاهر

اُتل = ٻار. پُرائي = پولائي، وڄائي. ٻاٽ = مڱڻو.
پُر = خوش. جادم = سخي. جوڙ = طاقت، سُڌا.
پارس = اُستاد. ڪمرو = ساز. ڪنچڻ = وڄڻ.
پيرائي = پوري.

تيءُ سڀ ”ذاتي“. مطلق هستيءَ کان هو واقف ٿيو ۽ پوءِ
چا ڪيائين:

”ڪيڏي ڪالي، وڌائين ڪرت ڪپار ۾“
هڪدم راجا جي سڀئي وڃي پري پئي ! ؟
”رس سرڪي لڳو مهمدان سورٺ ست
ڏڃ ڏني پيو ڪٽ لئي، مٿو مٿان پٽ“

سورٺ جي ايمان راجا جو رس وهي لڳو ۽ ڏڃ وڃي
ڌت لڳي پيو ۽ مٿو وڃي پٽ لئي پيو. چوگرد روڄ ن مچي
ويو! اهڙي ريءَ سانئين آهي جنهن ڊمر ۾ راجائون ۽ تاج ختم
ڪيو وڃي.

”جنهن لو سڀ جمار هميا، ڇٽ پٽن سين“
”پاڻون ڏاڍون پاٿيون پٽيو ڪين پار
پئي رهيا پٽ ۾ سورٺ جا سينگار
واٿين ۾ راڙو ٿيو پٽن پيئي پڪار
هڙا راءِ ڪنگهار، ڪين ٿمدا ڪڏهين!“

سورٺ خاص ڪري ويلاپ ڪرڻ لڳي ته هاءِ، مون
سان اهڙو منگڻهار ڏهو ڪيو!

”سورٺ سرئين ڪئي چوي، منهس منگڻهار
ڪيو ڪهر ڏهار، جنهن ٻاڻيون سڀ ڊنارئون.“

ساري ڳالهه ۾ غلطو مچي ويو. چاچڪ کو واڇو وڃايو
جو ”شهر سڄو ٿي سر سان لهڻ لڳايو.“ ماڻهن ۾ هل مچي
وي ... کو اهڙو عطائي آيو جنهن سر ڏياڄ جو ورتو:

”اهو غلطو ڳالهه ۾ ته کو عطائي آيو

ڪرت = وڍ، ترار؛ لڳو = لڳو؛ مهمدان = ايمان.
راڙو = روڄ ن.

سالڪ ساز سرود سان ڪي جو ڪمايو
ٻجهل اولايو ته سر سوالي آهيان"

هل مڇي ويو، ماڻهو مڙي ويا؛ وڻجاري سورٺ لاءِ
مٿو ٻه ماٺدي لي وئي.

جالي ڪڙهه جدا، سورٺ اوساري
هي جو آيو مڱڻو، سو متارا ماري"

گرنار جو گهوٽ گذر ڪري ويو، گرنار جي چئن ميان
گرناري ڪل ڇڏي ويو:

"ڪل ڇڏيو گرنار جو، ٻرڪ نيون ٻڌن
سهسين سورٺ ڇڏيون، انهون اوساريون."

آخر سورٺ راءِ ڏياچ جو وڇوڙو سهي نه سگهي ۽ سائس
گڏ ساڳيءَ چکيا لي چڙهي اگنيءَ ۾ سڙي وئي. هن سر ۾
شاهه يوگ، منتر ۽ شبد جون ڳالهيون ڪيون آهن، جي اڻ
ٻاگي ۾ سمجهايل آهن.

اوساري = ٻار ڪڍي. متارا = وڏا ماڻهو.
ٻرڪ = گهٽيون.

(۴)

ليلان چنيسر

چنيسر راڄا هو، پر "سماٽن سردار" هو. "چوڏس
چنيسر جام جو ڏيهان ڏيهه ڏهڪار" هو. سندس راڻيءَ
جو پيڪو ٻمن ڏيهن لسي ا... جهڙو هو. راڄا جهڙو هو
صورت جو سهڻو، تهڙو هو ڪٺن ۾ اُتم. سندس راڻي
هئي، جهڙي جو نانءُ هو ليلان. ليلان مثل لعلان جي هئي،
مٿس چنيسر مجنون وانگر مشتاق هو. ليلان مٿي محلات
۾ راڄا سان رهندي هئي.

"اصل هئا ليلان جا مٿي ماڙيءَ ماڳ."

راڻيءَ جو راڄا وٽ وڏو مان هو، ڏاڍي شان مان ۽
لومان سان هلندي هئي:

"وڏيري هئاس، چنيسر جي راڄ ۾
دهاڻن دمامن، لڏان ٻر ۾ ٻيهاس."

همدوري ۾ پيئي، لـُـڏندي هئي ۽ ڪهڙا وري ڪهڙا
هئس: "جهڙا گل گلاب جا تهڙا مٿس ريس"، "سون ٿلهن
جو ڪنجهرو" هوس.

هڪ ڏي ا... سهڻي زال ڪؤنرو نالي هئي، جا ا...

لڏان = دهلن سان. ڪنجهرو = چراو.

وڏ گهراڻي هئي. انهيءَ ماڻيءَ ڪنوروءَ جي راڄا سان
اڄ پرڻيو ٿي، هوءَ راڄا لي موهت ٿي پيئي. پر راڄا
سيلوان شخص هو ۽ هن جي سموري دل ليلان سان هئي.
ڪنوروءَ ڏٺو ته هوءَ ان رستو ڪونه آهي، تنهن ڪري
عجيب ڪيڏ پڪيڙي. ڪنوروءَ کي هڪ امله هار هو، انهن
۾ چٽ ۽ ڏايا وڻندڙ هئا. ڪنوروءَ اچي ليلان سان
پريت رکي. اهو نو لکو هار ڏئي، چنڊ پون چنبل وڃهي
راڻيءَ وٽ ايندي هئي.

"مٺي مٺي موهجي، چٽ چرنو ٿيوءَ"
"مٺي مٺي جي هئا، ترن چڙن ڦيرڻيس چٽ"

ڪنوروءَ ڏٺو ته راڻي هاڻي هار لاءِ حيران آهي. راڻي
وڃاڙي موه رس چا ڪري! آخر دل نه رهيس، ڪنوروءَ
کي چيائين ته اهو هار مونکي ته ڏي، جيڪي چوين سو
ڏيانءِ؟ ڪنوروءَ پهري نٽايو، ٻيهر نٽايو، آخر هڪ ڏينهن
راڻيءَ کي چيائين. "ٻڌي راڻي، ٻهنجي دل جو راز ٿي
ڏيانءِ. هار لاءِ ناٿو ته ائين ٻئي ڪنهن ودڻيس، دل منهنجي
تنهنجي گهوٽ چنيسر جي دامن ۾ وڃي اڙي آهي. جي
مونکي ٻهنجي گهوٽ سان ملائين ته هار تنهنجو!" ليلان
جنهن جو هوڻ چنيسر سان هيڏو پيار هو، تنهن لاءِ هار
جو پيار غالب ٿيڻي ويو، ۽ اهو خيال ڪين ٿيس ته
منهنجي ڪم مان ڪهڙو نتيجو نڪرندو. ڪنوروءَ کي چيائين
ته پوءِ اهو ڀلا ڪيئن؟ ڪنوروءَ انڪل ٻڌايس. چيائينس ته
راڄ جو جيڏي، محل توڻ اندر محل جي ڪمري ۾ ويندي
آهين، تنهنڪان اڳ راڄا اچي اڱڻ تي سمهي رهندو آهي.
هاڻ تون ڪٽي راڄ جو نه وڃ ۽ ٻهنجي بدلي مونکي
موڪلڃ ڏيئو ڪل ڪري ڇڏج. آءٌ وڃي راڄا جي استري

تي سمهي رهندي هئس، راجا جاڳندو، ڏينهن گل هوندو! هار ڪٿا
لون، آءٌ سوئل ٻره جو آلي ايندي هئس. جڏهن راجا کي پوندي
ڪين، هار ۽ ملندو، ڇو ته آءٌ ئي لهندو آهي.

ليلان جا هار جي پيار ۾ غلطان ٿي وئي هئي، لڌهن
وڏي ڪيو دل ۾ ويچار. ٻانهيائين راجا کي خبر ڪانه پوندي:
”جي هار ڪتنديس هوند ۾، ليٽه ٿينديم لعل“، پوءِ ۽ راجا
کي ڪٽي سڏ پيئي ته: راجا ته آهيئي مهنجو، سو ڪڏهن
مون کان ٻاهر ويندو ڇا؟ آءٌ وري ۽-

”ڪلهي جڙ هنديس ڪٿ ٿي، ڇڏهانينديس راڻا“
۽ چوندي هئس-

”ڪانرو ۽ جهڙيون ڪيترون ڏايون ڏڙ مهندا“

راڻي ۽ ٿي هار ڪانرو ڪان ڪيو هٿ ۾ پوءِ راجا
وٽ رات جو ڪنهن وقت ڪانرو ٿي موڪليائين. هار
ڏسي گد گد ٿي.

”ڪالهي هار هٿ ڪري، ٿي سرهي ساڃهي ۽ ويو
پسو خبر ليليءَ لهير، ڪا پره ٿيندي پڌري“.

ڪانرو ته وئي راجا وٽ؛ راجا کي خبر ڪانه رهي،
پر آخر معلوم ٿيس ته هيءَ ليلان ته آهي. پوءِ جو راجا
اٿيو ۽ ڳالهه پڌري ٿي پيئي. ڪانرو راجا جي پيرن ۾
ڪري پيئي ته راڻا، هي ڪم مون لڌهي سڪ ۾ ڪيو
آهي. راجا پڇيس ته ليلان هي ڪم ڪرڻ ڪيئن ڏنو؟
چيائينس ته اڄ لکو هار موڪلڪان ورتائين. واه … ليلان،
مون کي هڪ لکي هار لي تو وڏهي مٺو آهي! … جي
دل لي ڪٿ پئجي … ۽ ليلان دل لهان ڪري ٿيس.

مهندا = اڳيان. لهير = لڌهن وقت.

راڻا ليلان کي ڇڏي، ڪوڙوءَ کي ڪٺي راڻي ڪيو، جو سمجهيائين ته جڏهن املهه هار ڇڏيو، تڏهن ان جي پرياس ته ڀڳي هوندي!

ليلان کي جڏهن اها خبر پئي ته هيءُ حال ٿيو آهي، ۽ راڻا مرڪي هاڻي مٿهن به ڪين ڏيندو، تڏهين ليلان جون اکيون کليون، دل ٿي، هوس راڻا سان، پر چريءَ پاتيو ته هار به ملندم، گهوٽ به ڪين ويندم! ٿڪيو ته هوس ته راڻا آهيئي مهيجو، تڏهن چوائي موڪليو ته اي گهوٽ، ڪين ٿو مون کي ڇڏين؟ چنيسر چوايس ته بس هاڻي الڪ وڃي ويو، تون مون کي مٺي آهين منهو، هاڻي ڀرائنءَ رام کي.

"ويو الڪ وڃي! آئيس ڏينءَ ڏهاڙا چار."

ليلان ماندي، اندر ٻاهر ماندي! پئي ليڇي ته مون کي ڪهڙي ڪل ته ڪهڙو ٿيندو حال!

افسوس! "مٺي مٺي جي هٿان ڇڏيم چمڪ"
مون پاتيو، "هار ڪٺندي پس هونءَ پر، ليڪو ليندم ٿيس"
پر: "ڪوڙوءَ جو ڪرس، مرڪهان مٺائون ٿيو"

ليلان وار چوڙي پٽ پر ٻيهي رهي، نه ڪاٿي نه بيهي، پر زار زار پئي روئي.

آئون ساهيڙيون، ۽ پاڙي واريون! سي اچي ڏسن ته ليلان جو ڪهڙو حال ٿيو آهي! ڪي ته آئون ڪيس مهڻا ڏين، ڪن ته اولاڻا ڏيئي اندر ساڙيس:

"مٺي آئي مرهڻي مڙهي ڪمنءَ مرڪ
چئي چنيسر چام سين، وڌو ٿيو فرق"

ڪرس = ڪم. مرڪهان = مرڪان. اولاڻا = طعنا.

ڏري وڃو ورق، اڄ ته ڏينهن ڏهاڙي جو“

اڳي ته ليلان سان مٺيون ٻوليون ٻوليندو هئين!
اهي نياڻيون طعنن واريون اهڙيون ٻوليون آهن، جو شاه ته ڏوري:

”مٺيون ٿي مٺيون چئيون، پر پٺ ڳالهيون ڪن!“

اهي لکيون وڃاريءَ ليلان کي. ڏاڍون ته ٻيوس آهي؛ ٻت ٻڇي وئي آهي، سو چئي ويس، پهرين چوڻس:

”ڪاڳ جهڙا ڪيئي ٻير، ٿوڙا موتي آڻي مڃين ٻر؟“.

”اڄو اڄو اڳاڻي، ڇني ليلان کي لوڪ
اندر اوٻالن سين، ساڙي ڪيائونس سوڪ
ٻالاڻ جو ٻوڪ، وڃو وڃاريءَ اکري.“

ليلان وڃاري اهڙي ته لڄ ۾ ٻڏي وئي، جو چوڻ لڳي -

”لڄ مڙهجي لوڪ ۾ واريءَ جيئن وئي
جيئن اٿو ٻئي ٻاٽيءَ ۾، ٻکڙي ٻيئي.“

ٻڪي ته ساهڙيون سڀيون هيس، ٿي اهي دل وڃيس. هڙن کي ڏک ٻه ڏاڍو ٿيو، جو ته ليلان ۾ مڇوٽ جا پيدار هئا. هڪ ٿي ساهڙي چويس:

”هئين ته گهڻو هوشيار، ڪنهن ٻه ڪيئي ڪالا هي“
شايد ”تو ٻالڻ موچاري ٿيان ڳچيءَ ٻاڻي هار“
ٻڌهين ٿي ليلان ٿڌو ساه کڻي چويس:
”ڏاهي هيس ڏڀ ۾، سرڻين مڙهڻ ڄاڻ

اڳلي = عيبدار. اوٻالن = طعنن. ٻوڪ = تارکي، يا چاولو ڪالهائڻ.

ڪاڄا ٻير ڪاٺ، جنهن منهن مٺائيون نه ڪيان"
وري ٿي ليلان چوي:
" الله ڏاهي مر ٿيان، ڏاهيون ٿي ڏک ڏسن"
ڏاهپ تي اهڙي واري ساهڙي چوڻ، "اڙي ٻانهي ليلان، توکي ڪل ڪانه پئي ته هي مڻيو، هي هار ڪهڙي ڀري شئ آهي!"

" مڻيو ناه مڻيون، جو لون ٻين هار هرڪين ۾،
اصل آهي اڻهين، سڀئي ڪر ڪڻيون،
ان گهوڙن هٿي گهڻيون، ڏوسڻا ڏور ڪيون."
اڙي ليلان!
" ڪوڙين ڪيا ڪنوارئي اڻهيءَ هار هزار"
ٻڌي ٿي ليلان چوي ته منهنجي ٻاري سرتي –
" جيڪر پاليان اتين ته ڪا دل منهنجو داڙو
نه سور لڳندي سينه، هوند هٿين هار نه جهليان."
ٻيهر، هي ليلان هار آءٌ ڪنڌ اهو ڪندي ٻس!
مڻيون وڃيان منهن هاريءَ هٿان هار
ٻڌي جي پيار نه، ميراثي مان ليلان!"
ليلان ڪونروءَ کي چوائي موڪليو ته اي ڪونرو، مونکي ته هٿي جهر نه ڪهڙو ٿي ڪريان ڪم.
" جان مون ٻڌو ٻروڙيو ته اي وڏوڙيو واڻيا،
هاڻ ڪٿ هي ٻڌو هار واري ڏي مون واڻيو"
ٻر ڪونروءَ کي ته چنيسر جهڙو گهوٽ ملي ويو هو، سا ٿي ٻڌي!

داڙو = داس ذات جو (چنيسر). هاري = جهڙ يا ڪڏ. ٻري = ملي. وڏوڙيو = دڪاندار.

ساهيڙين لڌو هين ليلان کي صلاح ڏني ته هاڻ اهو رستو ڪر. اٿي ۽ وڃي چنيسر جي چانئٺ وٽ، ۽ آزي نيزاري ڪر، وڃي واجهاءِ، جا ته طعنا ڏيئي، ڌڪا هڻيئي، دل نه هار ج:

"جنين ڪارڻ آئي ڪانڌ کي، روئي رنجهائيج
ليلان ليلائيج، اهڙي ماڻهو، منٿ جو"

ٻر جي ڏسين ته چنيسر جو من اڃو ٻڃي، ته به پيئي ليلائيج.

"جي ليلائي نه لهين تان پڻ ليلائيج
آسرو م لاهيج، سڄڻ ٻاجهينديڙ گهڻو."

ليلان وچاري صلاح پٽي آئي چنيسر جي در تي. اچي ٻاڪارائين، ڪوڙا ون ته ڏرد سور جون داهون ڪيائين! جا چوڻ لڳي -

"اوڳڻ ڪري اپار تو در آيس داتڙا
جن لون رسڻ سڌي روح ۾،
تن ۾ مون پيڻي ناهه پار
سائينءَ لڳ ستار، مٿ مدائون منهنجيون"

داتڙا، اي منهنجا دوست -

"پولا پيل م مون، ڪانڌ ڪميڻي آهيان
سڪ لڌهجي سوراڻ، پيري وڌيس پوُن
مون در لولهي لون؛ تو در ڍهون ڪنڌ پڙيون"

ڏاڍو ليلايائين!

"تو ڪرني، تو دوهي، سو ڏ [illegible] ڪيس [illegible]
پيئي رهيا پٽ ۾ سورايو جا سيڻڪار"

ڪارڻ = آزاون، نيزاريون. هٽي = [illegible] ڏي ڏي. سوڻيءَ = سورايا واري زال.

چوڻ لڳي: ڪالهه تو وٽ مون جهڙيون گهڻيون، پر
پر مون لاءِ تون هڪ ئي آهين.

"ڪوڙين لهنديون ڪامڻيون،
تون ڪوڙين سندو ڪانڌ،
مون کي چنڊ م داسڙا نه وڃان نه وٽواڻ
مون ڳڻپيءَ ۾ پاڻ، تو چنيسر هڪ ۾."

آخر چنيسر جي دل ۾ الي ٻڌي ڪجهه ڇهائين، وري
ڪٿي ماڻ ڪيائين. تنهن هين ليلان پيرانديءَ وٽ وڃي
اٿيس ۽ چيائينس:

"نه ليلا ڪيئي ڳلا، ٻولايو ٻول چئين
آڻ تو پيراندياڻ ڪر موڙ تون ڦر اکيان."

ليڪن چنيسر جو من نه پڇي ٿيو. ٿئر کيائين ته ڪهڙو ته
ليلان جو حال ٿيو آهي! اکين مان آب پيو وهيس، چپ
سڪي ويا آهنس. ڳل لال ڪنول ڦڪا ٿي ويا آهن. وار
ڏو ڏا ٿي ڪري ائس. اکيون ڏرا ڏيڻي آئون ائس.

تنهن هين چنيسر جيهن جو ڇپ اصل ۾ ليلان سان هوس
پڇي پيو، دل نه جهلي سگهيو. اهڪ مان اٿي ليلان کي
ڳراٽڙي پاتائين. ليلان ولهاريءَ جا ايڏ ٿو رهيا سچايا ٿيا.

"ليلا ڏڪ سک ٿيا، ليلان ڪندي گهوٽ
تي عشق اندر جي اوسه وچڙيا ماڻيا پاڻ ۾." (ڪلراج)

هن ليلان چنيسر جي آکاڻيءَ ۾ شاهه روحاني پيغام جي
ائين ڳالهه ڪئي آهي، ته ڪئن ليلان يعني چڱي منزل
اي پهتل طالب ۾ جي غفلت تو ڪري ته وري ۾ وجهه
هيٺ پوي. اها سمجهاڻي ٻئي ڪتاب ۾ ڏنل آهي.

ڪامڻيون = موهيندڙ زالون. وٽواڻ = اڄاڻي.

(٥)

ڄام تماچي ۽ نوري مهاڻي

هڪ سمي سنڌ جا راڄا سما هئا. ان سمن ۾ هڪ راڄا
ٿيو، جنهنجو نالو هو ڄام تماچي. هي راڄا سخاوت جو
صاحب هو، ملڪ جو والي هو، سندس شعاع شمس جهڙو
هو، مٿس "چٽ چمڪاءِ". سندس ملڪ ۾ ڪينجهر جو
ڍنڍ هو، جهڙي ڊگهي ۽ وڏيري هئي. اهي ڪينجهر جي
چوگرد وڻڪار ۽ نظارو خوب هو. هيٺان درياهه، مٿيرو
هٿي ڀالي، قسمن قسمن جا پکي، ڀالي لئي ڦرندا هئا، ۽
ڪنول ڦل به خوب هئا. "ڪنڌيءَ ڪنول ڦُٽن"، "هيٺ ڄرَ
مٿي مهر، پاسي ۾ وڻراد"؛ گلن ڦلن جي خوشبوءِ ڪري
"ڪينجهر ڪستوري ٿئي." ان ڪولن سان ڳنڍ-
"ان پڙ، ڪُنُ، ڪنڌ مٿوڻ، مٿي جَرَ ڄهرڪن."
اهو ڪينجهر ڪو شهر وڏو ڪري هو، اتي گهڻو ڪري
مهاڻا رهندا هئا، جي درياهه ۾ مڇيون ماريندا هئا ۽ ڄام
تماچيءَ کي ڀِل ڀرڻدا هئا. واهه جو مهاڻن ۽ مهاڻين جا بيان
۾ شاهه لطيف ڏني. غريب مسڪين ماڻهو هئا، "هيٺا جن
جا هنڌ". ڪاڏو، جا هون، مال ڪهڙو هون؟

ڄهرڪن = لهرن جا اونڌا. وڻ راد = وڻن سان ڇانيل
ٻيٺا. ڪرار = ڪنڌو ڪَن.

"ڪاڇ جهجهو ڪکيون، مال جن جا مڱ"
"چارا ۽ ٻارا، مال جهجهون مڪڙيون"
"ڪکيءَ ماٽيون ڪارڙيون، ڇڇيءَ ماڻا ڇڇ"

سندن زالون مهاڻيون، تن جو به غريب حال هو، ڪن ۽ ڪنڌ ۾ ٻڙيون ٻڌيون هونديون هيون. هڪن جو ڏانڊو هو مڇيءَ سان، هڪن جون رسيون اڳي ئي اڻڙيون هيون، جهڙيون هيٺير اُن! ڪنڌ ڪيءَ ۾ ٽيپل هيون.

"ٻالڪ جن جي ٻالڪ سين لکيو لڳي لڄ"
"ڪاريون، ڪرڇيون، ڪڙيون،
مور نه مڇاريون
ولي وڏيون واٽ تي، ڪکيءَ جون ڪاريون."
"چاريون، ڪاريون، ڇڙيون،
جن جي محبت مڇيءَ ساڻ"

دريا ۾ جي ڪاٺ جا ٻيڙا پيا هوندا هئا، تن جي مٿان وڏيون هونديون هيون، ۽ سندن ٻار پيا پاڻيءَ ۾ ٽوب لڳندا هئا.

"رهن وهن ٻڙ پاڻي تين، جنهن جي محبت مڇيءَ ساڻ،
لڏڻ جيئن، لطيف چئي، پاڻيءَ وجهن ٻاڻ."

پر قدرت قادر جي، انهن مهاڻن ۾ هڪڙي ليمگر هئي، سا !. ڪا عجيب صورت هئي، اوڌاهيءَ ۾ مشعل شمع هئي. ڇا سندس شڪل، ڇا سندس شبيه؛ ڇا روش ڇا رُوش! عامه چال اهڙي جهڙي راجائي ٻار جي! اهڙو ڪومل گل، ڪنن ڪکين ۽ ڇڇن جي وچ ۾ پيدا ٿيو!

مڱ = مڇيءَ جو ڪوڙ. ڪڙيون = جهڳا، ٻڙس ... ڪيا هئا. ... = لي. پاڻ تين = ڪاٺ جا ٻيڙ.

جا ٻه هٿ اکين ۾ اوڙ جو ٽِلو هو. نالو ڏنائونس ”نوري“. هن نوريءَ ۾ ڪيتريون خاصيتون هيون، پر هڪ خاصيت سڀني ۾ سرس هيس. نهايت نماڻي هوندي هئي. ٻيا چوندا هئس ”نوري“. پر هيءَ چوندي هئي، ”آءٌ گندڙي غريب“.

”هن نماڻيءَ جي من ۾ نه ڪبر نه ڪاءِ“

سڀني کي وڻندي هئي، سڀني کي پيار ڪندي هئي. اهڙيءَ نموني اُن سڀ ٻيا ٻار وڻندا هئا.

هڪ ڏينهن جام تماچي، پنهنجي موج ۾ هن ڪنجهر جي تڙ تي اچي نڪتو، پر هو اڪيلو.

”جام تماچي آئيو، مٿي تڙ لڏاهه“

هيءَ نوري به ڪا اڪيلي تڙ تي ويٺي هئي. ڇا ٿيو؟

”اچي پيس اوچتي نوريءَ تي نگاهه“

نوري پنهنجي مڇيءَ جي ڪم ۾ مشغول هئي.

”مٿي مڇيءَ ۾ هٿڙا، ويٺي ڪري ورن.“

سندس سونهن جا ورن خوب وڻندڙ هئا. راءِ اچي ڀڙ ٻان پيئو، پنهنجون اکيون وڃي هن نينگر تي لڳيون، ۽ ٻاڪل ڪوهي ويس. حيرت لڳس ته نماڻين جي ملڪ ۾ ڪٿان آئو آهي چمن جو گل گلابي!

هي ته ”هٿين ٻيران آرڪڻ مور نه نماڻي“!

نوريءَ جي شڪل تماچيءَ جي من ۾ کپي ويئي.

”راءِ اکين رکي نماڻي ۾ من“

گندڙي = نماڻي. لڏاهه = اڪيلو. آرڪڻ = لڪائڻ،

هوڏانهن نمگر کي به معلوم ٿي ويو ته هيءُ شهزادو ٻڌو آهي! ٻرهم جي ٻولي ڳجهارت جي آهي، سو شاه نه چوي ”لماچيءَ جي لڱ، ڳالهيون ڇمس ڳجهيون.“ هنجي دل ۾ به ڪا عشق جي آئل ٿي، سڄي ڪٿي نظر ڪيائين! ڇا نه هنجي نظر ۾ ناز هو، ڪهڙو نه وري انهي ناز سان ڪڏ ديد ۽ نياز هو!

”نوريءَ جي نياز جو عجب اجهل هوءَ“

راجا ويچارو جنهن جي دل هوس ٿي رهي هئي، سو هنن نيڻن جو شڪار ٿي پيو. واه نوري ننهنجا نيڻ!

”نيڻن سين ناز ڪري، ونجهايائين راءِ.“

پوءِ نه سائين، ”دليان دا مالڪ ٻوليا!“ جام لماچي ۽ چنڊ جي مثل هو، پر نوريءَ جي ”جهوليءَ چنڊ جهاي پيو.“ راجا موٽي مهاڻن کي سڏايو. مهاڻا موٽيءَ اچي ڪنا ٿيا. راجا ني سندس سهوري رعيت جيو پيار هو، سڀ سڀ اچي سلامي ٿيا. لماچيءَ هنن کي چيو ته آءٌ اوهان وٽ عرضدار آهيان، اوهانجي نوريءَ جي پانهن ٿو گهران. مهاڻا ويچارا وائڙا ٿي ويا! راجا چيو ته نوريءَ جي ئي اهائي خواهش آهي. نوري به عشق ۽ تعجب ۾ داخل هئي. سا چوڻ لڳي ڪئي آءٌ، ڪٿي هي! دل نه برابر ٻرهم جي اچل ۾ هيس، پر سمجهه ڪانه وڃائي ڇڏي هئائين. سو چوڻ لڳي لماچيءَ کي، ”اي راجا، دل نه منهنجي پڪڙي وڌي اٿئي، پر ڪيڏانهن تون راجا، ڪيڏانهن آءٌ مهاڻي!“

”تون لماچي ڏاڍ ڏٺي، آءٌ ڪمڙي غريب“

ننهنجون هيٺرايون راٺيون سهڻيون، سومرايون، آءٌ ڪاٺن هنن ۾ سڏ لهند پس متان ڪنهن وقت، پوءِ مون غريب

ماڳر کي راڻين جي روءِ ڏسڻ مٿي چڙهيا ان.

١- تون سمو آهين ڪنڌڙي، مون ۾ عيبن جوءِ
پسي راڻين روءِ، متان ماڳر مٽين.

٢- تون سمو آهين ڪنڌڙي، مون ۾ عيب اپار
پسي لڪ لغار، متان ماڳر مٽين.

٣- تون سمو آهين ڪنڌڙي، مون ۾ عيبن ڪوڙ
پسي ڪڪيءَ ڪوڙ، متان ماڳر مٽين.

٤- تون سمو آن ڪنڌڙي، مون ۾ عيبن وٿ
پسي مهاڻڪي ڌيءَ، متان ماڳر مٽين.

٥- تون سمر آهين ڪنڌڙي، مون ۾ عيبن لک
هن مهنجي حال جي سڀ توکي پرک،
ڪارڻ رب الک، متان ماڳر مٽين.

٦- تون سمو آهين ڪنڌڙي، عيب مهنجي ذات
تون سونهاري صفات، متان ماڳر مٽين.

نوريءَ جا هيءَ دل مڃهان پڪار ڪئي ۽ حال جي اور ڪئي، تنهن تي آئي باقي راڻي جي دل کي ٻاٽي ڪري چڙهيو. راڄا جي اکين ۾ عشق جهل تي ته ڏني. تنهن نوريءَ کي چاليهه سان لائي ڳراٽڙي پاتس.

“لهڙو ڪنڌڙو ۾ ڪين اچي،
جهڙي سونهن سندياس،
مورچل متانس، آيو لماچي هٽي.”

چوگرد خبر پئجي وئي ته جام لماچيءَ ۽ نوريءَ جي

جوءِ = جاءِ. ماڳر = مهاڻي. لڪ = ڪڪيءَ. لغار = پالس.
ڪوڙ = ڪروڙين، ڪروڙين. مهاڻڪي = مهاڻي جي.
مورچل = مور جي کنڀن جو وڃڻو.

شادي ٿيڻي آهي. اعلان چوگرد ڦري ويو. راجا جو شور
۽ پُر ۾ هو، ٿورن شهر ۾ خبرون پهچي ويون. جڏهن ڪنان
عالم اچي ڪچهري ۾ ڪٺو ٿيو. راجا به وچ ڪچهري
منجهه شاهي گهٽ واري ٻهڪاٽي ۾ رهيو. ڪچهري جي
ڪنڊن کان ٿورو ڪوئي ويا. "ڪرڙن قدانن لڳيون
مهاڻن مٿان." مهاڻا ۽ مهاڻيون ته خوشيءَ ۾ نه پيا ماپن.

"ٿيا ٿماچي ڄام سين مهاڻا محرم
لڏيءَ وڏيءَ گنڍيءَ مٿي ماڙيءَ تي مڙيا!"

پلا مهاڻين پاڻ ۾ اسين ٿيون، ٿماچيءَ جون ساميون،
سي پٽ ڏي پئيون اچن. عالم آشڪار ٿيو، ته ٿماچيءَ
جي شادي فلاڻي تاريخ تي ٿيڻي آهي. اوريءَ جي
هانءُ چانهه صورت سيرت اڳ ئي عمدي هئي، پر هاڻ
ته لهان ئي ڪاٽ لڳي. اڳي ته گنڍن کان گهٽ پريءَ هوندي
هئي، هاڻ ته بلڪل صفا ۽ سندر.

"سا پُر پاري، جا گهر سمي جي سُهڻي"

اڳي پڻ اڇي سڌا هيس، هاڻي ته ڀڪڪ لڳي. سمورن
راجا جون راڻيون، ان کي به معلوم ٿيو ته راجا اوريءَ
مهاڻيءَ سان ٿو شادي ڪري. هنن کي عورت وٺي ويئي،
هنن جي اندر ۾ ڪنڊو لڳو، سي سمورن، ڪچهري
وچڙ ڪاڻ. ڏاڍا ويس ورن ڪيائون، ڏاڍو پاڻ سينگاريائون،
سنجهيائون ته هاڻي ٿيون راجا کي ريجهائيون ۽ ڇا
هوندو هن مهاڻيءَ ۾؟ اسان کي ڏسي راجا اڃا ماڳر ڪين
مٿي چڙهندو!

حال ...، ريجها . پر پاري = عاشق هاي.

سي اوچي ڳاٽ ڪنڌهر ٿا

”سهڻيون ڪري سينگار، راھ رنجهائڻ آئيون“

اهي جو ڪنڌهر ٿا، درياھ جي ڪنڌيءَ تي ڇا ڏسن!
هٿ ٻه جار جيئي آهي جار، چوگرد انهس جهنجهرئون، ٻيو
هڪ سان راندئون رهي ۽ شڪار ڪري.

”جار هٿ ٻه جار، جهلي جهنجهرئن وچ“

جار لماڇي لڙ لي اندر هو. هڪ پاسي کان سهڻيون راڻيون
ڏاڍيا هار سينگار ڪري آئيون، عمديون سوغاتون وٺيون
هيون، هو ڏاڍهن ٻئي پاسي کان لوري آئي، نه هار نه
سينگار، بلڪل سادي، پر بلڪل صفا. ڪابه نعمت وٺي
ڪان هئي، هڪ ڪنول گل جي پاڙ وارو ٻيڻ هٿ ۾ هوس،
۽ فقط اهو اچي سهي وٽ سوغات رکيائين. سهڻيون اوچي
ڳاٽ هيون، لوري اماڻي هئي. راڄا ڇا ڪيو!

”حاضر هيون هڪيون، سهڻيون سهڻيون
لوازي لوري، ڳاڏيءَ چاڙهي ڪندڙي!“

نهايت پريم ۽ ادب سان لوريءَ کي هٿ سان وٺي
ڳاڏي تي چاڙهيائين!

ڪوھ سهڻيون، ٻن سونهريون، جي اچن اوچي ڳاٽ
ورسي ڪنڌهر جائيون، جن لماڇيءَ جي لاس
راڻي مسلان راس مالڪ مٿي پرائيو.

راڻين کي هئي لندي، لوري کي هئي غريبي. پر راڄا
کان مالڪ لوريءَ کي مليو!

لماڇيءَ جهڙو لوريءَ کي، هي برابر راڻيون آهن، ٻيو
لون -

جهنجهرئون = ٻهاڻيون. جهلي = اچي. ملان = وٺان.

"جهڙين سڳو وڃ سرلدي، تهڙين راڻين ۾ راڻي!"
هي منهنجون راڻيون، تون منهنجي پٽ راڻي۔
"سمي سڀاڳي، ٻيڙو ٻڌوس ٻاهن ۾!"

ٻيڙو ٻڌڻ هو شاديءَ جو نشان. راجا نوريءَ کي ولي آڻي محلات ۾ ۽ اچي پنهنجي گل راڻي ڪري وهاريائينس. راڻين جي حسد پکي، ۽ پوءِ اهي ٻاڻ -

"آئيون ادب سان پلنگ پيرانديءَ جي!"

سڄي ڪنجهر ۾ خوشي ٿي. مهاڻا ٿيا تماچيءَ جا ساهرا، سي ڪڏ گڏ پيا ٿين. ڄام ڪين سمورو ڪنجهر امداد ڪيو. ڪٽ ئي ڇڙهي ويئو. سڀ مهاڻا، مهاڻيون غريب غربا، فقير فقرا اچي سندس چوگرد پيا. ٻيڳ خوان جا ڪلي ويا. هيرن جو جنسي هٿ ڪٺي وڌائين. پاسي ڪان نوريءَ کي وهاريائين، پوءِ جا سائين سخاوت ڪيائين، تنهنجو بيان امر ڪري اساڻي لال لطيف هئن ڏنو آهي:

"هيري هٿ وڌائين، هيري هٿ ڪيائين
وڃي سائين وچ ۾."

"نوازش نوريءَ جي، آهي تماچيءَ تائين
گنديءَ گوشو ڪيو، عطر اوس اوتائين
الڏا مڏيا آئيا، سڏا سڏ وڌائين
پسو جوڊ جوان جو، ڪو هنڌ ڪوڏ مٽيائين
قيمت ڪيئين، جهڙي رمت وٽيائين
موتي مڇيءَ هٿ ٿي، ڪوڏن جئن ڪڍيائين
ماڻڪ مهاڻن ۾، ڇلرن جئن ڇٽيائين

آئيون = آيون. گوشو ڪيو = پاسي ويٺي.
جوڊ = سخاوت.

ڏيئي سون سوال ۾، رئي رااند ڪمائين
پاڻيهت آئي پاڻ سين، اعلون سڀ لٽيائين
فيروزا فقيرن تان، گهوري سڀ گهوريائين
آئي عبداللطيف کي، اچلي عمل ڏنائين"

مهاڻن ۾ اهڙو لس قيرو وجهي ڏنائين جو هُن جون عادتون ڦري ويون. هو پاڻ کي جام جا سالا ۽ ساهرا سمجهڻ لڳا. تن جا لڇڻ ئي ڦري ويا:-

"ڀڪا ڀڪارئون، جام تماچي آئيو
گولدر لاهيو گندڙئون، آڻ اُجاريو"
"ڀڪن ٻوءِ ٻهار، اڄ تماچي آئيو
موڪن ملاحن جا، مٿي پاڻڻ پار
وڌي جام جمار، جنهن مهاڻيون موڪيون."

واهه سائين واهه! واهه مهاڻن جو مان! شال رب سڀار سڀني جون مرادون پوريون ڪري.

سمجهاڻي

شاهه صاحب آڪاڻي ۾ واهه جي ڪئي آهي، پر سندس مراد ڪهڙي آهي؟ هُن هن آڪاڻيءَ جي سمجهاڻي ڏني ني، انهيءَ مراد سان ته پڙهندڙن کي چٽو معلوم ٿئي، ته آڪاڻين جي اندر ڪا روح رهاڻ ٿو ڪري. ڪنڌهر آهي هيءُ سنسار، جتي مهاڻا ۽ مهاڻيون آهيون اسين دنيا جا پار. اسان جون ڪهڙيون نه عادتون آهن: ڪنهن، ڪکن، ڇڇين، ميڇين جهڙيون.

"پاند جن جي پاند سين لڳو لٿي لڄ."

اليمت وڳو نفس-ڦاهو انسان ڪون: ٿا دنيا ۾ رهن، انهن

پاڻيهت = مولي. ڀڪارئون = ڏورئون، صفا ڪريئون.
نفس-ڦاهو = نفس جي دام. ڦاڪل.

ٻه سمي جي گهر جهڙا چڱين عادتن وارا ۽ "سميئڻ" وغيره
رهن ٿيون، اهي سميون آهن، اندري چڱا ماڻس جن جا
ويس ورن چڱا آهن، پر انهن ۾ اجا اندر جو ماڻڪ، روح
جو راز هٿ نه ڪيو آهي. اهي ماڻهو ڏرمي سمجهڻ ۾
اچن ٿا، پر اجا هو ٻاهرين نڪتن ۾ قابو آهن. ڪڏهين
ڪڏهين هن دنيا جي ٻارن ۾ ڪو نوريءَ جهڙو عجيب
ٻار پيدا ٿو ٿئي، جنهن جا روش ۽ روش بنهه عليحدا ٿيا
ٿين، جن ۾ حق جي نور جو تجلو ٿو پوي. اهڙا سچا ساڌ ۽
۽ سنت آهن "نوريءَ" مثل، جن جي اچڻ جو اثر عام
تي چڱو ٿو ٿئي، جيئن ڪي چڏهين سائينءَ جو رنگ ٿو
لڳي، تڏهين هو سڀ مهاڻن وارا عيب پاڻ مان ڪڍيو
ڇڏين يعني نفس جي ڪن ۽ گند کي ترڪ ٿا ڪن.

١- "نه ويڙي نه ڪٺي، نه ماري نه ڏاري
ڪارو وڏائين ڪوه ۾، ترلون تهاري
سا پر ٻاري؛ جا گهر سمي جي سپجي."

اهڙا روح نفس جو ڪارو نابود ٿا ڪن، ۽ "آلم راڄا"
سمي جي رڌ ٿا وڃن؛ ۽ هو سدائين لماڻا ٿا رهن ۽ بلڪل
سانت ۾ ٿا گذارين:

نه ويڙي نه ڪٺي، نه ڪٺي ۾ ڪاري
اهڙيج سهڙيج ساهميون ڏرٻان نه ڏاري
سا پر ٻاري، جا گهر سمي جي سپجي."

دنيا جا ماڻهو ڪام ڪروڌ جو واپار ٿا ڪن، هڪ جون
واپار جون ساهميون آهن، جن جا پر ڇا آهن؟ اهڙيج ۽ سهڙيج!
ڪڏهين ڏک ڪڏهين سڪ، پر هي ساڌ ۽ پرش اهي آهن

ترلون = ترڪ سان. ڏرٻان = ڏرٻا، اصل ڪان.

جن ۾ اهي ساهميون ڪڏهن ڪتيون ڪيون آهن، هو ڏک
سک ۾ ساڳيا ئي رهن.

"ڏک سک ڏولو، سر ڪر جالو!"

اهڙا ساڌو سنت ايندا آهن دنيا جي لهر کي ڦيرڻ.
ڪڏهين ڪڏهين نئا نئا سنت ايندا آهن، جي اول
اچي وسنر ڦاهيندا آهن ڪيهن وڏي جي اچڻ جو. اهڙن
وڏن کي مها رشي، اوتار يا رسول ٿو چئجي. اهڙو هڪ
اوتاري پرش "لماچي" آهي، جنهن جي اچڻ ڪري ملڪ جي
مهاڻن ۾ نئون پيچيو وڃي. هو سچن ۽ ڪوڙن ساڌن جي
پرک ٿو ڪري. زماني جا پارا ۽ پاڻهڻ جي پاڻ کي هٿچون
"ستيون ۽ سومريون" سمجهي ويٺا آهن ۽ انهن ظاهر ٿيڻ
ڪن، اُنهن جي آزمايش ٿي ٿئي. پر هو لماچي اندر جي
جاڻڻ وارو آهي. هنکي پاهريون اڏمبر ۽ سينگار ڪرڻ ٿو
گهرجي. هنکي کپي دل جي صفائي ۽ سادگي. هو چوي
ٿو ته آءٌ مال تي راضي ڪين آهيان، پر دل تي راضي
آهيان.

"پتر، ڦول، ڦل، پاڻي، جو مون آڏي پيڪتيءَ ساڻ
تنهنجي اچل پيڪتي، آءٌ دل سان قبول ڪريان ٿو پاڻ"
"گيتا"

نئط هڪڙو بيچ ساڌو اوريءَ پيش ڪيو. سو راڻيءَ جي
نعمتن کان وڌيڪ قبول پيو. سچي اهالي صوفيءَ ۽ ساڌو ۾
جي آهي غريبي ۽ لهڻائي. جي عارف، رند، عاشق هميشه
"پاڻو مڪهن مولاں ۾" غريب ساڻ ٿا گذاران؛ هميشه اها
ڏٺيءَ جي دل ٿا دعا گهرن ته- "اُن سمو آءٌ گندڙي"

اچل = جا ڏڏي ۽ سگهي.

اهڙن مسڪينن لئي هن جي مهر ٿئي ٿي، جهڙن ڪبير
ڪوريءَ لئي، روداس چمار لئي، نامي ڇيپي لئي! اوري
مهاڻي ۽ اهڙو هڪ روح آهي، جنهن لاءِ "آلم" ڪي
عشق ڪيو آهي ۽ غريبيءَ سان ڪٽيو اٿس ۽ هو صاحب هن
جا ائيمان مال مڏ، مڪرا، ڪارا، ڇارا سڀ معاف ٿو ڪري.

"مڏ مهاڻن مڪرا مڙئي معاف ٿياس"

سنڪورو سماجهو هن جي پاڙهن ۾ عشق جي شاديءَ
جو ٻيڙو ٿو ٻڏي ۽ هن لاڏ مزاج سمهڻ کي ڪمن ٿو قبولي.

١- سڀ سمهون، سڀ سومرن، سيئي اُڇيءَ هس
ٻسڻ ڪارڻ ٻرانءِ جي وڏا ڪياٿون وس
ٻول لڌي جي ڪس، هيڏاڻهون هلن جي.

٢- سڀ سمهون، سڀ سومرون، سيئي اُڇيءَ هار
ٻسڻ ڪارڻ ٻرانءِ جي، وڇاياٿون وار
ٻول لڌي جي ڏار، هيڏاڻهون هلن جي.

٣- سڀ سمهون، سڀ سومرون، سيئي اُڇيءَ ٿوڪ
ٻسڻ ڪارڻ ٻرانءِ جي پاٽا لياڪا لوڪ
ٻول لڌي جي جهوڪ، هيڏاڻهون هلن جي.

اهڙي عجيب نوري هڪڙي اُتي ساري سنسار کي
فيض ٿي پهچائي.

هن انسان جي اندر ۾ عجيب چيز آهي، اها آلم جوس
سڀني جي اندر ۾ موجود آهي. ٻر ڪو انهيءَ امانت
کي کوجي پائي.

"ڪلي تان خوشبوءِ ٿئي، خلقت ٿئي نهال" (ڪلراج)
اهڙي سمنڊ جي جهول ۾ آلم جو چنڊ ٿو جهاتي پوي.

ٿوڪ = مڪيو، مال.

اهڙي اوريءَ کي ڪثرت بثرت، حاصل ٿو ٿئي. اوريءَ کي امن ڀانون ۽ راڻيون ڏاڻون هن جا ٻير چمن!

شاه چوي ٿو ته اهڙو اوريءَ وارو تور تنهن ۾ موجود آهي، تنهن ٻاهريون غلاظتون ڇڏ، جو تنهن هن روح کي اصل "اهل جماليءَ" آکي، يعني ته انسان ذات ۾ تنهن آهي، هن کي پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ گهرجي. شاه سر ڪاموڏ ۾ سوليءَ ساديءَ اکاڻيءَ ۾ اندر کي وڏيون تنبيهون ڏنيون آهن، جن جو هت بيان نه ڪري سگهبو. مثلا چوي ٿو ته هي اماڻي آهي - آلما، جا غيب واري آهي. "لم يلد و لم يولد." هن قرآن شريف جي آيت جي معنيٰ ۾ پاڻ ٿو ڏئي.

"نه ڪنهن جائو جام کي، نڪو جام وياءُ"

چوي ٿو ته، سمجهه ته آءٌ هي فقط ٻاهريون ڳالهيون ٿو ڪريان، آءٌ ائين جام جون تو ٻوليون ٻوليان، جو نڪي پاڻ جائو آهي، نڪي ڪنهن کي هن ڄڻيو آهي!

"خالق چئو م خام تون مُ ڪي چئو مخلوق"

مهنجي هن ڪتاب ۾ رکيو هن اکاڻيءَ جي ٿوري سمجهاڻي ڏيڻ جي مراد اها هئي ته پڙهندڙ اکاڻي پڙهندي اهو خيال ڪڏهن نه وساري ته هن اکاڻين جي اندر شاه جي ڳُڙها معنيٰ رکيل آهي. هن معنائن جي اندر وڏيون معنائون آهن. مثلا هن سر ڪاموڏ ۾ هيئن ٻولي آهي:

"تڙ تماچي جام جو، ماڇي تڙ ڙاءِ
تماچيءَ جي نڪتي، تون تماچي ڪاءِ
تنهن تنهن تماچياءِ، ماچي تڙ لهن."

جائو = ڄڻيو. وياءُ = اولاد.

اهيءَ جي هڪڙي معنيٰ هيءَ آهي تہ هي ملڪ سمورو آتما جو آهي، آتما هن جو راجا آهي، آتما جي آڌار تي تون آتما ٿي، موج ڪر، تہ پوءِ تون آتما جهونڪي ڀولين لو لهن آتما جو باغ ۽ ٿڙ لهندين. شاهہ جي شعر ۾ اوڻون ۾ اونها ويچار آهن. هن ڪتاب ۾ آڪاڻين ۾ فقط مون چاچر ۾ چمر ڪئي آهي، پر موليٰ حاصل ڪرڻ لاءِ شاهہ ۾ اندر وڃڻ گهرجي. مون انهي ڪتاب ۾ آڪاڻين جي سمجهاڻي هن لمولي ڪجهہ اندر شاهہ جي بوليءَ ۾ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

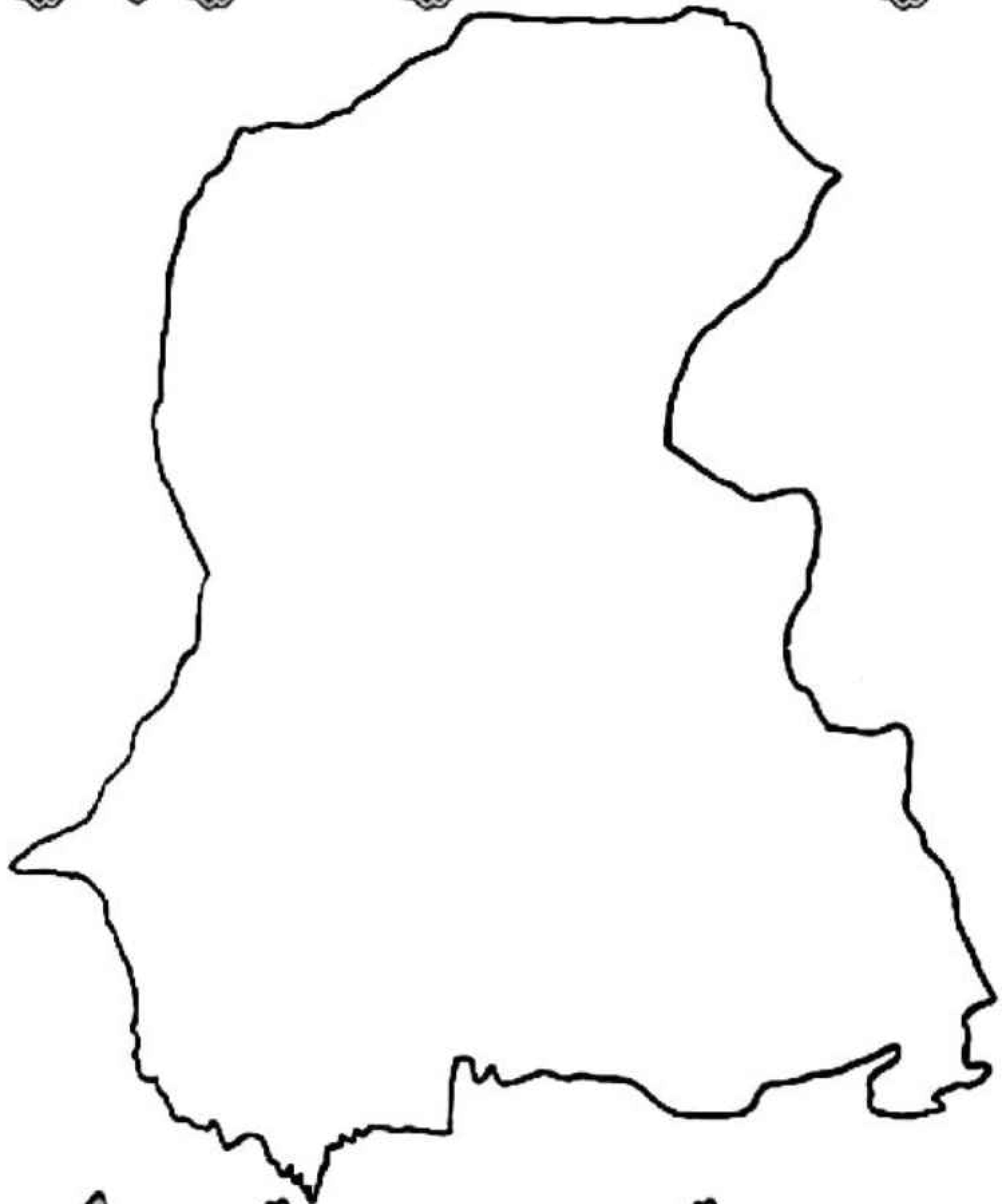

چاچر = ڳانگهو ڀاڳي. چمر ڪرڻ — لهڻ ڏيڻ.

شاه جون آکاٽبون

(ڀاڱو ٻيو)

جيئي سنڌ جيئي سنڌي ٻولي

جيئي سنڌ جيئي سنڌي ٻولي

مهاڳ

"شاه جون آکاڻيون، ڀاڱو ٻارهون" اسان سنڌي لئبرريءَ جو ٻارهون ڪتاب آهي. مونکي خوشي آهي ته لئبرريءَ جو آغاز شاه صاحب جي ڪتاب سان ٿيو. اهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونه آهي ته لطيف جي ٻولي ئي سنڌ زبان آهي، جو لطيف سنڌ جي ثقافتي خزاني جو ئي اظهار روشن ڪيو آهي. شاه جي آکاڻين جو ڪتاب جدا ڇپائڻ جي مراد اها آهي ته شاه جي رسالي سمجهڻ ۾ سولائي ٿئي. اول شاه جي ٻوليءَ ۽ پڙهيل آکاڻين جي رستي ٻوليءَ جي واقفيت ٿئي، ته ٻار سنڌس خيال ۽ ٻي هٿي سگهن. هي "شاه جون آکاڻيون، ڀاڱو ٻيو" ته ساڳيءَ مراد سان پڌرو ڪجي ٿو. هن ڪتاب ۾ عمر مارئي، سسئي پنهون؛ مومل راڻو جون آکاڻيون درج ڪيل آهن. سسئيءَ جي ڳالهه لطيفي رسالي جي پنجن سرن ۾ سمايل آهي؛ اٽڪل ٻه سؤ صفحا رسالي جا سسئيءَ تي آهن، يعني ته رسالي جي پنجين حصي کان وڌيڪ ته سسئيءَ تي چيل آهي. "عمر مارئي" سر شاه لطيف جو هڪ ڪامل سهڻو؛ نصيحت آميز سر آهي، جنهن ۾ سنڌ جي اڳين ڳوٺاڻي جيوت واه جي چٽيل آهي. "مومل راڻو" جون ڳالهه ته شاه لطيف ڪونه چيو هو؛ پر جنهن صورت ۾ هي سهڻو سر سرائڪيءَ ۾ چيل رسالي ۾ موجود آهي، انهن صورت

۽ هن ڏنو ويو آهي. انهن آڪاڻين جي ان ڀاڱن جون
اندروني سمجهاڻيون اوهي چاڪ سان ڀريل آهن، جنهن جي
اپٽار ٻڻ مون جدا ڪتاب ۾ شاه جي ٻوليءَ ۽ مزمعن جي
ڪوشش ڪئي آهي؛ جو ڪتاب "شاه جي آڪاڻين جي
سمجهاڻي" جي نالي سان ڇپرو ڪيو ويو آهي. اميد ٿي ته
اڃا اٽڪل چار ٻيا ڪتاب شاه لطيف تي ڇپرا ڪندس.
مهنجي ڀروسي مسٽر مولچند منگهومل واسواڻيءَ نهايت
محنت سان هن ڪتاب جا پروف ڏٺا آهن ۽ ڪيترا معنيٰ
جا اوت هٿيا آهن ۽ مرزا قليچ بيگ صاحب ٻڻ ڪيترن
لفظن جون معنائون ڏيئي واهر ڪئي آهي، جنهن لاءِ آءٌ
انهي صاحبن جو بلڪل شڪرگذار آهيان.

حيدرآباد سنڌ
جنوري ١٩٢٣

جيٺمل پرسرام

(1)

عمر مارئي

مارو ۽ ملير

سنڌ منجهه ٿر جو ماڳ مشهور آهي. اڄ به ٿر جي ماڻهن جي رهڻ ڪرڻ جو نمونو نهايت سادو آهي، جيئن ويهن صديءَ جي زماني جي ذلت اچا انهي پاڻي ۾ ڪال گهڻي آهي. عمرڪوٽ کان پري ننگر پارڪر وغيره شهرن جا بيان ونڊر وارا پڌ نسا آهن. انهي ٿر ۾ ملير جو پڻ ڳوٺ هو. آکاڻي انهي وقت جي آهي، جڏهين عمر ابن حمير ٿر جو بادشاهه هو. عمر سومرن جي گهراڻي مان هو، جن سومرن جو راڄ سنڌ تي گهڻا ورهيه هليو. شاهه لطيف هن مارئيءَ جي سهڻي سر ۾ انهن سنڌين جي سادي هلت ۽ چلت جا راهه جا بيان ٿو ڏئي. اڄ به ڳوٺن ۾ ڪيترائون عمدئون رسمون، رواج ۽ رهتون آهن. شاهه جا بيان پڙهڻ ڏي ڪسي فرحت اچيو وڃي. انهي ملير جي ڳوٺ ۾ مارو ذات جا ڳوٺاڻا رهندا هئا.

”ٿر ٿر اندر ٽاڪ ماروئڙن جا.“

رڻ ڪي رڍا واپار ڪرڻ هوندا هئا، ڪي ڪي ابا

ٽاڪ = جاءِ.

لڏن جا سامان ٿيندا هئا. ڏوٿي ماڻهو هئا، جي جهنگل جي هڪ قسم جي اُن (ڏٿ) تي گذران ڪندا هئا.

" اُٺين ۽ چاڙهين ڏٿ ڏٿاڻي سومرا."

وٽن جانورن ۾ ڪي اُٺيون ۽ ٻڪريون ڪين هونديون هيون، "ڪارا ڪيڙ ڏٺيه ۾، اُبا واريءَ مٿهه، وڻاڻ"؛ ٻيو لڏيون جهوپڙيون هونديون هيون. "پٽن ۾ پکا" هئن، جن جهوپڙين ۾ هي جهالنگهڙا جهنگ جا ماڻهو رهندا هئا. اُنهن ڀٽن ۾ هنڪي خوب موج ايندي هئي. سڄو ڏينهن ٻهڪڻ ٻهڪن ۾ ڪم ڪندا هئا، ۽ شام جو ٻکر جو ڏيو ٻڌو ڪري موٽندا هئا:

هڻن ٽپڪ ٽپڪڙا چڪندڙا اچن
ڪڙيون ڪه ٻڪليون ۽ ٻکر سر ڀيرن.

ٻو رهيو هنهجي مٿهين ۾ صحت آڻيندڙ هو، ۽ سندن شڪليون ٻهڻون ٻهڪنديون هيون. هميشه سکيا ۽ سبر گذاريندا هئا، ۽ ٿوري ۾ ئي خوش ٿيندا هئا:

ٿوري ڏوڙ قرار ٿيا، رهن سبر سمت."

ڳائيون مينهون ۽ اُٺ ٻهڻا هوندا هئن، جن جا کير مکڻ ٻاڻ ۾ خوب کائيندا هئا، ۽ آئي وٽي کي ٻڪ خوشيءَ سان کارائيندا هئا. ٻهڪن لڏين باغن جا ميوا ۽ ٻهڪن مالارن جون ماکيون وٽن جهجهيون هونديون هيون:

ٽپڪ ٽپڪڙا = ٽپڻا، ٽپڻون. چڪندڙا = زور سان خوشيءَ سان ۽ ٻکر ڳاڙ ڀيندا. ڪه = مٽي، لٽ. ٻڪليون = ٻرڻون، ڳاڻيون. سر = ڳاٽين. قرار ٿيا = خوش يا آرامي ٿيا. سبر = ٻل وارا. سمت = طاقت سان.

١- ولهون وڃ ڦلاريا، ڏُڏُر ڍڳهو لس
آڱهو وڃهن آهرين، سعدا نڙهن ٽس
مهوا مهر ماکيون، سهڪا چکن چس.
٢- سڻا ڪيو سيد چئي، ساٿون سڪائين
مڇهان لڌب لطيف چئي، چالو رکيو چاڙهين.

وٽن ڪڍهن ١- ڦسر جي سختي ڪاڻ هوندي هئي، تڪو ڏڪار وٽن هو:

"ٿن ولهين ويڙهيچن ۾ سدائين سڪار."

ٻاهران ملڪن جي ڪمڙن جي ڪين گهرج ڪاڻ هوندي هئي، سڌن وهون ۽ ڏيئون، سسن ۽ اڪرن جي اُن مڇهن ۽ ڪڻاهه، مڇهان ڪپڙا ٺاهيندا هيون.

"اوهه ٿا ڪوريان ڪولٺري سرليون مٿان سسن."

اڄ ٻنڊ ٽر جا ڪنا ۽ ڊيون مشهور آهن، پر ٿن ڏينهن ۾ ٺٽي ڪي سو ورهيه اڳي ڀي اهي وٽن جام هوندا هئا. جنهن شاهه نو چوي:

"جمع ڪرڙ، ڪنا ۽ ڪاهون، ٻال ٻڪا ۽ ٻڪ."

هنن جون زالون ٻانهيدون هيون لوٻون، ۽ هنن جا مرد ٻانهيدا هئا ڪنا. هنن کي سڏيو ٿي هو "ڪڻيڙا". هنن

لس = گهٽا، هڪ ٻئي مٿان، هڪ ٻئي ٻٺمان. ڍڳهو = اڪٺو. ٽس = ڍڳ، ڍڳيون. چس = سواد، لذت. سڻا = موڙيون، ويڙهيون. لڌب = جهنگلي گاهه جو ڏنڊ واڱر ڪاڇندو آهي. ڪوريان = ڪتريان. سسن = ڳهڻن. ڪولٺري = اوم اُن. ڪرڙ = ساديون فراشيون. ڪاهون = اُن جا ٻورا. ٻال = ڪئي جهڙو اُن جو ڪپڙو مٿان ٻڪ لاءِ. ٻڪا، ٻڪ = ڪرڙ جو ٻڪل مهور، ٻڪل ڏورا.

جي ڌارن کي چئبو هو "کهڙيون". لاکا مان رلڪ لاهي
کٽيءَ لوڙهن کي ڏيندا هئا؛ پوءِ ته، اهي پيهون
پائيندا هئا ۽ ڏائڻن کي سهڻيون شالون پائي
اٿن!

"ج لاکا رلائون لونئون، ۽ شالون سُهن!"

سنڌ جون ڇوڪريون مارو ذات جون مارُوئڙيون، شڪل
جون ڀليون ۽ گهڻو ڪري سهڻيون هيون. وٽن پردو ڪونه هو،
جو گهرن ۾ اندر قابو ويٺيون هجن. هنن ماڻهن ۾ اُن وقت
سادگيءَ سان گڏ سخا ۽ سچ جو وڏو قدر هو، لٺ ڪري
ڀيڻ ڪرڻ ۾ مريادا ۽ ادبيءَ جو الڳ هو. خوب محنت ۽ پورهيا
ڪنديون هيون، ۽ پنهنجن مردن ۽ مائٽن کي مدد ڪنديون
هيون ۽ البت راندين رونديون ساديون ۽ ولر واريون
۽ خوب ڪنديون هيون. پلا وٽن ميوا ۽ ماکيون، کير ۽ ڏڌ،
پڪا ۽ پيرون، گولاڙا ۽ ڪڪڙيون، ڏونرا ۽ پسيون هيون
مڙئي، سو خوب ولوڙيون ويٺيون هونديون هيون. اهي
راندين روندين ۽ ولڙن کي مارئي ڪيئن نه لبي ياد
ڪري! اُن جو شاه صاحب نهايت عمديءَ زبان ۾ ئو بيان
ڪري:

ڏيه ڏاڏاڻي پکڙن، آءٌ ويٺي هيڻن ڏي وهندي
سگر ساهيڙين سان، سانڀه منهنجو سِيئندي
اُنا ميڻهن مٿر ۾، ڏاڍا ڏُرَ ڏُئندي

رلائون = رليون. گولاڙا ۽ ڪڪڙيون = ٿر جون ولهيون
۽ ٻوڙا ۽ اهڙو ڦر. پکڙن = جهوپڙين. ويٺي هيڻن =
ماروئڙن. سانڀه = وطن. سگر = سگهريون. انا = وسيا.
ڏُرَ = ڪپڙا.

عمر، اُنهي ڏيهه جا، ڪرڙير ڦڙس ڪندي
گوليون گولاڙن جون، جهڄي ساڳ جهٽيندي
ڪو ڪڙڪو ڪنڊيرن ۾، ڦڙڪيو ڦڪ پٽيندي
عيدن ٻرادن اُتي ڪيهه ماڻاڻا ڏيندي،
پُسي ڪاڻي پَٽ ۾، ڏولڙا ڏُن آءُ ڏيندي."

ڪوهن تي ٻاٽي ٻوڙ ويندي هون، جي ڪوه مارو‌ئڙن ٻڌهچن ٻن ڏُن ۾ ڪندا هئا. اُنهن ڪوهن تي ڪي جوڪريون وڃي ٻاٽي ٻريندڙيون هيون، ۽ ويندڙن اُتي ڳالهيون به ڪنديون هيون. ڪو مسافر آيو ته اُن کي به خوشيءَ سان ٻاٽي پيارينديون هيون، پر جي ڪير ۽ لسيءَ جي گهرج مسافر کي هوندي هئي ته اُهي به پيارينديون هيس.

ٻير ڪنياڻيون پر ۾، پيارين ٻهون
پنڄن ساٿيڪن لئي، وڏي وڙ رهون
ٻاٻو جو جُڏن ۾، ڪوڏان ڪن ڪهون.

اهڙي طرح سادگي ۽ محبت ۾ هِن مارو‌ئڙن جو وقت ٻيو گذرندو هو. جڏهن ورڻي مدائتا مينهن پوندا هئا،

ڪرڙير = وڻن جون ٻاڙون جي ڪانڊا ۾ ايندڙيون آهن. گوليون = گول ڦريا ميوا. ڪڙڪو = سڪل ٻيرون. عيدن ٻرادن = وڏن ڏينهن تي. ڪيهه ۽ ماڻاڻا = گاد جا قسم جن مان ڏت تڪرندو آهي. ڪيندي = ڪاڻيندي. ڏُن = لهڻو، نڌرانو. ٻير = ڪوه. ٻهون = مال، ڌڻ. پنڄن = ٻاٽي ڪڍن. ساٿيڪا = ڪوه. وڏي وڙ = سويل صبح جو. رهون = زالون. جو = ٻاٽي. جُڏن = ماڙن، زالن. ڪوڏان = ڪوڏ مان. ڪهون = ڪهاڻيون، ٻاٻوڙن.

ڏٺيون ته ڪين ماروئڙن ۽ ماروئڙين لاءِ مولا جي مهر سان
خوب موجون لڳنديون هيون. اُنهيءَ ڪري ماروئڙا وڏيون
خوشيون ڪندا هئا. پوءِ ته پنهنجي سڀ ٻاٽي کي وٺندا هئا،
خوب گاهه ساوا چرندا هئا، ساروئڙا ۽ ماروئڙيون پنهنجا
مال ونئو پيا چاريندا هئا. گيهه ۽ مکڻ به، اَن ميڙ ۾ گهڻا،
ڳال ڦل ۽ ڇڇهون، مطلب ته ڏاڍو سک جو وقت هي ماڻهو
گذاريندا هئا:

"هن ميڙ مارو سنهرا، وڻڙئين ڦڳڻ واريون."
"چارن اُس چاڙ مڇهان، پاسي ڦوڪن ڦُرُ."
"هن ميڙ مارو سنهرا، ڪاٺر ۾ خوشحال
ساٿون، سيارج، مکٽي، چونڊيون آهن حال."
"هن ميڙ مارو سنهرا، ٻاڪر پيار ڏهن
ٻاٽي ٻوڙج پٽن ۾، پکي پاڙ پين،
ڪانوليا ڪاچن، ميهون وسندا مور ڏون."

مارئي

اهڙي ساديءَ ۽ سهڻي زماني ۾ ملير جي ملڪ ۾ هڪ
ننڍڪر جاتي، جنهنجو نالو ٿي رکيائون مارئي، جو جو
سهڻي سهڻين ماروئڙين ۾ هيءَ مارئي ملوڪ هئي! مائٽس
رواجي سارو هئا. مارئي اچ لڳڻي سوان وڌي. ننڍڪر
ساهيڙين سان ملير ۾ خوب خوشيون ماڻيون، ۽ وڏڙن ۽

سنهرا = خوش. وڻڙئين = وڻڙين يا جهاري ۾ گاهه
جي جاين تي. وڳ = مال. ڦوڳ = گاهه جو قسم. ڪانو -
مڪان جو نالو. ساٿون ۽ سيارج، مکٽي = گاهه جا قسم
جن مان ڏڌ اڪرندو آهي. ٻوڙج = مڱو، گهٽو. ڪانوليا =
ڪنوارڙا، جهنگلي ڪاڏي جو ميوو.

رالداڻ ۾ خوب خوشيءَ جو وقت گذاريو. شڪل جي
حسن، زبان جي مٺي ۽ چتر، دل جي ڪومل هئي ۽ ملير
جي مڱلي ماڻهن سان، زالن ۽ ٻارن سان ليڪن ۽ محبت
هيس. پر هن ليڪر جي نصيب ۾ ڪو وڇوڙو جو واڪو
هو! ڀٽس وٽ هڪ جوان ڪم ڪندو هو، تنهن جوان جي
دل هن مارئيءَ تي ٿي. سو چوي ته آءٌ هن ليڪر سان
شادي ڪريان. جوان جو نالو هو ڦوڳر! ڀلا جنهن جو نالو
ئي ڦوڳر، تنهن کي مارئي ڪيئن قبوليندي! ٻيو ته مارئيءَ
جي دل، هئي ملير جي سهڻي جوان کيت سين سان.
انهي ڳالهه مان پاڻهي ٿو ته مارئي راجپوت ڪٽنب جي
هئي، جو "سين ۽ سنگ" راجپوتن جي ڳالهين ٻڌايان ٿيندا
هئا. ٿر ملڪ اهيڙي راجپوتن جو، ۽ اڄ به راجپوت منجهس
گهڻا آهن، ۽ راجپوتانا سان گڏيو پيو آهي. کيت سين هڪ
نهايت لائق جوان هو، جنهن جي پيار مارئيءَ جي دل
ڪهڙي ورتي هئي.

ڦٽل ڦوڳر

ڦوڳر جنهن جو من ۽ دل ٻئي ڪي ڦوڳر سان ٻيڙي هئا،
سو هيءَ کيت سين ۽ مارئيءَ جي محبت سڻي ڪين سگهيو.
مارئيءَ جي پيءُ کي چيائين ته مارئي مونکي ڏيو ڏين، پر
پڇتائيندا ٻن. مارئيءَ جي پيءُ ڦوڳر کي چيو ته منهنجي
مارئيءَ پنهنجو گهوٽ پاڻهي چونڊيو آهي، آءٌ ڪيئن توکي
ٻاهين ڏيان. ڦٽل ڦوڳر ڪاوڙجي اٿيو. اُن ڏينهن ۾ ملير
جي پرسان ملڪ عمر سومرو جو هو، جنهن عمرڪوٽ ۾ عمر
راجا هو. هو هڪ زبردست راجا هو. هي سومرو پنهنجي
ڳالهه سان هو. جوش ۽ چهره وارو مڙس هو، طبيعت جو

ظالم ڪين هو، پر ان ئي زماني جي علائن کان آجو ڪين
هو. عمر جي دربار ۾ ڦوڳ آيو، ۽ عمر کي اچي چيائين
ته اي عمر راڄا، ملير جي ملڪ ۾ هڪ ليکڪر سامائي
آهي، انهيءَ مست سونهن ۾ ڪا به ڇوڪري ڪانه آهي.
نالو انهيءَ مارئي، سڀني ڇوڪرين ۾ بي نظير آهي. اي
راڄا، اها ڇوڪري لائق آهي توهانجي. عمر اهي ڳالهيون
ٻڌي سان مڃ ۾ اچي ويو. اسين ڏسون ٿا ته راجائن، خاص
ڪري راجپوتن ۾ هڪڙو ڏمر ٻرانڊو جو اهو به هوندو
هو جو زوريءَ ٻيڻا ٻهاني ڪٽي ويندا هئا. البت جيڪي
منجهن پهلوان هئا، سي ڪئين جي خواهش کان سواءِ
زبردستي ڪين ڪندا هئا. هي سومرا راجائون به اصل
۾ راجپوت هئا. هن عمر به ڇا ڪيو جو ڦوڳ کي پاڻ
سان ولي ملير ڏانهن اڪليو. ڦوڳ کيس ٻڌائي ڇڏيو هو ته
ڪهڙي مارئي هٿ ڪندا سين! ساڃهه جو وقت ٿيندو هو
ته ڳوٺ ملير جون ڇوڪريون، مارئيءَ جون ساهيڙيون،
مارئيءَ سان گڏ کوه تي پهاڙيءَ جو پاڻي ڀرڻ اينديون
هيون. مارئي ۽ سندس ساهيڙيون اچي کوه تي "ڪوڏان
کوڏان" ڪنديون هيون، کوه جي ڀر ۾ وٽن جو به جهڳٽو
هوندو هو. قصو ڪوتاه هڪ ڏينهن مارئي ۽ ساهيڙيس
هميشه وانگر پاڻي ڀرڻ آيون ۽ ڪو مرد ماڻهو به ويجهو
ڪونه هو. پر مهاڳ ڪو عمر سومرو اُٺ تي آيو هو، سو
جهٽ ماريو وٽن جي هيٺان وانو هو، ۽ رڃهه واٽ لاءِ سيڙال
هو. ڪنهن وقت جڏهن ساهيڙيون ڳالهين ۾ مشغول ٿي
ويٺيون هيون، انهن وقت عمر ڀٽڪو ڇهه ورتو. ڏانهن
ته ٻيو ماڻهو چپڙو نه ڪونه آهي، وري مارئيءَ جي ڇا
شڪل ڏٺي هئائين، انهن مڙس کي متوالو ڪري ڇڏيو.

هن اڪا ڪٽي هر، اڪا لڙ، اهڙين ڇوڪرن مان اوچتو اچي
مارئيءَ کي هٿ کان ڇڪي، ڪمر کان ڪٽي وڃي ٻاهڙجي
اٺ تي وهاريائين، ۽ هڪدم ٺپ ڏئي، اٺ کي اڙي
ڏني، زوم مڇڻ ٻهاري هليو ويو. مارئي ويچاري وائڙي
ٿي وئي ته هي ڇا ٿيو! ساهيڙيون ته اُتي ئي عمر ۾
ڇڏي رهيون ته هيءَ ڪهڙي زبردستي! ٻيو جڏهن وقت
اچي ٿي مارئيءَ. دانهون ڪيون ته مٽيس: "هاڃا ڪيو
حميز پالڻهار ائين تو ٻڌ ۾،" تڏهن وقت سڌس سڪين ۾
۽ ٻاڪر ڪٿو مڃي ويو. رڙيون ۽ دانهون ڪيائون،
ڪيڪون واڪا ڪيائون، پر جيتري ۾ ڪو اوڏي واهي
ٿئي، ايتري ۾ عمر اُڇ ٻڌي ڪڍي ويو. ماروئڙا ويچارا
هيءَ ڪمر ۽ واڪا ٻڌي آخر آيا، پڇائون ڏنائون ته مارئي
ملير کان ڪجهي وئي. مارو ذات جا ماڻهو اخلاق جي ڳالهين
۾ اهڙا سخت هوندا هئا، جو هنن لاءِ هي واقعو ٻڌي ۾
۾ ٻڌي مصيبت جو هو؛ اول هنن ۾ ڪجهه شڪ نه پيو.
قوڙي قتل مڇڻ ڪيهن ربط هل الائيو ته مارئيءَ جي اکين
ئي ڪا عمر سان ربط رکيل هئي، سو مارئي پاڻمرادي ساڻس
ڀڄي وئي آهي. هن ڳالهه، ويچارن مالڪن ۽ ماروئڙن ۾
انهايت مايوسي ۽ درد پيدا ڪيو ۽ چوڻ لڳا:

م سڄڻ مارئي، مٺي م ڄاڻي

جڏهين اچي عمر ڪرمت ۾ لوئي لاهي.

پر تڏهين ته دل ۾ سمجهيائون پئي ته مارئي، جڏهن
جهڙي سلوان سٽي ڪا ورلي ئي، تڏهن ڪيئن اهو ڪم
ڪير هوندو! هنن سمجهيو ته عمر سومري هيءَ زور ٻڌهجو

سڄڻي = پيدا ٿي، لڪي، پالجي وڏي ٿي.

ڇڏيو آهي. مارئيءَ جي هڪ ٻکيءَ ساهڙيءَ جهن نه،
انهن ڏيهن ڪين هوندو جو مارئي جاڳي واڳي اهو ڪم ڪيو
هوندو:

جنهن سنڌيءَ سنڌ نه ڇڏيو، سا مارئي مر جائي
اهڙي عمر ڪوٽ ۾، لڄ نه لڄائي.

هوڏانهن مارئيءَ کي ڪاهيندو عمر سومرو عمر ڪوٽ
جي شهر ۾ اچي پهتو ۽ مارئيءَ کي پنهنجي محلات ۾ وٺي
آيو. مارئي وچاري سڄي واٽ جيءَ ۾ جهڄندي آئي.
پنهنجي زارون زار روئي ۽ پر بيوس هئي، زبردست جي
وس هئي. پنهي نه ماڻ مڃي نه ماڻ ڪاسواءِ حال نه چارو
ڪونه هوس.

مارئيءَ جي آزمائش

عمر مغرور ۽ سخت سومرو هو، پر ويل ڪونه هو. هن
سمجهيو ته آءٌ راجا ماڻهو، سون جي هيءَ غريبن جي
ڇوڪري آهي ۽ ٻانهوٽ وهاري ته پيش پيش مانس ٻڌي
خوش ٿيندا، ۽ هيءَ غريب ڇوڪر مسڪين ڳوٺاڻن جي
ڌيءَ اول ڪٽي ڇرڪندي ڦرڪندي، پاڪ روئندي
رڙندي ۽ پر پوءِ جنهن وقت منهنجي محلات ۾ آئي ۽
پٽ پٽيهر ۽ مال متاع ڏسندي، تنهن وقت دل هرکجي
ويندس ۽ منهنجي ٿي ويندي. پر عمر ڪٿ پوري
ڪانه ڪئي هئي. مارو مارئيءَ جا مائٽ غريب هئا، ته به
”ڳٺن جا ڳهر“ هئا، نهايت ڏنوان هئا، ۽ هيءَ مارئي
باڪل غير رواجي ليکڙ هئي! عمر آڻي کيس محلات ۾
مٿي ماڙيءَ تي وهاريو جنهن ڪوٺيءَ ۾ اچي وهارائيندس،
تنهن ڪوٺيءَ ۾ جا جارو هو، جا روشني هئي جا سوائن

هئي! پر هيءَ مارئي واڇاري جهڙي وقت کان اڳ ئي
ڪچي آئي هئي، تنهن وقت کان ماندي رهي. هن اکيون
کڻي ڪمن نهاريو ته ڪهڙو معاملو آهي ۽ ڪهڙو راجا
عمر جو ديدار آهي. عمر چيس اي مارئي، آءٌ تنهنجي
سڪ جي چڪ ۾ پڄجي، تو لئي موهت ٿي، تنهنجي نالي
تي اکين ڇڪن ٿي، تو کي هت وٺي آيو آهيان. وڻندڙ
هيئڙو جو تنهنجي صورت ڏٺي اٿم سو آءٌ تو تي مست ٿي
پيو آهيان. اي مارئي، جيئن ته آءٌ بلڪل تو لاءِ ماندو
آهيان ته پڻ منهنجي خواهش اها آهي ته ڪا آءٌ تولي
زبردستي هلايان؛ پر تون ڏس، آءٌ راجا عمر ڪوٽ جو،
مون وٽ مال متاع جي ڪمي آهي ڪانه، تون ڇڏ غم
کي، مون وٽ ٿي وڃ. مارئيءَ کي ڀانئين ته ڏس هي
معاملو خاص تو لاءِ آهي، هي باغ باغيچا سڀ تو لاءِ آهن،
هاڻ تون مون سان ٿي وڃ. هاڻ مارئي، ڇڏ تون پوڙ ۽
راڙو ۽ تون هاڻ مون وٽ منهنجي ٿي وڃ.

مارئيءَ جڏهن ڏٺو ته هي عمر راٺو موڪلي وٺي
زبردستيءَ سان آيو آهي، پر تڏهن به جواب ڪرڙو وارو
ڪولو آهي، تنهنڪري مارئي جيئن ته غم ۾ ٻڏل هئي، ته
به ڪجهه ڊپ گهٽ ٿيس. ڊپ ڪيو پر ڪولو هوس،
انهن هيءَ ليکڪر بهادر هئي؛ پر ڊپ رکيو پنهنجي سيل جو
هوس ته آءٌ اڪيلي پيو س. ڪڇي ”پرور ڳين رهائين!“
مارئي جڏهن ماڙيءَ ۾ آئي، تڏهن کان ئي ته پنهر ڪمن
رکيائين، پٽ ۾ ٿي ويهي رهي. عمر چيس ته ڪٿ اي ته
ڀلا وڃ؛ تڏهن ٿي مارئي چيس: ڙي عمر راڄا، منهنجي

ٿان = پيهه، پردو، امن.

مٿين ماڙين جا ٻڪا آهن پٽڻ لئي، اٺ ڪڻين لڏهجي کٽ لئي
وهاڻ. مڏهجو مڱڻو تيو ڪمڪ سڻن سان، آءُ ڪٿ لئي وهندي سُ،
ڏاڻ سان وهندي سُ ٻاقي اٿي ڪنهن جي کٽ لئي مولڪي
وهٽو ني ڪوڏ آهي :

"جتي آب اَگولڙيا، ٻـاٽي مٿي ٻٽ
آءُ ڪڻين اُن ريءَ، سومرا، ڪلي چڙهان کٽ."

عمر جنهن جي دل ۾ ڪار جي مستي هئي، انهن ٻاليو
ڏ هيءَ ليمڪر ڏڱو ٻاهرين زبان تي هلائي، سو ساٿس هاڪر
تي چرچا ڪرڻ لڳو، ۽ هڪي چوڻ لڳو "اي مارئي، ڇڏ
هاٿي اهي ٻاڃون؛ هاڻ اچ، اچي مولوت ويهه.." مارئيءَ
الهيءَ لـي چرڪ مـارڻو، ۽ اوچتو هنجي اکين مـان آب
وهڻ لڳو. هن سمجهيو ڏ هن عمر جي مـن ۾ کو شيطان
آهي، ۽ هو هاڻ مڏهجو ستر تو مولڪان ڇڏائڻ گهري، سـ
هن جي دل مان درد جي دانهن اکري وئي، ۽ هوءَ عمر
کي چوڻ لڳي :

"جيئن لـوڻ لڳن لاٿين، چيري چيري چـم
مون ڪڙ اڃي نـه ڪيو، اهڙو ڪوجهو ڪـم
جان جان دعرڻ دم، تان تان پرمڪ پنوهارسين"

اڙي عمر، هي ڪهڙا تـو ڪڏا وچن مولڪي چوان!
هڪڙو ڏ مڏهجي جان ۾ قسمت نـيي ٻيا آهن، ٻيو ڏڏهجا
لفظ اِهن ڦٽين کي چيري چيري مڏجهن لوڻ ٿا وجهن. اڙي
عمر، مٿان ڪا اهڙي ڳالهه ڪئي اٿئي :

"سيل ٻهڻ جي سومرا، مولڪي مُعڪ م آڇيج مور،
گهٽين تو ڏيـن ڏهاڙان، والڊيس هُمڪ حضور،

اکولڙيا = گهٽا. ڪر = ڪڪڙب. ممس = صلاح.

مُهڙ مٺڙا ملير، ڪڏهن ملائيندين انهن سان ؟ *

مارئيءَ جا هي دل مٺهان ڪهڪاءَ جا لفظ ٻڌي سومري
عمر جي مستي گهٽ ٿي ۽ هو ڏاهڙو ڪين هو، جو شيطاني
چالبازيون ڪري ها. هن ليکڪ جا لفظ ٻڌي واڳو ٿيو ۽ ڪجهه
هيءَ پُرناٽي ليکڪ، ڪجهه هن جو ڏهڙو عجيب خيال، سو
جا ڪمائين جو مارئيءَ ڪسي چڙي ڪيو ويو. محلات جي
ماڙيءَ کي ڪلف ڏئي ڇڏيائون ۽ هيٺ پهرو رکيائون ۽
هي ٻار ويو عليو محلات جي اڳي ٻاگي ٻر. مارئيءَ شڪرانو
ڏڻيءَ جو بجاءِ آندو. عمر هن کي ماڻي موڪلي، پر ايما
ڪانڪ ٻهڙ جي مارئي ٻڌي رهي.

عمر کي ساري رات ننڊ ڪين آئي، جو مارئيءَ سان
سڄ ٻيڄ نيڻهن لڳي ويو هوس. هرڏاڻهن مارئيءَ کي اسان
لاءِ ڪال آئي، جو هنجي سومري محبت ڪيت سين سان
هئي. سڄي رات روح ۾ ڪڍيائون. صبح ٿيو ته عمر
ماڙيءَ تي مارئيءَ وٽ آيو. مارئيءَ جي شڪل ڏسي ڏاڍو
ڏک ٿيس. ڏنائين ته مٺهن ٿي سڪي ويو اٿس. پر ۾
اچي چيائينس ته اي مارئي، مون کي معاف ڪجِ. جو
مون توسان ڪيو. راڄ اڳرين ڳالهين ڪيون. ٻڌ مارئي،
منهنجي جيءَ ۾ تنهنجي محبت جون مڙهون لڳي ويون
آهن، مولڪي تو ڏاڍهن ڪان ٻري ليت ڪال آهي، آءٌ
توکي سچيءَ دل سان ٿو چوان ته تون منهنجي پرڻيل راڻي
ٿي وڃ ۽ هي سڀ راڄ ڀاڳ، هي سڀ ٻٽهر تنهنجا آهن.
تون لاهه ايما ڪٿي، پاڻ تون هي پت ٻٽهر ۽ ڏسج ته توکي
اهي ڪهڙا لسا سونهن. اڌ هين ٿي مارئي عمر کي

* مهڙ = متان.

جواب ڏني :-

١- پٽولا پوپٽهاريون، موڙ نه مٽي ڪن
جي لاک رتائون لوئيون ته شالدڙيان سُهن
اَرِ ايلاچيون اڳري، بخمل ٻانڌڻ
سکر پانهان سومرا، ڪٿي کان کٿڙين
جا ڏنيم ڏاڏاڻن، سا لاهيندي لڄ مران.

٢- ارمق ڪڏ نه اوڍيان، پسر پٽ
٣- پالڪا پَنِ ڏيان، ارغچ ۽ عبير

پوءِ تي عمر چيس ته پلا جي پٽ پٽيهر اٿي پهرڻ ته
تن ايڏا ڪپڙا اٿي ڪرين، هي مارئي وڃا انئي. تڏهن
تي مارئي چيوس :

”عمر اِهي ڪپڙا، ڪاٺياريون ڪين ڪن
جهڙن جا تُن هن، تڙ تا وڃڻ سهن،
هوءِ جي حق هڻن، ته ڪين سُهائين سومرا.“

عمر، سون موڪلي ٺهرائي مڱيندي ڪان ڏار ڪري
هيءَ ولي آيو آهيان، سو آءٌ ڪاٺياري نه پس؛ هيءَ
مهرٻاني ور ڪي طعنا ٻيا ڳڻن ته تنهنجي مڱ. هتين پهاڻي
وڃ، سو آءٌ ڪين رهي مارا ڪپڙا لاهي اڇا اوڍيان!
تڏهن عمر چوڻ لڳس ته اي مارئي، ڏس تنهنجي پٽان
مارو ڪي آڻيا پيا آهن؟ جنهن کان لوسان ڪو اٿئو

پٽولا = پٽ پٽيهر. پوپٽهاريون = پوپٽهارن جون ڙالون.
ايلاچيون = ريشم جي ڪپڙي کان. اڳري = وڌيڪ.
سکر = بهتر. ارمق = ريشم جو ڪپڙو. پالڪا = رنگيل
چڙهيون. ارغچ = عمدو ڪپڙو. عبير = عبيري رنگ
جو ڪپڙو. ونيءَ = طعنا، مهڻا.

کيس سندن جو پيار هوندو هو ته هن کان اڳ ۾ ان وٽ اچي
ٽڙو لئي ها، لهڪڙي -

”هي ٻُلِ له آيا ماروئي، لڌهين ڏڻ ۾ روو.“

ماروئي وچاري ڪوڙو جواب ڏئي! هيڪي کهڙي عمر
ته قتل ڪري، ڪر ڪوڙا هل سندس لسيمت ڪٿي هلايا آهن!
سا ئي جواب، ڏنيس :-

”عمر آئين اوچتو، پکي ۾ پيهي
سَنهُر لَئي سومرو، ڏڪي ويا ڏيهي
لچا ڪهي، ڪندو ڀر پدوهارين.“

عمر، لونِ اوچتو ملير جي پکن ۾ گهڙي آئين، اوکي
زبردست ڏسي مارو ڏڪي ويا ته الائي هي کهڙي
ڪرتب پدوهارين سان ڪندو! عمر، اوکي ڏسي آءُ ڀ.
ڏجي ئي وهان:

عمر آئين اوچتو، گهڙي ڪاج ڪهير
او ڏئي مون ڀڙ لئي، ڏڪر پڇ سرير

انهن لي عمر وري ماروئيءَ کي ايمانُ لکو ته جڏهين
او ته ماروئڙن ماٺهر ڪوار موڪليو آهي، اڏهين هاڻ مون
وٽ ويهي رهه. هي هيرا جواهر ۽ سون رپو سڀ انهجي
ملڪيت آهي. تڏهين ئي ماروئي جواب ڏنيس :

١- سون برابر سڳڙا، مارو سندا مون
پٽولا پدوهار کي، عمر آڻ م لون
ڦر لوئيءَ جي اڙن ڏاڏاڻون ڏام جا.
٢- مون مارو سين لڌيون لوئيءَ ۾ لاڙون

مل = ايمان، وٽ. سنجا = پيٽي، ڏ ب.
اڙن = ڏاڪو، اهد.

سون برابر سڳڙا، سون ٻانهن ٻڌائون.

اي عمر راڄا، موليڪي ٻانهن ۾ منهنجي ٻاري مارو، کيس سون سڳڙا ٻڌا، سو آءٌ تو سان ڪيئن هاڻي شادي ڪريان!

”ايءَ نه مارن ريت، جيئن سيڻ مٽائين سون تي!
اچي عمر ڪوٽ ۾، ڪنديس ڪين ڪريت
ٻکن جي ٻريت، ماڙيءَ سين نه مٽيان.“

اي سومرا، منهنجا سونا ڪنگڻ موليڪي قبول ڪونه آهن. اسين مارو ڙيون ڪچ جا ڪوڙا چوڙا پايون، اهي اسان لاءِ سهڻا ۽ وڻندڙ آهن. اهي ڪي اهي ٻانهيدي ٻل لڄ لڳي، ٻر اسان لاءِ اهي مڙڪ آهن:

١- جن ڪراين ڪچ جا، ورُ ساهڙيون سي
ٻکن ساٿ نه ٻاڙيان، هڏ هٿي جا هي
٢- ڪراين ڪچ جا، چوڙا ڪوڙا جن
سو مڙڪ مارو ڙن، جيئان لوڪ لڄ لڳي.

آخر عمر جڏهن ڏٺو ته هيءَ ليڪر هٿ اچڻ جي نه آهي ۽ هن سان زور هلائڻ به نه گهرجي، تڏهن عمر چيس ته: اي مارئي، منهنجي سڪ تو سان سچي آهي. هاڻ ٻارهن مهنا تون هن محلات ۾ رهه، تڏهن وڃي جيڪڏهن منهنجي ماڻهن مان ڪو ڪي ڪو ڏاڏي وڃو نه ٻوءِ لهو، ته ٻارهن مهنن کان پوءِ تون مون سان شادي ڪج. چون ٿا ته مارئيءَ اها ڳالهه قبول ڪئي. عمر وٽس

ڪريت = اي رسمي، بد رسمي. ڪچ جا = ڪاڇ يا شيشي جا زيور. مڙڪ = فخر جي ڳالهه، دستور. جيئان = جهڙڪان.

پوءِ ڪڏهن ڪڏهن ايندو پيو هو، پر ڪابه زوردستي نه هلايائين.

مارئيءَ جو رودن

هيءَ وچاري مارئي پاڻکي قيد ۾ سمجهڻ لڳي. ماروئڙن وٽان ڪوبه سنيهو ڪونه آيو، ڪوبه اوٺي پيغامي اُٺ تي چڙهي ڪونه آيو. مارئيءَ کي اهيءَ ڳالهه ڏاڍي ڏک ۾ وجهي ڇڏيو، ته شايد منهنجي ستر ۾ منهنجي مائٽن ۽ ڪيمڙ سڀن کي ڪو شڪ پيو ٿو ڏسجي، نه ته جيڪر هيئن موڪلي ڪين ڇڏين. هيڪڙو ته آءٌ قيد ۾ پيئي آهيان، پر موڪلي ماروءَ دلداري ڪانه موڪلي:

جي ڪر لڌائون، ته بنديءَ پند نه ساريو،
ماروئڙن آئون، جيڪس وسري!

مارئي اهڙي ڏک ۾ محلات کي سخت قيد پائڻ لڳي ۽ سمجهڻ لڳي ته مون تي زنجيرون، هٿن ۾ هٿڪڙيون ۽ پيرن ۾ بيڪڙا پئجي ويا آهن:

”اُٺيءَ ڳاٽا اڙه جا، زنزيون ۽ زنجير
بيڪڙا پيرن ۾، ڪوٺين اندر ڪير.“

پوءِ درد جون دانهون ڪرڻ لڳي:

۱- قسمت قيد قوي، نا ته ڪير اچي هِنَ ڪوٽ ۾
لکئي آهي لوح جي، هند ڏيکاريم هي
۲- قسمت قيد ڪياس، نه ته ڪير اچي هن ڪوٽ ۾
مارن کي ماندپاس، ڪولهون ڇڏي ڪڏهن؟

ڪر = ڪل = سڌ. آئون = آءٌ. جيڪس = شايد.
زنزيون = زنجر ڪڙيون. بيڪڙا = پير ڪڙيون. ڪير = ڪيرٺون، ڪٺا. قوي = سخت. لوح = قسمت جي پٽي.

جيئن ويا ڏينهن گذرندا، تيئن تيئن وڌيڪ مارئي ماندي ٿيندي ٿي. مون وٽ ابياتن ۾ مضمون جو ڪو ڪوڙ سنيهو ڪو نه آيو:

١- لکو اتر لسي پير، لکو اولي آئيو
مون وٽ آئيو ڪو ڪوڪو، پاڙيئون پري پير
ڪتابتون ڪير، آڻي ڏيندم آئيون.
٢- نه خبر نه جواب، لکو اولي آئيو
ڦٽيجو ڦر ڪنهين، ڏنو ڪو نه جواب.

نهايت اندر ۾ ايذاءُ ٿيس نه آئي ويلي پرين لاءِ واجهون واجهائي ۾ ڳوڙها ڳاڙيائين، پر ڪنهن وٽان ڪوبه اکر ڪو نه آيو. هڪ ڏينهن بلڪل بيزار ٿي اچي واڪو ڪري الله کي عرض ڪيائين:

١- الله اولي اٺين، جي ليا ٻيا اين
اڃا آهن جي آهيان، لوڙهي مون نه موڪلين
مس منهنجي هٿ ۾، ڪاغذ کي اٺيين
ٽڪ نه لکيو ڏئين، ڪريو ٻون قلم لي!
٢- ڪير مهاڙ ملير ڏي، مٽي ڪوٽ چڙهي
لس لهاري ڏيهه ڏي، ڳوڙها پير ڳڙي
لڳي ڪوڙڪ قلب ۾، منجهان روح رڙي
ونڙهيئن وري، ڪر نه لڏي ڪنڌهين.

ڇا نه هن مارئيءَ جي من ۾ وطن جي حب هئي. شاه صاحب هن مارئيءَ جي سر ۾ بلڪل وطن جي محبت جا باب کوليا آهن.

اتر پير = اچڻ وارو ۽ پوري ڪرڻ وارو ۽ سنڀال ڪرڻ وارو. ڪتابتون = چٺيون، خط.

"وطن ريءَ وڃي، جي مون گھاريا ڏينهڙا
مارو ڏيندم مٺڙا، ڏاڏاڻا ڏسي
ٻڪن ۾ ٻهڪي، مٿان جي مُر لاهيان."

اڙي! اهو ڏينهن ڪڏهن ايندو جو آءٌ وطن ويندي سين ۽ ٻهڪيجي ٻڪن ۽ ڇوڙيان ۾ وڃي هٿن ڪونن ۽ مٿان جي مل لاهيندي سين: "واڄهائي وطن کي ساري ڏيان ساهه."

"سندي جا ساٿيه، ڪُهه، ڪٿوري پاليان."

ٿورن ڏينهن بعد عمر مارئيءَ کي ورڻي ڏسڻ آيو؛ ٻنهي جا اچي ڏسي ته مارئي بلڪل سُڪي ويئي آهي. مارئيءَ جا وار جي هڙا موهيندڙ هئا، سي بلڪل ميرا ٿي ويا آهن!

١- مينڍا ڏٺءِ نه مارئي، ٻيس پنهوارن جهڳ
راڄ رنگاڙي هنجون هاري، هيءَ ڪنهنجي جهڳ
آهس پاڳر پار جو، ڪِڇڙ ۽ ڪُهڳ
وينگس وڙهندين ري، مس سٽي ڪا مڳ
٢- مينڍا ڏٺءِ نه مارئي، آهس مُڇن ملير
ڪيڏي ته ڪانڌ لهي، هتان هيءَ حمير
ڪاڳر پين ڪير، جي امانت اهه رهي.
٣- مينڍا ڏٺءِ نه مارئي، ٿيس ڪُڙلون ڳاهه.
ڪين ڪڍندي س ڪونت ۾، پالڳر ري پساهه.
سرليون ڏيان ساهه، جيڪر ملان مارئين.

مينڍا = وار. جهب = جهڙ ۾ ٻاد. پاڳر، پاڳيڙ = ٿر ۾ هڪ مڪان. ڪِڇڙ ۽ ڪُهڳ = ڪٽر ۽ رلڻ. وينگس = سهڻي ڇوڪري. ڪُڙلون = پٽ جو. ڳاهه = (ڳهڻ مان) بيماري، قيد.

م- ڇاهين ماندي مارئي، ڏٺم منهن ملُور
اُٺيا سَٺيا نه ڪري، سوَاهن وڃايس سُور
پيس لوهه لطيف چئي، لٿس ڪرڙ ڪپُور
چِت جن جا چوُر، سي مُکي مرڪ نه ڪندِيون.

ڇا مارئيءَ جي سوَاهن هئي، پر هيڏو ڪهڙو حال ٿيس! لال ڪنول ڳل، سي سُڪي ويس. عمر چيس ته اي مارئي! تنهنجو ڪهڙو حال ٿيو آهي! ڪهڙي نه تنهنجي سوَاهن هئي! ڪهڙي درد تنهنجي سوَاهن کي سُڪائي ڇڏيو آهي؟

اي سومرا، هڪڙي نه منهنجي سوَاهن اُٿيءَ ڪري وئي آهي جو تو مونکي هتي بند ڪري ڇڏيو آهي؛ هوڏانهن منهنجي ڳوٺ ۾ منهنجا مارو ٽڙا ۽ ماروئڙيون مونکي ڏورانگها ڏورايا ٻيهون ڏين، نه مارئي ٻاڏائي دل ڪري عمر سان ٻري وئي:

”سوَاهن وڃايم سومرا، مارو مُس مِڄن
ڏورانگها ڏاڏي پونئين، ڪن ڏنا ڪي ڏين.“

اڙي افسوس! منهنجون ساهيڙيون ماروئڙيون هيئن ٿيون مونکي ڏوهي سمجهن:

”مون سين ماروئڙيون، ڪهڙيءَ ريس رُسنديون
چونيءَ ۾ چيڙهه، پيو، پيئن رس ڄڻون
ليڪن لعب وه ٿئي، ساري ساڏوڻون

اُٺيا = اُٺيا وار. لوهه = لوهه جا زنجير. ڪرڙ = خوشي. ڪپور = ڪافور. سرهاڻيون. ڏورانگها = طعنا، مهڻا، عيب. چيڙهه = گندگي، مٽي. جهون = سهڻيون جون. ساڏوڻون = جار جي قسم جا وڻ.

ڄڻي جي ھجون، نہ سڏبون ٻين سڄل جون."

اھي ڳالھيون ڪندي مارئيءَ جي اکين مان آب اڇل وھڻ لڳو: "اکيون اڪ اَرڏيءَ ري ٿماڻ ٿيون." عمر اُنھين چوڻ لڳس "اي مارئي، ڀلا مون نہ ڪٿي ڏٺءِ، منھنجو مون ميرو ٿي ويو آھي." اُنھين تي مارئي چيس:

> ١- سونھن وڃائي سومرا، سڪر جهڙي سونھن
> دل ۾ ڏکي ڏونھن، منھنجو مون ميرو ڪيو
> ٢- سونھن وڃائي سومرا، عمر ٿيس اَسير.
> ٣- سونھن وڃائي سومرا، ڪونئين اچي ڪالھہ.
> ڪين پسندي ڀال، حسن مون ھڄت ويو.

اي سومرا، منھنجي دل ۾ جو ڏک جو ڏونھون آھي، تنھن منھنجو مون ميرو ڪري ڇڏيو آھي؛ مون اندر ناھہ آرام:

> "مون منھنجو سومرا، مر ميرو ٿي ھوءِ
> متان مارو چوءِ، تہ ڏوٿيءَ ڏوراڻين ۾."

عمر تنھن تي چيس ڀلا مارئي، اھڙا سيءَ پيا پون، تون ڪو اوچتو اھڙو نہ متان وڃھ، جو سيءُ لھي وڃئي. الائي ڪيئن رڳو پنھنجي ڪٿي تي متان نہ ڄھين ۽ نہ ڪجھ. ايترا سيءَ ۾ مان ھيءَ سوڙ ڪٿي وڃھان. انھين تي مارئي چيو تہ منھنجو ور ڏکن جا سيءَ پيو سھي، آءٌ ڪيئن تنھنجون سوڙون وڃھان؟

١- آءٌ ڪيئن سوڙ تنھن سمھان، مون ور ڳهاري وله.

اَرڏيءَ = ريگستان. سڪر جهڙي = عمدي قسم جي.
اَسير = قيدي. ڀال = ڀلائون، مھربانيون، مروتون.
ڏوراڻين = مفاصلن، پنڌن. وله = ڪاڙھو، ھوا، سردي، اڌ.

ڪنڊڙيءَ تان ڪل، عمر ڪڇ ۾ اهڙي.

۲- آءٌ ڪيئن سوڙ ۾ سمهان، مون ور ڳهاڙي سيج
ور اباڻن سين اڄ، ڪُهه شربت ٿڌڙو سومرا.

عمر کي مارئيءَ جو سٺو ۽ عمدو پڙلاءُ ڏسي حيرت لڳي؛ سو تہ کانئس پڇي تہ ڙي مارئي، تو ماروءَ ۾ ڏٺو ڇا آهي؟ غريب ڳوٺاڻا، جن جا ميرا منهن، جسم ۾ ڪجهه بہ نہ آهي سونهن؛ تون هتي حيرت جا خزانا ۽ موجون ڇڏي وڃي ٻاٽ انهن لاءِ ڳارين! اُن تي مارئي عمر کي چيو:

”ڪالهہ نہ ڪندس ڪو ٻيو، ڪنڊڙو ئي ڪوب
ميرو ئي محبوب، اسان مارو من ۾.“

اي عمر، منهنجو ڪيس سين ٿوڪي تہ جو ميرو ڏسڻ ۾ اچي، سو منهنجو تہ محبوب آهي. اسين مارووڙيون دل لڳائي، پوءِ ڪو نہ پيوفا ٿيندڙيون آهيون. اڃا بہ سمجهہ نہ ڪو مون لهيءَ سٺيءَ سان انهن ماروءَ جي دل سان سچو آهي؛ منهنجو انهن سڀنيءَ سٺيءَ سان سڄو سڀل آهي:

۱- سڀنيءَ سٺيءَ سچو، مون ماروءَ سين ساهُ
ويلي ساريان سومرا، ڳولاڙا ۽ ڳاهُ
ڇڏيون منهنجو هُس ٿيو، ڇُس مٿي ۽ ماهُ
پکن منجهہ پساهُ، قالب آهي ڪوٽ ۾.

۲- سڀنيءَ سٺيءَ سچو، مون ماروءَ سين من
هٿي ڪَکَ ڄلر جا، ٿَهَ، وڏائون ڪَن.

اي عمر، مونکي پنهنجو جهنگل سؤ دفعا تو ڪنهنجي

ماهُ = ماس. قالب = بدن. ڪَکَ = سڪو، ٿورو.
جلر = صبر، تحمل.

عمر ڪوٽ کان وٺي. مولڪي پنهنجا جهڙ ۽ ٻنهون لڏهجي ٻلاون کان وڌيڪ پسند آهن، مولڪي پنهنجي لوئي لڏهجي ٻٽ پٽيهرن کان وڌيڪ لئي وٽي. اسين مارو ڪهڙا ٻه. غريب آهيون، لڏهجي لئار ۽ ڪهڙا ٻه لڪا آهيون، لڏ ٻه اسين پنهنجي غريبيءَ کي وڏي ملڪيت ٿا پائيون:

١- لڪا آهيون لڪتا، اسين مارو لوڪ
ڙرڪي پائيون ٽوڪ، جو ڏيڪ ڏيانيڙن جي.

٢- ڪيوه آسون عمر ڪوٽ جون،
ڏڙ جهنگل ۽ جهڙ ٻي
جو اباڻن اڏيو، ڳٺن سين ڳڙهي
ويهد ٻس وڙهچن ڏي، لوه ٻچي اڙٻي
جهڙ آءٌ چڙ ٻي، سڪ لاهيند ٻس سومرا.

٣- آءٌ ڪيئن ڇڏيان سومرا، ٿن ٻروهارن ٻچار
جڙ جنهين جي جان ۾، اڳي ريءَ لهار
مهڙون محبت سداون، هيڪڙي مڇهه هزار
پڪا ۽ ٻروهار، ڏئي مون ڏيهن ٿيا.

٤- عمر آندي مارئي، مڇهان جهڳ جهٽي
هيءَ بپاڪ بيالن جي، واقف ناهه وئي
جا ملڪ ماروءَ جام، سا ڪيئن جٽ ڪٽي
جهڙيا جهانگيڙن جا، ماڙيءَ ڪين مٽي
سومرا سٽي، لڏهن سٽيءَ وجهه ۾ سنگهرين.

لڪتا = لڪتا، لپاڳا. ٽوڪ = چڱي شيءِ. جهڙٻي = جهوريءَ ۾. ڳڙٻي = مضبوط ڪري. اڙٻي = موڙي. پيالا = لڪر جا پيالا يا چمچون. ولو = پتل يا ڪٽ جو ڪٽورو. سنگهرين = زنجيرن ۾.

عمر ڪيترائي دليل هلايا، پر ڪتو ڪونه. پاڻ وٽ وري محلات ۾ رهيو ۽ مارئي ماڙيءَ منجھ. ساڳيءَ حالت ۾ رهي پيئي واجهائي ته ڪٿي ڪو ڳوٺ جو پيغام اچي. ماڙيءَ سندي دريءَ منجھان اکيون وڇايو ويٺي نهاريندي هئي ته من ڪو ليلاڙو سنيهو اوڏي آڻي.

اوٺيءَ جو پيغام

انهيءَ وقت مارئڙن کي به خبرون رسي ويون هيون ۽ پڪ ٿي هين ته مارئي پالهوءَ عمر سان ڪاله ويٺي آهي، پر زوريءَ ڪهي ويٺي آهي، ۽ هميشھ پڪ سنو ۾ روئي گوندر منجھ گذاري. مارئڙن کي بلڪل گهڻو ڏک ٿيو، ۽ مارئيءَ جي دلدار کيسرسين جو به سڪ ڦٽي پيو ته ڪٿي اڄ مارئيءَ کي عمر جي بند مان ڇڏايان، انهن حال سي الحال اُٺ تي چاڙهي هڪ پيغاميءَ کي موڪليو ته قاصد، اون وڃي پيغام مارئيءَ کي پهچاءِ ته مارئي، اون ڏک منجھ نه گهار، انهيءَ مڙائي کو اسين پاڻ ڪنداسين. ڪنهن لوڙي اهو پيغام مارئيءَ کي اچي پهتو:

١- اُٺان اوٺي آئيو، خبر ايءَ ڪري
وسارج م ڙر ڪي، پنهنجو م ملڪ مري
والـــدـــانءَ اسـ درپي،
ڪـو ڏينهن آهيون ڪوٽ ۾.

٢- ڪو ڏينهن آهيون ڪوٽ ۾، لوئي هنڌ م لاهه.
ڪاڻيَ، آنهجي ڪرجي، ايءَ آڏ وڏائي آهه.

مارئيءَ پيغاميءَ کان پڇيو ته ڪر خبر اي پانڌي، پلي

ڪري = پوري، سچي. ڪاڻي = سهڻي لمڪر. آڏ = آد ڪان، اصل ڪان.

آئين، ليچ آئين! اي منهنجي وطن جا نيابو آڻيندڙ، آءٌ
توتان گهوري وڃان!

"آءٌ نه اڪيلين اکيان، جي پانڌ نه اُٺي پير."

ادا، مولڪي سطاءَ نه منهنجون سرتيون ڪيئن هيون، منهنجو مارو ڪيئن هو، منهنجا مارو ٽڙا ڪيئن هئا ۽ منهنجي ملير ڪيئن هئي؟ اڙي پانڌي، منهنجي چت ۾ جيئن نيون ساهيڙين جون يادگيريون پيون، تيئن تا منهنجي بدن ۾ قيد جا ڪڪاءَ پيون ۽ پوءِ مولڪي سڀ زنجير ۽ بند نا معلوم ٿين:

"ساڻو هيون ۽ سرتيون، هيئين منجهه هرن،
هڪ لڳين لوهه چُرن، ٻي ڳُجهل وڻ هيڃين جي."

اي پانڌي پيغامي، مون کي سڀ ڪجهه وسري ويو آهي، مولڪي ڪاٿ پيٺ نه ياد ڪواهي. هاڻي تون وڃ، وڃي منهنجي ڳوٺڙيءَ محبوب کي نيابو ڏي ته ماروئي اوهان لاءِ ماندي آهي. اي اوٺي، وڃ ۽ وڃي منهنجي ڳوٺين کي وٺي آءُ ۽ اچي مولڪي هن قيد مان ڇڏايءِ:

١- اوٺي ڳوٺي آئين، ڪو سنيهو همه هير
نه ڪيا جي ڪوٺ جا، تن سُرها سير
آءٌ نه اڪيلين اکيان، جي پانڌ نه اُٺي پير
الله لڳه لطيف چوي، لاءِ مر تون اوڙ
ڪوڙين گهاري ڪير،
محلين منجهي مون هيئون.

٢- پانڌي پرين بدوهار کي، چيم ليئن ڇيئڃ

وڃهل = (وڃهلڻ مان) = ڪومس يا ڳڀٽي. هير = هيئڙو.
سير = رستا گهٽيون.

سدا سڪيس ڏيهڙا، ڏورم وساريج
ڪولن ڪڍي آهيان، سگهوي سار لهيج.

٣- پالڏي پراڻي پنوهار سين، روئي ڪيج رهاڻ
جيئن ٿر وڃون ولهون، تيئن آءٌ سورن ساڻ
ڪهاه ڪا وراڻ، ڏکن ڏيل ڏهون ڪيو.

٤- پالڏي پراڻي پنوهار جا، جان اون وڃن وس
ساري ڏيهه سرتين، سلامن سهس
آءٌ اوهان جي آهيان، گولي مٿي ڳس
رهي ڪريان وس، اباڻي جي اڄڻ جا.

٥- پالڏي پڇج پراڻي کي، زور هٿي جانا
پيڪڙا پيسن پر، ڪراڻين ڪانا
آن ري آمانا، گهڻگهر گهاريان ڏيهڙا.

٦- پالڏي پراڻي پنوهار جا، اباڻا لئي ڪي
ساري ڏيهه سرتين، ياد پوانئي جن ڪي
ولهون وٽ قطاريا، ڪرڙ پڪا ڪن ڪي
سگر ڪيئن سرڻون، سيئن جيئن سهڪي
زاريون پئي جن ڪي، ملان ماروئڙن کي.

پالڏيءَ اهي سڀ پيغام پاڻ سان کنيا، مارئيءَ کي دلداريون ڏنيون، ۽ ملير ڏانهن رمندو رهيو.

وطن جي حب

مارئي نه مهانڙ ملير ڏي ڪيري اهڙي هوادي هئي ؟

ڪهاه = ڪهاڻي. وراڻ = موٽ. ڏهون = ڏمرون، چهل ڏاڍا. وس = وسندڙ ملڪ، ملير. آمانا = مان ڪانسواءِ، اي مانا. گهڻگهر = ڏک. ر. ڪيئن = ڪالهين. زاريون = زاڄهريون.

پڻي من جا ڪالهه اڏائيندي هئي، پڻي ڪک پن ڪان پرڻ جا پيغام پهچندي هئي. ميهوڙيءَ جا ڏينهن آيا ته پاڻ وڏ پڪ وجهڻ لڳي. ڏسندي هئي ته ڪڪر ٿا ملير ڏي وڃن، ته ڪڪرن سان ٻوليون ٻوليندي هئي؛ ڪونج ڪوڪندي هئي ته پڻ ملير کي ياد ڪندي هئي. ملير کي دعائون به ڪندي هئي، پر جيئن مينهن ملير تي وسندو هو، تيئن هن جي اکين مان به يادگيريءَ جو آب وهندو هو:

١- اُتِ مينهن کهڻا، ٿين ٿوڪ ملير ۾
اکيون آب ڀريو، اُلهيءَ ڪُوڙڪ ڪئان
مارن شال مڙان، ڪولڻون جتي ڪڏهين.
٢- جيڪس اُتا مينهن، مڙئي ماڻ ڀوءِ ملير پر،
ڪالهه سچو ٿي ڏينهن،
مونجهي اکڙين اکير ٿيو.

اڄ، هي وڃن منهنجي ملير ڏي ڦُليون، جتي منهنجو مارو آهي! شال ڪر پانڌي ورِي اچي ته ڪاڻس خبرون وٺان:

”آهو ڪهڙ ڏيهان، جنهن ڪر ٻيان خبرون؟
وڃو اُن ڦران، راڻ ماروءَ لي ڦليون!“

مطلب ته وڃڻ سان ڏاڍا پول پولها اٿس:

١- ڪڏهن ڪُوڙڪ لي ڪنواهه، جا ڏس ڏاڏاڻن جي
سار پو سانڀيڙن ڪي، روئڻ راڻ وهاڻ.

اُتِ = وسن. ٿوڪ = چڱيون شيون. ڪُوڙڪ = طرف، پاسو، ڪنڊ. ڦران = طرف کان، وٺان. ڪنواهه = ڪنهن ڏس طرف. سانڀيڙن = سنڀاليندڙ، ماڻٽ، وارث. وهاڻ - وهائي.

٢- جسم پنهنجا پڙهون، ڦٽئون،
تنهن ڪنڌ تي ٿيون ڪنڌون
ٻانهون سڀ ڀساڙيون، وسي وڄڙيون
ماروءَ ري مرون، الله آسائتيون.

٣- جسم پنهنجا، ڦٽئون، تنهن ڪنڌ تي ڪنواه
سدا وڃ ڀيڻو وندران،
مون رنبدي راس وهاڻ ۽
سياڻن سهاءِ، مارو جو ملير جو.

٤- ٻوري ڪيا ٻٽن ۾، وڄڙيون واڏائا
سور اُڀا سوهرا، مولڪي الله ۾ اڏائا
آئي وڻڙا اکري، عمر اڀائا
اکر ٻاٻائا، ڀاڻن شال ٻر ڪنڌهين.

٥- وڄڙيون وس ڪيا، مٽي آئي مدد
اکيون آباٽن ذي، بس نه ڪريان ٻُڌ
هيٺن نه ليس هٿڌ، جي ڪرنڌائون ڪنڌهين.

لورا ڏينهن گذريا ته عمر کي به معلوم ٿيو ته ڪو مڙ ٻوٽي ليايو سمهو مارئيءَ کي ٻٽو آهي، سو وٽس وري آيو. ڏسي ته مارئي ساڳيءَ حالت ۾ آهي، نه ڪلي نه ڪاٺي، پر پنهنجي گولڌر مڇهه گذاري. عمر ڏٺو ته پٽ تي پيٽي آهي ۽ وار به اڃي وانگر ميرا اٿس. اڃي جا ڪٺي لوٽي ڪاهن تي هيس، سا به هيٺر لڙون تي وٽي اٿس، ڪنهن هولدي نه ساڳي لوٽي ٻکي وٽي آهي ۽ هو جي

ڦٽئون = چاڙهون، هٿن، هڏون. سياڻن = سڀل وارين.
سهاءِ = سهائي، ٿهي. واڏائا = وڏائيون، مارڪون.
اڏائا = اٿيا. ٻڌ = ٻراڏ. هٿڌ = هوڌ.

مطلب جو ٻن جون ٻوليون ۽ چادرون آهن، لڪي هٿ ۾ نه ئي لاٿي ۽ کٿي ۾ کٿو سٿي ڪنهن ولهي سيما ڏني. لوئي نه لڱون تي، وٺي هئس ۽ ٻر ڪنجري، اندريون چولو، نه جو ڦاٽي ويو هوس، سو نه سئيءَ سان ولهي سٽي ٽوڪ ٻري، جي ٽوڪ اُن ڪشتراني لئي وڃا هئا. ٻيئي ڇوري مالڪ لڪ رکيا هئا ۽ لوئيءَ جي لڄ رکيائين.

١- سهڻين سيما ڪنجري، لوئي لڱ لنام
اڀاڻن جي آسري، ڪتي ڪالھ ڪيام
جا ڀيٽ ڀڪيام، لڌهو ٻرور ٻن رهائين.

٢- سهڻين سيما ڪنجري، لوئي لڱون لڱ
واسي وار نه ويڙهيان، مر چڱون رهن چڱ
ماروءَ جي مهاڙ ري، مر لکي اندر لاهه اڪير
ههڙو حال حڪير، وٺي شال ويڙهه وڃان.

٣- سهڻين سيما ڪنجري، لڱن سڻن لوئي
مر نه لاهيان مڻهن جي، ٻي ڏ ڦڙن تان ڏوئي
جا ماروءَ ڏاڍيم سڙ لئي، سا لاهيان ڪيئن لوئي
عمر اکهوئي، ڄڻن من ماروئڙن ري.

٤- سهڻين سيما ڪنجري، لوئي سڻن لڱن
ههڙو حال وئي ڪري، وڃان مڻهه ترن
مارو مان ڇڏن، نه هٿي اسالهين آسري.

ڪنجري = چولو. سيما = ٽوپا. ڪتي = ڪتڻ جو ڪم. ڀيٽ = ٽر ۾ مڪان جو ٽالو، ٽر، ٻٽ. واسي = خوشبوءِ وجهي. مر = مل = متئي. ٻي = ٻٽو. ڏ ڦڙ = گود ڦاڙون، رليون. مان = من.

٥- سڀئي سيڻا ڏئي، پوريءَ پنهنجن لاءِ ڪکڙو
ڪنيءَ ڦليون ڪٽيون، سڀئي سيوري سڀ
مهڙ چولو ڪي، لاءِ لهاڻيءَ لڳ جاڳيون.

مارئي جڏهن پنهنجي مٽن ۽ وطن لاءِ ايترو ڏکي، ليڪن عمر وٽ پريشان هئا، ته عمر جي من ۾ نهايت اثر ڪيو ۽ سندس دل پگهري آئي. سمجهائين ته هيءَ پنهنجي اصل نسل واري سچي ستي آهي؛ سو دل ۾ پڇتاوو ڏيندو خيال آيس ته پڻ هيڏي سيلوان ستيءَ کي بند ڪري ۾ ڪو وڏو گناهه ٿو ڪريان. سو اچي مارئيءَ وٽ سامهون بيٺو ۽ کانئس پڇيائين ته مارئي، هڏو اٿر ته تو وٽ ڪڏهن اوليءَ لوڪي تنهنجن ماروئڙن جو ڪو پيغام پهچايو آهي. مارئيءَ چيس ته هائو عمر، مون وٽ اولي آيو ۽ اچي مونکي سنيها ڏنائين:

١- اڄ پڻ اللهون اوٺيون، ڪتابتون ڪي
ڪالهون ڪوٺايون جون، سڀ تون عمر سي
موڪل ڏي مونکي، ساڻيه جي سيد چوي.
٢- آئان اوٺي آئيو، ڪهي مون وٽ ڪالهه.
لکن ٿان لطيف چئي، اوٺي لاهه م لال.

عمر، پرين جا پيغام آيا آهن تنهن مارئي، ستر رکيج، اوٺيءَ جي لڄ رکيج. پڻ ساهڙڙن وٽان سنيها آيا اٿم:
”سي ساهڙڙون سارئين تو، سيل جنهن جو سچ
ماروءَ رڙي م مڇ، شهر پڻائج سون ڪي.“
اي عمر، انهيءَ ڪري وٽي هن لوڪيءَ پنهنجيءَ کي

مهڙ = مکڻ. پوريءَ = پورڙي يا ساديءَ زال. ڪکڙو = اڪر، ڌپو. ڦليون = ڪنارون. سيوري = پوڄي.

سمورا ڏينهن ۽ مالڪ کي سوال ڪريان ٿي. هن پاروٽيءَ جو
شل ٻوم رهجي اچي :

"ٻوم پاروٽيءَ رهي، جتهن ۾ آهي اَن
نه پکي وڃي وٽڪيان، توڙي پولس لڳن
سرڻين ساڳ سڀن، آهيم انهن ميهڙا ن."

عمر جي چڱمڙسي

عمر جڏهن هي ڳالهيون مارئيءَ جون ٻڌيون، تڏهن سندس دل ڀرجي آئي، ۽ بلڪل ڪنهن حيرت ۾ پئجي ويو ته، مولي، ڪهڙي نه هيءَ ڳوٺاڻي سچي سچائي ساڻ لٺي آهي، جنهن جي سچ ۽ صبر مون کي حيران ڪري ڇڏيو آهي. عمر تو تڏهن مارئيءَ کي چيو ته اي مارئي، مونکي وڏو عجب آهي ته تو پنهنجي وطن ۾ ڇا ڏٺو آهي، جو توکي وطن وسري ئي نٿو. مارئيءَ ڏٺو ته هن عمر جي دل هاڻ ٺري آهي، ان ڪري پاڻ اٿلو ڏئي وڏو جذبو سندس اندر ۾ پيدا ٿيو ۽ عمر کي چوڻ لڳي :

اي عمر، ڪهڙيون تو مونکان منهنجي وطن جي حب جون ڳالهيون پڇين. وطن جي حب منهنجي دل ۾ ديرو ڪيو آهي. آءٌ توکي انهن ٿي چوان ته، اي عمر، مونکي پنهنجي ملير ۾ ساڻون وڻ ٻوٽا، ٻير ٻباين جي ملير جيتري نه ٻڌايان ٿي. پلاڻي ڪري منهنجو مڙهه هن ملير موڪلجن :

"مران جي هن هيڪ، ته لاهه مڙهه ملير ڏي."
١- واجهائي وطن کي، ساري ڏيهان ساه

پاروٽي = اَن جو ڪوڙو، ڪٽي. وٽڪيان = سڄان.
اَن = توانڪ سمن انهن.

پٽ منهنجو اندر ۾، قيد ۾ ڪريجاه
پر ڏيهان پرڏيهه ري، ڏار ۾ ڏريجاه
لڏي مٽي لئه جي، ولهيءَ وساريجاه
پرلوءَ ٿئي پساهه، ته اهاه مڙهه ملير ڏي.

٢- واجهائي وطن کي، ساري ساهه ڏيان
هي سر سانڍيو ساهه جون، منهنجو لڄ ميان
مقاميائي ماروئڙن، وڃي لئه ليان
ميائي جيان، جي وڃي مڙهه ملير ڏي.

٣- واجهائي وطن کي، آءٌ جي هتي مياس
گور منهنجي سومرا، ڪج پنهوارن پاس
ساري ڏج سرڳين، منجهان ولن واس
ميائي جياس، جي وڃي مڙهه ملير ڏي.

عمر عشي درد جا آواز پڌي پاڻي ئي ويو، پر آخرين هڪڙو پيرو مارئيءَ کي چيائين ته اي مارئي آءٌ تنهنجي پرلم جي دام ۾ ڦاسي ويو آهيان. اڙي مارئي، چو ته مون سان قرب رکين، چو ته اون هي پٽ پنهور پالي منهنجي پٽ راڻي ئي واسين، ته هو لڏ آءٌ تنهنجو پرلتم ئي رهان! مارئي، جنهن جي دل ۾ پکي پرلم جي چوٽ لڳل هئي، تنهنجو همعتڙو سه ڦٽڪ لڳو ۽ وڏي درد منجهان عمر کي جواب لڳي:

١- جهڙين ڪنڌيڙن منجهه ڪنڌيڙ،
تهڙين مون مٿي ماروئڙن سين

ڏريجاه = رکج، پورج. اهاه = موڪلج. مڙهه = لاش. ولهي = سڪي، مسڪين. گور = قبر. ڪنڌيڙ = ڳاهه جو قسم جنهن ۾ ڪنڌيون گهڻيون لڳنديون آهن.

سي ماروئڙا اڄ لڌا، ڳٽن جا ڳهر
لڏهن ريءَ ڇپر، گهنگهر گهاريان ڏينهڙا.

٢- سي ٿاريلا ٿرن ۾، جي مان ڳُهٽ ڳهري
وطن وِس وسندي، هيڪڙي ائين هري
اندر چٽ چري، ورهه ونڙهيچن جو.

٣- ٿورا منجهه ٿرن، مون سين ماروءَ جي ڪيا
عمر اُن ڳـٽن، آءُ ڪيئن اوٺي لاهيان ؟

٤- ٿورا سـ ٿورا، مون لي ماروئڙن جا
پـلاٽيءَ ٻيرا، ڳٽي ڳـٽيان ڪيترا؟

٥- هڏ سـ ٻـڙان هيڪڙي ٿوري اُسـرَ جائن
مولکي ماروئڙن، ميري ڪري نه مٿيو.

هيڏي وطن جي حب ۽ هيڏي مضبوط ثابت قدمي ڏسي ڪير نه حيران ٿيندو! عمر جي دل ۾ ٿرٿلي پيدا ٿي ۽ هن جي دل ۾ مارئيءَ لاءِ سچو عشق آيو، جنهن ۾ ڪابه خودي ڪانه هئي، ۽ مارئيءَ کي چيائين، اي مارئي، هاڻي منهنجي ڇڪ تولي ڪانه آهي، تون ڀـل خوشيءَ سان پنهنجي ماروئڙن وٽ وڃ. مارئي، مولکي معاف ڪج. مون کي خبر ڪانه هئي ته تنهنجي دل ۾ ڪا اهڙي وڏائي آهي. تنهنجي ٻرڌر کي شاباس هجي. مارئي، ٻڌاءِ تنهنجي دل ۾ ڪهڙي حب آهي جو تون ملير ملير ڪندي ئي ختم ٿيو وڃين. اهيءَ يادگيريءَ ۾ تنهنجي لونءِ لڙيون ٿي وهي، تنهنجو ڪنڌرو ڦاٽي ويو، پر تو ڪنهن نه ٻڌو. ڇا تو اهيءَ لونيءَ ۾ لذت آهي؟ ڇا تو اُهي پسڻ ۽ ڏورڻ

ڳٽن = ڳٽ. ڳهر = ٻرڪل. مان = منهنجو. ڳهٽ = دل، اندر. وس = ميدان.

۽ ڏٺو آهي؟ مارئي، مونکي ته نه اهو ڏس ڏس. مارئي
عمر جا هي مٺا ۽ سهڻا لفظ ٻڌي نهايت سرهي ٿي. سندس
دل شڪر سان ڀرپور ٿي ويئي ۽ ڏاڍيءَ سڪ سان عمر
کي پنهنجي وطن جي پيار جو پتو ڏنائين. چي عمر ٻڌ:
”منهنجو من واڳيو وڙهنجن.“

١- ٻاهي ٻاکي پٽري، ٻرڙيءَ سان ٻيان
پير نه چڙيان ٻرڙيءَ جو، جالسين ٿي جيان
ڪيرون ڪٿوڙن ڪي، وڃي ڏيهه ڏيان.
٢- اَن نه مٺيان پٽ، آءٌ جا ڪرڙ ڪوڙ نه مٺيان
ٻيرون چولهه پندپس ٻرڙيءَ سين،
ڪاٻو ڪاٻوي ومت.
٣- ڪوه سي طعام ٿين جا، ور سا ڏولون ڏرٽي
جهالڪي جو جهنگن جو، سيڻ ڪميٽي نه سونٽي.

ٻڌ عمر بادشاه، تون ٻاڻ دانا آهين ۽ آءٌ ٻوٽاٽي آهيان،
مونکي عقل ۽ ميت ٿوري آهي ۽ ٻاقي مون نه وطن جي
حب الوطن سمجهي آهي؛

وصال

عمر هي ڳالهيون ٻڌي خوش ٿيو. مارئيءَ کي چيائين
ته تون منهنجي هاڻ ڀيڻ لڳين، آءٌ توکي هميشه لاء ياد
ڪندس. ڀيڻ، تون نه عمر کي ياد ڪجانءِ. سو عمر جا
ڪمر، جو ڏاڍي ادب سان تيار ڪيائين ۽ حفاظت
۽ شان سان مارئيءَ کي ملير ڏياري موڪلائين، ۽ مارو ڙن

واڳيو = اوڙيءَ سان ٻڌو. ٻاهي = لسي، جهڻ.
ٻاکي = جڻي. ڪيرون = واڌايون، مبارڪون. ڪاٻو =
جهولي.

جون ٻڌون ٿا، ملهه ڏي معاف ڪري ڇڏيائين. ماڻهن
کي ڇڏهڻ مهل چيائين ته هيئن اسانجي مارو ڙي موٽي
آئي آهي، ۽ ڪيئن پنهنجي سول ۽ سٺ سان مارو ڙن جو
ڏالو ته مٺي ڪمائين، ۽ ٻڌ ملهه به اساڻون ٻڌون معاف
ڪرايائين، سي ڏاڍا خوش ٿيا. مارئي کي ته سارو ملهه
پانهنجو هو، سو هي ويچارا مارو ڙا مڙئي ڏاڍا خوش ٿيا.

"لعو لوئڙيارن، گولڊر جو غلاف.
مڙا لاٿا مارو ٿين، سڀ اوڍيائون صاف
ملهه مڙو ٿي معاف، عمر ان انعام ڪيو."

ڏاڍا خوشين جا ميڙهن گهر گهر ۾ وسي ويا!

"وڻا ميڙهن ملهه ۾، سڀ ڏنهه سوائو
پاڄهر پڪي پاڄهه ٿي، لٿو ڏولائو."

جهڙي هئن مارو ڙن لئي رب ڪرم مهر ڪئي، شال
آهر سڀني سان اهڙي مهر ٿئي.

"الله جا الدوه، لعا ڏک سڪ ليا."

لوئڙيارن = لوئون پهريندڙ. گولڊر = ڏ ڪ. غلاف =
پوش، ڍڪ. سوائو = اهڙر.

سسئي ۽ پنهون

سنڌ جي ٻرن ۽ ٿرن ۾، ڳوٺن ۽ شهرن ۾، ٻيلن ۽ جهنگلن ۾، ڳوٺاڻن ۽ شهر وارن ۾، غريبن ۽ شاهوڪارن ۾، ننڍن ۽ وڏن ۾ سسئي پنهونءَ جو نالو عام آهي. ننڍڙا ٻار مڪتبن ۾، سرو ندائي ٻڌارين ۾، ڪاهير ۽ ڳائڻا اوطاقن ۽ اوتارن ۾، اوٺي اُٺن لئي، ۽ هاري ٻنين ۾ سسئي ۽ پنهونءَ کي ياد ڪيو مٺيون لاتيون ٿا لنون. واٽ ويندي ڏس ڏ، ڪن تي هٿ ڏيو پيا ڳوٺاڻا ڳائين :

او ...... جاني، پلو
سسئيءَ کي سورن جي، وڻ وڻ هيٺ وروٺن
واءِ وڃايس ڪپڙا، سڪ وڃايس سوانهن
پلو ڙي ميان .... مونکي جام پنهون،
ڏيهچي لکن لوڏي آهيان.

شاه صاحب هن سسئيءَ جي سر ۾ بلڪل عشق جي اڪير ظاهر ڪئي آهي. سڄي شاه جي رسالي جي پنجين ٻيتي سسئي پنهونءَ جي سڪ ۽ سور جي بيان ۾ آهي. پر پنج سر هن بابت آهن. سسئي آبري، ڏيسي، معذوري، ڪوهياري ۽ حسيني ۽ مڙئي سسئيءَ پنهونءَ جي وڇوڙي

وروٺن = واندڪ، خوشي.

جا آهن. شاهه صاحب آکاڻيءَ اڳ۾ سسئي پنهونءَ جي
پاڌڻ وغيره جي ڳالهه ڏني آهي. پر گهڻو ڪري پنهنجن
لئي سُرن ۾ سندن ، چوڻ ۽ ڳاهو آهي ، جو ڪلام بلڪل
ڳهاٽيندڙ آهي ، ۽ بلڪل پڪي شاعراڻي ٻوليءَ ۾ آهي.
جمل ۽ جهڪل جا ايمان بلڪل زور وارا آهن. مون ڪوشش
ڪري ٽڪر ٽڪر ڳنڍيا آهن ، ته پڙهڻ ۾ سولائي ٿئي.
البت هن سر ۾ اندرين روح رهاڻ جي عجب واري ڏنل
آهي. پر اهي ٽڪر مون آکاڻيءَ ۾ ڪين ورتا آهن ، اهي
پٺيءَ ڪتاب ۾ سمجهاڻيءَ سان گڏ ڏيندس.

سسئيءَ جو جنم

چون ٿا ته سنڌ ۾ جڏهين راجا دلوراءِ جو راڄ هو ،
تڏهين هڪڙو براهمڻ هو ، جنهن جو نالو هو نائون. نائون
پاڌڻ ۽ سندس زال جي ڏاڍي دل هئي ته ڪو اسان کي
اولاد ٿئي. رکي رکي نائون پاڌڻ جي زال کي حمل ٿيو.
ڪريالڪيءَ کي ڏاڍي خوشي ٿي ، سو اڳ ۾ ئي پنهنجو لهرائي
رکيائين ، ته پار ڄمندم ته هندوري ۾ لوڏيندي ساس.
ڏهين مهيني پار پيدا ٿيو. ڄائي اياڻي ، پر ماءُ پاهار پيٽي
رهي ، جي ٻلي جائي ، سڪلڊي شال سپائي سدوري
ٿيم. پاڌڻ نائونءَ کي پٽ گهربو هو. پر ڌيءُ ، تڏهين به
خوش ٿيو ته ليڪ به ته سنتان ٿي. نائون پاڌڻ وڃي پوري
ورتي. پاڌڻ جا خيال بلڪل پڪا هندڪا هئا ، ۽ جوتش
۾ ويساهه هوس. پاڻ به جنهن ڪنڌي جاڻندو هو ، سو
ڏسي گرهه وڇاريائين. گرهن جو حساب ڪندي ڇا ڏسي
ته مار! پاڌڻ جي هٿن مان ٿي ڪڇه ڪري ٿيو. اٿي
هنڌ ڪٽي اصيب کي هنيائين! ڏسي ته مار ، هن ليکا جو

نصيب ۾ ڪو عجيب و غريب آهي. پر وڏو الڪو اهو
لڳو پيو آهي جو هن ننگر جي شادي هڪ مسلمان سان
ٿيڻي آهي. پاليائين ۾ معان ڪري، وڃاريندي پيو هڃان،
سو آئو وڏي اڄوميءَ ومت ۽ ڇپائيندس ته پنڊت جي،
ويلا ۾ پوري ورسي السر. هاڻ اوهين وڃاري ڏسو ته
ڪهڙو ڪرم جو حساب ٿو ناٿونءَ کي ڏيڻو پوي؟ پنڊت
وري جاچي ڏٺو. آئهي ۽ اٿين ڇهو ۾ ناٿون، ڳالهه سچي
آهي. هن ننگر جي نصيب ۾ سنڌس لاٿون مسلمان سان
لکيل آهن. هن جي ڀاڻهن ۾ پڙو مسلمان لکندو. پاڻهي
وڃاري جو هيمئون هار جي ويو، سو ڪنڌ هيٺ ڪندو
آئو گهر. زالس پاڻيو هو ۽ اڄ چٺيءَ جو ڏينهن آهي. اڄ
مهنجي گهر ۾ ڇانوڻ جا ڏيکڙا ڇڙهندا ۽ ڪنڊون ڪيو
خوب پيئما. پر ڏناڻين ته ناٿون اهندي شرط او ائڊو مڇو
ٻاٽي اچي مهن ٿر ڪريو آهي. پڇائين ته پتار، ڪريو
خبر، ڇا آهي! ناٿونءَ اوچنڪارون ڏيئي ڇهو اڙي ٻاٽي
ڪيڙيون ٿي ڳالهيون پڇين؟ ڏيءَ ۾ سڪي ڇاٿي،
پر ننڊوريءَ جي نصيب ۾ هي داغ لکيل آهي. پاڻهي ناٿونءَ
جي پراٿي ميٿي ۾ اهڙي خيال لهايت هيمت جو هو ته
مون براهمڻ جي ڏيءَ وڃي مسلمان سان پرڻجي! زال کي
ڇيائين، اهڙو ٿڪو جي پاڻ سان ڪٽهنداسون ۽ ڀي جهان
وڃائيندا سون، ۽ لڙڪ ۾ وهندا سون. هاڻ ڇٺي اٿي ٿهي،
ڪر پار ڪر ۾ هن نينگريءَ کان آڇا ٿيون. مهنجي ته
مرضي آهي ۾ پيٺيءَ ۾ ائڊ ڪري ڏٺي اوڙهي ڦٽو ڪريواس
۽ وڃي ڪنهن ۾ ڪنهن جي ور ڇڙهندي، ۾ ۽ ڀ ڪٽيس
قسمت. مورڪ پاڻهي کي اها ڪل ڪا. پيئي ۾ جي هونءَ
گرهن ؛ اڄوسمت جي اڳڪٽي ٿاٻس ۽ ٿي ۾ هيئن ٿيندي!

پر ڏرمي موڪلائيءَ جا سمسڪار اهڙا ٿورڙا آهن، جن
ٻالڪ ٻنهي جمد جي نڪريءَ کي، ٻنهي آلاڻي کي،
مرس جي منهن ۾ موڪلائي ڪان ڪين ڏنو! وچاري ناگونءَ
جي زال جو مڙس ڪسي هيءَ ڳالهه ڪندي ٻڌي، تڏهن
جون ته وانهون ني ولڙيون لي وهيون ۽ مڙس ڪسي چوڻ
لڳي ته هوڙ ٻيار مس مس ٻرميهو، ڏنو الڳون، تنهنڪي
ڪيئن اڄ ٻنهي جان ڪان جدا ڪريان! هوڙي چڱن ڏينهن
جي آيڙم کي ڪيئن لو ٿون ٻالي ۾ لوڙهڻ ڪهريان! وچاريءَ،
جي اکين مان آب ني ته بند ٿئي. پر ڏرم جو ٻرم اهڙي
لدوري چيز آهي .ا ترم دل کي ڪٺور ڪيو ڇڏي! سچو
ڏرم دل کي ترم ۽ رحم تو ڪري. پر ڪوڙو ٻرم بيهودا
خيال تو قائم ڪري. ٻالڪ ناگون ٻچڙو ماٺهو ڪونه هو، پر
ٻرم جو ٻڪ هوءَ سو اُن جي اڳيان سندس زال جو وس
ڪين هلي سگهيو. لاچار سندس ماءُ کي ٻنهي ٻچن ڪان
ٻار جدا ٿيو. ناگونءَ چيس ته ٻچيءَ ۾ اون بند ڪرينس
ته اڄ درياهه ۾ وجهي اچانس. ماءُ وچاريءَ چيا ڪيو جو
ٻار جي ڪوڙن ۾ ڪي مٺيا به وجهي ڇڏيائين، ۽ مڙس کي
چيائين ته اڄ ڪين ٻنهي ڄڻن سان ٻنهي ٻار کي ٻيتيءَ
۾ بند ڪنديس. قصو ڪوتاه، ناگون ٻنهي ڄڻن سان
ٻيتي لوڙهي وڌي پاڻيءَ ۾. قادر جي قدرت سان ٻيتي
لڙهندي لڙهندي اچي ٻيور جي شهر وٽ لڳي! اهو
ٻيور جو شهر چون ٿا ته جهنجهر ۽ جنگشاهيءَ جي وچ ۾
هو. اهو شهر چڱيرو هو. هن طرف ناگون ٻالڪ ٻنهي جو ٻار
جاول ٻوڙيو ته هن طرف ٻيور ۾ هڪ زال ۽ مڙس هئا،
جي نه ٻار لاءِ ڏاڍا ماندا هئا. ڪچهه وقت شادي ڪئي ٿيو
هون. پر مولي ڪين اولاد ڪونه ڏنو هو. سندن ڪٽي ۽

سندس زال ٻئي ويچارا ٻار لاءِ آتا هئا. ڪنهن ڪسي چوندا
هئا ٻرت. سو هي ٻرت ۽ سندس ٻرتياڻي، هڪ ڏينهن ٽڙ
تي ٻيٺا هئا، ۽ ڪپڙا ٻئي ڌسي ڏو ٿانون. ٻرت نظر ڪري
ته ڏسي ته هڪ ٻيتي آهي، ٽڙهندي ٻيٺي اچي ۽ چوڻ
جي چڪ ڪيس ڪناري تي ٻيٺي آئي. محمد پاڻيءَ ۾ اندر
گهڙي ٻيتي ڪٺي ٻاهر آيو. ٽڙ تي اڇيءَ وقت سواءِ زال
مڙس جي ٻيو ماڻهو ڇيڙو ڪونه هو. زال ڇيو مڙس کسي،
ته ڏس قادر کهڙي سوڪڙي ٻاڪ ومت موڪلي آهي! زال
مڙس هئا سي ڪتي، پر چڱي سيرت وارا انسان هئا، ۽ هڪ
ٻئي لاءِ ليڪهن ته گهٽو هون. محمد چيو ٻدهجي زال کي
ته اچ ته ٻيتي کوليون ۽ ڏسون ته منجهس ڇا آهي. ٿوري
ڪوشش کان پوءِ ٻيتيءَ جو طاق کوليائون. ڇا اندر ڏسن!
هڪڙو ننڍڙو ٻار ٻيو آهي. ڇا هڪجي سهڻي ننڍڙي
شڪل! ٻير جي آگر واسه ۾ انس سا وڻو ڏاني! آئي جي
قدرت عجب آهي. قصو آهي ته ٻرلدڙ لهائيءَ ۾ "ٻاپيءَ
رکيائين ٻار!" سو سپاجهي سنار هن معصوم ڙيءَ کي ٻه لهرن
جي لوڏن مان ڪڍي آڻي ڪناري تي ڦٽو ڪيو. ڪنياڻي
ٻار کي ڏسي گد گد ٿي وئي. جهٽ پٽ ڪٺي ڇاتيءَ سان
لاتي ٻئي چتيائينس ۽ چميائينس. ڏاڻي رازق آهي. انجي
رحم سان سندس لطڻ ۾ اچي کير ٻيو! ڪتي ۽ زالس ٻئي
ڏاڍا خوش ٿيا. ڏنائون ته مٺيا ٻئي ٻار جي ڪپڙن ۾ ٻيا
آهن. چيائون ته رب سائين، رزق اسانکي ته جهجهوني
ڏنو هوءِ. پر انڪ شڪرانا نهيها، جو اسانکي جي هونءَ
ته ٻار ڏنئه، ته هيڻن ته ڏنئه. ڪتياڻي ٻار ڪٺي آئي گهر.
کي جون ٿا ته ناٿونءَ ٻار جي اُجيءَ ۾ چٽي ٻه انکي وڏي
هئي، ته هي ٻار ٻراهمڻ ڪر آهي. آهي سنه سال مان

ڇانورَ، ٻه ڦلاٽي سڀ ڪري پاٽيءَ ۾ لُڙ لوڙهيو وڃي. اٿيءَ اُميد سان ته ڪڏهن جهي هٿ اچي ته، پالي وڏو ڪريس. ڪٿي ۽ ڪٿياڻيءَ کي وڏيڪ خوشي ٿي، جو ڏاڏاڻون ته ٻار حق جو آهي، موڪليو ته اسانکي حق آهي. ٻالو رڪمانرلس سسئي. ٻئي ڇاتي سسئي. ٻه ٻائي سا ٻاڪ اوڙي ۽ ٻلي سا ٻرت وقت آئي، ته ته ڪيترن جهڳر شاه جهڙن شاعرن جون دليون ڦٽن ها، ۽ ڪيترن جهڳر سدس امر زبان ۾ نابيد شعر ٿئي ها!

سو سانئين، سسئي اڄ لنڊي، سڄان وڏي. ڇا سدس صورت، ڇا سدس سيرت! مطلب ته اصل ڪنان جهڄ ڪو هن ۾ شاهاڻي رهڻ جو اهڃ هو. ڳرهڻ نياڻين ۾ ڇاني، ٻر قدرت اٿيءَ ٺاهڻ، جي ٻدلي چنڊ جهڙو چهرو ۽ موهيندڙ من ڏاڏو هوس ۽ عقل ۽ خود مدديءَ جو حصو ته جهڙو اڳڙو ڪو ته ٻخشيو هئائينس. سسئي جيئن وڏي، اهڙن ٻهڪڻ لڳي. ڪٿي ته ذڪيو ٻکيو ڪو ته هو. سو چوڻس ته سسئي، جهڪي ڪوٺي سو ڳهر، جيئن وٺڻي اهڙن وڻ. سسئيءَ ۾ ڳهڻي ڳڻ هئا، ۽ قرب جو قطرو ته دل ۾ اڙ هوس. سو ساهڙئون ته وٽس جهجهيون ايندڙيون هيون، جن سان آئي ۾ واهڻ چرخي، ڀي اهڪريون ڪسڪيندڙيون هيون. ماءُ جي ته هيڪڙن جو هار هئي.

ڀنڀور جي شهر ۾ محمد ڏتيءَ جي ڏوٺي هاندي هئي ۽ ٻيو ته چڱر ٿي ڳنڍ ڪيو هئائين. جڏهن عمر ۾ وڏو ٿيو، اڌهن سدس ڪم سدس ڪاسدار ۽ ٻيا ڪندا هئا، ۽ ٻاڪ ڀنڀور شهر ۾ جهڙو ٿوڙ ٻنهل سمجهيو هو. ٻه ڀر ۾ هڪ اهڙو حاڪم ته هو، جو محصول اڳاڙيندو هو.

حاڪم نهايت خاصو ۽ نرم دل انسان هو، ڏٺهن کي سختيءَ
جي سولهن ۽ لچڪ ڏانيا وٺندا هئا. محمد ڪٽيءَ سان ب-
دستور هوس. سو محمد ڪٽيءَ تي اهو ڪم ڪري رکيائون،
ته ڪون اچڻي اپڊ ۾ ۽ ونڊ ۾ سامان تي محصول اڳاڙج.
ڪٽيءَ کي سندس قابل ۽ لائق ڌيءَ به چڱي مدد ڏيندي
هئي. مطلب ته، هيءَ ليمڪر مائٽن جي مددگار هوندي
هئي. ڀلا بردي گهمندي ڦرندي هئي، ۽ ساري ڀنڀور شهر
۾ سندس ڳڻن جو ڳالهو هو.

جام پنهون

هيڏانهن ڀنڀور ۾ حسن ليمڪر جي حسن جي ڪماليت
جي هاڪ هئي، ته هوڏانهن ڪيچ مڪران ۾ آري ڄام
هوتانيءَ جو پٽ پنهون، جو به جوانيءَ جي ڦوهه کي پهتو
هو. انهن جو ڳالهو به چوگرد ڪيچ مڪران ۾ ۽ ٻاهر وڃي
ويو هو. پنهس ڪيچ مڪران جو وڏو هو ۽ پنهون سندس
پيارو پٽ هو. پٽ ڀا به هئس، جن جا ڳالا هئا: هوتو، لعلو ۽
چدرو. ذات جا آري بلوچ هئا. جبل جا ويٺل هئا.
ڪوئٽيءَ جي اولهه ڪوهستان جو ملڪ مشهور آهي.
مڪراني ماڻهو به انهيءَ ڪوهستان جي ٻين پاسي کان
آيل آهن. انهي ڪوهستان جي لاڳو ادن جابلو ماڻهن جي
بود رهڻ جا مڪان آهن ۽ هي ليمڪ اهو ملڪ وڃو ايشيا جي
ٻين ملڪن سان لڳي، جتي پٺاڻ ۽ ترڪ وغيره رهن ٿا.
ڪيچ مڪران ۽ ڀنڀور جي وچ ۾ ڪوهستان جا جبل هئا،
جي اڃا به آهن. انهن جبلن مان ٽن جا ڳالا شاه صاحب ڏنا
آهن: ولڊر، ونگار ۽ هاڙهو. بلوچن قافلا انهن جا ولڙي
واپار لاءِ ايندا هئا، ۽ سندن ملڪ به سنڌ جو ملڪ ڪري

ليکو هو ۽ اڃا به اُتي آهي. ٻڌن اُتي ٻار وڃي به پيدا
ٿيو. وڏڪار جو جڏهن ڪيچ جي لاڳو هو، تڏهن ڪري
اُهي ملڪ کي وڏڪار جو ملڪ ڪري چوندا هئا.

شاهه ٿو چوي ته "جڏهن جام ٻڌن جاٿو، تڏهن ٿي
وس وڏڪار." هي ٻڌن اڄ تائين سڀان وڙ. جڏهن
جوان ٿيو، تڏهن ماڻهو مٿس قربان ويندا هئا. "ٻار وڃا
پيا کهٽا، ٻڌن ٻيڙ سڄن." ٻڌن ۾ جي هلمت چامت ته
ٻڪل ٻاک هوندي هئي: "ٻڌن ٻاک ٿيَس." اهڙي
جوان ۽ ٻار ٻڪش جي هاڪ ٻڌي ۾ به اچي ٿيتي. قافلن
سان جيڪي ماڻهو ايندا هئا، سي جڏهن محصول اچي
ٻڌي ۾ ٻڌندا هئا، تڏهن ٻڌن جون ڳالهيون ياد ڪندا
هئا، ته ٻڌن اسانجو هڙو آهي. سسئي، جا ٻڌيءَ سان
گڏ محصول جي جاءِ تي رهندي هئي، تڏهن جي ڪن
کي به اهي ڳالهيون ٻڌن جي ڳڻن جون ٻڌنديون
هيون. شايد ٿوريءَ جيڪي ٻاليٽ جا گره ۽ تارا جاچيا
هئا، سي ڏيه تارا ٻڌجا اندريان اُڇاڻ ۽ پيغام ٻڌن
وٽان سسئيءَ کي ٻڌائڻ لڳا. سسئيءَ کي ٻڌن ۾ بابت
ڳالهيون ٻڌي دل ۾ چڙ پيدا ٿي، تان جو آخر ٻڌن
جي تالي تي موهت ٿي پيئي. "ڪيس تام تهال، پسڻ
تان پري ٿيو!" پر رکيائين دل جي دل ۾. راند به سمت
جي اڃا مس ٿي شروع ٿي.

ڪيچ ۾ قحط

هڪ دفعي ڪيچ مڪران ۾ اچي ڏڪر پيو، سو ٻڌن
جي ٻيءَ آڙي جام قافلو موڪليو ته ٿتي جي پاسي کان
اَن آڻي اچو. قافلو آيو، سو اَن وٺي موٽيو. واٽ تي

ٻنيءَ ۾ محصول پيدا ٿين. سنڌيءَ جو ٻيو ڪهڙو ڪم آهي
ويو هو. هوڻ ۾ به اهو ڪم سنڌيءَ لئي ڇڏيل هو، ۽ سنڌي
اهي ڪاروبار جي مکياڻي هئي. سنڌيءَ ٻچاڻو لاءِ هيترو
اَن ڪيڏاهون ٿو وڃي؟ جواب مليو ته، وڃي ٿو ڪيچ مڪران.
سنڌيءَ چيائون ته ايترو اَن اُتي ملڪ مان وڃڻ ڪين ڏينديس،
ڇو ته اٽين ته اسان جي ملڪ ۾ خود اچي ڏڪار پوندو.
سنڌيءَ به ڪا اندر ۾ چڱي سٽي هئي! ٻچاياڻين ته اوهين
ڪهڙي راجا جي رعيت آهيو. جواب مليو ته ٻنهيءَ جي
ٻيءَ آري جام جا ماڻهو آهيون. حڪم سنڌيءَ ڪيو ته خير
ته آهي ته ٽالهه ڪيئن آهي، ڪل ڪاله آهي ته اَن لوهين
ايڏاهون ٿا ڪٽي وڃو يا ڪهڙو پئي ڪندا. سو اوهان کي
فقط محدود حصو اَن جو ڪٽي وڃڻ جي موڪل ڏجي ٿي.
ٻر جي آري جام کيو هيڪو ماڻهو پهچڻو پسڻ وغيره
موڪلي ته ڪا اسان کي به ٻڪ ٿئي ته برابر اَن ڪيچ
مڪران لاءِ ڏڪار جي وقت واسطي کڻيل آهي.

قافلي جو مهندار اَن وقت هر پاڻ. پاڻ اهو ايندو ويو،
اَن به ٿورو اُتي لئي ڇاڙهي آيو آريءَ جام وٽ. آريءَ
چيو خبرون ڪريو. پاڻ چيو ته ڀلا، خبرون اهي آهن جو
اَن وٺي ٿي آياسون. واڌ لئي ٻنيءَ ۾ محصول ڏيڻ مهل
موڪل سموري اَن ڪٽي اچڻ جي لاءِ ملي. ڪاروبار لئي
آهي سهڻي سنڌيءَ جي همت ۾، جنهن کي ٻنيءَ جو ڏاڍي
پنهنجي ڪري ٿو پاڻي. سو جام جو خير عجبي، ٻنهين ٻانهن
علي کو موڪل وٺي ته پاڙ پاڙ، لاءِ ته اَن ڪوله ملندو.
آري جام ؛ سنڌ سڪندر جو سمورو ساءُ. هو پنهنجو ۾
ٻر آهر ملڪ جي واڌي جو خيال ڪري ٻنهينءَ کي پاڻ
سان موڪلائيون. سو ٻنهين ڏاڍا اهڙا سنگاري لهول ؛

شان سان قافلو وٺي آيو ۽ اُهي ئي ڀنڀور جي ڏٺيءَ لاءِ کي سوکڙيون به هيون، ۽ ٻيا مال به هئا، جن جي بدلي ٻيو اُن به وٺڻو هو:

”ڪيچان آيو قافلو، مٿي مُڻن مال.“

اُهي قافلي جو سرواڻ پنهون پاڻ هو:

”ڪيچان آيو قافلو، ساڻ ڏٺي سرواڻ.“

اُن کي مٽيا ڪٽي پاڻا هڻائون:

”اِنکي اکيائون اکن ۾، ڏهرڙون ڏاڍيا.“

”جهوڙا جن جُهلن ۾، ڳهري لک هزار.“

اُن جي گچين کي سهڻن سان ڪٽي سينگار ٿو هڻائون:

”ٽوٻارا ٽوڏن کي، گچيءَ سڙاهن موڙ.“

قافلو وٺي پنهون هليو ڀنڀور ڏانهن. هرڪو ٻراٻر ٿل ۾ هيس نه هيءَ کهڙي ليکڙ سسئي آهي، جا اپڙي عقل، سولهن ۽ دليريءَ واري آهي. سو مٺن ۾ لهي وڃار ڪندو قافلو وڃندو آيو. هوڏانهن سسئيءَ کي به معلوم ٿيو ته پنهون آيو آهي، تنهنجي دل ٿئي، تب ڏٺي ته ڏسان ته اهو پنهون کهڙو آهي، جنهن جو نالو هر ڪنهن مسافر جي وات ۾ آهي. اُهي ديدار لاءِ ٿي سهڙي اٿڪل پڪيڙي هڻائين ۽ پاڻ جا اُتي ڇهليا هڻائين! چالئي، ڪي رات هئي، قافلو به اچي ڀنڀور جي ٻاهر لٿو. سسئي پنهنجي

مُڻن = اُٺن. سرواڻ = ساراڻ = اُٺ هڪالي.
ڏهرڙون = پنيون، مضبوط. دليلا = اوڙيون، رسا.
جهوڙا = ڦندڙ. ٽوٻارا = ٽوٻر جي اُن کي مٿي ۾ ڪڍن جي ڀهڻي پاسي ٻڌندا آهن. ٽوڏن = اُٺن. موڙ = جهاڳا، ڳاٽا، ٽوٻر، سهرا.

خوش ٿي ته اڄ رات موچاري، اڄ رات سهائي! ٻنهي
ڀانئي ته هميشه ٿي وڃي پنهونءَ جي شڪل ڏسان!

”ڪيڏان آيو قافلو، رات موچاريءَ رُوءِ
اوٺي ۽ ٻلوچ جي، رڙهي پسان رُوءِ.“

رات جو وقت گذري ويو ۽ صبح ٿيو ته ٻيهر ڀائر ساڻ گڏ
محصول جي جاءِ تي آيو. سسئيءَ پنهونءَ کي ڏٺو ۽ پنهونءَ
سسئيءَ کي ڏٺو. سسئيءَ جي اکين پنهونءَ جي دل کي
جهٽيو، ۽ پنهونءَ جي اکين سسئيءَ جي قلب کي قابو
ڪيو. قسمت جي ڳنڍ هميشه ڳڪي ٻڌي. گرهڻ ۽ ٽارڻ
والد گرم هلائي! پنهونءَ کي گهر ڇڏ، آرياڻي ۽ ابا ڏاڏا مڪان
ٿي وسري ويا.

ڀنڀور جي حاڪم جو هڪ سسئيءَ ۽ ٻيو سندس پيءُ ٿي
هو. تنهن جا ڪيو جيو هڪڙو چڱو مڪان لهرائي، ٻنهي
کي ڀرڪائي ڪٽي ڏنائين. پنهون سسئيءَ ۾ مست ۽ سسئي
پنهونءَ ۾ الست. الغرض ڀائر کي قافلن ته ڪيترن ئي وٺي
وڃڻ جي رخصت ملي، ۽ محصول به مڙئي معاف ٿيس؛
پر ڀائر ويچاري کي اچي ڳڻتي لڳي ته پنهونءَ کان سواءِ
ڪيئن موٽي وڃون. سو آيو پنهونءَ وٽ ۽ چيائينس ته
سردار، هلو ته هلون ڪيچ مڪران ڏي. پر پنهون چوي
ته اساڻي اصحب جا خيما هميشه ڀنڀور ۾ کپي ويا. وڃ
وڃي آدن کي ٻاڪر ٻانڌج ۽ آبي جي قدمن تي هٿ رکج،
۽ چئجانءِ ته پنهون هت ڀنڀور ۾ آهي. ڀائر ويچاري ڪيترو
ئي ٻوليو، پر پنهون جا ساڻ ٻڌي! ڀائر آتڻ وٺي، مٿهن
۾ مايوس ٿي آيو ڪيچ مڪران ۽ اچي جام هوتانيءَ کي

ٻلوچ = ٻروچ = پنهون. اوٺو = اٺ. رُوءِ = شڪل.

سارو قصو سڻايائين . سڀني کي تعجب ۾ روح ڀڄي ويو . هيءَ
هيءَ ! ٻهل مونکي ڪين ڪي .

ٻهل مست

جام جو ساهه هو ٻهون ۾ ، تنهن ڪري قاصد ٻهون کي
ڏي موڪليائين ۽ ٻهون جو لشڪر ڏ ٻهون ڏ ٻهن وڏ اڏو
ويو . ٻهون ۽ سڀني هڪ ٻئي جي جان ۾ گهڙي ويا .
ٻهل وصال جي آرام ۾ گذاريو . سڀئي جون ساهيڙيون
اينديون هيون ، سي به ٻهل تان ٻرٻان ويندِيون هيون .
ٻهل ۾ بعضي ساٿين ڪڍ جي ، جيئن هو ٻرناٽيون ڪرڙا
ڏوکڻديون هيون ، تيئن وڃي کين مدد ڪندو هو . سڀئي
ٻهون ۽ جون هي دل جهپيندڙ ڳالهيون ڏسي ٻيئي عجب
۾ ٻولدي هئي . جي

”مون ڪميڻي ۽ لاءِ ، ٻهون تو ٻرت ٿئي ! “

هڪ دفعي ڪيچ مڪران مان ڪو قاصد آيو . تنهن به
اچي اهو حال ڏٺو ته ٻهون هيئن عشق جي مڙ ۾ مست
ٿي ويٺو ڏٻڙ ڏوري :

”ڪڏهن ڏوراهين ڏره ، ٻهون ۽ ٻاروچو هت ۾
الي آري ۽ جام جو ، قاصد آيس ڪره ! “

قاصد آيو ٻهون ۽ وٽ ۽ اچي ٻڌس جو پيغام ڏنائينس .
چيائينس ته جام تو ڇوي ته ، اي عمدا پٽ ، تو کي اٿين
ته جڳاه ، جو تون مانئن کي ڇڏي هيئن ويٺو لتا ڏوئين :
”ايءُ ڪامل ڪر ته سددو ه ، جيئن ٻهس ٻچاڙئين ٻولئين .“
اي پٽ ، هاڻي اچ هاڻو ڪيچ مڪران ۾ . ٿر ٻهون

ٻرت = ڏوايي . ٻاروچو = ڪوڙو . ايءُ = هي ڪم .
ٻهس = اڪڙ و اڪڙ و . ٻچاڙئين = سڏين .

اڱڙي سسئيءَ ۾ هو، جا لوڪ جي ڪَنَ هئي، تنهن ڳالها
پڏي قاصد کي پيءُ ڏي پيار ۽ لاڙ موڪلي روانو ڪيو.
جڏهن هي حقيقتون مڙيئي ڪيچ مڪران ۾ پهتيون،
تڏهن آري ڄام کي بلڪل غصو آيو، ۽ ٻنهي پٽن سنديس
پٽن هوتي، لعلي ۽ چنري کي حڪم لڳي ويا ته هيءَ ڪهڙي
اندوري سسئي پيدا ٿي ۽ هي ڪهڙو ايڏو شهر ڀنڀور ٿيو،
جنهن اسانجو ڪولنڌر جوان قابو ڪري رکيو آهي. سو
ٻروچن وٺي سٺون سٺيون، ۽ رٿون رٿيون. پاٿرن جا ڪيو
جو هڪ قافلو ٺاهي، ڀنڀورا اوڪر ساٿي ۽ ٻاوچ پاٿر وٺي،
مهري اٺن تي لڪتا ڀنڀور لاءِ ۽ مسافري ڪندا اچي
ڀنڀور ۾ پهتا. ڀنهورءَ کي چوائي موڪليائون ته اسين
ٿرکي ماڻ لاءِ آيا آهيون.

ڏکيا ڏير

سسئيءَ کي خبر پيئي ته مهمان ڏير مون وٽ مزمان
ٿي آيا آهن، تنهن اٿي مهمانيءَ جي تياري ڪئي. ڀنڀور
۾ ” مزمانن ته مهري آڻي جهوڪيا.“ سسئي ويچاريءَ
ڀائيرن ته هي مهمان ” جيڪس ٻهر ڀنهورءَ جي“ آهن، سا
بلڪل خوش ٿي. ڀنهون جوان خوبصورت هو. هي بلوچ
ڳاڙها ڳٽا، ۽ هڏڪي ڀيڻون ڏاڙهيون هيون. سو سسئي
ڀمڀوا ” ڏاڙهيءَ ڀريا ڏير“ ڏسي سرهي ٿي. ڏيرن
ٻروچن ته اچي ڏايو سسئيءَ ۽ ڀنهورءَ کي ڪيدڪاريو.
ڪوهستان جي ماڻهن ۾ ٻردو ڪوڙ آهي. اٿي زالون ته
مردن سان اچ تاڻن هٿ هٿ ۾ ڏيئي ڪٺ بدون آهن.
سو سسئيءَ ته هنن سان چڱي ڪيڪار ڪئي. ۾ ويچاريءَ

جهوڪيا = جهوڪايا، رهايا. ٻهر = مالڪ = ساٿي.

کي اها خبر ڪانه رهي ته هن ڏسڻ جي دل ۾ ڪهڙو مقصد لڪو آهي:

”مدي ڏيڻ من ۾، ڪليو ڪمڪارن!“

ڏاڍا ڏيکڙا ڏسڻ ويا ۽ طعام تيار ٿي ويا. ڏر پخطا ۽ پوڙ پلاءُ ٿهي ويا. پاروچن خوب کاڌي پيٽ ڀريا. پوءِ چار ڏينهن گذري ويا. پوءِ پارسون پيا پاڻ ۾ ڪندا هئا، جو ته هن جي پولي مڪرالي ۽ اُبتي سبتي پارسي هئي.

”پارسون پاڻ ۾، ڏيو ڏهاڙي ڏين.“

ويچاري سسئيءَ ڪين سمجهيو ته اُهي پارسون اندر کا سڌس دل جي قاسين جي ڳالهه هئي! ٿورا ڏينهن گذريا. آهستي آهستي پنهونءَ جي ڀائرن پنهونءَ کي رڳو ڀڙ ڀڙيون، ته لون اسان سان گڏجي هل. هنن ڏاڍ هيءَ ڏيڻ ڏيڻ ۽ پوروچن جي اهڙا اصل ڪان مرضي ڪانه هئي ته ڪو پنهون هن پرڏيهيءَ سان پاڻ پڌي رهي، يا هن کي ڪيچ مڪران ڏانهن ولي هاي. هن جي خواهش هئي ته پنهونءَ کي ڪنهن ملڪ جي ڌيءَ پرڻائيندا سون، جو هنجي مائٽن جون اهي آسون اميدون هيون. پنهل سان پارسيءَ ۾ ڏاڍيون گفتگو ڪيائون ته ڪٿي پنهون پاڙ اچي. پر پنهونءَ جو انهن لهايت پڪو ۽ سچو هو. تنهن پنهونءَ ڀائري واري پلا قسمت جن جي پرم جو پيچ پڌو هو، تنهن پريت ۾ ڪريت ڪيئن پيدا ٿئي. پر قسمت جا لچڻ ۽ آڏا اُبتا آهن. سچن عاشقن کي قسمت گهڻو وقت سک سمهڻ نه ڏني. پيو ته سسئيءَ ۽ پنهونءَ جي اصيب ۾ الگ اچي ۾ ٿي لکيل هو! ڏيڻ اروچن هڪ پڪي سٽ سٽي، اهڙو ڪم ڪيائون جو مجلس وير هڪ رات جو پنهون ۽ سسئيءَ

جي ٻانهن ۾ اهڙي ڪا ٻڙي ڪٿهن رهي اڪائي وڌائون، جو ڀڳون ۽ سسئي انهن ٻانهن ۾ ٻي دستور موافق جان وڃي آرامي ٿيا، ته هنن کـي لهو ٻـڙيءَ جـو اهڙو زور چڙهي ويو جو هو غش ۾ اچي ويا:

”آلوڙا اکين ۾، آيس ننڊ ٿاڪ جي.“

پوءِ جن انن کي ته اهڙو ڪو ڳڙ ۾ ڪٿو. ڪارائو هو، جو اَت عليا وقت آواز ٿي نه ڪن. ”ڪنڪن ڪي نه ڪٿت!“ اڌ رات جو جا ڪيائون جـو ٽمڪ لٿائي، ٻاڪڙا چاڙهي انن کي لانين لنار ڪيائون، جـو ڪڙيءَ ڪڙ ڪو ٻه ڪو له نيو. ” اڳي اَت رڙن، پر هن پوري ماٺ لي ماٺ هئي سب لياري ٿي.

”جڏهن ٻنيج ٻهي، تڏهين اولين اَت ٻلاٽيا.“

اڪا حمر ڀڳونءَ کي، اڪا حمر سسئيءَ کي. ڀڳونءَ کـي ڪٺي اَت اَـي چاڙهيائون ۽ هـڪ ڪجائـي جهڙي ٻاڪڙي ۾ سمهاريائون، ۽ انن کـي دوڙائي ڪيچن ڀڳونءَ کي ڪٺي ويا:

”چاڻي چڙهن ۾ ويا، ڇڏهن ٻار ستي هري.“

ڀڳون ۽ سسئي ٻيخبرا هـڪ ٻئي کـان هيئن وڇـڙي ويا. صبح جـو ٻهر سـج چڙهي ويو، تڏهن مس کـا سسئيءَ جي اک کلي. اکيون مهٽڻ لڳي ۽ هورتي ۾ ٻوڙ لڳي، جو ڀڳون پاڻ سان ڪو نه ڏٺائين. ٻاهر نظر ڪيائين ته لڪي ڏاکڙا هئا، لڪي ڏير هئا! پوءِ سسئيءَ جو ڪهڙو حال ٿيو!

آلوڙا — ٻکڙون، ڳوڙ. چاڻي = ڪٺي. هري = ٻار جو قسم.

سسئيءَ جا سور

سسئيءَ کي جڏهن معلوم ٿيو ته هيئن مون کي ڪنهن ٻُوڙهيءَ لاءِ ۾ وجهي مهنجو پنهل ڪٿي ويا، تڏهن هن ويچاريءَ جي دل ٽٽي پئي ۽ ساڻي ٿي ڪري پئي. مٿن ماڻهن ۽ ساهيڙن کي معلوم ٿيو ته هيءُ اسان جي سسئيءَ سان ڏوهه ٿيو، سي به نهايت ڏکي ٿيا. سسئي ويچاري ماندي ٿي پئي ۽ ايڏي ته پنهور ۾ هيءَ هيءَ ٿي، جو شاهه ٿو چوي ته:

" أين مٿهان آئيو، هيءَ هيءَ جو هڪاءُ
طعون لڏوارئو، پنهونءَ پڇاڻاءُ. "

سسئيءَ جون دانهون ٻڌي وڻن جي پکين پڻ رنج ۾ لڏوارئو!

ويچاري واڪا ڪري لڳي ته هي ڏير ڪهڙا مهنجا آيا جي مهنجو "ڏيل ڏهي" ويا. "هي جي آيا هُئا، سي مون اڃا نه ڏٺا." مون سڄيءَ کي ٻڌي ويا. "چُڪيءَ چوري چاڪ"، مهنجو هوت پنهل وٺي ويا. پڇائولس سسئي، ڪر خبر، اهو ڦير ڪيئن ٿيو؟ چيائين اهڙا ڪهڙا "آنداڻون آريءَ جا، پنهونءَ ڏي پنڌ"، جي پنهل کڻي هليا، پوءِ

" وارو ڦر وٺي ويا، آريچا اظلام "
" وارو ڦر وٺي ويا، جابر ڪري زور
ايدي ٿيو پنهور، حشر ڪري هليا. "

هڪاءُ = آواز. طعون = پکيئن. وارو = سار لهندڙ. اظلام = ظالم، ظلم ڪندڙ. جابر = سخت ماڻهو. ايدي = خالي، سڃو.

جيئن سسئي ٻيئي ڳالهه ڪري، ليئن :-

"تن لئه رس وهي، ڇُڪاڪا ڪيو
مون کي ڏنءُ ڏيو، انهن تا وڃوائيا!"

مطلب ته سسئيءَ جو "ڦوڙائي فتن، اندر تان اُڌ ڪيو" ۽ جولان ۽ جوش ۾ "هيءَ هيءَ ڪيو هاءِ، ٿي ٻاڪ ڀڃي سر ٻاهڙين."

ڪنڀرو جبو ٻيو هوس. سو ڏاڍي ٻيس. مٿو اُگهاڙو، پير اُگهاڙا، جيئن ته ڪا ديواني هجي، ليئن سسئي ٿي ٻيئي. ڇوي منهنجو هاڻ هن ٻهڙو ۾ ڇا!

"ڪلهي ڪانو ڪنڀرو، مٿو اُگهاڙو
منهنجو ڪهاڙو، پيمر هن ٻهڙو ۾."

اهڙو دکه هن کي اڪيل ڏسي سڀئي جي ڏاڍين ۾ سوز ٿيو. راهه ٿي ته سڀ وڃي سمهيا. پر سسئيءَ کي لڏ جو ڪي اڇي! سسئيءَ واهي سڏون سڏيون، پر هاڻ ڇا ڪريان. آخر دل ۾ خيال آيس ته هاڻ ٻهڙو ڇڏي وڃڻيس ۽ ڏونگر ڏوري وڃي ٻهڙوءَ کي لهڻيس. پڪو ارادو ڀاڻ سان ڪيائين:

"ويهه، ا، مڏ ٻهڙو ۾، ڪر ڪو راڪو وس
لوڙن جو، لطيف چئي، ڏونگر ڏيندءَ ڏسَ."

سسئيءَ ۽ ماڻس

صبح ٿيو، ته ا، سسئيءَ جو ساڳيو حال. سڄاري راهه هڪ ٻه واڪو ٻه ڪوڻ آيس. ماڻس وڇاري جهڙي الائي

ڇُڪاڪا — ڦڙ ڦڙ. ڏنءُ = فريب، ٺڳي. ڦوڙائي = وڇوڙي جي. مڏ — زال. لوڙن = اُٿن.

ڪيئن ٻاري ڏيئي کي ٻاريو هو، تنهن ۾ پتنگڙو ميڙو اچي پت سان هميو ۽ ڏيئي کي ڀرائڙي پاڻي چوڻ لڳي: اڙي ڏيئا، ڪهڙي ڄهوري تنهن جي اندر ۾ لڳي! سسئي آسون ٻري ٿي ماءُ کي چوي ته، امڙ، هاڻي آءٌ ڪيئن رهنديسانءِ. ماڻس ڏٺو ته سسئيءَ کي تپ چڙهي ويو آهي، سا وهاڻو کڻي آئي ۽ پٽراڻي ۾ ڏئي آئي. تڏهين سسئي ٿي چوي:

"ماءُ وهاڻو وار، ڪڻ پٽراڻي ڀانهجي
جيڪي ڏنءِ ڏيج ۾، سو سڀوئي سار
وڃان ٿي وڻڪار، ڏٺم ٻير ٻڀونءَ جو."

سسئي چوڻ لڳي ماءُ کي ته هاڻ آءٌ وڃي ٿي جرڪياڻي لهان، ۽ جوڳي جو ويس ڪري آءٌ ويندس ڏونگر ڏوريندي:

"اڄ مڪهجي ماءُ، ڏاڍا ڪنديس ڪوڙا
جيڏا جرڪياڻي لهان، مولکي جهل م پاءِ
هوس ٻروچي لاءِ، ڪيئن ڪئِر پاڻيان."

ماڻس ويچاريءَ جا ته هي لفظ ٻڌي چهنب ئي ڇڄي پيا. سا ڏيئي کي چوڻ لڳي ته ڏيئا، اڄ ڪيئن ڪندينءَ! تون نازڪ بدن ليمڪر، تون اڃڻ ڀڪان ۾، سهڻي پلنگن تي، ڪاڏي لهيس ڪاڏا، هرڻيءَ نازڪ ڪل جيان، سو تون ڪيئن وڃي رڻ جا سور سهنديءَ! تڏهين ٿي سسئي چوي:

وار = ورائي اچ. وڻڪار = ڀڀونءَ جو ملڪ.
ٻير = ليمان. ڏاڍا = گھڻو رلا. جيڏا = ماءُ.
ڪئر = والا.

۱- ڪوه بلند ۾ ماڙيون، ڪٿي سي اُڙم ڪارا
آسمان پرت پهون ۽ جي، ڪندس ڪر ڪارا.

۲- ورُ لڪن جي لوڏ، گهوريا سک پنهور جا
اُمڙ جي لون آڇيون، سي ڪم نه اچن ڪوڏ
هيٺيون مٺيون هوڏ، ٻڌي ٻاروچن سان.

ماءُ:- اڙي سسئي، هي ڪهڙيون ٿي ڳالهيون ڪرين؟ ايئن‌ڪر، ماڻهو اچي مٿا ڏيندا ۽ طعنا هڻندا. چوندا سسئي چري ٿي آهي، جو هيئن ٿي ڪري.

سسئي:-

”هوءِ جا گهوري گهوٽ جي، اهڙي چري چون!“

اي امڙ، ماڻهو ڀل ”چولر چري ٿي!“ ماڻهو مٿا ڏيندا ته ڀلي ڏيندو:

”ماڻهو ڏيئي مٿا، مولکي ڪندا ڪوڙ
جي چوڙام چوڻ، ته ٻئون اُلمدس ٻمر ٿي.“

جڏهن ماءُ ڏٺو ته هيءَ اهڙي هٺ تي آئي آهي، تڏهن ٻانهين ته سسئيءَ کي آڻ وٽ وٺي ويهاريائين، جتي چرخن وٽ ساهيڙيون اچي مڙيس ته مَن من ڀيءِ ٻوليس. سو سسئيءَ کي چوائين ته ڌيءَ ٻلا هتان ته اُٿي هلي آڻ وٽ ويهه، ۽ ساهيڙين سان ته ڪي ڳالهيون ٻولهيون ڪر. سسئي جڏهن ڪجهه به ڪين ٿي اٿيو، سا چوڻ لڳي ماءُ کي ته اي امڙ، هاڻ مونکي آڻ ۾ ڇا آهي؟ مونکي ڪوهيارو ٻهل وڃي هليو، هاڻ آءٌ ڪهڙي لڏ

ڪوڏ = خوشيون. چوڻ چوڙام = جوش آيم. مر = ڀل.
ٻئون = ڏريون ڏريون. آڻ = اهو هنڌ جتي سُٽ ڪتبو آهي.

ڪاٺيان؟ هاڻ آءٌ ڪمترو ٿي، ڪاٺيان، تہ بہ ٿڌ تہ اڪري ۽
پاڻان رسي رونڌي چرخو چڪ ٿي پوندو. ماڻس وري ۽
سسئيءَ کي زور ڪيا. اُلي سسئي ڪجهہ لکي ۽ ڇڙ مان ماءُ
کي چيائين:

۱- ”ڪوهہ ڪتڻ، اِن ڪپاهہ، ڪوهہ آلڻ، اِن جنڊاوڻ،
ساجن منهنجو ساهہ، هاڃي منجهہ هٽي وٺو.“

۲- ٻهي ڪمار ٻچاهہ، اُمڙ منهنجي آسري
ڏيهي لست چرخي کي، ٻوڙيون پاڻيءَ پاءِ
ڪتم جنهن لاءِ، سو ڪوهيارو ڪيچ ٿيو.

ماءُ ويچاريءَ ڏٺو تہ ڌيءَ ليمکر تہ ٻار اڃڻ جي نہ آهي، تنهن ٻہ ڏک وڃان ۽ ٿي اڪر سسئيءَ کي چيڙب جا ڳالهايا تہ چرڪر، هي لوڻ ڪهڙاون ٿي ڳالهيون ڪرين؟ ٻر سسئيءَ کي لڪا طعنن جي، لڪا چيڪن ۽ مهڻن جي پرواهہ هئي. سا چرخ لکي ماءُ کي تہ. امڙ ٿون طعنا ڪنهنکي ٿي هڻين؟ آءٌ ٻنهونءَ هنا الهن ٻيڻي پاليان تہ چڙ منهنجا مالڪ آهن ٿي ڪوا. ”چوري لدوري، اڪو مائٽ منڊ جو.“ اڙي امڙ، لوڪي منهنجي سوز جي سيج جي چا خبر؟

”مولکي طعنا ٿي ڏئين، جنين تہ ٻروڙان سيج
امڙ اوري اچ، تہ پسنءَ سڪايانءِ سوز جي.“

ماءُ، آءٌ ٻي وس آهيان: ”وسان ٿي وٺاس، آيل لکيم
پاڻ اروچ جو!“

ماءُ ويچاريءَ جو وس نہ هليو، تنهن دل ۾ خيال ڪيو تہ سسئيءَ جي ساهيڙين کي وٺي اچان تہ اهي من ڪجهہ رهي رهي الڙ من اِي وڃهس.

ٻهي = لنڊو ٻهو. ٻوڙيون = ڪونهہ جون ٻهون.

سسئيءَ ۽ ساهيڙيون

سسئيءَ جي ماءُ وٽئي سسا وڃي هنجي ساهيڙين کي وٺي آئي.

”بڙي مدد ڏي آئيون، ساهيڙيون سُهڻان“

اُهن کي ته سسئيءَ جي هيءَ حالت ڏسي حيرت وٺي وئي ته ڏينهن ان ۾ سسئي ڇا لي وئي آهي؛ سو سسئيءَ کي گرانڊيون پئيون پائن ۽ پيار پيئون ڪن. پر سسئي ته اهڙي ڪنهن سور ۾ هئي، جتان نڪرڻ ئي مشڪل هوس. چوڻ لڳي -

”اچا راڻا ڏلوم، ڪوڙ ڪڙهماري ڪيڙو
پنهنجو پڇاڻوم، سهائي سور ن سهان.“

سسئيءَ کي جهجهي دلداري ڏنائون، پر سسئيءَ ڪين چيو ته مون ارادو پڪو ڪيو آهي، سو آءٌ ضرور جو جُڳ تي ڏونگر ڏوريندس. جدا جدا ساهيڙين ۽ سسئيءَ جي وچ ۾ هيئين گفتگو هلي:

ساهيڙي :- اڙي سسئي، ڏونگر ڏاڍو اڻانگو، جتي پڙ پير ڇني ويندءِ: ”ڪاڏي مٿهن مڪران جو، ڪاڏي ڪيچ نمو! سسئي، جبل ۾ ڏايا ڇانار ڪڏ پيا. تون ڪيئن تي اهو حال وڃڻ جو ڪرين؟

سسئي :- پنهنجو، ڪهڙا ته ڪٺي دڪ هجن، پل مهنجي ”اڳر اگولي ته مڙي، چڙهون پنهنجو چڙهن“ پر آءٌ ته پنهونءَ ڏانهن ضرور ويندس. مهنجي لطف ۾ ڇو آهي ڇا؟

ڏلوم = ڏڻم. ڪڙهماري = پيهون. سهڻان = سهج
يا خوشيءَ مان.

”ڇپر ڇپر ڀاليان، ڪالهو ۽ ڪاڪر

پيڙ وڃهندي پاڪ لي، سرليون سوارو

وڃڻ مون وارو، ڪين وهنديس وڃر.“

اڙي سرليون، ڪيڏا مون پيرن ۾ لوڙي لڪ لڳن،

تہ بہ آءٌ وهڪ واري ڪين آهيان.

ساهوڙي :- سسئي، جبر ئي آهي تہ توکي ڇا ٿيو، جو تو وڃي پرديسي سان پاڪ اڙايو. تڏهين تہ تون هيئن ڏکي ٿي آهين. اهي پرديسي توکي ڇڏي هليا ويا!

١- ڏيهي سڄڻ ڪين، پرديسي ڪهڙا پرين

لڏيو لاڏ ڙتا ڪيو، پنهنجي ڏيس وڃن.

٢- ڪيئن اڙايئہ پالد، پلؤ پرڏيهين سين.

مٺون مونڙهئہ سسئي،

ڪري ڪوهيار ڪالڻ.

٣- سسئي سُرَڪان سان، ڪهڙو ٿُهہ لڳوءِ

ڪ ڇڻ ڇڙون هيئہ،

ڪ پاڻهي ليڙهن لڳوءِ

ڏاڏي پونو ڏيهہ ۾. ڏکي! ڪوءِ ڏنوءِ؟

سسئي، جو لٿي ٿي ڪنهن ڏاڏي پوني سان ليڙهن لڳائيہ؟ پوءِ جيڪر هيڙو حال نہ ٿئيئي ها.

” ڪُتيءِ لئہ ڪاٿي، رکيہ پوس پنهونءِ سين

سُهڻو سڪڻو ڇنڏڙو، وڏءِ ڇوري ڇاٿي.“

ڏس هاٿي توسان هوتاڻي هاڇر ڪري ويا!

ڇپر = ڇڄل. ڇپر = ڇڄڙ. ڪالهو ۽ ڪاڪر = جهنگ جا ٻالا. سوارو = سوڙو. سرواڻ = جسم. ٿُهہ = لاڙو، اميدن. سهڻو سڪڻو. ڇوري = پاڙ.

سسئي :- ساهيڙيون، اوهين ڇو ٿا ٿيون ؟
"ٿر ڀٽون سين پلڪ، ڪوهه ٻارهن ماه ٻين سين."
"اوهين ٿيون منهنجي ڀهل جي ڳالهه ڪريو!" منهنجو ور بي ڏوهي آهي. هن کي منهنجا ڏير ڇڏين نه ڇانئي ويا:

"ٿر ۽ ڪولهي ٿر، ڏيرن ٿر وڏو ڪيو."
اهي منهنجا ڏير هئا، جن مون سان هيڏو ظلم ڪيو. ڀهل بياري جي لاءِ اوهين منهن ڪا ٻڌڪ اڏيو. آءٌ ڪيڏانهن ۽ ڀٽون ڪيڏانهن!

"اصل آريءَ ڄام جي، ٻلهه آءٌ ٻيئي
هو جا پاڻ ٻيو ۽، ٿيهن جتيءَ نه ڄڻيئي
ساري وائي، ان ڪيچين کي ڪيئن رهاڻ."

ساهيڙي :- اڙي ڀيڻ سسئي، ڏاريا مڙئي ڏاريا. اهي ڪهڙا اياڳا ٻروچ ٿنهنجا ڏير هئا، جي توکي جهوريءَ ۾ وجهي ويا. اهڙن جتن ٻروچن جي يارائيءَ کي ڪاڏي ڪيو. ڏاريا ٿي ڏاريا ۽ مڙئي، مٿ ٿنهنجا ڪير ٿيا. اهي کي ٿنهنجا رس پاڻي ڪين هئا، جنکي ڪو ڪنهن و لڳي:

"جت نه پاڻي رس جا، ڏاريا ڏارئي ڏيهه جا."

تون سُتيءَ هو پلاڻي هليا ويا. اهڙن جو سڱ ڪيو ڪيڏانهن: "ڪٿي ٻارانو جتن جو، ڪٿي اهڙا ٻروچ." جي توکي اهڙي لوچ لاڻي، پاڻ ٻڌي ويا ڇوڙان! اي سسئي، هاڻ تون ڪهڙو روئي ڪهڙو روئندينءَ ؟
سسئي :- ڀيڻ، اوهين ڇو ٿيون ڳالهايون ڪريو؟ جي ڪجهه نه هو نه اها منهنجي قسمت جي ڪاڻ هئي.

ور = پل. ور = ...س. ور = ڏاڪ.

١- ڳالهه ڪانه ڪري، لکيو ٽار نه ٽري
قضا جا ڪرم جي، ڪڏهن ٽان ڪين ٽري
جيڪي لکيو لوح ۾، ٻانهڙيان سو ٻڌي!
٢- ڇا جي ڏنگا ڏير، منهنجو ڏينهن ڏنگوم لڳي
آئون ۽ اوليون جي، ڇا وهيڻو وير
هيءَ ڪميڻي ڪير، جا آمر کي آڏو ڦري؟

معنيٰ:- ٽڏهين ڀلا سسئي، جي سمجهين ٿي ته منهنجي قسمت اهڙي هئي، ته پوءِ ڀلا ٽڏهين ڇو وٺي روڄ ڪرين ۽ ڇو ٿي ته آءٌ وڃي جهنگل جهاڳيان ۽ ڏونگر ڏوريان! ٽڏهين ته ڀاڄ صبر ۽ شڪر ڪري ويٺي رهه ته ماڻهن ويچارن کي ڪو آرام اچي ۽ اسين نه سڙهون نيون.

سسئي:- ڀينر، اوهين منهنجي لفظن کي نيون ٻڪڙار ۽ مون موڙهيءَ کي دليلن سان نيون مڃهائڻ ڪهڙو! جيڪي نيو، تنهن لاءِ ٻراٻر صبر آءٌ ڪٿي ڪريان؛ پر پوءِ ماٺ ڪري ڪيئن وهان! ادم پوءِ لاءِ ڪرڻ ۽ ڪوشش مسلسل ڪرڻ ته منهنجو فرض آهي. بس، آءٌ ور پنهنجو وڃائي ويٺي رهان! اي ڀينر، اهڙو صبر ۽ شڪر مون کي ڪرڻو ڪونهي:

”صبر ۽ شڪر کي ڪاڏي آءٌ ڪندي
آهيان جڏهن سڌي، سو ته گهرجي ساڻ مون.“

ڀينر، منهنجي جان ۾ جمعيت ڪانهي؛ هوت پنهنجا آءٌ ڪيئن سڪ سهان!

”ناهه جمعيت جان کي، هوت پنهنجا هير
ساڄن ڪارڻ سير، روڙيندس ولڙ جا.“

سير = رستا.

ساهيڙين ڏٺو ته هيءَ سسئي ته اڪيلي ئي پيار سان
سمجهي، ۽ اڪيلي ئي دليل سان سمجهي. سڀ هڪڙيءَ
کي ته غصو به آيو، جو خيال هيس اڄ ته هي ڪهڙو
ڀنڀور آيو جنهن هيڏو انسان جي شهر ۾ ڏک آندو؟ سڀ
چوڻ لڳي سسئيءَ کي -

ساهيڙي :- پدوڙي سسئي پدو، ڏٺو تنهنجو پنهون.
جي توسان ڪا اهڙي پريت هجيس ها ته ڙري ۾ قافلي
کان ٻاڄ جدائي تو ڏانهن وري ها. هاڻ سسئي، چئه اهو
چئو، ڪاڻ ٻيءَ ۽ اسان سان ئي وڃ. هاڻ چئه پنهونءَ
جي پچر.

سسئي وچاري هي ڪڙچن پڌي بلڪل روئڻ لڳي ۽
ساهيڙين کي چوڻ لڳي ته، پيمر، اوهين ڇو نه مولسان
ٺٺولي ڪريو، جو اوهان کي "ڪهاءِ ته لڳو ڪهت جهو."
ادون "جو ته اوهان، سو مان سور سرليون." منهنجي
ڏک جي اوهان کي ڪهڙي پروڙ! اوهين سکهڙون آهيو،
پر آءٌ اڪيلي آهيان. "ڦٽ ڦٽ سورن سب ڪئون، مون
رت وڻا."

"جا مرڻي مروني، سا سرليون ڪيئن سگهي لڪي"

پيمر، مون کي اوهان جي سنگت ۾ سک ڪونه ٿو
اچي.

"سُها سيماهي، آهي آريءَ جام ري."

منهنجي دل لئان درد جو دود لهي جو ڪونه آهي.
اوهين چا ته چئو، پر آءٌ هن پنهور ۾ ڪين وهندي اس:
"چئه پنهنجي پنهور، هيمئون هيٺ ته واندي."

سيماهي — اوداهي.

پهري، مون لاءِ هن پٻور ۾ دوزخ جون ڏرڦون آهن:

"هن پٻوران اجهاڳ، سورئون سڪر پاليان."

"پنهل هن پٻور ۾ ڪهائل ٿي ڪهاريان،
سهڻ جي سانگ ويا، سيئي ٿي ساريان
سي ڪيئن وساريان، جي وٺان مون وات ٿيا."

ساهيڙين ڏاڍو ڏٺو ته هن ليکڙ ڪنهن ڪو اڙانگو درد لڳل آهي، سي آخر ماٺ ڪري ويهيون. ڪي مڇون هڻون، جي سسئيءَ کي چوڻ لڳيون ته اسين به تو سان هلنديونسين! سسئيءَ اُني هاڻي ڏونگر ڏورڻ جا سانباها ڪيا. ڪيتري مالٽن جهل پل ڪيس، پر هن ڪين ٻڌو.

سسئي ۽ ڏونگر

هڪ ٻه ساهيڙيون هيون، جن جي سسئيءَ سان دل گهڻي هئي. سي سسئيءَ کي اُڀرانڻ هليون. سسئيءَ جا ڪير جو جوڳڻ جا ڪپڙا ڪڍي پاتائين ۽ آسري الله جي لڳي پيئي. جڏهن پٻور جي حد ڇڏڻ لڳي هئي، تڏهن ساهيڙين جو منهن لهڻ لڳو! سسئيءَ چيو ته اڳيون، اوهين هاڻي موٽي وڃو. اوهين ونيون آهيو. اوهان جا ور اوهان جي گهرن ۾ ويٺا آهن. توهين وڃو ۽ جي گهر مڱي ٿيو. هي ڏونگر مونکي ڏورڻو آهي. اوهين ڇا هلي ڪنديون؟ منهنجو ور هتي ڪولهي، سو آءٌ ويندس ور لهڻ.

١- ورنيون ڦرو، آءٌ نه ورنديس ڦري
جاڏي هن جبل جو، تاڪهڻنديس تو.

اجهاڳ = ويران، سنج. وات ٿيا = هليا ويا.
جاڙ = وڏو، مضبوط. تاڪهڻ = ڏوڙڻ.

٢- وڃو سڀ وري، آڳين جي ڦرن وارئون
ڦوڙائي فراق جي، سُڃي ڳالهه ڳري
پنهان جن پري، ڏونگر سي ڏورينديون.

سرڪيون لائي سسئيءَ کان موڪلائي روانيون ٿيون. پوءِ " سسئي، پيا سور، ويا وڃي ڦندا پاڻ ۾ !"

سسئيءَ کي هاڻ ڏونگر اڳيان هو. ڪيس خبر ڪا نه هئي ته ولڪار جو ملڪ ڪهڙو آهي. سمجهيائين ٿي پڇائيندي وينديس:

" واقف نه ولڪار جي، اڳي اُن ڏيهه ڏي ٿل "

ڏونگر ڇا ڪو ڇهڙو لهڙو ڪولو هو. پاسن کان جهنگل ئي هئا، جتي " چيتا چور چنجهن ۾، اَسر ۾ بلائون." اُهين جبلن ۾ چڙهڻ ڪاڙهي جي مدد اچي؟ سج اُن سڻن ۾ هئي، انڌهڻ ته لعوذ باالله آهي! ڪوسا لهن ڪڪرا، اِي دم دم لهي ڏرا لکون لڳن ڪوسيون، ڏايا لهن ڏيهون. ڏونگر جون منالهيون چوٽيون "ڏاڙ" ڏسڻ ڏب وليون رهي، ته لائي پٿرو ڪهڙو چڙهيو. اُهين ڏونگرن جا ڏاڪا ۽ بلڪل آهڙا کهرا هئا. جبلن لئي رستو شهر وارو ڪولو ٿئي؛ اُتي ته آهن تنگ پٿرا، جتي ڪٿي ڪٿي ته پير رکڻ جي مس جاءِ ٿئي. جي پير ترڪي ۽ ڪري ته ٿئي چڪنا چور. سي ته پٿرا ڪي سدا ڪهن وڃن. پر وڃن ورا ڪا ڪندا مطلب ته اهي چڙهاڪا وڃاريءَ سسئيءَ کي لنگهڻا هئا !

" آڏا اُڀا آهڙا، ڏونگر کي ڏاڪا
ڪڏا پير ڦڪير جا، چڙهندي چڙهاڪا."

سهي = ٻڌ جي. چنجهن = ڦارن. ڏر = ڏرلي. آڏا اُڀا = آڏا تِڏا، آڏا اُڀا. آهڙا = کهرا، ڏکيا.

”آڏ اڙچا آهڙا، ونگا ڏر وائن .“

مطلب ته ڏکيو اهڙن ڏونگرن ۽ ڏهڪندڙ پهاڙي سو اهڙن پهچڻ جا واقف آهن، باقي پيا ته ڪهين هاءِ سگهن. پر ڪڏهن ڪڏهن ته پهاڙن کي به ڏاڍي تڪليف ٿيندي آهي. هماليه جي چوٽين پاسي سارڪ ۽ سرڪي ۽ وڻ ٽڻ خوب آهن، پر هتي ڏونگرن تي فقط ڪنڊي ڪنڊي وڻ آهن ۽ ٻيو ۽ جهنگل به آهي، ته ته گهڻو ڪري گنجا آهي. سندن مالڪن ۽ واري ۽ رهندي به زور ٿي پوي، پر ڪيترا لڪ بلڪل لنگهڻ مشڪل آهن:

١- ڪرڙا ڏونگر ڪَهَه گهڻي، جتي پريت سُڃاڻ پيهان
ڏاهن ڏاهپ وسري، اِها حريف تي حيران .

٢- ڪرڙا ڏونگر ڪهه گهڻي، جتي وائن تي واري
آڏا لڪ لطيف چئي، اُو سُڃاڻ ٻاري .

٣- ڪرڙا ڏونگر ڪهه گهڻي، جتي جبل گولا گوڙين
ليڙن جو، لطيف چئي، لنگ لتاڙون پوڙن .

٤- ڪرڙا ڏونگر ڪهه گهڻي، جتي مالڪ مقالهين
سڃاڻ ٿا، سيد چئي، اُتي مرون مَهائين .

٥- ڪرڙا ڏونگر ڪهه گهڻي، جتي رڻ لتو رائو
رتو لئي مرون ڪي، ڏونگر ۽ ڏاڍو .

لطيف ٿو چوي ته شال ته ڪهڪي ڏونگر ۽ لتو ڏاڍو لئي. لتو ڪهڙي پاسي جي ڏس ۾ آيو ته اهو چئو ته مسافر

ونگا = ڏنگا. ڪهه = ڪاهه، تڪليف، پند.
پيهان = بيابان. حريف = ڏاهو. گولاگون = طرحين طرحين. لنگ = سرڙهون، ڏڳهن. مهائين = مچندڙ، زبردست .

لاهه پڌسوڙ لاءِ جو تنهن جي رڳ ۾ راس رليس ته حامي
ڪرڻ لڳس!

سسئي ونجهاري ونئي ڏونگر ڏوريندي. لڪون پٿيون ته به ماڻهو ته ڪيائين. جي صبح جي لڳ هئي ها ته چاڙهه جي منجهند جي لڳي هئي ته چاڙهه پٿي هاي:

"لڏيءَ لڪي ته وهي، لڳيءَ ڪري لاڪ."

جڏهن پٿي هڪڙو جبل لنگهي ته وري ٻيو ٻيو اڳيان هيبتناڪ جي هاليءَ جهڙو سڄهيس:

"جيڪو جبل لنگهان، سو هيبت جو هالي!"

پر هنجهي دل ۾ اهڙو ڪو ٻرندڙ هو، جو پنهونءَ جي خيال ۾ چڙهندي وئي:

"ٻڙ ۾ ٻيو پنهونءَ جو، ڪُڙي ۽ ڪڙهي
سورن سڀاڳي، چاهه پڌيو چوٽين چڙهي."

وريو جو منهنجي ڏونگر جا ڏار ڏسي ته ڏرا دل دهلجي وڃيس، پر وري به پٿي پاڪ ڪي چوي:

"پسي ڏونگر ڏار، جي هلڪ ۾ هيٺي لهين."
"منهن ڪسي ماندي ٿئين، اڳيان ولڙ آمديءَ وس."

جيڪو ٻيو واٽ لي گڏجيس، تنهنکان پٿي پڇي ته اوهان ڪي ڪو قافلو گڏيو؟ ڪٿڙا هڪڙي ڏسو پيا حيران ٿين ته هيءَ جو ڳالهه جي. ويس ۾ حسين عورت ڪاڏي لي وڃي. هونءَ ته، وڏو حرف اڳيان هوس ۽ پر جڏهن هاڻ آهي، ليڪن اڳي ته گهڻو ڪري ٿوري لباس جو ادب هو. سسئي پٿي پڇي:

ڪڙي = ڳنڍيندي هلي. ڪڙهي = رولي رڙي.
ڏار - قامت، جبل جي چوٽي يا مٿاهين شاخ.

"آن کي ويندا ڳڻيا، اهڙيءَ ڀت سوار؟"
خاطر جهڙو جواب ڀلا ڪيئن مليس!

"سسئي ٻڌي سامت جا، اوطاقون اوتارا
آن کي ويندا ڳڻيا، آرياڻي لتارا."

سسئي ۽ وڻراهه

ڪنهن وقت هڪ ماڳيءَ مان لنگهندي سسئيءَ کي وڻراهه مان لنگهڻو پيو. اتي به پکيا اهڙا هئا جو وچاري منجهي پئي پئي، تڏهن اُتي به پئي ٻلڪ پکين کان پڇي ته ٻوليو پکيڙا، ڪٿي پنهون ڪر ڏٺو؟

"پڇي ٿي پکين کي، پنهي مُنڌ پرياڻ
ڏس ڏيهه وڻن جا، ڏين الله لڳ اهڃاڻ."

تڏهن وڻن وڻن ساڻ پنهنجي ڳالهيون ڪري. گهڙيءَ چئون پئي ڪرن ته گهڙيءَ طعنا پئي هڻن:

۱- وارو مون وڻراهه، ڪا سُڌ سُڃاڻپ جي نه ڏنئين
واري ورائڻ نه، معذور ڪي م منجهاءِ
مُنجهيئن پنهنجي پاڌارن، هادي لي هلاءِ.

۲- وارو مون وڻڪار،
ڪا سڌ سولهپ جي نه ڏنئين
وڙهيا ويراڳن سين، لڪن جا لپار
آهي آسولهن جي، مٿي اُس مدار.

ڀت = رسم، طرح. سامت = ٽولي، قافلو. لتارا = لنهن پارن وارا. وڻراهه = جتي وڻ گهڻا هجن، وڻڪار. ڏيهه = ڏس. پرياڻ = ڏس. وارو = واهر ڪندڙ. هادي = سونهون. لپار = وڻ جو قسم.

ڪنهن وقت اوچتو ڪو آواز لڳي يا رڙ لڳي، ته هن کي
جڏهن ۽ هوڪي ٻڌڻ جو موقعو، سا ٻڌي ٻالڪي ته اهو ان
ڪو آواز ٻڌڻ جو آهي! سو مست ٿيو ٻڌي ٻهڪ ڏني.
هن کي هر واقعي ٻڌڻ جي يادگيري ۾ سڀ آواز صدا
راڳ ٻڌي سمجهيا.

ڪنهن وقت ته ٻاڪ ۽ جو وڻي لسي آواز درد منجهان
ڪمائن، ٻوه ته انهن لسي ٻالهو ته جڳ عاشق چترنءَ جي
چالڪهار آهي يا ڪرڪ جي ڪٽڪار آهي.

١- رڃن ۾ رڙ لي، ڪَر ڪرڙل جي ڪڙڪ
ولولو ۽ رڙڪ، ايءَ تان آهي عشق جي.
٢- رڃن ۾ رڙ لي، ڪُر چترنءَ جي چالڪهار
ايءَ عشق جي اڪار، لهرو آهي ليڪن جو.
٣- رڃن ۾ رڙ لي، ڪر ڪرڪي ڪڙڪ
لهرو منجهه لڪوڙ، ايءَ تان آهه عشق جي.
٤- رڃن ۾ رڙ لي، ڪر سارنگي ساز
ايءَ عشق جو آواز، ماڻهو رکن مدن لي.

شاهه لوچوي ته اهي آواز عشق جا هئا، جو سڀئي
ٻهه. عشق جو روپ لئي وٺي هئي.
ڪنهن وقت ته واڄاري ٻهڪي سڏن جا يا ٻهن آوازن
جا ٻڙاڏا ٻڌي ٻڌي ٻالهمدي هئي ته. ڪو ٻڌڻ جو
لو آواز اچي ۽ سو وڻن لي چڙهي رهو لطر ڊوڙائيمدي
هئي:

ڪر = جڳ. ڪرڙل = ڪرڪ. ولولو = آواز، هل.
رڙڪ = دانهن، رڙ. اڪار = آواز، دانهن. لهرو =
هڪل، هل، رڙ. لڪوڙ = گرداب، ڪن.

"وِلاڙيو وٽن چڙهي، ڏاڍو ڏوري ڏور
سمورِين جي سُور، ٻري ٻـڙاڏا ڪري."

سسئي وچاري اُٺن پٺيءَ ڏينهن ڪاهيندي هئي
رات لنگهندي هئي ته ڪڏهن نه ڪڏهن جابلو ڳوٺ ۾ رهي
پوندي هئي. ڳوٺاڻن کي عجب لڳندو هو ته هيءَ جوان
جوڻ ڪيئن ٿي اڪيلي گهمي. ڪڏهن نه ڪو قافلو اُن
جو ملندو هو ته اُهي ساڻ ٻه هلندي هئي، پر هيءَ جا
پنهنجن ڏکن ۾ ورتل هوندي هئي، سا اڪثر اڪيلي
هوندي هئي. رات پوندي هئي؛ سج لهڻ جي ڪندو
هو، هنجي دل ۾ سڪ لڳندي هئي، جو سمجهندي
هئي ته اهو ئي وقت رات جو آرام وارو، جو پنهنجن کي
ملڻ ۾ دير پيئي. رات جي وقت جبلن جي پٿرن تان
لنگهڻ رواجي مسافرن لاءِ ته ناشدني آهي، پر جاڻو پهاڙين
لاءِ به نهايت مشڪل آهي. سو جڏهن سج لهندو هو؛
هيءَ ڏسندي هئي ته هاڻ اوله جون راهون سج جي
سرهاڻ راهون آهن، تڏهن هيءَ سج کي ڏاڍا ڏورابا
ڏيندي هئي. سج کي چوندي هئي ته اي سج، تون
جو تو اهڙو سوير لهين؟ اِها اُنهنجي سوير مون لاءِ اوير
آهي، جو آءٌ پنهنجو رات جو ڏسي ڪين سگهنديس. پيئي
چوندي هئي:

الهي سج اوير، م ڪر معذورن لئي!
۱- ويو پارو جو لڪري، هاڻي ڪرهان ڪيئن
سج الٿي سهڻن، سُتون ڏيندس سج ۾.

ولاڙيو = ڪاهه ڪري، دپ کان سواءِ.
الهي = لهي.

٢- ويو سج وڻن تان، واسون رتائين
موٽڪي ماريائين، آئل اونداهي ڪري.
٣- ويو سج وڻن تان، واسين ڏيئي رنگ،
جنهن سان منهنجو سنگ،
سو ڪوهيارو ڪيچ ويو.

سسئي ۽ سج

شام جي وقت جڏهن اونداهي ٿيڻ لي ايندي هئي، تڏهن سسئي چانڊ ٻره. جا آواز ڪندي درد ظاهر ڪندي هئي! چوندي هئي ته اي سج، مان ڀنڀور کي ملي ڪاله آهيان، ٿڪڪان اچي، ڏي ٻاراڙ، تون ڪيئن ٿو لهين! اڙي سج، مون مسڪين جو من ڪو قياس ڪرين، منهنجو ساٿ تو ڀيهل لاه اٿين سڪي جو چڪ ٿي. مون لاء سڪرات جو وقت آيو آهي. پر اي سج، هاڻ پلا پيو ته ڪرين ته منهنجا اپاپا سنيها وڃي ڀنڀور کي ڏين ته ڏکي هيئن درد ۾ مالدي آهي. مطلب ته روز سج لهندو ڏسندي هئي ته چوندي هئي:

"آءٌ ته ڪڏي ٻرڻ کي، هي ٻڄ ڏيهن ويو!"

١- آءٌ ته ڪڏي ٻرڻ کي، تون تو لهين سج
آءٌ جي ڏياڻ سنيها، اٿي ٻرڻ ڏج،
وڃي ڪيچ چئج، ته رلجاري واٽ مئي.
٢- آءٌ ته ڪڏي ٻرڻ کي، تورا ڏيهون ٿيا
راهون روز ويا، عرصه آريءَ جام ري.
٣- آءٌ ته ڪڏي ٻرڻ کي، سهسن سج ويا

عرصه = اجايا.

ھاڻ ويو ھڻان، ديکي شال دمر ڏيان.

مطلب ته سسئيءَ وچاريءَ ڪيترائي ڏک ڏٺا، ڪيڏا
ڏونگر ۽ ڏکيس، ڏونگر جون ڏاڍون ٽڪرون چڙهي چڙهيس، ڪيڏا
ڪانڊا لڳس، ته به پرواهه ڪين ڪيائين. وچاري نازڪ
پيرن جيئن وڃي ھلندي، تيئن وڃن ڇالا ورندا. ھڪ
وقت لڳي ته ڏاڍو پيا وڃن آھن! ڪري سو ڪري ڇا!
وري جو لڪ لڳندي ھئي، تڏھن ته جسم اُس ۾ ساڙھي
ويندو ھوس:

"لڳي ڪوسو واءُ، لوڪ مڙيوئي لهسيو."

جي پنهنجن گهرن ۾ ماڻهن کي ٿي آرھڙ جي لهس
اچي ته پاڻيءَ جي ڀل لاءِ ڪھڙو سسئيءَ جو حال ھوندو!
ڪنهن مھل ته واري اچي وسندي ھئي ته وچاريءَ
جو پيچرو به گم ٿي ويندو ھو! "واري وسي واٽ ويئي!"
ڪن ڏينهن کان پوءِ سسئيءَ جو پڌن ٿوڙي سان اچي
لڳي پيا ته به دل ڄڻ ڏڏ ھوس، سو ڪاھيندي ھلي.
پنهنجي وڻن ۽ ڏونگرن کي آڏي ڪندي ھئي ته اي وڻو،
توهين اٿي ڪين پيا وڌندا وڃو! اڙي ڏونگرو، اوهين
ڪين اوچا ٿيندا پيا وڃو! اٿي ڪو ھون موڙ ھيءَ
مسڪين جو به ته خيال ڪريو! ڀر وٽ پڌن ڇو ٿا؟ ڏونگرن
کي ڪي ڪن ھجن ھا ته ٻڌن! اوڏي مھل وچاريءَ
جي ليڪن مان پاڻي وهي ايندو ھو ته وري ليڪن کي
پيهي چوندي ھئي ته اڙي ليڪا، اٿي اوهين وري ڪين
ٿا ٿمو! پوءِ تڏهين ته ڪين ٻهال جو ٻيو ڏسي سگهنديس.

ھڻان = ھڻان. ديکي = ڏسي.
لهسيو = ڪامو، سڙي آيس.

اڙي وڻراهه، تون مولڪي ڀنڀورن جي سونهن نه ٿي ڪرين،
ڪو رستو ٿي ڏسائين! اڙي وڻراهه، تون ٻڪ سمجهه نه
مولڪي ڪهڙا نه ڪٽي اُٿڻا ڪندا لڳن ٿا. ٿه آءٌ ماڻڪ
ڪري وٺهي رهڻ واري ڪين آهيان:

”ڍڏو ڪير ڍڏا، اُڙچا ڏولڪر م ڏيو
نمو م ليڙا، ته ٻير لهاريان ٻارن جو.“

هڪ هنڌ ته ڪنڊو اهڙو لڳس، جو ٻير جهڙي وڻ جي
ٻوس: هن آهي ڪنڊا به صبر سان سٺا. پر جيئن وقت
پوندو ويو ۽ تيئن هن جو وجود وڌندو ويو. شاهه ٿو
چوي ته وڻن جي ڪنڊن جا وڍ هيءَ سهي ٿي ويئي ۽
پر هن جي اندر جي درد جو وڍ اهڙو هو، جو وڻ به
ڪين ٿي سهي سگهيا. اهڙو نه ڪو هن کي اندرئين ڏک
جو ڏيھ هو، جو هي ٻاهرئين وڍ هن کي معلوم ٿي ڪونه
ٿي ٿيو. هن جي اها حالت ڏسي جهنگ لنگهيو ٿي، تنهن
کي عجب لڳي ٿي ويو:

”وڻ وڍيائين وڍ سهن، ڪو جو وڍيڄ وڍ
ڏک ڏکيءَ کي ڏيھ، جن ڏاڍي سي ڏکيا ٿيا.“

ڏٺائين ته ٻرڻ مرليءَ جو آواز ٿيو اچي. جهنگل ۾ جبل
جي اڪيلائيءَ ۾ مرليءَ جو سر اهڙو هوندو آهي، جو آرام
به ڏيندو آهي، پر تنهن سان گڏ دل به ٻيو اُٿاريندو
آهي ۽ منهنس ڏک جي ڪوڪار به هوندي آهي. اها
مرلي جڏهن سسئيءَ ٻڌي، تڏهن سمجهيائين ته ڪين ٻرجي آيو ۽
جو ته اها مرلي ”وڍيل“ هئي. تڏهن ٿي سسئي چوي
ته اي مرلي، تون جي وڍي آهين ته آءٌ به وڍي آهيان.

ڏيھ = آٿت، دلاسو.

ٻون تي مولي واڄون ڪرين، جو ٻنهي جي وڻ جا پن ٽا
ياد پوندي. آءٌ تي دانهون ڪريان جو مولي کي ٻنهون اُو
ياد پوي. بلڪ آءٌ نه رڳو وڻ ڏي آهيان، پر ڪلي به آهيان،
جيئن ٻڪري ٻنهي جي هڏن ۾ ٻنهي ساه لاءِ ڪرڪاري،
تيئن آءٌ به پيئي ڪرڪاريان:

”وڻ ڏي تي واڄون ڪري، ڪُنل ڪرڪاري
ڦُن ٻن ٻنهجا ساريا، هيءَ هنجون هڏن لڳ هاري.“

سسئي وڃاري ڪيترا ڏينهن ڏونگرن تي هلي، ته
به سندس پند پورو نه ٿيو. ڪيترن پاڻدان ڪان پيئي
ٻڌندي هئي ته ٻلي اوهين کو ڏس ڏيو، ته هو پيا
چوندا هئس ته اڃا پند پري آهي. هيءَ پڌو ورد مان
پيئي ڪين پاراتا ڏيندي هئي، اهڙا جو پڌندي هو پڻ
سور ۾ ٻرجي ويندا هئا:

”ڪنهن جنهن ڏُکان ڏٺي، پاراتا پاندين
سور پريائين سي، ڳالهه ڪيائين جنسين!“

آخر هلي هلي ٿڪجي پيئي:

”ڦٽيا ڦٽ فقير جا، سهرون ٿيئڙا سي.“

پر ڏونگر نه رڃن وڏندا. لاهين لاچار ٿي ڏونگرن
کي ڏکيا ڏوراپا ڏنائين. هڪ ڏينهن ڏونگر جي چوٽيءَ
تي چڙهي پالهون اجلي، ڀانيو جا سسئي هئي، تنهن
هيلئين رمس ڏونگرن کي ڏک سان ڏاريو:-

”چڙهي ڏاڍين ڏونگرين، پاڻهو اجلي پالهون.“

١- ڏونگر تون ڏاڍو، ڏاڍا ڏاڍيون ڪرين

پاراتا = ڏوراپا. ڦٽ = ٻن جا لپ.
سهرون = جهڪ جهڪ.

مون ٿي اندر لهڻ ڏهڻ،

جيئن وڻ وڏي وائو

ڪرم جو ڪاٻو، تا ته پتر ڪمر ٻڌ ڪري.

٢- ڏولڪر ڏک سڏاءِ، پرينءَ ڳل جان ته چوان
پڇيءَ لڱين پورانون، ايا ولڳا ڦر سڏاءِ
چڱي ڪاڻ ڪيام، پير وڇايئه پرينءَ جو.

٣- ڏولڪر ڏس پرينءَ جو، قاف ته ڏئين ڪو
قطاريا ڪالهه ويا، لوڏا وٿان لئي،
هوس مڱيءَ جو هو، ساڃن الهيءَ ساٿ ۾؟

٤- ڏولڪر ڏورايو، ٻهراڙون چوڏيس پرينءَ کي
ته ٻهڪ ٻيو ٻئون ڪيا، اُرلون چڻون لو
رحم ته ٻهڪ روح ۾، قدر مهنجو ڪو
واڪو ڪنديس رو،

مولسين جبل تو جاڙون ڪري.

٥- ڏولڪر مون ۾ ڏکوءِ، آڻ اکي ڏکوڻي آهيان
ساڙيان ڪوڙ سکوءِ، سور گهڻئي سهيران.

٦- ڏولڪر ڏکوڻن کي، دلاسا ڏجن
گهڻو ٻچڙي لڳي، جن وٽان هوس وڃن
تون ڪيئن سڏا ٿن، ٻهڪ ٻيو ڏکوئين.

٧- ڏولڪر ڏک ٻئي، مون لو سيڻ ڳالهه کي
پاڻا آڻ مڱي، سور سٽالي پرينءَ جو.

ڪاٻو = چڪ. ٻيءَ = ٻهڪ سان. پوراڻون = پرندڙ. قاف = جبل. قطاريا = قطارون ڪري. لوڏا = آٿ = . جاڙون = جلبون. سکوءِ = لهنجو سک.

٨- ڏولڪر ڏڪوئيون، تن ۾ اورڻ آئيون
جي اڃن ڦوڙائيون، ڏجن دلاسا تن کي.
٩- ڏولڪر ڏڪوڻان کي، ڳل نه سڪا ڳوڙها
هوءِ جي ڀڄڻ ڀپ جا، سي ٻچي ٿيا ٻورا
ڪونڌر جا ڪهوڙا، وڃن جان جدا ڪيو.

مطلب ته ونيءَ جي دل ۾ اهڙو ڪو ڏار هو، جو ڏولڪر جي دل ٽٽي پئي؛ ونس جو ڀڃاڙيءَ جو طعنو ڏولڪر کي هڻيائين، تنهن ته ڏولڪر کي ڏاري ڦٽو ڪيو:

"ٽڪي ڪندڻ ڪره، ڏولڪر ڏڪوڻان کي
ٽون جي ڀڄڻ ڀپ جا، ته لڳ مڇڇا لوه!"

ڏولڪر کي حرص لڳي ته هيءَ نازڪ بدن ۽ ڪنول ٽين ڇوڪري، تنهن سان مون هڏڻون جنيون ڪيون ته ٻه هن جي اهڙي دل آهي، جو ڪومل لڱن کي لوه پيئي سمجهي. تڏهن ڏولڪر ٻه ڏري پيو ۽ شاعر لو چوي ته، ڏولڪر جي دل ٻه ٽٽي پئي ۽ روح ڪرڻ لڳو. هڪ ٻاسي ڏکي سمٽي ته ٻئي ٻاسي ڏولڪر، ٻئي روڻ لڳا:

١- ڪي جي ڪڍيا ٻار، ڏڪيءَ ڏولڪر ٻاڻ ۾
سٽي سسا ٽوار، ٻرون ٻيا مامري.
٢- ٻئي ونيا روڻ، ڏکي ڏولڪر ٻاڻ ۾
ڪنهن کي ڪمن ڇڙن، مڇهن جو ٻرپٽو.
٣- اڄ ٻاڻ ونو روه، ڏکي ڏولڪر ٻاڻ ۾
ڪومهاري جو ڪوه، اڄي سؤر اڏميو.

جا ته شاعر جي دل ۾ ڪو درد آهي، جتان اهڙو ٻاه

ڀپ = جهل جو نالو. ڪرهمارو = ٻهڻون.
اڏميو = جاڳيو، اٿيو.

جو ڪلام ٿو اُڪري! شاعر ٻاڻ ٿو چوي ته اهو ”قرب جو
ڪاڙهو آهي، جو سسئيءَ جي دل ۾ هو:

١- لماڻيءَ جي لُهري، رونق ۽ راڙو
ڪَنلِ جي قلب ۾ قرب جو ڪاڙهو
هو تن لئه هاڙهو، سڀ رنگمحلين رهه سمن!

٢- آکڙين کي ته ڪهو، رهه نه راتون
اڀي ڏٺائون، ڦوڙائيا سهرين.

٣- ڪاڻيون لوڙيون اکيون، ڪڻيون ڪين ڪڇن
مُنهون ماٺ نه ڪن، هنيون رهن نه هوس ريءَ.

وڻجاري واڻين لي وڻي روئي رهه ڦڙا ۽ انهن ٻنهي
لوچي ۾ چوي:

”تکي لي جيان، تکي مٿي آهيان!“

سسئي ۽ مڪراني

سسئيءَ ٻئي ڏينهن ڏٺو ته ڏونگر جي اجهي ٻهاڙي
لئي آهي. ٻريان ڏالين ته وڻ آهن، جن جي ٻاسي ڪنان
هڪ چگو خاصو شهر آهي. سسئي وڻجاريءَ ٻالهو ته هاڻ
ڪيچ مڪران اچي ٻهتي آهيان ۽ شايد هو شهر جو ڏسڻ ۾
ٿو اچي، سو ڪو وڻڪار جو شهر آهي، جتي ٻنهون لو
رهي! سڪ مڃهان ٻهر نڪرو ڪاڻ لنگهي ته ڪتن جي
ڀونڪار ٻڌڻ ۾ آيس. اڳرو هلي ته ڪتا ٻه وڏ لڏا آيا ۽
سهاو ٻڪ ڏاڍيس ڀونڪڻ لڳا. هن وڻجاريءَ ٻالهو ته هي
ڪتا جي هن وڏيءَ جاءِ وڻان ٿا اچن، سي ته ڪي ٻنهونءَ
جا ڪتا آهن، سو هنن کي ڏسي ڏاڍي خوش ٿي. هن

هاڙهو = جبل جو نالو. لوڙيون = ڪاڻيون، سڙيون.
هنيون = لڳايون.

پالڻ ۽ ٻچڙن وٽ حاضر آهن، ۽ مولڪي هي جانور ياد نٿا ڪن!

"ان ٻنهي جانورن ياد، جي باز هيل ٻچڙن جام جا!"

جيئن ڪتا ٻڌا ٻڙڪن، تيئن سڀئي ٻنهي پاڻي لاءِ... هي مولڪي ٻهڪ آيا آهن:

"جي باز هيل ٻچڙن جام جا، سڀئي ٻچن سي."

ڪتا ۽ ماٺ ٿي نه ڪري، انهيءَ هڪ ته ... ڪاهه ڪرڻ لڳو.

"هڻي ٻولڪي آهن، ڳري مجهلن گهوڙ."

لڏهڻ لي سڀئي چوري ڪتي کي، اڙي ڪتا، مان ٻنهي پالڻ ۽ ٻون قريبن جو ڪتو آهين، سو مولڪي ۽ قريب سمجهه، ۽ ٻولڪار بند ڪر. جيئن ٻچڙن چوندو الهي "هڙ" نه ماٺ ڪري وهندو آهين، سو هاڻي وري ڪيئن ٿو عاقي ٿين!

"ڪتا قريبن سين، ٻوري ٻڌ مَ بيٺ."

اي ڪتا، آءٌ ته قريب آهيان، مولسان دعوى ٻڌ نه ٻو:

"جدي سندو آهين، سي چوٿي هڙ
ڪتا قريبن سين، دعوى ٻڌي مَ دڙ."

ٻو ڪتو ته ماٺ ٿي نه ڪري! لڏهڻ لي سڀئي چوڙ مان ڪتي کي چوري:-

هڻي = ٻاهوڙ ڪري، ٻڙلڪي. ڳري = ڳهر ڪري. ٻڙلڪڻ جو سڄو ڪري. هڙ = ٻهاڪڻ لاءِ هڪل. قريبن = دوستن، ويجهن، ٻارن، مالڪن. عاقي = نافرمان، باغي. ٻيٺ = چهڪ، هوڪ. دڙڻ = جهڙو ڪرڻ.

”اڪي آهيون ڇهڙا، اڪي آهيون ڇڙو ر
هالڪاما ۽ هور، ڪٿا ڪرئين ڪن لئي؟“

ڪٿي ڪي ته ڪا لڄ آئي يا ڪا سمجهه آئي، تنهن ڪٿي ماٺ ڪئي، يا شايد هن دردمند حسن واري ليڊر جو پيار مٿس غالب پيو، سو ڪنڌ هيٺ ڪري پيو لڙڪ ڳاڙڻ لڳو، پاڻ ۾ ته اُئين تو چئي ته مون رڳو تنهنجي آزمائش ٿي ورتي؛ آءٌ لڄ ڪين آهيان، پر ساٿ آهيان!

”ڪٿو چئي قراب جا، آهيون ساٿ سڀي
ٻيڙين پاسي پيئي، پڇون پوءِ پاڻ ٻن ڪي.“

اُتري ۾ ڪو واٽهڙو لنگهيو جو به مسافر هو، تنهن کان سسئي پڇڻ لڳي ته هي شهر آريءَ جام جو آهي ته؟ تڏهين لانگهائوءَ چيس ته اي جوڳڻ، هي شهر آريءَ جو ڪولو آهي، ڪيچ مڪران ته اُها شروع ٿي هيءَ تو ٿئي. اُها هو ڏونگر وڏو اڳيان آهي، تنهن جي پرپان جو جهنگل آهي اُهو لنگهي پار پئجو، تڏهن آريءَ جام جي وطن وارو ملڪ ايندو جتي پنهون تو رهي. پر اي جوان جوڳڻ لوڪي ڪهڙي پئي آهي جو تون اڪ لنگهڻ اڪيلي آهين؟ سسئي ويچاريءَ هيءَ خبر ٻڌي ته سندس دل ئي هارجي ويئي. پر تڏهن به آٿت ليس ته وري به ڪيچ مڪران جي پنڌ ۾ ته پيس، هاڃ ويندي پس پڇائون ڪندي. اِهوي شهر ۾ جتي پهتي، اُتي ماڻهو به اهڙا ئي ڏسڻ ۾ آيا جهڙا پلاڃ؛ سو سسئيءَ سمجهيو ته هيءَ پلاڃن جو ملڪ آهي. هنن جي ٻولي به اڌ پارسي ته اڌ مڪراڻي هئي. سسئيءَ

هور = آلر، ڪاهه. ساٿ = هڪئي چڙر جو مٽ، خير خواهه.

هن جا عجيب عجيب لفظ ٻڌا. ڪهڙيون ٻيا هو ٻوليون
ڪن! ٻلوچن جي زالن جڏهن سسئيءَ کي ڏٺو، تڏهن
هنکي وٺي اچي گهر ويهاريائون ۽ هنجي خاطري ڪيائون.
پر سسئي مس ڪو اِڪڙ ٻِڪڙ سندن لفظ ٻڌي سمجهي.
هن ٻلوچن کان ٻڌي سوال پڇي، پر هو هن کي سمجهي
نه سگهن. وري ڪو پاڙيسيءَ ۾ جواب ني ڏين، سو وچاري
سسئي سمجهي ڪيئن!

”ٻيم ٻلوچن سين، ٻولي جي نه ٻُجهان،
آءٌ سندي پڻ نه سمجهيان، هو پاريون پڇن!“

ڪهڙا ڪهڙا لفظ ٻيا ڪم آڻين! سسئيءَ به ڪي لفظ
اهڙا ٻڌا هئا. جڏهن سندس ڏير سندس ڪوٺ آيا هئا،
تڏهن اهي به اهي ٻوليون ڪندا هئا ۽ پنهون هنن کي
جواب ڏيندو، سو سسئيءَ کي ڪو لفظ جهڙو هو! ”وڃ“
کي چون ”ٻرو“ ۽ ”آئي“ کي چون ”ڦاڙا“ ”ڪيڏانهن
وڃان“ کي چون ”ڪالڪوروان“، ”چا چا“ کي چون
”شيشي!“ ”ايڏا يعني هتي“ کي چون ”ايڙا.“ پوءِ
سسئيءَ کي معلوم ٿيو ته هنن مڙهئي ڏيرن جو اهڙا
ٻولي ٿي ڳالهائي، تنهن ۾ به سندن مطلب چوڻ جو اهو
هو جو پنهونءَ کي ٻڌي ڇيائون ته هن زال کي ڇڏي هل!
سسئيءَ کي انهي ڏيرن جي ڏکن جون ڳالهيون ياد پيئون:

١- ٻرو ڦاڙا ٻاس جڏهي، ڪالڪوروان شيشي
ڏين پاڙيسرون ٻاڪ ۾، ايڙا ٻاشي.
٢- ايهان ايهان ڪن، وڃڻ جي واڻي
هيءَ جا ٻولي جتن، سمجهه نه سائي،

ٻاشي = ڇڏي هلو. ايهان ايهان = هيءَ شيءِ، هيءَ شيءِ، هيءَ هيءَ.

قضا جا ڪرتب جي، اهڙيءَ پر آئي
سسئيءَ جا سانئين، پنهون رسيو ڀڄ ۾.
افسوس! مون "ڪين سمجهيو ته هاڃو ڪندا هي!"
سو هيءَ ليکَ الهيءَ شهر ۾ لوڙو وقت مس رهي ۽ پوءِ پٺيءَ پنڌ ۾. اڳيان ڪو وڏو جبل هوس، پر دل جهلي ٻاهر لڳي.

سسئي ۽ ڏوٿي

سسئي ويچاري وري به دل جهلي ڏونگر ڏورڻ لڳي. "پياري پنهونءَ ڏي ترمل ٿاري!" پنهنجي وسان ڪين گهٽايائين ۽ ڪس ۽ ڀڃڙا کهڙا به مشڪل هئا ته به سوڙهي سکوري لنگهندي رهي:

"هي ڪسي هي ڪس، هي ٻهڪ هي ٻيڙو،
ويچاريءَ وڏو ڪيو، وڃڻ ٻليءَ وس."

پرٻان وڻ ڏسيو پٺيءَ چوي ته اچي آيا وڻ والار جا!

"وڻ وڻ مڇهان واس، اچي هوت پنهونءَ جو."

هن لاءِ اهي وڻ سڀ پنهونءَ جا نشان هئا، جن نشان سان پنهونءَ جي پهچائي پٺيءَ ايمان ايندي هيس:

"هو جي وڻ والار جا، سي مون سڃاتائين
ڏسيو ڏيکارين، پنهوار پنهونءَ جي."

مطلب ته هن جڏهين به ڏٺو، سو لڳي پنهونءَ سان لڳايائين. ڏٺائين ته هرڻ پيو ڊوڙي، هرڻ جي ڊوڙ اهڙي ايندي آهي، جو اهين پيو سمجهو آهي ته پڳ پٽ تي رکي ئي ڪولو تو. وري نظر مٿي ڪري ڏٺائين ته هماءِ پکي آهي. هماءِ پکي هميشه ماڻهن کان پري ڀڄندو

ڪسي = اُس جو لنڊڙو.

آهي ۽ بلڪل اڪيلو گذاريندو آهي. هرڻ ڏاڍيون نه ٻـ-
ٻهون ياد پوس نه ڏس نه هن هرڻ کي ڪهڙي نه لوڙي
لڳي آهي، جو لڪ لڪس ٿي نه ٿو! هماءُ ڏاڍيون، تڏهين
نه ٻهون ياد پوس نه هن کي نه ڪا لوڙي لڳي آهي، جو
اڪيلو ٿو گذاري ۽ پڇندو ٿو رهي ۽ ڪڏهين نه ماڻهن ۾
وڃي ساهه نه ٿو پٽي!

"جيئن سو هرڻ هماءُ، سرگردان سدائين ۾
هو ٻکر نه ڏري پنهن، هيءَ ڏڱ سر ڏري نه ساهه
جيڪس ٿن وتانءُ، سسئيءَ سور پرائيا."

سسئي گهمندي ڏولين جي ڳوٺ ۾ اچي
پهتي. هي ڏولي ماڻهو بلڪل سادا ۽ غريب آهن. هڪڙو
سادو جهنگل جو اَن ٿو کٽي، تنهن تي هو گذران ڪندا
آهن. انهن کي ڏولي ٿو چئجي، جي وچارا "اٽي ۽
چاڙهين ڏيڻ ڏهاڙي." سسئي هنن جي ڳوٺ ۾ اچي
پهتي. ڏولين هن جي چڱي خاطري ڪئي ۽ هن جي
مهمان نوازي ڪيائون. هي ماڻهو جبل جا اصل رهاڪو
ڪين هئا، پر سنڌ مان هتي آيل هئا ۽ پوءِ هتي اچي گهر
ڪري ويٺا هئا. سسئي هنن جي ٻولي سمجهي سگهي ۽
ڪالهه پڇيائين نه ڏولين، ڪي مون کي ڏس ڏيو نه اوهان
کو هتان قافلو ويندو ڏٺو؟

۱- مون کي جنهن ماريو، آن کي ڪڏيا سي
ٿـن ۾ طاقت ناهه ڪا، ادا آهيءَ ري.
۲- آن جي ڏاڏا هون، الله ڪارڻ ٻالهه ڪريو
لڪ مڏهڻا رڙن، راتو ڏينهان اڪي.

سرگردان = حيران، پريشان. ٻکر = ٻير. ڏڱ = ٻس.

٣- ڏولها، ڪو اولين جو، مون کي اُڀج ڏيو
سچ ڪ ساٿ لهو، پڇون مهنجو پاڻ سين؟
اڙي اٻلي ڏولها، ٻڌايو جي اوهان کي خبر هجي :
”ڏيرن ۽ ڏاگهن جو، مون کي ڏس ڏيو
مُولهان ساٿ ويو، ٻطي ڏونگر ڏوريان.“

اداڻ هر جو ملڪ اڳيان ٿو ڏسجي، سو ته ڪهن آريءَ
جو ڪيچ آهي؟ سسئيءَ وڇاريءَ جي اکين مان ڀاڻي
پيو وهي. ڏولين جي دل کي ته ڏاڍو پيو قياس اچي. ٻر
ڪيچ ته اڃان پري هو. سو سسئيءَ کي چيائون:
”ڏولين چيس ڏور، ڪيچ اڳاهون پنڌ ٿيو
ٻاطان چڙهي ٻؤر، وڪ وڌالي ٻري.“

هنن ڏولهن ۾ هڪڙو جوڳي جنَ صوفي خيال وارو
ماڻهو رهندو هو. تنهن جو سسئيءَ جو هي حال ڏٺو، سو
انکي نهايت دل ۾ دڪ ٿيو ته هيءَ ٻار وڃاري ڪيترا
نه ڪشالا ڪڍي آئي آهي. جوڳيءَ هنجو سمورو حال
ٻڌو. هن سچي انسان کي خدا جي لڳل هئي، ٻر هن
ڏٺو ته ٻلي هن چوڪر کي عشق انسان جو آهي، ٻر سچو
اٿس. تنهن هن سسئيءَ اڳي دل ورڻي ۽ چيائينس ته
تون دل نه لوڙهه. توکي روئندو ڏسي مون کي ڏاڍو درد
ٿو ٿئي ۽ ٻر تون روئڻ ۾ سڀ نه وڃاءِ. تون وچ ۾ پنڌ
اڌ لو اُمئي، ٻر ٻيوهه ڪٿي قسمت لهنجي! اي جوڳڻ سسئي،
هيءَ سڀ قسمت جي بازي اٿئي ۽ جيڪي لکيو هوندو
سو ٿي ليندو:

اُڀج = اُڀاڻ، نشان. ٻطي = رلي، گهمي.
ٻؤر = هل. وڌري = وڌيڪ.

"توڙي ولاڙون ڪرين، توڙي هلين ونگ
لنگهي مهڙهان لِڪ، ذرو ضايع نه ٿئي!"

پر ڏهڻهي ڪوشش کي شاباس هجي، وڃ سنڌ ڪندي!

"واڪو هنڌ م لاهه، سڌن مٿي سڏڙا."
"پسي ڏونگر ڏاهه، جُرُ هلڻ ۽ هٿڙي وهڻن
ان وڙانگي ور جڙي، آسر هنڌ م لاهه."

جوڳيءَ کي ڪو ڏسڻ ۽ آهو ته هن ٻيڪر جي اصحب ۽ عجب سور لڪيل آهن:

"سرجي ٿان سوُر، ساماٽي ٿان سک وڃا
هنئي آئي اسوُر، لماڻيءَ نصيب ٿيا."

جوڳيءَ هن جي اندرَ ڌسمسس ڏي ٿي اشارو ڪيو، پر سسئيءَ کي هن چگي پرش جا وچن ٻڌي ڪجهه. الٽ آهو ۽ هيءَ اُلي رواني ٿي. پنهي چئي ٻاڪي کي -

"وره وره ڪندي وس، مڃڻ ووءِ وسارئين."

آخرين آزمائش

ڏونگر ۽ جهنگل اڳيان سا لنگهي آئي هئي، پر هي ڏونگر ۽ جهنگل ڪو ڪهاڻو ۽ ڪهاڪ هئس. مرن جا آواز پئي ٻڌائين، پر نه ته هيءَ هلندي رهي. جهڙن وڃي هلندي، تيئن جهنگل ۽ ڏونگر به وڃي وڌندو. هيئر تئين حالت وري اِها هئي، جو واٽ تي جهڪي ماڻهو پئي ملئس، سي وري ڪرڙا ۽ شوخ طبع ۽ بد نظر پئي آيا. هيءَ ويچاري پنهنجي چئي نه هلڻ اڳهور ولڪار جو ملڪ

ولاڙون = ٻوڙون، سٽون، ڪاهون. لِڪ = ذرو. ضايع = چٽ. ڏاهه = ڏک، تڪليف. وڙانگي = لاهاڪس وارثي. آسر = آسرو. سرجي = پيدا ٿي.

آيو ڪي آيو. ڀر اڀي وڻڪار جي ڏکڻ ۽ وڻجاريءَ کي سُڃاڻي ڇڏيو. هڪ ڏينهن ۽ من اچي ڦٽس، سو ڏاڍيون دانهون ڪيائين ۽ آڻي ٻاڦي جو شوخ ۽ ڪجهي اڪ... رکندڙ انسان ڏنا هئائين، ٿن ۽ هڪڙي مايوس ڪيو. سو بالڪل ڦوڙائي مان ٻهوڙنءَ کي ياد ڪيائين ته اي دوست، هاڻ ۽ آءٌ ڏينهن وڃي رهي آهيان.

”ته پيٽ ۾ پورسو، ته اوهي ته واهي،
پنهل تي ساڃي، آءٌ آهيان اوهانجي آسري.“

١- واقف ته وڻڪار جي، ٻاري سڄڻ سو
ڦوڙ وسيلا سمران، ڪيس ڏوري ٿو
لهج لال لطيف چئي، ڪالڌ سڱيءَ جي ڪر.

٢- واقف ته وڻڪار جي، ٻاٽي ڪيم ته پاءَ
جيل جلدايون ڪري، تنهن ڏيکاري تاءَ
ليکن لڪون لطيف چئي، معذورن مٿانءَ
آلي اوڏي آءُ، جيس هوس هيڪلي آهيا..

٣- واقف ته وڻڪار جي، جيس جبل جوراٽو
آلي عبداللطيف چئي، سهي سفر سناٽو.

٤- وڏا وڻ وڻڪار جا، جيس جاڙ جمر جر
ڪوسا ٿين ڪڪرا، اي دمدم لهي ڏر
وڻجاري ڏني ور، پيو ته لهي پراڻءَ جو.

ساڃي = سهاءِ، مددگار. سڄڻ = سڄهن. ٻر = پيٽ، سڃا هند. جلدايون = ڏکيائون. جوراٽو = سخت. سناٽو = سخت، هيبت وارو. ورم = پيارا. جاڙ، جهاڙو = وڻ جو قسم. جمر = جهمر = وڻ جو قسم. جر = جال = ڏهڻا. ڏر = ڏري. ور = وراڪا، پيرا.

٥- وڏا وڻ وڻڪار جا، جت لالڪ سڄڻ لنگها
آکي عبداللطيف چئي، ڪيا هيڪلن حملا
جت ڪڙم نہ قبيلا، اُت رسيج رهبر راهہ ۾.

سسئي اُلسي ڏاڍو روڏن ڪيو آهي ۽ نهايت پنهونءَ
کي پڪارون ڪيون اٿس تہ اي پنهون، ڏاڍو زار آءٌ ٿي
رئان رت ڦڙا، پنهل تون ڏيکار، پرين پنهنجي پاڻهجي.
گهڙي ٿي پاڻ کي روڪيان، پر

”کهٽيا رهن نہ کهٽ ۾، پيهاڻن جا پور.“
”مون لاڻيءَ جي اڇوري، ڀورو ڪيچ پتار
ساجن توهان ڌار، ڏٺر ڏيهن قيام جو.“

هاڻ تہ آءٌ جيئڻ مان بہ ڪڪ ٿي پيئي آهيان ۽ پانيان
تہ هي جهنگل جا مرون جي مون کي کائي وڃن تہ چڱو، پر

مرون کريان مڻون، ڪنن نہ مهڻو ماهہ
اي ساجن،
”ڪڏهن ڪان پاڇهہ پٺي منهنجي مون سلام
سڪ لٿهنجي سيراڻ، ڪيو لسن لمام.“
اي پنهون، تون مون وٽ اچ تہ-
”پٽي جا پورن، انگن کسي لائيان
چيچولي چانيان، جي مون ليو پاڙيئن.“

ڪڏهن پيئي چوي تہ پنهل مون کي ملي تہ جيڪر
آءٌ پاڻ کي پورهيت ٿيڻ بہ چاهيان. ڪڏهن پيئي چوي
تہ آءٌ پنهونءَ پيا گولي آهيان. پر جي پنهونءَ کي ملان تہ
جيڪر ”گولي ٿيان گل ڏوهہ!“ پر هتي تہ پنهون، منهنجو

قيام = قيامت. لمام = پورو. پٽي = مٽي. چيچولي = مٽي ڪٽڻ جي ٽوڪري. چانيان = کڻان.

ڪهڙو حال ٿيو آهي:

"ڍولا مون ڏٺين ٿيا، ٻيهر ڄام ڄمڙن
ڪري ٻنڌ ٻهاڙ ڏي، لڙڪ روح رهون
لڇمڻ لڻان، لطيف چئي،
ڪارڻ دوست ڏهون!"

خبيث ڪرار

ٻوٻاريءَ جو وقت هو. سسئي هلندي ٿڪي آئي ته پريان هڪ شخص ڏٺائين. هي شخص منهن جو ڪرڙو هو ۽ سسئي ڏانهن نهاريائين ته سسئيءَ کي هنڌي اهار وٺي ڪال. هي شخص ننڍو ۽ جاندار ٿي ڏسڻ ۾ آيو. جڏهن ويجهو ويو، تڏهن هن سسئيءَ ڏانهن گهور ڪري نهاريائين. صفا هو ته هن شخص جي من ۾ شيطان ويٺو هو! ايندي شرط سسئيءَ سان ڳالهيون ڪرڻ لڳو. چوڻ لڳس ته اي سهڻي، تون ڪيڏانهن ٿي وڃين؟ سسئيءَ چيس ته آءٌ وڃان ٿي آري ڄام جي ملڪ ڏي. شيطان چوڻ لڳس ته انهيءَ ننڍڙي جو ڪوڙو ڪم آهي؛ تون مون وٽ ڇو نه هلين؟ سسئي پاڪ دامن عورت جو هي لفظ ٻڌا، سا نهايت ششدر ٿي، ۽ دل جهلي نماڻي ٿي هٿڪي چيائين ته اي مرد، تون مون سان چرچا نه ڪر، آءٌ دکي ۽ درد مند عورت آهيان؛ آءٌ پنهوار واري آهيان، تون مونکي ڪجهه نه چؤ. هي بد انسان انهيءَ تي ٻاڙ وڌيڪ اڳهون ڪيائڻ لڳو. وقت نه اهڙو هو، جو ٻيو ڪو مسافر ڪوله ٿي ڏسڻ ۾ آيو؛ سو هن خبيث ڪٺي سسئيءَ جي پالهن ۾ هٿ وڌو.

ڍولا = ڏٺا. ڄام = سردار. رهون = رهڙا، رهڙا، ڏرا ڏرا. ڏهون = ٻرڙا ٻرڙا.

سسئي اوچتو ئي هڪدم ڀناڻ ڇڏائي ڊوڙڻ لڳي. ڀنڀور
کي خبر نہ آهي تہ ڪهڙي ٻچاءَ ٻڌون ۾ پيدا ٿي، سا
واءُ وانگر چوطرف ڊوڙندي وئي. هي شخص جو جهنگل
جو ڪنوار هو، سو بہ هن جي طرف ڊوڙڻ لڳو ۽ جيئن
اکيون هن ٻانڪي دامن جي ٻنيان هيس، ليڪن ٿي واٽ ٿي
کو وڌڻ پتر ٿيو هو، جنهن جي خبر ڪانہ پيس ۽ سو
آڱوٺو ڪري پيو! هن ڪنوار کي بہ اُنهي وقت لڳي وٺو
الٽ ۾. ڪنڊو بہ ڪر ڪنڊو لڳو هوس، جيئن ڪڏي
۽ سور پيو، ليڪن سسئيءَ کي وڌيڪ ملول ڏٺڻ جو. پر
ٻڪ هيس تہ هي اهڙس منهنجي ٻنيان ضرور ايندو. الي
هڪڙو تہ سور، درد ۽ ٿڪ هلاڪ ڪئي هئي، ٻيو تہ واڪا
ڪري وڃڻ ۾ لاچار، مايوس ۽ نا اميد ٿي هئي، روپ
جو هيءَ آپدا مٿس نازل ٿي هئي، سو وڇاريءَ جا ڇوهہ
ٿي جهي پيا.

ڪي هلي، ڪي هٿ ڪٿي، ڪي ڏڙهي ڪر روهہ،
ڪر پٺونءَ کي چوهہ، مٿيءَ مالم آهيو."

اوڏي مهل جي هن درد جي ڀون دانهون ڪيون آهن،
تن جو شاه جهڪو بيان ڏنو آهي، سو عجيب آهي. ڀنڀ
لو چئي:

"حقيقت هن حال جي، جي ظاهر ڪريان ذري
لڳي ماٺ مرن کي، ڏونگر ٻون ڏري
رڻ ٻڻ وڃن ٻري، اوڙيءَ آڀري ڪاڻ ڪا"

سسئيءَ وڇاريءَ جو ڪهڙو نہ حال ٿيو! سمجهڻ لڳي
تہ منهنجا تہ هيڪڙ سب اڃي داوري لٿا آهن:

اوڙ = ولسمئي.

"اُس وِيري، اوڙار وِيري، وِيري ٽيڙم ڏير
چوڏون وِيري واءُ ٿيو، جڏهن اُتما ٻڌهون ٻير
ٻجهون وِيري سج ٿيو، جڏهن اُلهي ڪيو اوير
ڇهون وِيري چوڙ ٿيو، جڏهن سڏوان ڪيا نه سير
ستون وِيري چنڊ ٿيو، ڪُڙهو نه وڏيءَ وير
واهوري جي وير، چلون ڪرڻ چيرڻ."

سچ پچ هن نازڪ بدن انگريز سان سڀئي ڪو ٻڌهجو ور پاڙيو هو. "ڏاڪهن، ڏيرن، ڏونگرن، ڏکن آءُ ڏڏي!" هن آخرين آزمائش جي وقت سندس اکين مان لڙڪ وهي آيا، جڏهن جو "ٻولڊون ٻس نه ڪن." اوڏي مهل ٻڌهجي پيار کي نه سنڀاريائين ۽ مالڪ مجبوري کي نه سڃ ڪمائين نه اي پرور، ڏهڏجو ٻن رکيو ۽ ٻئان ڏهڏجي شيطان آيو ڪي آيو، مولڪي رکي وڏڻ!

١- اڏر لڏر اُبري، اَسڙ لهن آهيان،
لڙڪ لعل لطيف چئي، ور اِيءَ وهايان!.
٢- اڏر لڏر اُبري، اَسڙ لهن آئون
چيتا چور چُڇن م، ٻڌ م ٻلائون
موٽ ٻهون پالهون، مٿان مڇب مري رهان
٣- آءُ اوراهون هيرڻ، وچ م آپاهون
لکي ڪٿي لڙن م، پاڪاري پالهون

اوڙار = جسم. اُلهي = لهي. چوڙ = چوري. سير = رستا. واهورو = پڪڙن جو آڪري پر وڳو. واهوري جي وير = شام جي مهل، سج لهڻ جي مهل. چلون = ڪاهون. ٻن = سڃ. اڏر، لڏر = لڏ لڏڪي. اُبري = ضعيف. آئون = آءٌ. چُڇن = ڪارن. پالهون = ٻئان.

درد جون دانهون، ماريندئون موت ٿون.
جي آءُ اوراهون سپرين، آڻي الله لڳ
ساه تنهنجي سنگ، اکنڊئو آهون ڪري.

اي سپرين، موت وقت جلد اچ؛ هيءَ جا ابليس جهڙي ٻچ منهنجي پٺيان آهي، تنهن ڦاهيءَ ۾ موڪلي ٿو موڪل:
"آءُ اوراهون سپرين، ڏکيءَ ڏاڍي ۾ ڏيج!"
"موٽڪي چڙ ۾ چپرين، همه هوائي هاڻ." •

اي ٻڌهون، آءُ ٻندي تنهنجي آهيان؛ اي ڪپهڙا، تون اچي ڪا مدد ڪر، ڇا ڇا هيڻي ناهي حال ۾.
اي دوست، توسان "سڪي موڳي سگ ڪهڙو، لکي وڃان لوڪ ۾" سو تون موٽڪي همه ڪيئن ٿو چوين! منهنجي دل جو ڏاڍو ٿو چوي:
"عيشڙو ڪچيءَ ٿڌ جيئن، چيچڙو چمڙو ٿيءَ!"

مطلب ته هن سسئيءَ جون دانهون اهڙيون هيون ۽ جو جهڙ ۽ ڪڪر مڙيئي ڪيا ٿي سسئيءَ جو دک ڏسڻ لڳا ۽ سسئي سڀوادڻ جي پٺيان هن ابليس ٻڪرار ڪي اڀندو ڏسي ٻلڪل ڪرڙي ڳهڪوڙ ڪرڻ لڳا. آسمان ته پاڻ جهڙي ڪين سگهيو ۽ روئڻ لڳو، ۽ وڄون ته زور سان وڄڻ لڳيون:

"ڪيائين آهه عجب ڪي، سڪ منجهان سا ڪا
ٻئي هنيڪي هرس ڪي، ڪوڪ وڃي ڪن ڪا."

آهر الله عجب جي در ٿي وڃن ۽ بادل سسئيءَ جي ڪوڪ ٻڌائي. اوڏي مهل سڀئي ماڪن ۽ فرشتن ڪي

اکنڊئو = سڪيو، سڪ مان. ڏاڍو = ٻاهه، داغ، سوڙي.

سسئيءَ جو ستر ڏسي نهايت ڏک ٿيو. ڇو ته اُن سسئيءَ
اوڏي مهل دانهن ڪئي ته هي منهنجا رب، جي منهنجو
ستر بچائڻو آهي ته بچاءِ ۽ منهنجو ستر ڍڪي لڪائي ڪان ته
زمين ڦاٽي پوي ته آءٌ اُنهيءَ ۾ ٻڏي وڃان. آڳي جي
در ۾ اها دانهن پهتي. حڪم ٿيو وڄن ۽ بادلن کي،
حڪم ٿيو آسمان کي ۽ سو اوچتو هڪ گجگوڙ ۽ وڏي جو
آواز ٿيو، جو سڄي ڏونگر جي زمين ڏري پئي ۽
ڇو ته اُنهيءَ وقت سسئي اندر لڪي وئي! ابليس جو
سمورو پليان پٺي آيو، سو زاري ٿي ويو. ڇو ته
سسئيءَ کي اندر زمين ۾ هڪ حيرت جهڙو لقاءُ ڏسڻ
۾ آيو، جتي عاشق شاعر ٿو چوي ته آئي سسئيءَ کي
پنهون مليو. ڪيئن آئي پنهون ملڻ، سا ته پرولي آهي،
جنهن سمجهڻ ته پڇ.

(٣)

هـيـر رانجهو

هير رانجهو جو نالو ڪهڙو نه وڻندڙ آهي! جڏهن ڪٿي ڪن محبتن جي ڳالهه ڪبي آهي، تڏهن گهڻو ڪري انهن لاءِ چئبو آهي ته ”جهڙا هير رانجهو“. هير جو نالو هير موافق لڳل هئڻ ڪري ناريءَ پڌي ۽ رانجهو اهڙا ئي جوشي پيو ڏئي.

چوچڪ نالي هڪ رئيس هو، جو پنهنجي راڄ جو مکي هو. دولت جي وٽس ڪمي ڪانه هئي ۽ سخاوت جو سردار هو. هن شخص کي هڪ ڌيءَ هئي، جنهنجو نالو هير هو. هير حسن جي راڻي هئي:

> ”هيرڻ اکي، هنج ڳچي، ڪوئل جي ڪُڪار
> هاديءَ ڏنس حسن جا، اڻ ميا انبار.“
> (حيدر)

نه رڳو صورت ۾ سهڻي هئي، پر سيرت ۾ پڻ پوري هئي. علم ۽ عقل جي نه ڪاڻ هئي. چناب نديءَ جي ڪناري تي هڪ محل پٽس ٺهرائي ڏنو هوس، جتي هوءَ رهندي هئي. مالڪن هن لامڪر کي پوري ۾ انهل جهان ابد ڪئين ڪري رکيو هو ۽ سو هير اتي ڏاڍي پيئي گهمندي ڦرندي

ڪُڪار = آواز. هادي = مرشد، گرو.

هئي. هڪ ڪشتي بلڪل ٻيڪي عمدي هئس، جنهن ۾
رهڻ جي لاءِ هڪ سهڻي ڪوٺي به هئي، اُها به چڙهي
هير ڏانهن درياهه جا سير ڪندي هئي. ڪناري تي باغات
۽ وچ ۾ محلات؛ جن ۾ هن چنڊ لڳندو هو ۽ ٿيندي هئي
رات، انهن هير ڏانهن اُڪير سان ٻهڪندي بلبل آواز
سان ڳائيندي هئي.

هزارا شهر جو شهزادو هو، جنهنجو نالو رانجهو هو.
جنهنجو نالو ٿي رانجهو، انهنجي حسن ۽ هوشياريءَ جي
ڪهڙي ڳالهه ڪجي! ڪنهن سمي رانجهو نڪتو سير تي.
گهمندو ڦرندو اچي چوچڪ جي راڄ ۾ پهتو. درياهه جو
ڪنارو ونئو پٽي آيو. مڙس بلڪل ٿڪل هو، سو خيال
ٿيس ته ڪٿي آرام ڪريان. ڀرسان ڏٺائين ته هڪ سهڻو
محل آهي، جنهنجي ڀرسان هڪ ٻيڙي بيٺي آهي. اُتي
وڃي ملاح کي سڏ ڪري چيائين ته "ادا، ڪهڙي ڀل ته
مالڪي اِها ٻيڙيءَ ۾ آرام ڪرڻ ڏين؟" ملاح منهن
ورائي ڏسي ته شاندار، ڦڏاور ۽ سهڻو جوان بيٺو آهي.
سمجهيائين ته آهي ته ڪو وڏو امير، سو بلڪل نماڻائيءَ
سان چيائينس ته "حاڪم، هيءَ ٻيڙي آهي رئيس جي
ڌيءَ جي ۽ خاص سندس واسطي ٿي آهي. لاچار آهيان،
معاف ڪجو."

اِئي وري رانجهوءَ هن کي چيو ته "آءٌ ڪو هميش ڏيڻو
دمائي ڪين ويهندس ۽ لڪي ڪا هيءَ مهل اهڙي آهي
جو رئيس جي ڌيءَ سير لاءِ لڪرندي؛ سو هاڻي ڪٿي
ڳالهه قبول ڪر." ملاح ويچاري ڏٺو ته هاڻ هي وقت به
اهڙو آهي ۽ مڙس به قبول آهي (اهو وري لالچ به اهڙي
آهي). انهن رانجهوءَ کي موڪل ڏني ته ڀل اچي آرام

ڪر. تنهن رانجهو ڪونيءَ ۾ آيو. ٻڌائين ته واهه! هيءَ
ته هڪ نازڪ بدن عورت جي سيج آهي. ڇا منجهس
خوشبوءِ! مڙس ٻيو هو نه ڪو، تنهن اڪا ڪئي هر اڪا ڪئي
ٿي، ٿنڪون ٿيڙي ليٽي پيو. ڪجهه وقت گذري ويو. ويچارو
ٻيڙيءَ وارو دل ۾ ششدر هو؛ اهو ٻئي ڏٺيءَ کي سوال
ڪيائين ته "رب منهنجا! ڪو ڏيک ڏيکج؛ سوال ٿي
هن جوان کي انڪار ج؛ ليتر هير کي مَ آڻج؛ تـ تـ هيءَ
ڇوڪري جي ڏيءَ ته لڳن نان ڇم ه لهراڻي چڙهدڙ."

ڇڙ ا. هير کي اچي خيال ٿئي ته اڄ سوال ٿي سير
ڪرڻان. سا آئي درياه تي. ملاح ويچاري جا ته ڏيڏر تي
ڏرا ٿي ويا؛ سانئو ٿي ويو؛ ڏڪڻ لڳو. جڏهين هير
پڇيس ته "ڪر خير، ڪهڙي ڏوسان ويڏن آهي؟"
تڏهين ويچارو ڪنبي ڪنبي چوڻ لڳو ته "اي سائڻ!
گناه بخش. منهنجي ڪمري ۾ هڪ ڏارئي نڪل شخص
کي ڪٿي آرام ڪرڻ جي موڪل ڏني اٿم." هير ٻاهر ٿي
ويئي ته هيءَ ڪهڙي غضب جي ڳالهه، جو منهنجي اسٽري
تي هڪ ڏارئو شخص آرام ڪري!

جاهم ڪمري اندر آئي. ٻر ٻيوس ٿي ٿي رهي!
ڪهڙي گرم ٿي آئي، ڪهڙي ارم ٿي ٻيٺي. اکيون وڃي
سيج ۾ ڪنهنجس. ڏسي ته ماڻ، هي ته جوان ٻيپرواهه ٿالم ٿيو
سيج تي سٽو پيو آهي. شڪل سندس ڪهڙي آهي:

"ڪالي وال لطفان والي، اکيان ٻرن مشعلان،
لڪ ڏيان اڙڪان ڏيڙن چوڪان، ڦل ڦل کهن ڪنڪالان."

ڪالي = ڪاري. وال = وار. لطفان = محبوب. مشعلان =
ڏيانئون. ڏيان = ڄرن. چوڪان = ڪٿ. وڙ وڙ = وڙي وڙي.

شڪل شاندار، ڪارا ڊگها وار، اکيون مڇڻ جهڙيون،
قد ڊگهو آهي جي قاڙ، ان هير جي دل گهائي وڌي

رانجهو ٻه پاسو ورائي ٻڪر موڙڻ لڳو. آهستي آهستي
اک کليس. اک پٽي، ڇا ڏسي! هڪ حور جهڙي حسين،
پري روپ پيڪر، نازڪ بدن، ڪنول اهڙي صورت ايلي
آهي! پنهنجي جون اکيون وجهي هڪ پٽي ۾ ڪنهن! هڪ
اٿي، عشق جي عجب جون ڪهڙيون ڳالهيون ڪجن.

هير رانجهو ٻنهي هڪ ٻئي لاءِ هئا. قدرت جي حساب
سان اچي هڪ ٻئي کي مليا. هير، رانجهو جي محبت ۾
مست ٿي وئي. ملاح کان معافي ورتائين ۽ ٻاڪ انعام
بخشيائينس ۽ عرض ڪيائينس ته ”اجا هير تون ڪنهنکي
ڪين ڏجانءِ.“ هاڻي هير رانجهو کي چوڻ لڳي: اي
منهنجي سهڻي جا سردار! هڪ تون ڪهڙن رهي سگهندين؟
هي هير ڳجهي ڪين رهي سگهندي. هاڻي ڪو ٻيو بچاءُ
ڪ وري وجهون ته.

رانجهو چاڪ

ڳجهه مدت کان پوءِ ستسنڌيائون، جنهن موجب رانجهو
شاهاڻا لتا لاهي، هير جي ابي جون مينهون ۽ ڳائيون
چارڻ لاءِ تيار ٿيو. ٻئي ڏينهن اچي چوچڪ کي سوال
ڪيائين ته ”مون کي ڳائيون مينهون ڏي ته پيو چاريان.“
چوچڪ ڳالهه قبول ڪئي. دريا جي ڪپ تي جو
جهنگل هو، اتي هي پنهنجيون چاريندو هو، ۽ هير
ساڻس پٽيءَ ملندي هئي. ڳجهه ڏينهن گذري ويا. ليڪن
سڄ سڄ ۽ ڪڏ ڪڏ ٿيڻ لڳي ته ولس جي ڏيءِ هير منهار
رم ٿي وڃي ۽ هوءِ شايد منهار جي پيار ۾ قائل آهي.

محبت اهڙي ڳجهي رهي، جهڙو خون خستوري ڳجها رهن. سو اها خبر ليمت چوچڪ کي پيئي. هن ڪسي ڏاڍو خيال نيو. سو يڪدم رانجهوءَ کي ڪڍي ڇڏيائين، ۽ هير کي ڦٽ لعنت ڪيائين. هير چيس ته ”هي مهار نه آهي، مگر شهزادو آهي! منهنجي دل هن جي دام ۾ گرفتار آهي. مولڪي تون رانجهوءَ سان برطالي ڇڏ.“

رانجهو گهوٽ ۽ ڪيڙو ڪر

چوچڪ اهوس ڪو ۽ جو جو ڪهڙو هير جو سومٽ لڌهن ئي هير جي پالهن گهري. ماڻت چون ته هيءَ ڪهڙي سان نڪاح وجهي ۽ هير چئي ته گهوٽ ڪريان ته رانجهو. ائي سعدس سامهڙون، جن پالير ته رانجهو هڪ چاڪ (نوڪر) آهي، ان چيس ته ”ابي ته ني اچيئي، جو هن چاڪ سان اچي دل ڏئي انهئي؟“ ان کي هير چيو:

سائون چاڪ دي چاڪ بيچاق ڪيتا
ليوان چاق نڏان، جڏان چاڪ ملي.“ (حمل)

نڏهين سامهڙن چيس ته ”نوڪي ائين ته ڪرڻ ڪهي ۽ مگر قاضيءَ وٽ هلي شريعت موجب ڪيڙي سان نڪاح وجهه.“ نڏهين هير جواب ڏنو:

”تسان مُلان هٿون حلال نهئا
سائون خود خدا نڪاح پڙهيا.“ (حمل)

اڙي ڇڙاون، رانجهو ني منهنجو گهوٽ آهي ۽ خود خدا اسانجو نڪاح وجهي اسانجون دليون پڌيون آهن.

سائون = اسان کي. چاڪ = نوڪر. چاڪ = ڦٽ. بيچاق = بيمار. ڪيتا = ڪيو. چاق = چڱي ڀلي. چاڪ = نوڪر، رانجهو. تسان = توهان.

هير ويچاري اچي ڏکڻ ۾ ويٺي. مائٽن اچي ڪيترا وڌس ته ”هيڙي لهڙي، چوري لڏوري، پرڻيج ڪهڙي سان.“

ويچاريءَ گهڻي ئي آزي نيزاري ڪئي؛ پر مائٽ هٺ پٺو دل. ان هنجي ڳالهه نه مڃي. هير کي اچي آزارياڻون. الي هير بلڪل بيزار ٿي چيو:

”ڪٺ اسان، ڪٺ يار اسان ڏا،
ڪٺ ياران دي وستي
رانجها ڪسڻ، ڪهڙا ڏسڻ، ويک جتان دي مستي
ساري جڳ وچ هڪ دوستي ڪيتوسين،
لوڪ لهان ٿوَن هستي.“

مائٽن کي چوڻ لڳي ته ”اوهين ڪهڙا نه چٽ آهيو، جو هيڙي رانجهوءَ جهڙي گهوٽ کان موٽکي جدا ڪري ڪهڙي جهڙي ڪرسان ٿا موٽکي اڙايو. مان ايو ته اوهان کان ڪين ٿي گهران؟ سچي جيڪا مان ويون هڪڙو پرائم ڳوليو، تهين ۾ پيا اوهانکي حار لڳن.“

هير ۽ قاضي

الي هن جي مائٽن کي بلڪل غصو آيو ۽ هنکي قاضيءَ وٽ وٺي آيا. قاضيءَ هنکي سمجهايو ته ”تون اهڙو ڪم نه ڪر ۽ مائٽن جي مڃتا کان سواءِ تون اهو رستو نه وٺ.“ هير جواب ڏنس:

ماءُ پيءُ کهون چوري پيٺم، ڪيتم روح راضي
دل دي رضا دل هي جاڻي؛ تون ڪيا جاڻي قاضي؟

دي = جي. وستي = جڳهه. هستي = هٺي، ناراض.
کهون = کان. جاڻي = جاڻي. جاڻان = جاڻان. رضا = مراد.
ڪيا = ڇا. تي = ۽.

”اي قاضي، اهو ٻڌڻ جو پيالو برابر ماڻهن کان چوري
ٻي روح کي راضي ڪيو الم. مگر اِلهيءَ قضا جي ڪير
دل کي ٿي آهي. تون قاضي ڇا چاهيندين؟“

اِهي ٻڌي قاضيءَ کي ڪاوڙ، تنهن ڪري ڪيا دفتر
ٻاهر. سو آري هير کي چوڻ لڳو:

”سچ ڏيئي موڪل هير، تو ڪئي شريعت جي تقصير،
تو ڏوهه ڪيو آهي ڀاري، هاڻي منهنجو ۽ وٺ معافي، نه ته
ٿيندءِ خوب خواري. تو شريعت جي قاعدن جي انحرافي
ڪئي آهي ۽ توکي سخت سزا ڀوڳڻي پوندي.“

هير جواب ڏنس: قاضي صاحب، مولڪي ۽ اکرن
جي مڪرن ۽ ورقن جي ولڪڙن جي ڪا به ڪل ڪانهي.
آءٌ ته –

”الف الله، مي ميم محمد، عين علي ڪر جاڻان
عرشان آئيا چار ڪتابان، پڙهيا مسلمانان
وچ تنهان دي زبران زيران، مٿن ڪيها حرف سڃاڻان.“

اي قاضي، اِهي ڪتاب توهان ڪوڙي مولڪي قاعدا
پڙهائيندا آهيو، تنهن مان ڇا ورندو؟ برابر عرش تان چار
ڪتاب لهي آيا، جي مسلمانن پڙهيا؛ پر انهن ۾ جيڪي
زبرون زيرون لڳيون پيون آهن، سي مون کي نه ڪين
ٿيون پڙهڻ اچن. پر مهان صاحب مون کي هڪ سوال جو
جواب ڏيو:

”ڪهڙو ڪتاب، قاضي ڪول مسئلا، عشق شرع ڪيا لڳي؟“

چڱو ڀلا، ڪتابن مان ڪڏي ڏيکار ته ڪهڙو قاعدو

عرشان = عرش مان. آئيا = آيا. ڪيها = ڪهڙا.
شرع = قاعدو.

عشق سان ٿو لڳي. اي قاضي، عشق جو قانون ڪهڙو
آهي، پر آدم کان جهونو آهي. عشق جو آئين اندر آهي،
جنهن سچائيءَ جي صورت پسي سگهجي ٿي. اهي ٻاهريان
ڪتاب مان ڪاڏي ڪريان!"

اِن قاضيءَ کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي. مڙس هڪي ٿي پيو
۽ حڪم ڪيائين ته "ڪڍو ڪافر، شريعت موجب هنکي
ڏيو موت جي سزا." پر

"اصل عاشقن جو، سر نه سانڍڻ ڪم
سڄ سڻيان اڳرو، سندو ڌو سان دم
هي هلڻو ۽ چم، پڪ پريان جي نه پڙي." (شاه)

هير ۽ الهيءَ پرڀ جي پڪ پڪي هئي، تنهن بلڪل
بي پرواه ٿي جواب ڏنو:

"قاضي ڪڍ نه ڪافي، ڏي نه دڙڪا،
مان ڪسي قبول ڪريسان
جي رانجهو مون لون سڏ ڪريسي،
نه مون ڪنڌاڻي سڏ ڏيسان."

"ڪوڙي دي مان مؤل نه هوسان، جي وچ دوزخ سڙسان،
منڪر ٿي نڪير اڳهون، حرف اهو ٿي پڙهسان،
شاه رانجهو مندو آڄ ملانو، جو شاه آکيا سو ڪرسان،
رحمت پاڄهون پار رانجهو دي، وچ جنت دي نه وڙسان."

سڻيان = سڄڻ کان. پڪ = ٽڪ يا واٽ جو پاڻي،
چڪ، پڪ. ڪريسان = ڪندس. منڪر نڪير = ٻه
فرشتا جي موت کان پوءِ روح کي وٺڻ ايندا (مسلمانن
جي عقيدي موجب.) آکيا = چئو. جنت = بهشت.
وڙسان = وڃان.

گهڻيءَ ڪاوڙيءَ هُن کي دڙڪا ڏنا ۽ ماٺ مٺ ڪرڻ لاءِ
ايما، پر ڏنائون ته هيءَ سمجهڻ جي ته آهي ۽ سو هن نازڪ
بدن اننگر کي ڪيڏي چڙ ڀائون.

هير ديواني

هيءَ وچاري هاڻي ڪاڏي وڃي! هڪڙي رانجهڻ
کي ته اوڏي ڪيڏو ڪڍيائون. هير سورن جو سمنڊ وڏي
اکين پڌڙي رانجهڻ پنيان. پر رانجهو ڪٿان اچي!
سمجهڻ لڳي ته شايد رانجهڻ جي دل سخت آهي، جو
مونکي هن حالت ۾ ڇڏي ويو آهي؛ سو چوڻ لڳي:

”هڪ جو سهڻا، اسو دل دا ڏاڍا، تنهجي اي پرواهي
آهه ڪريان ته ڪٿ ملي، ڪڏڪان داد نه پائي“

ديوانيءَ ٿي رانجهو رانجهو ڪندي پڪاريندي رهي.
ڪڏهن وقت رانجهو جو ڪتو لنگهي آيس. سرد آهه ڀري،
تنهنکي چوڻ لڳي:

”سڻ وي سڳ، مڻ سگ ليڏي،
تون سگ ميڏي دلبر دي در دا.“

اي ڪتا، مان تنهنجي به پانهي آهيان، ڇو ته تون
منهنجي رانجهڻ جي در جو ٿي آهين ۽ مونکان وڌيڪ
سڀاڳو آهين جو روز رانجهڻ جي هٿان سندس لٿي جو
ٽڪر ملئي ٿو. پيائي جي

”آن لقما وچڙن هڪ لقما ڏيوين، لان ٿيوي قوت قمر دا“

ڪڏهن وقت ڏٺائين ته پاڻ پنهنجو اندرڙا پکي جهٽي.
تنهن چوڻ لڳي ته رانجهو جي ناز هئي ۽ 21 جي طعام

تنهجي = تنهن. داد = انصاف. سگ = ڪتو. ليڏي =
تنهنجي. ميڏي = منهنجي. لقما = لقمو، گرهه.

هجان ته واهه واهه!

”راڄهن ميڏا هوءِ ٻهري يا شڪرا،
تان مٺن ان ان طعما لهوان
ڪري ڪلاچا لي جاوي،
معمون ڪاري، تان مٺن جيوان.“

ٻل مولڪي جهڙي ڪاٺي چڙي، جو تہ الهيءَ مان ٿي مولڪي جهاٻو ماندو.

روزن جا ڏينهن اچي پورا ٿيا هئا. چنڊ اڪنو هو. سيدي ٻئي هڪ ٻئي کي مبارڪون ڏيون. پر هير ويچاريءَ کي اها مبارڪ ڪهڙي سک جي! چوڻ لڳي:

”چنڊ مبارڪ ٿيان ڪون ڪهڙي،
يار جنهان دي ڙُئي،
ٻالي ڪڙچي ڦرن لماٽا، ڏوڙن ليمان دي ڪٺي.“

جن جا دوست ڙتا آهن تن کي عيد مبارڪ ڪهڙي ڪم جي. اهي ويچارا ٻن ٻيٺن جا ڪنل عيد جي خوشيءَ ملهائڻ بدران ڏهنيون ۽ ڪس رلندا وتن. هـا! اي چنڊ! جي هڪڙو ڪم ڪرين ته اهڙا ٽورا ٽهنجا. ٿون جو آسمان مٿي ٻيو سير ڪرين، سو لوڪي راڄهو ضرور ڏسڻ ۾ ايندو هوندو. هڪ ڪتابت لکي لسي ڏيانهه سا وڃي دلبر کي ٻجاءِ:

ٻهري يا شڪرو = شڪار ڪندڙ بازن جا قسم. طعما = طعام. ڪري ڪلاچا = جهٽ هڻي. لي جاوي = ولي وڃي. چنڊ مبارڪ = عيد جي مبارڪ. ٻالي ڪڙچي = گهڻي گهڻي. ڏون = ان. ليمان = اکيون.

”هڪ ڪتابت ليکون ڏيوان، جي ڏاهر لون پهچاوان
جهوران آکان ڪيوان آکين، وڃدان پل نه لاوان،
ڳل وچ ڪپڙا، شيران زباني، دست پيران تي پاوان
نه مٺن سر صحيح غلام نسانڙا، دل دي مهر نه لاهين.“

پر پيارا، جيئن چون ٿي ليڪن چئجڻ، ۽ وڃڻ نه اڪ چڪر به. ڳچيءَ ۾ ڪپڙو پائي، مٿي پولي پولي، هٿ پيرن تي رکي ۽ چئجڻ ته هيءَ سر سونڌي اوهان جـي پاڻهي آهي، تنهن تان دل جي مهر نه لاهيو.

وصال

چون ٿا ته آئون وڃاري هر جهنگ ان ڏوڙيندي، ڏک ڏسندي، ليڪن ڪنهن وقت وڃي راڄهوءَ کي ملي.

”ڏکن پيهان سک، گهٽيءَ ايندا
پري جام جنت جو، جاني جي ڏيندا
وسري سب ويندا، وڇوڙا وره جا.“
(گلراج)

سمجهاڻي

ته سمجهڻ گهرجي ته ڪو شاعر فقط پاڻهڻ کپائي شعر ۾ آندي آهي؛ مگر هن مڇهس پنهنجي دل جي دانهن ڪئي آهي. هير اهو جيو آهي، جو دنيا جي ڳالهين کان ڪڪ ٿي سچي آرام پائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ۽ پنهنجي سائينءَ کي لهڻ جي آس رکيتو. ”رانجهو“ آهي ”سائين“ جنهن سان هاڻ هنجي محبت لڳي ٿي؛ جو ته هو سدا سک

ڪتابت = خط. ليکون = لکي. لون = کي.
جهوران = جهڙين. آکان = چوان. آکين = چوان.
ڳل = ڳچي - شيران = مٿي. دست = هٿ.

جو روپ آهي ۽ حسن جو پيدا آهي. "ڪوڙو" آهي دنيا
جو عشق يعني لالچون، لوڀ، موهه، وغيره وغيره. الهي
"ڪوڙي" کان هاڻي "هير" جي دل کي ڦرڻ اچي ٿي
۽ هڪ پيرو جو آئند کي پاڻ ائين، سو وري اُن سان
ٻڌجڻ ٿي چاهي. قاضي آهي "شريعت جو زور" يعني
جڏهن عاشق سچي محبت ۾ مگن رهي ٿو، تڏهن هن
کي ٻاهريان دنيوي ڪرم ڪانڊ جا قاعدا ڪين اٽڪن. اهڙن
سچن عاشقن لاءِ هميشه قاضين جي ڪاهه لڳي ٿي. تواريخ
اهڙن مثالن سان ڀريل آهي. بلڪ هزارين مثال آهن جو
الهن عاشقن پنهنجا سر ڏنا آهن. ٻه ڳو ٻاهريون ڳالهيون
عاشق کي هلاڪ ڪن ٿيون، پر من جا رولا ۽ ايذاءُ ۾ سهڻا
پون ٿا. الهيءَ نسبت هن سر ۾ هڪ سٺي سٽ آهي:

"عشق ڪمون ٿي تول برابر: ٻِڪُڙ، سوُر، سُهمان
وٺڻ ڪمون پاپل ٻلي، ڪتڻ ڪمون امان."

"وٺڻ" آهي آزادگي، جنهن کان پاپل ٻلي ٿو. "پاپل"
پاپو يا: پاپو آهي، پر سندس اندرين معنيٰ بدن جا حواس
۽ ٿي سگهي ٿي؛ ڇاڪاڻ ته حواس انسان کي هلاڪ ڪن
ٿا ۽ سچي آزادگيءَ کان پري ڪن ٿا.

"ڪتڻ" آهي اندر جو حساب ڪرڻو، يعني سمجهي
گيان پائڻو. مگر "اما" اُهي ڪتڻ کان جهلي ٿي. "اما"
هت آهي "من"، جو اندر نگاهه ڪرڻ ڪو ڏي ٿي.

تن جي حواسن ۽ من جي پڪڙ کان پوري پهچي پوءِ
ڏکيري پائي سگهجي ٿي. تن ۽ من پنهنجي کي ٽڪر ٽڪر
ڪرڻو آهي، يعني پنهنجي جي عادتن کي پٽڻو آهي. هت

سهمان = سمهڻ، ڇڏڻ. وٺڻ = گهمڻ ڦرڻ.

ٻاهر درياءَ جي هٺن تان اڳڙيون وٺي ٺڪريون ٺڪريون
ڳنڍي هڪ ڪُني سجي ٻانڌيندا آهن. اهي ليڙون
(اڳڙيون) ڇا آهن؟

”اِن ٺي ٺڪرا، من ٺي ٺڪرا، جيئن دريائدا ليڙان،
اِن ليڙان وچون هڪ ڪُني سيسان، جُلسان نال ڦٽيران.“

شاعر لوچي ٿو ته اهو عشق جو رستو بلڪل اوکو آهي:

”سمجهه ته لايا نيهن، ماهي ڙي مٺن سمجهه ته لايا،
راس اللاري، حاکم ڏاڍا، جهڙ ڦڙ وسندا مينهن
چلان نه ڀڄي چولڙا، ڦلان نه ٽٽي نيهن
سيني اندر داغ رانجهو دا، پيا ڳجهندا شينهن.“

ٻيلي جو رستو ڏکيو آهي. مون سمجهي نيهن لاتو
آهي. حاکم (عشق) ڏاڍو آهي. مينهن (اڪليفون)
سخت آهن. جي ٺي هلان ته چولو ڦاٽو پوي (سختيون
ليون اچن)، جي ٺي ڦلان (موٽان)، ته ٻيلي جو انجام ڦٽو
پوي. پر اهي سختيون ضرور سهڻيون آهن. اهو عشق جو
ڪهڙو قاعدو آهي.

”رانجهن مٺي جو لعل اوچڙ، هير مٺي جا اوني.“

هت ”اوني“ آهي ”لماڻ“ جي نشاني. ”لعل اوچڙ“
آهي ”ٻهچ“ جي نشاني. هير ”اوني“ ٿڪي آهي،
جاڳائي ته ٺڪري لي ڪمائي ۽ اڃا رستي تي آهي. رانجهو
کي لعل اوچڙ آهي، ڇو ته رانجهو پهتل آهي ۽ ٻيلي جو
روپ آهي. جڏهين هير روٻي جهو ”ڪيڙي“ ڪان ڇٽي،
حواس کي بند ڪري، شراهمه جي ممص ڪان ٻوڙي ٿي، من

جلسان = وڄان. نال = ساڻ. چلان = هلان.
ولان = وران ۽ موٽان.

جي رولڻ کان بچي، اصل ٻهڪي "ٻاغ" کي "ڪاليءَ"
سان ڪهي ٿو، تنهن هو "رانجهوءَ" کي ملي ٿو:

"رانجهو مٺڙو سڏ ڪريسي،
ڪان مٺن ڪلهائي سڏ ٿيسان."

پوءِ هيڪڙي عشق جي خبر پوي ٿي.

شاعر ٻوڏ ۾ اچي چوي ٿو:

"حاڪم ٿيوان، حڪم چلاوان، عشق اجاري ياران."

سڀ ڪجهه هو حڪم حاصل ڪري ٿو، سچي آرام کي پائي
ٿو، سمجهي ٿو ته سڀ ڪاڄ آنند آهي:

"لقا قاف قاٻو، اصل ٿي آجائي
ڪليا طاق تن جا، ڪانهي ڪاڄ ڪائي
آهي سڀ آلم، اي ناهه چيز ڪائي؛
رکيج خيال دل ۾، هي هڪڙو سدائي
ڏرو ناهه اونده، سڀئي آهه صفائي
ڪڙو ناهه ڪجهه، اي، مڙئي آهه مٺائي." (گلراج)

اوسٽ: رانجهو جو اوڪر ٿئي ٿو، تنهن جي معني آهي
ته سانئين يا سائينءَ جا پيارا وقت به وقت انسان ذات جي
ڀلائي لاءِ اچي دنيا جي اوکري ڪن ٿا.

چلاوان = هلايان. اجاري = اجارو، دل.

ڀاڱو ٽيون

شاهه جي آکاڻين

جي

سمجهاڻي

ڀاڱو ٽيون

شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي

مهاڳ

شاهه ۾ رڳو آکاڻيون ڪين آهن. مگر اُنهن آکاڻين اندر، ڪي عجيب فيلاسوفي، تصوف، حسن، محبت ۽ معرفت جون ڳالهيون آهن. مون فقط پنهنجيءَ ٻُڌيءَ آهر، ٿوري کوٽ ڪئي آهي ۽ نه چوان ٿو ته ڪو اِهائي سمجهاڻي آهي، ۽ ٻي ٿي ڪين سگهندي. منهنجي مراد آهي، ته ڪتاب آکاڻين ۽ سمجهاڻين جا ٽڪرا ڪري، پڙهندڙن کي وڏي شاهه جي رسالي سمجهڻ ۾ گهڻي سولائي ٿيندي.

حيدرآباد سنڌ،
۱۹۲۳ع.

جيٺمل پرسرام

(۱)

سهڻي ميهار

سهڻيءَ ۽ ميهار ۾، شاهه لطيف روح جي رهاڻ، گهڻي ۽ گهاٽي ڪئي آهي. هن آکاڻيءَ ۾، ٽي ڄڻا مکيه آهن:- هڪڙي سهڻي، ٻيو ساهڙ، ٽيون سانڍ. سهڻي هڪ پار آهي، ته ميهار ٻئي پار آهي. ٻنهي جي وچ ۾، درياهه وڏو ۽ زور وارو ٿو وهي. سهڻي آهي اهو طالب، جنهن کي ڏم قبول نه آهي. ڏم آهي نفس، هن دنيا جي چڪ. سهڻيءَ کي انهي ڏم کان ڪتائي پيدا ٿي آهي ۽ ميهار ساهڙ يعني محبوب مرشد يا مالڪ سان، ان جي محبت لڳي آهي. انهي محبوب جي صورت اهڙي ته عجيب آهي، جو سهڻي پيوس، هن لڳي عاشق آهي. "ڏٺي جن هيڪار صورت ساهڙ جام جي." ان جو ڪهڙو حال آهي؟ جن کي عشق عميق جو، سي خلوت خيالي! اهڙا طالب، مرد خدا جا آهن، جن کي رلد ٿو چئجي.

لطيف آکاڻيءَ ۾، پاڻ کي سهڻي ٿو سمجهي، ۽ پنهنجي الدزان ٿرائي، جهاد اڪبر جو امان ٿو ڪري. سندس ۽ ميهار جي وچ ۾، جهڪو دم پاهه آهي، سو آهي هي سنسار، جنهن سنسار ۾ "لڳ لهرون لس لمت" آهن. اهو درياهه قاسم يعني مايا جو آهي، جنهن ڪيب جو پتو ئي ڪ

مشڪل آهي. ”اَلدنيا لهو لعب جو.“ مايا ڪيترائي گمراه ڪري ڇڏيا آهن. مايا جي سحر جو سڀڪو ئي ڪو نه آهي. انهي مايا جي سمنڊ ۾ ڪڙڪل، ڪوچ، ڪن گهڻا آهن، جنهن ۾ هند ڀاڳو آهن ۽ جنهن ۾ هزارها سوسار آهن. اهي ڀاڳو ۽ سمار، ڪڙڪل ۽ ڪوچ ڇا آهن، جن مان ڪاريءَ رات سهڻيءَ کي لنگهڻو ٿو پوي؟ شاهه ڀٽائي ٿو چوي:

”ڪاريءَ رات ڪڻن ۾ وهمن ڪئي وهار.“

اهي سڀ ”وهم“ آهن، من جا خيال خطرا آهن، جي طالب کي اندر واريءَ جنگ ۾ بلڪل هلاڪ ٿا ڪن. انهي نسبت ٿو شاعر ڀٽائي چوي ته:

”خواب، خيال، خطرا، تن کي ترڪ ڪريج.“

اهي مايا جا وهم، طلسم جا خواب، انسان کي محدود ڪري ويٺا آهن، ۽ هو پوءِ پاڻ کي گهٽ ڀائي، انهن هوائي درياهه جي لهرن ۾ وهندو وڃي. جڏهن بلڪل دڪي ٿو پاڻي ۾ دنيا جي جنجال ڪان ڪٽو ٿو ٿئي، تڏهن ڪڏهن مهل هن کي ڪو مڙيوئي آواز ٿو اندر ۾ اچي! ڪا مڙ ڀائي جرس جي جهاڪ اولده مجهه. ڏسي ٿو، صوفي انهيءَ آواز کي ”هو هو“ جو آواز ٿا چون. اهو آواز مرشد جو، سڄل طالب کي اٿاري ٿو قبو ڪري. پوءِ هن جي دل ۾ عشق ٿو پيدا ٿئي ته ڪٿي آ؟ انهي آواز جي صاحب مهار کي ڏسان!

جن ڄاڻو سُڌ هوءِ، سُٺي سيهارن جي،
جنهن ڇڙن چوريو، ذوق ڏمڙ جوءِ،

ڇڙن = گهنڊ جي مثل جي ڳچيءَ ۾ ٻڌا آهن.
جوءِ = جاءِ.

محبت ۽ مجاز جي، يا الله ٻيو سڀڪو،
وڃي رو ايون، ڏيکيان درسن ديدار کي.

جڏهن وقت هن جي دل ۾ اها سِڪ ٿي آئي، تڏهن وقت هي انسان ڦري ويو، هن کي وراڳ وٺي ويو ۽ هو ديدار جي ڏال ڇُڪيءَ جي مستيءَ ۾ مست ٿي ويو. اِي ڳالهه، ٿي هڪڙي ٽڏهين ڪاله ٿي وئي. الهيءَ سِڪ ۽ محبت جا شاهه صاحب ٿو بيان ڪري.

١- سِڪ لهڻجي سڄڻين، جيئن ڪران لڏن ٽار،
ٿو لهين رهو روح ۾، تو لهين اُڪنڊان اپار.

٢- سِڪ لهڻجي سڄڻين، ڪمي ۽ ڪوري،
سگهان نه چوري، ڏاڍو ليو ليڪهن جو.

٣- سِڪ لهڻجي سڄڻين، اندر آهي اُجهل،
ٻُڌهڪيو ٻاهر نه ڪري، ڪوري ڪاتي ڪل،
ريءَ سراهيءَ سل، مورکي ڏنا سهڻين.

٤- سِڪ لهڻجي سڄڻين، اندر ٿي اُجهاڳ،
منجهه پرٽائين ماڳ، ٻلنو ٻاريون ڪري.

الهيءَ سِڪ ۾ ٻر ٿي، ٿي آواز ڪري ته اي ٻارٻن، ٿو کي ڏسي ٿيو ڏيئهن. مهجا ليڪ لهڻجي ليمهن ۾ ٻرجي، اندر ٻان دل جا ماڳ ٻري، هاڻ ٻاهر نيهه ٻاريون ڪري ٿا ٻانجهن. سهڻيءَ واري سُر ۾ شاهه لطيف الهيءَ ارلهي عشق ۽ جذ جو بيان ڪيو آهي. طالب لاءِ ڪشش شروع ٿي مس هيڪڙ ٿي ٿئي. نفس جا هڏان اهڃ-

---

ڪوري = ڦوڙي. ليو = راهبر. ٻُڌهڪيو = ڦٽيو.
ڪاتي = ڪاتيل يا سوزل. سل = ٺوڳ، سوراخ.
ٻاريون = ٻهرون.

ڪام، ڪروڌ، لوڀ، موھ ۽ اھنڪار وارا سڀئي وڏا
مشڪل آھن! ڏم جو ھيڻون لڪش آھي، تنھنجي ھن
سهڻيءَ کي ڪابہ پرواھ ڪانہ آھي.

"سندو ڏم ڏھڪار، ھڏ ھين ڪوھي ھن ڪي،
ھن پاڻيءَ سين پنھنجو پساڻي نہ سينگار."

اھيءَ پاڻيءَ جي ھن کي ڪا پرواھ ڪانہ آھي ۽ پر،
ھو پنھو پاڻي اڙٻھو آھي، جنھن جي مشڪلات اڻمان اٿس.
اھيءَ سمنڊ جي پار وڃڻ لاءِ ھن دلو ڪنيو آھي. جنھن
دلي تي چڙھي پاڻي تي تہ آءٌ درياہ پار لنگھندي-س.
پر آخر ۾ ھنڪي اھو دلو ڪم ڪين ايندو. شروعات منجھہ
دلي جي ضرورت اٿس، پر پس پيش دلو ڪنھن بہ ڪم
جو ڪين ٿيندس. ڪوبہ پاھريون آڌار، جنھن جي مدد
سان طالب، مطلوب کي پائڻ لو گھري، تنھنجي معنيٰ آھي
"دلو". اوائل ۾ ضروري آھي تہ لنگھ سگھندي اڳرن جا
انڌا پري ۽ ليڪن جي وچ ۾ اڳر لنگھي. پر پوءِ جڏھن
پڪو ٿيو، تڏھين ڪاروءَ کي دلي جي ضرورت ڪانہ آھي
۽ جيئن عشق پختو ٿيندو اڳر سنا لنگھ سگھندو تہ پوءِ ھنڪي
ليڪن جي ضرورت ڪانہ آھي. تنھنڪري اوائل ۾ دلي
جي بالڪل ضرورت آھي. جيئن جيئن طالب منزل وڌائي
ٿو، تيئن تيئن دلو بہ قسم قسم جو ٿيندو ٿو وڃي ۽ چو تہ
سهڻيءَ کي گھڻيئي سبق سکڻا آھن ۽ ھڪ ھڪ منزل جو
سبق جدا آھي.

"ساري سڪ سبق، شريعت سندو سهڻي
طريقتان تکو وھي، حقيقت جو حق
معرفت مرڪ، اصل عاشقن کي."

چار منزلون آھن: شريعت، طريقت، حقيقت ۽ معرفت.

شريعت آهي ٻاهرين قدرت جي قانون تي ٻڌل آهي. هلڻ،
کائڻ ۽ پيئڻ، وهڻ ۾ انتظام، ۽ نمازن، روزن ۽ ٻين وغيره
تي ٻاڻ کي هيرڻ. ٻي منزل آهي طريقت، يعني جنهن ۾
طالب اهو ظاهري حق سکي، ٻيو وڌيڪ زور اخلاق تي ڏنو
ٿو ڏئي، ته اخلاق جو طريقو وٺان، يعني ٻڌڻهجي من کي
ثواب ۽ گناه جي ٻروڙ ۽ ٻڌائڻ تو ڪرائڻ گهرجي. ٽين منزل
۾ هو طريقت کان ٻاهر نڪري، حقيقت يعني خيال جي
روشنيءَ ۾ رهڻ ٿو گهري. پوءِ آخر ۾ هڪڙي خيال جي
روشنيءَ مان به نڪري اصل خيال جي ڪرڻ واري ساکيءَ
۾ ئي پاڻ کي قائم ڪرڻ ٿو، جو نه خيال ۾ نه هو گمان ۽
اگمان، سمت ۽ اسمت، فنا ۽ بقا جي دوادن ۽ ضدن جي
ڏلهان ۾ ٿو گذاري. پر ليت الهي ضدن کي ڇڏي، هو اڄ
سروپ ۾ واصل ٿئي ٿو. هن ڳالهه سمجهه هن هنڌ اولهه
ونڃڻ جي ضرورت ڪانه آهي. ڇو هن سهڻي معنا: جي
آکاڻيءَ جي مڃاڻي سمجهاڻيءَ لاءِ ضروري آهي ته هنن
ته آهي سب آڏار شريعت، طريقت، لوڙي حقيقت جا
سب ٻاهريان آڏار آهن. شريعت جو دلو آهي ٻاهرين
پاڪيزگي، روزا نمازون، تسبيحون طهارا، ساز سرود،
وغيره، وغيره. طريقت جو دلو آهي نيڪي بدي، ثواب
ڏوه جي حد، وغيره، وغيره. جنهن ۾ طالب ڪئي کي
پاڻ تي سمجهي ۽ ڪنهن کي ٻئي ٿو سمجهي. حقيقت
جو دلو آهي خيال، جنهنجو مکيه نشان آهي ”پاڻ“،
جنهنکي ”اهنڪار“ ٿو چئجي. جنهن پاڻ يعني خود جي
ڪري ٿي ”نه پاڻ“ ۽ ٻئي ٻاهر ٿي، دوئي ۽ ضد
معلوم ٿين ٿا، ”آءُ ۽ نه آءُ“، ”آءُ ۽ ٻيو“ خيال ۾ اچن
ٿا. آخرين درجو آهي اهو، جنهن کي ٻڌجائي ٿي

"ساڪي" ٿو چوي، جنهن ۾ انسان سندي من جي ورتين کي روڪي، پنهنجي آپ ۾ ٿو رهي. اوائل ۾ ٺهڪري سهڻيءَ جي سر ۾ شاعر دلي تي زور ٿو ڏئي ته دلو نه ڪو ٻڪو ڪچ نه ٿين هن درياه کان پار لنگهي سگهن.

"ٻڪو ڪچو ٻاڙ سين، چڱو چتائي
ڪچو ڏيئي ڪلال کي، منهن تي موٽائي
سو سڳ هنئين سين سهڻي، جنهن کي خالق فرمائي
موجون منجهائي، مارينئي موراڙ جيون."

چوي ٿو ته جيڪا قرآن شريف ۾ شريعت جي هدايت ٿيل آهي، ليڪن ڪر، مثال سمنڊ جون لهرون ٿو ڪي منجهائي ڦٽو ڪن. انهيءَ منزل تي طالب کي بلڪل خبردار رهڻو آهي. شاهه ٿو چوي:-

"هوشيار هوشيار خبردار، ترڪڻ آهه اتي ۾
ڪڏون ڪوڙا چڪ چڪندڙون، ٻون ڪي لئي لهار
آڏيءَ سي آڪڙ لنڊيون، اکيون جن ڪمار
موٽن سڱو ملاحن کان، نه اڙانگها تار."

ٻر ٻوهه چوڻس ٿو ته اي سهڻي، اهو گهڙو ته ٿو ڪي چڏي ٻوندو، جو نه جنهن کي پنهنجي آپ کان باهر آهي، سو سپ لڙڪ ڪرڻو ٻوندو، فقط ديج آپ، ديج پاڻ تي ئي ٻاڙڻو ٻوندو. اهو گهڙو، سهڻي، اٿي ٻرزا ٻرزا ٿيڻو گهرجي!
ٿهن تي ٿي سهڻي چوي -

"پنهن جنهن جي مون ۾ ڏاڍ منهن منهار جو
آهم ساهه سنڌون، سو ڪيئن گهڙو گهرجان؟"

ڪلال = ڪنڀار. خالق = قرآن. چڪ = گپ.
چڪندڙون = چيڪڻ، ڏرڪ. آڪڙ لنڊيون = ڪاڙا ڪاڙهيندڙون.
سڱو = انڌو، پنهن = سبب، وسيلو.

اي مرشد، جنهن دلي لئي چڙهي، جنهن اندر ان ۾ شريعت، طريقت ۽ حقيقت جي وسيلي آءٌ عرفان کان چٽي مهار محبوب کي ڀيٽي سگهيس، سو گهڙو آءٌ ڪٿان گهوربان؟ هيءَ نه ذاتي عجيب ڳالهه مونکي پڙائڻ!

ساڳي ڳالهه شري ڪرشن ڀڳوت گيتا ۾ ٻو ڪري. ارجن کي سموري وات ڏسيندو آيو آهي ته اي ارجن! تون الي بيهجو "ڌرم ڪرم" پال، توکي اهي پنهنجا ڌرم سڀ پالڻا آهن. جي نه پاليندين، ته گناه ڪندين. پر آخر آلمن الڌ ساع جي پڇاڙيءَ ۾ شري ڪرشن تو ارجن کي چوي -

"سرو ڌرمان پرتيجيه مام ايڪر شرڻم ورج"

سڀئي ڌرمن کي لهي (الائي)، "مون" هڪ جي شرڻ وڃ. ساڳيو گهٽو شاه تو سهٽيءَ ۾ چوي، ساڳي رهاڻ تو رهي :-

"گهڙو ڀڳو ته گهوربو، ساٿان هو حجاب
واجب وجي وجود ۾، رهيو روح رباب
ساهڙ ريءَ ثواب، آءٌ گهٽو ٿي گهوربان."

چوي تو ته گهڙو ظاهري ڀڳو ته ڏاڍو چڱو ٿيو، پاڻ انڪ هٽي. هاڻ ظاهريان سار رباب سڀ غائب آهن، انهن جي ضرورت ڪاڏ آهي، جو روح جو رباب ۾ وجودي واجب پيا وڃن. اهو ثواب، ۽ پيچ جو گهڙو جو مون ڪهڙو هو، اهو "ٺمڪي ۽ گناه" وارو آذار، سو آءٌ گهوري لاءِ تيار آهيان. اهڙي قسم جا ڪٿا ته ٺمڪي ۽ ثواب کي ته ترڪ ڪرڻو آهي، وچره وڇره، ڪيترن مسلمانن ۾

حجاب = انڪ، پردو.

غلط فهمي پيدا ڪندڙ آهن، ۽ اهي ماڻهو جي صوفين
جي معنيٰ کي نه ٿا سمجهن، سي بعضي اُلٽي بد طريقي
تي وجهو ٿيون ؛ انهيءَ ڪري ضروري آهي ته صوفين جي
اصولن ۽ معنيٰ کي پورو پورو سمجهي پڙهجي.

شاه صاحب جو مطلب اهو آهي ته ڪوڙ ۽ ثواب کي
ڇڏي ڏي. هنجو اهوءَ خيال ئي بلڪل زبر آهي ته
سڀ چاهنائون، سڀ مرادون، سڀ اميدون، مڙئي
ترڪ ڪر.

"نا اميديءَ جي لڄوري، تون ٿهي پس الله
ڇڏو رسائي راه، مرادن مخفي ڪيو."
"جي پاڻهين جوڳي ٿيان، ته طمع ڇڏ تمام."

اهڙا گهڻا ابيات ۽ اکيا شاهه ۾ آهن. پر جڏهن هو
مٿين منزل جو ٿو بيان ڪري، تڏهن هنجا گهڻا پهلو
ويس ٿا وٺن. مثلا سسئيءَ ۾ ٿو چوي:

"اوڳڻ ڏسي سهڪا، پرين ڳڻين ڳنام"

رواجي رسم اوڳڻ جي ڪري ته ماڻهو رسن، پر
منهنجو دوست مون سان پاڻ منهنجي ڳڻن ڪري ٿو
رسي! گهڻا ۾ ته آهي ته صاحب کي لڪي ڪنهن جو پاپ
ٿو وڻي، لڪي ڪنهن جو ثواب ٿو وڻي. هي صوفي راز
جو مسئلو برابر مشڪل آهي، پر انهي ۾ وڏي معنيٰ ڪا
رکيل آهي. اهو پاپ ۽ اهو پنءِ قدرت ۾ بلڪل نه موجود
آهن. ڪن ماڻهن لاءِ ڪا ڳالهه پاپ آهي، مثلا مون لاءِ
گوشت خوري ڀاري گناه آهي، پر "گوشت خوري" پاڻ

لڄورو = جهوڙي. ڇڏو = صفا. راه = رستو.
مخفي = لڪل. تمام = سمورو.

ته گناهه مطلق ۾ ڪانه آهي! ساري قدرت ۾ گهٽو ڪري هڪڙو جهڙو ٻئي جي ڪوشش ۾ ئي ته گذران ڪري! اهڙي طرح جوڳيءَ لاءِ ڪام جو ڪو ذرو خيال نه گناهه آهي، پر ڳرهستيءَ لاءِ ڪام جي ٻاري ۾ قدري بندش ڏهت آهي! ڪن لاءِ هڪ استري پرڻجڻ ثواب آهي ۽ وڌيڪ پرڻجڻ گناهه آهي، پر ڪن لاءِ چار پرڻجڻ به روا آهي. اهڙيءَ طرح هي فقط مون هڪ ٻه مثال ڏنا آهن ته ان ڏانهن اشارو ڪرڻ لاءِ ته مطلق اخلاق، گناهه ۽ ثواب ناموجود آهي؛ پر جيڪڏهن اوڻهو وچور نه ڏسبو ته جڏهن صوفي ڪنهن مڪيه معزول لي اچي ٿو، ته ڏهين هنجي دل ۾ اهڙو عشق ٿو پيدا ٿئي جو هنکي ٻيائي ۽ ٻئي سڀ هڪ سمان ٿا ڏسڻ ۾ اچن. هنجي دماغ کي اهڙا روشني حقيقت جي لي حاصل ٿئي، جنهن جي مدد سان هنکي معلوم ٿئي ٿو ته هڪ ئي ذات لي مطلق هستيءَ واري قائم آهي؛ نيڪي گناهه، اونده روشني، سڀ ضد الهيءَ چاڻ ۾ هڪ ٻئي کي هڪ حساب ۾ جوڙ ۽ ڪٽ لي غائب لي ٿا وڃن. اهڙا رند، عارف ڪڏهن نه پاڻ ڪنهن پاپ ۾ نه ٿا غلطان ٿين، ڇو ته پاپ نالو آهي ٻئي کي دک ڏيڻ جو. هي سائينءَ جا پيارا ڪنهن کي دک ڪونه ٿا ڏين، پر سڀ لي عاشق آهن. هن مسئلي لي ڪيترن گيانين عارفن ڪتاب پستڪ لکيا آهن، ۽ الهيءَ مسئلي کي لنهڪري هت گهڻو لکو ڪونه سگهجي؛ مگر مونکي فقط ڏيکارڻو آهي ته شاهه دلي کي ڇا ٿو سمجهي. الهيءَ نالي واري فصل پهرئين ۾ ٿو چوي -

"ڪولي پنج گناهه ڪان، ڪر اهي سڙل ثواب"

سڙل = فائدو.

اڪي اتقاءَ ۾، اڪي مڇڻ ۾ باب
خودبانيءَ خوب ائين، لاتن جي لعاب
پاڻيءَ پاڪ ٿئي، جهڙو مڇڻ جناب."

اي شاهه، گناهه کان اسين پري پيا، پر ثواب پر به فائدو
ڪو نه آهي! سچل فقير به ساڳي گفتار ڪئي آهي.

"مڇڻ نيڪيءَ ۽ گناهه،
بولدي ڪل نه سعدي الله."

جيئن شيڪسپيئر چيو:

"There is nothing either good or bad,
But thinking makes it so."

نيڪي، پاپ ۽ ثواب، مڙئي آهن خيالات لئي!
آخر ۾ اهو ڏلو آهي "خيالات." اڳ ۾ ان سچل فقير
چيو ته "اول پوري پيچ، هي جي پد خيالات جا." شاهه
به لو چوي ته اهي "خواب خيال خطرا سڀئي ترڪ ڪريج."
اهي اجاڳ جوڙ حدون، اهي مايا جا "اڌياس" آهن
"ڏلو"، جو ضروري پوڄ گهرجي. اهي خيال ڇا آهن؟
اهي خيال دليل آهن ۽ جدا جدا دليلن مان جدا جدا نتيجا
نڪرن. هڪڙن دليلن سان ساڳي شيءِ سخت برف لڳي
چوڻ ۾ اچي، ٻين دليلن سان اها ئي شيءِ پاڻي ٿي
سگهجي. پر سچ پچ اها شيءِ ڇا آهي، جنهن جا پاڻي،
برف ۽ ٻاڦ فقط روپ آهن، سا معلوم ڪرڻ دليلن سان ڪين

اتقاءَ = فتوي = پرهيزگاري؛ اي معنيٰ ڏهل ا-
ئس. لعاب = واس جو پاڻي، ٿڪ. لاتن جي لعاب =
چپن کي ڪنور سان جهڙائين يعني ماس اختيار ڪرڻ.
جهڙو = مڃي موڙ = پلومس. جناب = درگاهه.

ٿي حاصل ٿئي. انهن دليلن جي ڇنڊڇاڻ ڪري وڃ، تو سنڌ جي
۽ ويدانت ۾ انهن کي Super-imposition ”اڌياس“ ٿو
ڪوٺجي. انهيءَ ڪري مايا جي اڻ ٿيءَ سمجهڻ مان دليلن جي
رستي ڪين لنگهي سگهبو، اهي دليل اڻي دلي کي پوري
ٿڌو ڪندا، جيئن شاهه ٿو چوي:

”اڻ ٿي ۾ اڌ ڪير دليلن ڏلو!“

انسان جڏهن پاهريان ڪرم ڪندا، پاهريان ليکي ۽
گناهه جا پورا نه سمجهيل پردا، ۽ خيالات جي ضدن جا
دليل سڀ ڪوڙي آهي، لڏ جڏهن هيڪي معلوم ٿو ٿئي ته اهي
سڀ ڏاٽا ۽ مٺا، اهي سڀ راڳ ۽ ڪتراڻ، اهي سڀ
روش ۽ پوش عڙ ٿي پاهراون حدون آهن، جنکي ويدانت
”اپاڌي“ ٿو چوي. شاهه انهي ٻه ونڊڪ اڻهو ٿو وڃي.
چئي ٿو ته سهڻي درياهه ۾ اچي پئي ته ڪوڙو سهڻيءَ
جو حال هو!

”ڪانڌي ڪنگ ٿياس، وهڪ جهاڙو سوڻي
ٻڪها جي ٻهٽن جا، ڪنها ڪن ڏ ڏاس
اڪيهن ملڪ ڏڏاس، لوءِ من ڪاڻ ومهار ڏي.“

سهڻيءَ جون گهڻيون آزمايشون ٿيون، عرءِ ٻهڪجي
بدن کي فقط جهاڙو سمجهڻ لڳي، جڏهن جا ڪانڌي اچي
ڪنگ ٿيا ۽ جڏهن جهاڙي کي ڪاها اچي پکهن ڏ ڏاءِ
سهڻي ان پرواهه رهي ٻڌي نه. سهڻي عن ٻڌي جهان
لاسوات جي منزل منجهان لنگهي. سهڻيءَ جي آزمايش
ملڪن ۽ فرشتن ڪئي. اڪين الامان اچي ڪمرا حيرت انگيز

وهڪ=واهڙ، درياهه. جهاڙو = جڏهن شيءِ ٿي لاش ٿيل
هجي. لوءِ = ته به. ڪانڌو = سڪ.

دنيون - دنيائن جا رنگ ڏيندس، يعني ته "ملڪوت" جي منزل مان لنگهي. انهيءَ منزل تي طالب کي ڀلائي ڪانه آهي طلسمي نظارا نظر اچن ٿا، پر اهو دل ته پڪو ٿيس. انهن رنگن ۽ مشاهدن ۾ ٽپي اٽڪي پوي، ڇو ته هنجي من جي ڇڪ ميهار ڏانهن آهي! آخرين منزل اڃا ته سهڻيءَ کي لنگهڻي آهي. سهڻي اڳئون اهڙيون منزلون لنگهي، تڏهن ته ميهار ايءَ يار ٿيندو هو. پر سهڻي ٿي هلي. الست ميهار جي دل ۾ ساڻس انهن هئي، جهڙي سهڻيءَ جي دل ڏانهس هئي. قرآن شريف ۾ آيو چوي "فاذ ڪروني اذ ڪر ڪم" اوهين مون کي ياد ڪريو ته آءٌ اوهان کي ياد ڪريان. جهڙي شاه ٿو چوي:

"ڀڄن جي ميهار، ڀڄي سي ميهار"

لطيف قرآن جي انهي مشهور آيت جو هيئن ۾ ٿيو ترجمو ڪري:

"تو جنهن جي تانس، تن ڀي آهي تنهنجي."

ميهار سهڻيءَ لاءِ اڳئون وڌيڪ وياڪل آهي، پر جڏهن سهڻيءَ جو گهڙو ڀڄي ٿو ۽ سهڻي سڌ ٿي ڪريس، تڏهن جنهن وقت وچ درياه ۾ نيسان ٿو اچيس، تنهن وقت ۾ جڏهن خود سهڻي پاڻ ٿي غرق ٿئي، تڏهن ٿو ميهار ملنس. شاه لطيف هن هنڌ سر ۾ بلڪل ڪا موج ٿو ڪري. چوي ٿو، واه واه! چڱو ٿيو جو گهڙو ڀڳو!

"گهڙو ڀڳو ته گهوريو، مر چوڙ ٿئي چوڙ"،

پر نه رڳو گهڙو ٽٽو ته چڱو ٿيو، پر "منڌ" سهڻي پڻ ڏي مٽي، تڏهن ته پاڻ خوب ڳالهه ٿي.

تانس = ياد. مر = پل. چوڙ = پرزا پرزا. منڌ = زال.

"گهڙو ڀڳو، منڌ مئي، وسيلا ويا
اڀهان ٻوهه سڄا، سهڻيءَ سڏ مهار جا."

جنهن گهڙو ڀڳو، ان جا وسيلا نه سڀ ويا، ٻوهه نه
جنهن هن سهڻي مري ويئي، ان هن سهڻيءَ مهار جا سڏ
ٻڌا! هي صوفين جي بنيادي اصولي آهي. ذات صوفي
هن بيان ٻڌندي گد گد ٿين ٿا. نه رڳو سڀ گهڙا ۽ وسيلا
ويا آهن، پر خود سهڻي غائب ٿي ويئي آهي. هن
درجي کي هو "نيستي" يعني 'ناه' جو درجو ٿا چون،
جنهن ۾ منڌ يعني "اهنڪار" روبي طالب ناس ٿو ٿئي.
اهنڪار جي معنيٰ هٺ نه آهي، مغروري نه آهي.
اهنڪار هڪ فيلسوفڪ لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي
اهو "آءٌ" جو سمجهي ٿو ته آءٌ ڪريان ٿو، آءٌ کان ٿو،
آءٌ بيان ٿو، آءٌ روزا رکان ٿو، آءٌ نمازون پڙهان ٿو،
پاپ پنڇ ڪريان ٿو، بلڪ اهو آءٌ جو ٻاڻ کي انهن کان جدا
هستي ڏئي ٿو، تنهنجو نالو "اهنڪار" آهي. ان کي
شاه "ٻاڻ" ٿو چوي، ان کي "منڌ" ٿو ڪوٺي. جيڪو
هيڏو ڪٽراڳ، دائن جو هو، سو انهو ئي ڏاڍي لئي هو. جي
ڏاڍو نه هجي نه مالها ٿي نه سگهي، جي هي جدائيءَ
وارو جيو هجي ئي نه، ته جيڪر سنسار جا دک سهي ڪير؟
هي دک آهيئي تڏهن، جڏهن دک کي سهڻ وارو موجود
آهي. هي "نه آءٌ" جي سرشتي بيتل ٿي "آءٌ" ٿي
آهي. هي "انانم" جي مايا منحصر آهيئي ٻاڻ کي کهت
جانئندو "آنم" ٿي. انهي آءٌ ۽ نه آءٌ، آنم ۽ نه آنم، آه
۽ ناه، ۽ ضد Opposites آهن، هڪ ٻئي جا انهي دونه
آهن. تنهنڪري آخران درجو صوفيءَ جو اهو آهي، جنهن
۾ هر ٻاڻ کي ئو غرق ڪري. انهي کي "فنا في الله"

جو ذڪر ٿو ڪري. شاهه سُر آسا ۾ چوي ٿو ته نه سمجهه، ته پوءِ ان بعد طالب کي نابود ٿي ٿو وڃي!

”نابوديءَ لئي عهد کي اعلان ڪيو.“

اِها نابودي آهي، جنهن بعد عهد (بالهو) اعلان ٿيو ٿئي!

”ليلائون رسيا بود کي، جيلائون ٿيا نابود“

ڪل جي سچي هستيءَ کي تڏهين ٿو رسجي، جڏهين جزي جي ڪوڙي هستيءَ کان فارغ ٿو ٿجي. اهو وقت صوفيءَ لاءِ بالڪل خوشيءَ جو آهي، جنهنکي صوفي ”حال“ ٿا چون. اِهائي رهاڻ شاهه سهڻيءَ ۾ خوب ٿو ڪري:

١- گهڙو ڀڳو منجهه ميءِ، وڃا وسيلا
سهڻيءَ جا سيلا، وحدت سبب وڃائيا!

٢- جڏهين وسيلا، لوڙهي ڇڏي لڙ ۾
پراران پرين، تڏهين پهچي سهڻي.“

اِي، سهڻي، لوڻ دلو ته ڪو پاڻ سان نه کڻي، پر ”پاڻ“ به پاڻ سان نه کڻي. فقط پريت ۽ عشق کڻي. عشق ۾ جدائي ڪانه آهي، عشق ۾ عاشق پنهنجي هستيءَ کان فارغ آهي، هن اڳيان فقط معشوق ئي آهي. پر عشق جي آخرين منزل اِها آهي، جنهن ۾ عاشق معشوق کي ٻاهر ڪين ٿو سمجهي. مگر عاشق پاڻ کان غائب ٿي خود معشوق ٿيو وڃي. سچ پچ عشق جي معني صوفيءَ جي خيال ۾ آهي ”ڪل جو جزي ۾ سمائجڻ“ جنهن کي سهل ٿو چوي

سيلا = سهل يا همت يا سهائي جا ڪم. پراران = ٻهرئين پاسي کان.

"سمنڊ ڪوزي وچ ماڙ" يعني دل جي ڪوزي ۾ سمنڊ ٿو اچي پوي. تنهن ڪري شاعر ٿو چوي:

١- ٻاڪ ۾ ڪٽيج ٻاڪ سڄڻ، وسيلا وسار
لڙ لنگهائي سهڻي، پرت وجهندي پار
سي ترت لنگهنديون تار، اکنڊ آڳد جن سين.

٢- ٻاڪ ۾ ڪٽيج ٻاڪ سڄڻ، ري وسيلي وانءِ
مٿان ساڳر سهڻي، پرت وڃي پانءِ
لنهن گهنڊي ڏانءِ، واڳن ورياڻ جي پار ڏي.

٣- ٻاڪ ۾ ڪٽيج ٻاڪ سڄڻ، وسيلا وڃاءِ
عشق ساڳ اُناءِ، پيو پرياڻ جي پار ڏي.

٤- ٻاڪ ۾ ڪٽيج ٻاڪ سڄڻ، ري وسيلي وڃ
پلو پوري پڇ، اکنڊ ڪڄ عميق ۾.

اي سهڻي، تون پيو ڪر، آڳه نه اختيار ڪر، يعني ڀروسي ايمان ڪر، آسرو نه رک، سواءِ عشق جي. بيخود ٿي وڃ.

"نه تو تر رهيا، نه تو مٿين رهيا،
جا رهي سا بي خبري رهي" (نظير)

اهي طالب، جي سواءِ عشق جي ڪو به آڳه نه ٿا ڪن، سي زبر عتاب آهن.

١- آڳهه عشق وار نه، جڏهن ڪما جن
تڏهن رسيا ان، مهڙا محب مهار جا.

٢- ڪرهي آڳه اهڙو، جهڙي محبت من
اُهو ن اورتن پار ڏي، ڪرڙيون ڪڪ پڄن

اکنڊ = عشق. پرت = پريت. آڳه = اڳوان، آسرو.
پانءِ = پير. پلو = ڪهڙ دلو. ڪڪ = ٽرها.

لڏي لَن لهر لڳي، جي ريءَ لُڙهي لُڙن
سڪ رساڻي سهڻي، اصل عاشقن
سي جهلون ڪين ڪن، پاڻ مر مهار ڪي.

اي سهڻي، محبت جهڙو آڳهه اڻمئي ڪولو، آهي ڪو ڙ لپون چيمون، جي اوڙهن پار اڪهي، ڪِڪ نيون پاڻ، ڀمون ن ڏسن ته ڪمڻن لي هوا زور لڳي، مٿان درياه ۾ گهڙون ۽ لڏي پئون! اهي اچا ڪچيون آهن. اهي جي لڙهي بدا نيون لڙن جي دلي بدا نيون گهڙن، انهن لاءِ لڏي لوه نيو لي پوي، انهن لاءِ پاڻي ۽ سڪي نيو پوي. سڪ اهڙي شيءِ آهي، جا اي سهڻي، عاشق کي معشوق وٽ لي رساڻي.

جن کي عشق آڪرو آهي، سي نيون لڙهي ڪسي مٽي سمجهن، پر جن کي عشق آهي، تن جو چا حال آهي.

” عشق جنهن کي آڪرو، لڙهو مٽي لَن
جي ساهڙ کي سڪن، تن جو جند لڳي. “

انهن لاءِ سمنڊ جو جر ۽ جند جهڙي سخت زمين نيو پوي!

اهڙيون لڙهي ڪره ڪنديون:

” لڙهو آهِ مر لنڪي، جن عشق سمن آگاه “

اهي عاشق انهن وانگر ڪين آهن، جي درياه ۾ موجون ڏسي، طوفان ڏسي، پيا پاڻ ته کهڙي ڌڙ کان ڏهڙون:

لمر = ڪالڪهو پاڻي، واهڙ. رساڻي = پهچائي ٿي. جر = جل، پاڻي. جند = پٿر جهڙو سخت، هتي سڪي زمين. آگاه = واقف، شناس.

"ٿو ٽڪڻ ٽار ڳهڙڻ، اي ڪالهارن ڪم."

ڏالهيون ڪٺن تار سمنڊ جون، ٻوڙ وٺي لڪجي نه. ڪهڙو نه چڱو ٿيندو، اهو ڪالهارن جو ڪم آهي؛ پر دلبر سهڻيون سچيون لکي ٻچن گهمر، لکي ٻچن گهات. هدن لاء -

"جتان وهي، لتان وات، ڪهڙ ٻچن ڪوڙيون
جنکي سڪ ساهڙ جي، سي گهمر نه ٻچن گهات
جنکي عشق جي اساٽ، سي واهڙ پاڻهن وڪڙي."

اهڙن سچن عاشقن لاء ڪهڙو به اوکو يعني خراب لڙ هجي، نه اهو به سولو ٿيو پوي:

"اوکڙان لڙ ٿيو، ڪنهن جنهن ڳهڙي گهير."

آئي سهڻي وڃي سالم ٻهچندي:

ا- سالم وڃي سهڻي، ڪُن ڪين ڪموس
اهس اکڙان پر، پسڻان جو پهوس
حقاق حق ٿيوس، هئي طالب حق جي."

ب- سو لڙ سوليائين، جيڏانهن عالم آسرو
اوڏي لي الف ڪي، من ڳڏيائين سين سمر."

اهڙا مرد مولا جا پاڻ لي سون سختيون بر سر ڪن ٿا؛ ڪهڙو نه سهارو هجي، "سي سهارو، پاڻي پارو، جسم جر جڳهه؛ ۽ جهول ۽" ڪهڙا نه طوفان درياه لي هجن، نه نه ٻڌهجي واعدي سان پورا لسا رهن، ۽ محبوب

ڪالهارن = ڪاهڻن يا ٻڌجڻ. واهڙ = درياه.
اهس = عشق، سڪ. سوليائين = ڳوليائين. جر جڳهه = پاڻي جي جاء؛ درياه جي سمر. جهول = گهڻي ٻنڌ ٿائين پاڻي.

جي هدايت ۾ قائم نہ رهن. اهي سائين لوڪ سڀ ڪشالا سهن ٿا:

"گهوڙا سي چڙهيا، اُهين اُٺئين
مٿي، مٿي مهراڻ ۾، ٻيڙو ٻوڙي ڏيئي."

اهڙا عاشق جي ٻڌا لڙهي ۽ ٻيا آهه نہ، اندر سمنڊ ۾ ٻُڏي ٻون، انکي مهار جا هٿ نہ ٻهڙن:

"اکيون مُنهن مهار ڏي، جن رکيو جوڙي
ريءَ سمنڊ، سيد چوي، تار گهوڙن توڙي
اُنهن کي ٻوڙي، سائر سگهي ڪينڪي."

اهڙن عاشقن کي "سمنڊ" جي ضرورت ڪانہ آهي. سمنڊ چمڙي جي ٿيندي آهي، جنهنکي ڦوڪي مٿس چڙهي درياه ۾ گهڙي ٻوڙا آهن ۽ مٿس ائين سواري ڪندا آهن جيئن ڪو گهوڙي تي ٿي سواري ڪجي. اهو خيال نہ ڪرڻ آهي نہ ڪٺن گهور جي، سو شاه صاحب ڪمترين سوِن ۾ آندو آهي. سر ڪيڏاري ۾ تو چوي نہ جنگ ڪرڻ نہ ياڪر نہ ٻانهن.

ڪلي وڃ ڪٽڪ ۾، ياڪر جو ٻاڻي
اڃا اُنکي جيئڻ جو، آسانگو آهي.

اهڙا جوڌا جنگ ۾ امر آهن؛ اهڙا توڪلي تارو ٻڌڻ جا نہ آهن:

ٻڌ توڪل جو تڙهو، آهر ساڻ الله
جنهي ساڙ ساڻ صلاح، اجهان سي نہ ٻڌيون.

ڪاڄ = جنگ. ڪٽڪ = لشڪر. ياڪر = زور.
آسانگو = آسرو. آهر = مدد. اجهان = اڃا وهان ٿي، ٻون کي اعتماد آهي.

اهو توڪل جو ترهو ڪهڙو آهي، جو سمنڊ ۾ عاشق کي ڪم نٿو اچي، تنهن لاءِ شاهه لطيف الهي سر ۾ چوي ٿو:

"ساٿي جنهن سچ، ٻيڙا سي نه ٻڏنديون"

جن سچ کي همراهه ڪيو آهي، سي آءٌ پڪ سان ٿو چوان ته ڪڏهين به ڪين ٻڏندا، اهي تار تري پار ٿيندا. اهڙا سچ لي هامنڊ؟ سمنڊ ۾ ڪين ٻڏندا، پر اٿلو سمنڊ کي ٻاڦ ۾ ٻوڙي ڇڏيندا.

"جيئن ساڳر ٻوڙيائون، منڊ ٻوڙيو مهراڻ
وه وڃايو واڻ، هٿئي ڪنڌ ڪيئن سين."

اهڙن ٻولين جا صوفي بالڪل شائق آهن، ۽ شاهه ٻئي گهڻيئي دفعا اها گفتار ڪئي آهي. ڇي سمنڊ گهڻن کي ٻوڙيو، پر سهڻيءَ سمنڊ کي ٻوڙيو. سمنڊ جو وهڪرو ته هٿئي هٿئي ٻاڦ وڃايو ڇڏي. هيءَ منزل آخرين "فنا في الله" جي آهي، جنهن وقت ساري سرشتي عارف پنهنجي ٻاڦ ۾ ٿيو سمائي! اهڙين ٻئي اهڙي قسم جون ٻوليون، شاهه هن سر ۾ لوڏ ٿي. مثلا چوي ٿو:

١- سڪيءَ جي سانباهه ۾، جڏهين ٻڏيون جي
ساهڙ تنهن کي، املي ٻئي ڪنڌ لين.

٢- سڪيءَ ٻڏن جي، ساهڙ ساٿي ان جو
لهرن سر، لطيف چئي، ڪلهن چاڙهيو لي.

چوي ٿو ته اتاڻ، ته سمجهه ته توکي رڳو پاڻيءَ ۾ ٻڏڻو آهي، پر اول تون خشڪيءَ ۾ ٻڏي سگهه، ته پوءِ تون مهار کي سولو ملندين. هتي عاشق جي توهان کي سمجهه

سانباهه = تياري.

مشڪل آهي، هن گفتن جون ڪيترين معنائن لئي ٿيون سگهن. هڪڙي معنيٰ هن گفتي جي اها آهي ته، اي طالب، تون سمجهين ويٺو آهين ته تنهنجون ڪي خاص آزمائشون درياه جي اندر ٿينديون، ۽ تن لاءِ تون پيو سنبرين. پر اهي آزمائشون هر ويرو وڏين ڳالهين ۾ ڪونه ٿينديون آهن. اهي آزمائشون ننڍين ننڍين ڳالهين ۾ به ٿين ٿيون. اهي آزمائشون رواجي سڪيءَ تي به ٿين ٿيون. پاڻ اهي آزمائشون ڪڏهين وڌيڪ سخت ٿيون ٿين. اهي آزمائشون سدائين جي درياه ۾ هر ويرو ڪونه آهن، پر گرهست ۽ ڪٽنب ۾ رهندي رواجي ڳالهين ۾ وڌيڪ آهن. پنهنجي رواجي جيوت ۾ ڪام، ڪروڌ، لوڀ، موهه کان آجو رهڻ، اهائي وڏي آزمائش آهي. جڏهن تون الهيءَ سڪيءَ تي پاڻ کي "فنا" ڪري ڇڏيندين ته تون به امتحان ۾ پاس ٿيندين. اهڙن طالبن لاءِ محبوب پنهنجي ڪنڌين تي حاضر آهي، نه رڳو هڪڙي ڪنڌيءَ تي.

هن سر سهڻيءَ جي فصل چوٿين ۾ شاهه خاص ڪري "السمع" جي لو ڳالهه ڪري. چوي ٿو ته تون ته سمجهه، ته مون سهڻيءَ کي مهار سان ڪو هيڏو عشق لڳو آهي. اٿين ته ڄاڻ ته مولائي محبوب جي عشق جو سينگار رڳو هيٺئن ملهو آهي. پر اها جڏهن هيءَ سرشتي آئين ڪين ٿي هئي، اها جڏهن "ڪن فيڪون" نه هئي يعني اها خدا چيو ٿي ڪرڻ هو ته "ڪن" يعني ٿيءُ ۽ اها "فيڪون" يعني "ٿيو ٿي" ڪرڻ هو، تڏهين کان ٿي منهنجي محبت مهار سان هئي. قرآن شريف مان اها آيت آهي، جنهن ۾ ڄاڻايل آهي ته رب ازل ۾ ارواحن

يعني روحن کي چيو ته ”الستُ بربڪم“ آءٌ اوهانجو رب
ڪين آهيان ڇا؟ تڏهن روحن جواب ڏنو ”قالوا بليٰ“
يعني چئائون 'هائو'. هاڻي هي عاشق صوفي انهيءَ آيت
تي پنهنجو اعتقاد ٿا رکن ته هي جيو اصل کان پرماتما سان
ٻڌل آهي، تڏهن ٿي سهڻيءَ جي من جو ڪانڊو به ميهار
ڏانهن آهي. اهو جو اقرار ڏنيءَ سان اڳ ۾ ئي ڪيل اٿس،
سو جيتوڻيڪ هوءَ دنيا جي دوڙ ۾ ڪنهن وقت نفس ۾
ڦاسي ٿي، ته به اهو جو قول ڏنيءَ سان ڪيو اٿس ته
”تون اسانجو رب آهين“، سو سڄڻ اچيو پنهنجو زور
رکي؛ ڪنهن وقت انسان جي دل ۾ انهي وعدي
جو آواز ”سمن“ سڏ ٿو اٿي، پوءِ هو دنيا جون سڀ
لذتون ڇڏي، هڪ مقصد ۾ واصل ٿو ٿئي، سڀ پيا سر
ڇڏي رکو ”لوڏيءَ“ جي تلوار کي نئون اختيار ڪري.
آءٌ هتي هن ڳالهه جي اپتار باريڪ ڪري نٿو ڪريان. مولڪي
اها اپتار سر مارئيءَ ۾ ڪري آهي، جو سر منهنجي نظر
۾ سر آسا کان پوءِ نهايت ڳوڙهو آهي. انهن پنهي سرن ۾
شاه پنهنجي فيلسوفي سمجهائي آهي. خاص ڪري سر
مارئيءَ ۾ هي ”الستُ“ جي واڳي ڪرلي آهيس. سر
سهڻيءَ ۾؛ اهن سرن ۾ به الست الهي جي اپتار ڪئي
اٿس، پر نه اهڙي اونهي جهڙي سر مارئيءَ ۾. سهڻي
چوي ٿي:

١- ساهڙ جا سينگار، مون اڄ ڏٺا اڳي هئا
اڪا ڪن ڪيکون هئي، تکا ٻي ٻڌار
ملڪان مهند هئي، لوڏيءَ جي تلوار

ملڪان = ملڪن کان. مهند = اڳي. لوڏي = ڏاڍي،
هتي سهڻي زال.

مجموعي ساڳ ميهار، لاڳاپن لطيف چئي.

٢- سهڻيءَ کي سيڱار، اڳ لکيا اڳي هئا
’ڪن فيڪون‘ ڪاڻ هئي، لکا بي ٻچار
مرڪي ساڳ ميهار، لنئون لاڳاپن لطيف چئي.

٣- ”السٽ“ اروام کي، جڏهان چيائون
ميثاقان ميهار سين، لڏيون مون لائون.

٤- ”السٽ“ اروام کي، جڏهين چيائون جيئن
”قالو بليٰ“ قلب ۾، تيو تفاول تئين.

٥- ”السٽ“ اروام کي، جڏهين امر ڪيو احد
هو مٺ ڪاڻ ميهار ڏي، سهڻيءَ سڪ سڏ
دلو ڌوڙ درياهه جي، ڪيو ارادي اڏ
جڏهن آيس ڏانهن عهد، سو پاڙي مڏ پاتار ۾.

هن ٻچاڙيءَ جي بيت ۾ شاهه ٻهڳو وڏيڪ مٺو ڪو سمجهائي. چوي ٿو تہ مڏ يعني سهڻيءَ کي جيڪو عهد ازلي اوائل ۾ آيل هو، سو هتي دنيا جي پاتار ۾ ٿي پاڙي. هن جي معنيٰ اها بہ آهي تہ اُن وقت جيڪي بہ سندس قسمت ۾ وهيل هو، سو هتي ٿيي ڏسي. اڳي ايئن ۾ ٿو چوي:

”دلو ڌوڙ درياهه جي، اوڏانهين آيو“

يعني تہ سهڻي کي جيڪو دلو مليل آهي، سو بہ اُنان السٽ جي وقت کان مليل اٿس. دلي جي معنيٰ ويدانت موجب اِي بہ ٿي سگهي ٿي، جنهن کي ”ڪارڻ شرير“

ميثاقان = اقرار واري وقت کان. لڏيون مون لائون = محبتون محبت اُن سان ٻڌيون. تفاول = چڱو سوڻ يا سڳڻ. امر = حڪم. احد = هڪ، ڏڻي. عهد = اقرار.

ٿو چئجي، يعني اهو سڀ جو انسان جي دنيا جي دوڙ
واري هستيءَ جو ڪارڻ آهي. اوائلي "ارادو" "Will"
اڇا شڪتي آهي، جا هن دلي کي سنسار ۾ موڪلي ٿي،
۽ پوءِ جڏهن وري دوڙ بعد اهو دلو ٽٽي ٿو، يعني
اڇا جي ڪارڻ سڀ ناس ٿو ٿئي، تڏهن انسان پنهنجي
اصليت کي حاصل ڪري ٿو. هي ڳالهيون سمجهڻ مشڪل
آهن. پر منهنجو ۽ ڳو مطلب اشاري ڪرڻ جو آهي ته هن
شاعرن جي لفظن ۾ ڳو جدا ڪيل آهن، پر هڪ ئي
فيلسوفي يعني "تصوف" اهين اندر سمايل آهي.

اهي دلي جو غرق ٿيڻ ۽ سڀئي جو غالب ٿي وڃڻ:
معنيٰ آهي ته انسان جو پنڊ پورو ٿيو. پوءِ اهيءَ نيستي
مان هڪئي نئين هستي ٿي پيدا ٿئي؛ يعني "نفيءَ" مان
هو "اثبات" جو درجو ٿو پائي. مطلب ته جڏهن پاڻ
وڃائي ٿو، تڏهن سچي پاڻ کي ٿي پائي ٿو، يعني فنا
ٿي بقا کي حاصل ڪري ٿو. اهو مکيه متو آهي صوفيءَ
جو، جو هو "قرآن شريف" تي ٿا پڌن. "موتوا قبل ان
تموتوا" مرڻ کان اڳي مرو، يعني مري پوءِ جيئو! اهو
ساڳيو خيال سڀني ڌرمن ۾ موجود آهي.

"Give up thy life if thou wouldst live."

(Voice of the Silence.)

اهي مرڻ جي معنيٰ آهي موت کي مارڻ. صوفين جو
چوڻ آهي ته هي جيئڻ اسانجو مثل موت جي آهي، يعني
اها جيوت جنهن ۾ انسان معرفت کان محروم ٿو گذاري
سا جيوت موت آهي، بلڪل دک آهي. اهي موت کي
مارڻ بعد انسان سک کي پائي ٿو. جيئن شيڪسپيئر شاعر
ٿو چوي:

"Within be fed, without be rich no more
So shalt thou feed on death that feeds on men
And death once dead, there is no more dying then."

شيڪسپيئر ٿو چوي ”اندر ٿيءُ مارُ، اندران خوراڪ
حاصل ڪر ته اهي رسڻي ٿون موت کي کائي ڪمائيندين،
جو موت ماڻهن کي ٿو کائي؛ ۽ هڪ ڀيرو جي موت ماٺ
ٿي وئي ته پوءِ ٿون تمام ته ليندين ماٺ.“

سچا عاشق ۽ عارف جتي ڪٿي ساڳي ٻولي ٿا ٻولين.
مشرق ۽ مغرب جي هڪ ٻاهه ڪانه آهي، مگر ”جو ڳجهي
سو لڌي.“ سو شاه به هن سٽن جي سر ۾ ٿو چوي:

”جي تمام مڙن*، ته ڪر اوڏا سپرين
ٿيندا لوءِ سڄڻ، واڌايون وصال جون.“

اهي وقت شاعر بلڪل مستيءَ ۾ ٿو اچي، ۽ چوي ٿو
ته هيئر سڀ سک آهي، هاڻ ڄمڻ مرڻ بعد سدائين
موت ٻيا جهيڙا آهي؛ اِن وقت هو ٻوڌ يعني ”اثبات“
Affirmation ۾ ٿو اچي. اڳي ڇانئون ٿي ته اسين نه آهيون،
يعني ”نفي“ Negation ۾ هئا. هاڻ اثبات ۾ ٿا اچون. ٻوءِ
منصور وانگر چون ٿا ”انا الحق“ آءٌ حق آهيان، يعني
ته سڀ حق آهي، ”همه اوست.“ صوفي ”مطلق
هستي“ Absolute existence کي ”آءٌ“ ”مان“ ”مون“ لفظ
سان ٿو سڏي، جيئن گلشن راز وارو ٿو چوي:

چو هستي مطلق آمد در اشارت
بلفظ من کنند آنرا عبارت

شنڪر آچاريه ٿو چوي ته برهم کي ”اهم شبدن وڪيات“
يعني ”آءٌ“ جي لفظ سان ٿو بيان ڪجي. اهي کي شاه

---

* مڙن = ملن. سڄن = سڄڻن، معلوم ٿين.

"مون" کي ڪوٺي.

"مون مون هئين ۾ سمجهي، مون کي مون جڳاءِ
مون هئين منجهان مون لئي، مون هئين جي ساڃاءِ." (آسا)

اِهي "مون" کي عربيءَ ۾ "انا" ٿو چئجي. اِهي پنڌ جي منزل تي صوفي بالڪل موج ۾ ٿو اچي، جنهن کي پڪو "حال" Ecstacy ٿو چئجي.

تڏهن شاهه سائينءَ جي سر جي فصل ٽائين ۾ ٿو چوي:

"جر ڄر لک لڏوار، وڻ ٽڻ وائي هيڪڙي"

جي پاڻي ڄر لکين لڏوارون، وڻ ٽڻ سڀ هيڪڙي شيءِ آهي. هيڪي پوءِ سڀ هڪ ٿو نظر ۾ اچي. جڏهن منصور جي سسي لٿي هئي، تڏهن به منصور "انا الحق" چيو. شاهه چوي ٿو ته سڀ منصور آهي، قاضي جنهن منصور کي ڪُٺو، سو به منصور آهي!

١- جر ڄر لک لڏوار، وڻ ٽڻ وائي هيڪڙي
سڀني شيءِ لياءِ، سوريءَ سزا وار.
همه منصور هزار، ڪهڙا چاڙهيو چاڙهيان.

٢- سهس ٻچار ٻراڻءِ جي، سهس هوند حضور
ملڪ مڙئي منصور، ڪهي ڪهندين ڪيترا.

شاهه ٿو چوي:

"ساهڙ سا سهڻي، ساگر پڻ سوڻي."

ساهڙ مطلوب، سهڻي طالب ۽ ساگر سمنڊ سڀ هڪ آهن. جهڙي سُر ڪارايل ۾ ٿو چوي:

ساڃاءِ = ساڃهه، سڃاڻپ. سزا وار = لائق.
سهس = سڀ طرح. هوند = ٻاهرو.

سو ٻکي سو ٻچڙو، سو سر سوني هيج

ٻنهي ڄاڻ ٻروڙيو، موٽ ٻنهيئي مهيج.

اڏڻ سُر سسئيءَ ۾ ٿو چوي:

”ٻنهي ڄاڻ ٻاٽ ۾، ڪيم روح رهاڻ

نه نکي ڏونگر ڏيهه ۾، لکا ڪيچڻ ڪاڻ

پنهون لمس ٻاٽ، سسئي تان سور هڻا.“

اهڙي طرح، وڃي لطيف ٻوليون ٻوليندو. ڪٿي ڏونگر ته ڪٿي سمنڊ، ڪٿي سسئي ته ڪٿي سهڻي، ڪٿي پنهون ته ڪٿي مهار.

الهي خوشيءَ ۾ اهو ساڳيو درياهه، جو مصيبت لي ڏسڻ ۾ آيو، سو ڇا آهي!

”لهو مڙوئي لال، ڏهڪ کڻو ريان ورو

اوٻارا عنبر جا، جو مان اچن جال!

مڙ = ٻاٽيءَ جو ڪو ٻاڳو. ڏهڪ = واهڙ، درياهه. ورو = ٻهڙو، ورڪ ـ ـ. اوٻارا = خوشبودار. جال = گهڻو.

(۲)

مومل راڻو

مومل جي معنيٰ بہ شاهہ جن آکاڻيءَ ۾ ٻين طرحن سان ڪم آندي آهي. هڪڙو تہ مومل کي اندرين آتما سان لو لڳائي، جا آتما حسن يعني آنند استان ۾ رهي ٿي. پر الهي آنند استان جي چوگرد طلسم جي "ڪاڪ" آهي، جا ناٿر ٺاهي آهي. اهو "طلسم جو قلعو" Castle of illusion ٻاهريون آهي، جو اسان کي آتما جي پسڻ کان روڪي ٿو آهي. ڪيترائي ڪوشش ٿا ڪن تہ اسين "مومل" پسون، پر جڏهين هو طلسم جا درياهہ، جهنگل ۽ وڪڙ ٿا ڏسن ۽ لڏهن مونجهارو ٿا وڃن ۽ پوءِ رستو وڃائين، ناٿر يعني مايا جي ڦندن ۾ ڦاسي ڪڏهن ڪاڄهو ٿا وڃن. پر جيسين الهيءَ ڪاڪ جي "طلسم" واري ٻاڳي يعني "لڏائي" کي نہ ماٽ ڪن، ايسين سالڪ پنڌ جي منزل ڪين ٻاٽي سگهندو. جيئن سهل ٿو چوي:

"آءُ ادا سالڪ صحي ڪر، اون نہ طلسمات کي!"

اها طلسمات، اها "ڪاڪ"، اها مايا مومل کان پاڻ کي دور ڪري ٿي. اهي مايا جون "دعوائون" آهن، جي طالب کي ٻڌي ٿيون رکن. پر اهي طالب جي "چڙهي رٻا چوڌ ۾ دعوائون ڏيوان"، سي آخر وڃو ڊهي ڍهڻ

ڪن. سويو مثل اهي طالب جي آهي، جو طلسم کي
سمجهي سگهيو. اهي طلسم جي آزمائش مان هر ڪنهن
سالڪ کي لنگهڻو آهي. جيئن گورم ٻڌ جي عمدي ڪهاڻي ۾
۾ گورم ٻڌ کي ”مارا“ يعني شيطان جي امتحان مان لنگهڻو
پيو. اهي امتحان ۾ گهڻا ڏکيا آهن، پر اهي ڏکيا سڀ
لنگهڻا آهن. جي بهادر جوڌا ۽ جيرا آهن، سي ئي هن
آزمائش مان لنگهي ٿا سگهن.

”راڻا جي رجهوس، مومل سي ئي پسندا
پڙهيا، پنڌ سي پير، لوڙي مٿو همير مرندا.“

شاه ٿو چوي هي رستو پڙهيلن، پنڌلن، پيرن ۽ مڙن
جو نه آهي. اهي طلسم جي اندر مري ويندا، جو نه فقط
اکين ۾ پيا اڙندا. مگر دلير فقير سوڍي جهڙا رجهوس
اکري پار پوندا. الي اهي رجهوس جي مڪان ۾ جوڌا
ڪين. جيئن گرو نانڪ ٿو چوي ”اهي جوڌ مها ٻل سور“
انهن پلين کي ڪاڪ جا طلسم، ناٿر جا جادو، ۽ پنجن ناٿر
سان گڏجي اڌ ٻاٽون ۽ ٻائيهون هيون يعني ناٿر سوڍيون
ڏٺ، جنکي گيان اندريون، ڪرم اندريون چئو، ياالحرص
حواس چئو، يا نفس جا نوڪر چئو. اهي اندريون.يا پيا
من جا طلسم هن کي ڪجهه به نه ٿا ڪري سگهن. اهڙا
ڪاپڙي ڪاڪ جا جادو پورو ڦٽا ڪن. شاه هن کي ٻئي
هنڌ ٻه ويري ٿو چوي:

”ڪاڪ نه جهليا ڪاپڙي، مرهيا نه ڪهن مال
جي پورن ڏنا چال، نه نه لاهوتي لنگهي ويا.“
”ڪاڪ نه جهليا ڪاپڙي، مرهيا نه مهان

چال = تپ، ناچ.

ٻائن ۽ ٻاهڻ جي، ٻنڌڻ ڪڻ ٻجهڻ
لڪڻ لاهو لهڻ، اهڙيون اوريان چڙيون.“

اهڙن کي، ٻالو مايا ڇا ڪندي!
”لکي ٻالو کره ڪري، جي لڏاٽيان لکهي ويا.“
اهڙا ماڻهو ڪڏهن نه ٻهڪن؟ آهي ڪاڪ کي چڙي ٻاڙ ۾ نه ٻون.

”ڪاڪ چڙهيا ٻون ڪنڌ لي، ٻاڙان ويا ٻڌي.“

هي مايا جو ڪوٽ آهي، جنهن ۾ جيو نه سمجهي ته آڻ نه رهان، ٻر ٻوڙي اهي ڪاڪ کي خيال سان ڪيڙو چڙي. هو اهي ڪل کي چڙي، ٻنهجي اندرئين ”مال“ يعني ”ٻاڙ“ کي نه ٻسي. اهو ٻاڙ ئي مومل آهي. اهڙا جوڳيڙا طلسم کي ناس ڪري، ٻاڙ ۾ ٻڌي، ٻوء ٻلڪل سک ۾ نه گذارين. ٻوء نه هنڪي حيرت ۾ لڳي، نه مار! هي نه سمورو ”اڙ هو اندر دٻاه“ هو، جنهن ڪان لي د ناسون. مار! مومل ۽ ماڙيون نه ٻاڙ وٽ هميشه موجود آهن. ”ڪهڙي تول ٽڙيا نه نه هوء مومل، هوء ماڙيون.“ ٻوء اڃن طلسم واري ڪاڪ، سا نه شوق جو محل ٽيو ٿي ٻوري. سڄو حسن حاصل نه ٿين. ٻوء ٻلڪل ڪڏهن مستي ۾ نه رهن ۽ لعل ٿيو وڃن:

جي ڪاڪ ڪڪوريا ڪاٻڙي، ان لهي نه لالي
ڪڙي ڪيف خماريا، ميء ٻسي متوالي

ٻنڌڻ = ٻنڌڻ جي شيءِ. لڏاٽو = ٻٽ جو ٻالو، جتي مومل جي ماڙي هئي. تول = هتي معنيٰ طلسم، مايا. ٽڙيا = ٽري ويا. ڪڪوريا = لعل ڪيا. ڪيف = لهي. ميء = شراب.

ڪري حاصل هلوا، ڪڇمڇ ڪمالي.

هو اهڙي رنگ ۾ اچي رچن، جو هُن جو رنگ ٻيهر اپائجي نه سگهي:

”رچي جي رتو ٿيا، ڪين اپائجن اوهه
ڪُسب نه ڪاڙي ٺهڪي، جو هالاري هوءِ
ٿو ڙي ڏوراي ڏوهه، نه ٻه لاڻي لهن نه لهي.

سر آسا ۾ به شاهه ٿو چوي:

”سوهو سرخيءَ جو، جنهن پاتو جن
تنهن ڏٺو تن، رنگ نه رتي جهڙو.“

انهي لاءِ گرو نانڪ صاحب ٿو چوي:

”جيڪي چولي رتڙي، ڪنت ٺڳا کي پاس“

مايا جي ڪاڪ مان ٺري، هاڻ گيان ۽ آنند جي ڪاڪ تي پهتي آهي. اتي شاهه خوشيءَ منجهان ٿو چوي ته:

١- هلو هلو ڪاڪ تڙ، جتي ليکهن اچل
لڪا جهل نه پل، سڀڪو ٻـي ڀرانءِ کي.
٢- هلو هلو ڪاڪ تڙ، جتي ليکهن ٻيار
ڪاهي اي ٺوار، سڀڪا ٻـي ڀرانهه کي.
٣- هلو هلو ڪاڪ تڙ، جتي ڪهڙ جي ليکهن
لڪا رامع نه ڏيکهن، سڀڪو ٻـي ڀرانءِ کي.

راڻي جو ”ڪرهو“ ڇا آهي؟ شاهه ڪرهو، چالڪو،

ڪڇمڇ = مڪمل، حبر. ڪمالي = پوري، سڄي. رتو = ڳاڙهي رنگ جو ڪپڙو يا پوشاڪ. اپائجڻ = ڊرائجڻ، رنگ بدلائڻ. هالاري = هالار جو، هالن جو ٻيا ڳاڙهو. سرخيءَ جو = لعلاڻ جو. ڪاڪ تڙ = ڪاڪ جو تڙ، ڪاڪ جي جاءِ.

۔ آهي، مٿو، ليڙو، اهي لفظ ”من“ لاءِ ڪم آندا آهن، جن
جو ايمان جدا سر ۾ ڏنو اٿس، جو هر هر گهڙيءَ چالاڪي کي
ٿو چوي ته اي چالاڪ، تون چندن جهڙا سهڻا ٻرهم آنند
جا مزا ڇڏي وڃي لالچ کي ٿو ڪاڍين، يعني وشين لسو
ٻوڙين. راڻي جو ڪرهو رواجي ڪرهو نه آهي، مگر راڻي
جو ڪرهو ”من“ مارئل آهي، من ئي هو هسوار آهي. ٻيو
اهو ساڳيو من، جو اڳئين مالڪ جي وس ٿيي ”ڪڏالورو“
ڪرهو سڏبو هو، سو ساڳيو من هينئر هڪ اتم مددگار آهي،
جو ته منجهائس خرابي ڪڍي وئي آهي. ٻيو ته اهو من،
عقل ومال جي آهي، جنهن لي لوڪي ڇڙهي سهو ٿو ڪري.
اهو من يعني مٿو سڀ آنند ٿو ماڻي :

” آڪون ڏاکون، سرڪنڊ شاخون، جو ڪاڻ چندن ڪوڙ
مٿي سهٽي مالها، جيئن نه ٿيون ٻوڙ. “

اڳي، ڪڏهين من يعني آٺ، ڪو جگر سواد وٺندو هو
نه پوڙو ۽ ايما ڪيس هلاڪ ڪندا هئا. هاڻ نه اهي، نه ڪو ان
کا هلاڪ ڪندس. هاڻي مٿو آتم دسي آهي، ٺهڪري
پاڪل سرهو آهي. اڳي دٻ ۾ هو، هاڻي ئي ڊپ ٻو آهي.

” ڪرهو سرهو ڏٺو ۾، نه لنوٺ ڊپ نه ڏاڻ “

هڪ سمجهاڻي مومل راڻي جي مٿين آهي، جا معنيٰ
۽ شاهه منجهس وڌي آهي. اي معنيٰ منجهس هماڻن آهي.
هڪڙيءَ ۾ راڻو مومل لاءِ محتاج آهي، ٻيءَ ۾، مومل راڻي
لاءِ محتاج آهي. الهه تصوف جي جاڳرءَ جي نظر ۾، هي
اڳي، هڪ شيءِ جا ٻه پاسا آهن.
مومل طالب آهي ۽ راڻو رهبر يعني مرشد آهي. طلسم

آڪون = اڪرومت يا مهوي جو قسم. ٻوڙ = گهمن، ڦرن.

جي ڪرامت ڏٺي کان پوءِ، ناڙ جي هار ڪاٽڻ بعد، راڻو مرشد،
اچي موڪل طالب کي ملي ٿو. اهڙي مرشد جو، شاهه صاحب
موڪل راڻي پر سهڻيءَ عبارت ۾ بيان ٿو ڪري. مهيندرو راڻو
آهي ته شاهه صاحب کي انهن زنده جوڳين جو درشن ٿيو
آهي، جي هميشه حيات آهن، جيئن اسلام موجب چاليهه
ابدال هن دنيا ۾ رهن ٿا. اهڙيڪي هندو رشي ٿا چون،
جي وسشٽ، نارد، اگستيءَ وانگر، هن زمين تي رهن ٿا ۽
دنيا جي ڪاروبار، دنيوي ۽ ديني هلائين ٿا ۽ جنهن لاءِ
ڪيترا چوي ٿا ته لائق لنگهڻ بعد "هو گمائي، انهن جي جاءِ
وارا، ٻيا ڪي اچي آباد ٿيندا."

هندن، مسلمانن ۽ ٻين جي ڌرمي ڪتابن ۾ انهن جي
زندگي ثابت آهي. ڀاڳوت پراڻ ۽ ٻين پراڻن ۾ به چٽو
لکيل آهي ته اهڙا ڪامل مرشد حيات آهن جي "وسنتي
مها لوڪ ٻلين" يعني مها لوڪ جي ٻل سان رهن ٿا. اهڙا
سڀ گرو ڪامل رهن ٿا اهي لاءِ ته، ڪالڪين يا طالبن
کي راهه راست تي آڻي، پند ڪرائي، سالڪ بڻائين. شاهه
ٿو چوي ته راڻو به هڪ اهڙو ڪامل فقير هو:

"راڻي جي رهاڻ مان، ڪو آديسي آهو
چوڏهينءَ ماهه چنڊ جيئن، ڪو ساميءَ سهائو
لٿو اونداهو، جوڳيءَ سنديءَ جوت سان."

ڪيترن اهڙن سرن ۾ به، خاص ڪري رامڪليءَ ۾، شاهه
هنن جوڳين جا بيان ڪيا آهن، جن ڪرڻ "لسي" راضي
ٿي، "هڪ جو اڪر ولکرو" سهڻ شهد اڙم جو ڏنو آهي،

ابدال = اوليائن جو قسم، مهارشي.
سهائو = سهائي، روشنائي.

جو "اوم" م ۽ ا جو تلفظ آهي. "عمر ڪي ۾ الف
نهين اڳيان،" اهو ولڪرو ڳول اکر اوم جو ۽ ايا گهٽيٽي
جوڳ جا شعب، اهين سرن ۾ ٿيان ۽ بدن وغيره جي رستي
سمجهايل آهن.

اهڙن ڪانن ۾، شاه لطيف سنسڪرت زبان جا لفظ نه ڪم
آڻي. هون ته ب. ت. سنڌي ٻوليءَ جو بنياد سنسڪرت آهي،
ته ڳو ابترو، ٻيو ڪيترن ڄاڻن جو راءِ آهي ته سنڌي
ٻولين جي سنسڪرت مان نڪتيون آهن، مثلاً هندي،
گجراتي، مرهٽي، بنگالي، انهن مڙني کان، ويا ڪرڻ ۾
سنڌي ٻولي، سنسڪرت کي ويجهي ۾ ويجهي آهي.
سنڌيءَ جا ايا لفظ ته گهڻو ڪري سنسڪرت مان آهن.
اڳين صفحي مان ٿي ڏسي سگهو ته، نسي، گورو،
آدسي، سامي، جوت، وغيره اهي، لفظ ٿيهن کان سواءِ ايا ته
ايڪ لفظ، سنسڪرت جا آهن. مان انهي ڳالهه تي ڌيان
انهي ڪري ٿو ڇڪايان، جو ڪن سنڌيءَ جي ڳرانٽ ڪارن جو
اهو خيال ٿيندو آهي، جو هو اهڙن لفظن تي اعتراض وٺندا
آهن، ته اهي لفظ ڪٿان ۾ ته هجن. ٻيو اهو سندن اعتراض يا ته
تعصب تي ٻڌل آهي، يا نه اڻ ڄاڻ تي ٻڌل آهي. جي انهن
لفظن تي اعتراض آڻيو ته شاه جي رسالي کي ٻوڙڻو پوندو.
ڪن پارن کي اعتراض وري پارسي ۽ عربي لفظن تي
هوندو آهي. شاه جي لکڻيءَ ۾ اهي موجود آهن. نه رڳو
اهي زبانون موجود آهن، پر اهي اهي "Cultures" علم،
هندو ۽ عربي، سنڌي ۽ اسلامي، هن هڪ ڪري رسالي ۾
مڙهيا آهن، جنهن ڪري ٿي نهايت خوبصورتي حاصل
ڪئي ويئي آهي. مون نه اها ڳالهه، هن آڪاڻيءَ ۾ فقط راست
وينڊي ڪري ڪئي آهي

شاهه صاحب، انهيءَ خوشيءَ وچان، ڪامل مرشد جا ايمان ڪما آهن. انهن ايمن ۾، هن جي شاعراڻي ٻولي ڪيئن اڻڇي معمول لي رهبر ناهي ۽ هنجا خيال، امر زمان ۾ وٺي ولهو لاهن چوي ٿو ته، اهو راڻو، ڪيئن روح جي رهاڻ مان آئل آديسي هو، هن جي شڪل، خوڊس جي چنڊ جي جهڙي هئي، جهڙو "ماهه منير" پورڻ ماسيءَ جو چنڊ. جيئن گرو نانڪ صاحب ٿو چوي ته "مٺي ڏ لڳ"، ائين شاهه ٿو چوي "لاهو اونداهو." جيئن گرو ته "جاڳ" سهائيءَ جي جوانيءَ جي ڳالهه ڪئي آهي، ائين سائين سر ۾، شاهه مرشد ڪامل کي، سڄڻ سان مشابهت ڏني آهي. سڄڻ، جنهن صبح جو پره وقت ڏسبو آهي، اڄ هن ڪهڙي نه سندر ۽ سهڻي صورت هوندي اٿس!

"پره جيئن پيدا ٿيو، ڪي سامي ڪي سڄڻ،
مٿس رلو مولهيو، جيئن سا ڪڪر رڄ."

شاهه ٿو چوي ته مون جنهن ڏي منهن ڏيئو ماڻس، اهڙي منهن چيم ته "ڪي سامي، ڪي سڄڻ!" ته هي سوامي گرو ته آهي، ڪين سڄڻ آهي! هن جي مٿان مولهيو ته هو، مولهيو جي معنيٰ دستار آهي، جا مرشد جي مٿي تي هئي. جيئن ڪڪر تي، لڪڙ رڄ جو، سونهن ڪندو آهي، ائين هن جي مٿي تي هنجو مولهيو، حسن ولهو اندر هو. مٿي تي مولهيو هوس ۽ ڪلهن تي ڇا هوس؟

"سائي شال ڪلهن ۾، سامي‌ءَ سون سري."

اها چادر سون سري هئي، مٿس سون جو ڪم ٿيل هو. اهي مولهيي تي جڙاءُ هو. ۽ اهو جڙاءُ ڇا جو هو؟

"جوڳيءَ ٿي جڙاءُ، لسو رو لسي انهن جو."

هن مرشد جي منهن ۾، ڪهڙي جرڪون هيون، ڪهڙي

ورن هئا. جيئن سج، صبح جو اڀرندي سان جدا جدا
راسن ۾، جدا جدا رونق ڪندو آهي، ائين ڪامل گروهه
جي سورج واري ڪيان روپ ۾، قسم قسم جا چمتڪار هئا.

”سج سهائي جا ڪري، ساميءَ سان ڙاڪ
سهي نه سگهان ساعت سين، تنهنجي راسن جي رونق.“

هنجي گلي ۾ چا هو؟ ”ماڻها موچاري.“ اي ا، الهي
هئڻ، شاهه صاحب هڪ ڳالهه ٿو ڪري، جا ڏوک جي آهي.
چوي ٿو ته:

”ڪستوريءَ خوشبوءِ سين، تهن ولاڻ سڀ واسي!“

هن جوڳيءَ ۾ اهڙي ڪا خوشبوء هئي، جنهن جو واس
چوگرد ڦهلجي ويو هو. تصوف وارا چون ٿا، ته جوڳيءَ
جي بدن مان خوشبوء ٿي اچي.
شاهه ٿو راڳي ڳالهه چوي:

”سج سهائي جا ڪري، ساميءَ سائي روهه،
اچي ٿي عطر جي، مڃهان مهڪ بوءِ.“

ته سڃهن گهر جي، ته اهي جوڳي ڪو رنگ لباسي فقير
آهن، اهي جوڳي به جدا جدا قسمن جا آهن. ڪي ڪٽي
لباس پر به هوندا آهن، پر ميڃهانئن ڪيترا لباس ۾ به هوندا
آهن. ڪي مرشد ڪامل، ڪي پيغمبر، ڪيري ۾ آيا، ڪي
باڪ امريءَ ۾ آيا. ڪي راجا هئا، ڪي رنگ هئا، ڪي
ملڪ وارا هئا، ڪي ملڪ ڪان ڌار هئا.

”سهڻين سامي آئيا، ڀاڄو ملڪن ڌار
ڪن ڪيما، ڪتون چوڌارن، ڪي سهڻن ڪن سڌڳار

سهائي = صبح جو، اڀرندي. رنگ = رنگ.
واسي = سڳند سان ڀرار. روهه = شڪل. مهڪ =
موڪهو، دستار.

كين ڏين دنيا جوڙيو، كي لانگا لڳن ڏار."

كن گوتم وانگر فقيري اختيار كئي، كن كرشن
وانگر اميري ورتي، كي وسشٽ وانگر رهيا، ته كي
رامچندر وانگر رهيا. رشي ٻن قسمن جا ڄاڻايل آهن:
هڪڙا راج رشي، ٻيا برهم رشي. كرشن، رامچندر،
محمد صاحب، گرو گوبند سنگهه صاحب ۽ ٻيا
"راج رشي" هئا، يعني حاكم ٿي رهيا، جنكيون جونيائون
كن ته شان ائومان به ڇوڙيو. كي وري برهم رشي
وسشٽ ۽ گرو نانك صاحب وانگر ٿي رهيا، جي حاكماڻيءَ
۾ نه هئا، مگر فقيريءَ ۾ هئا. انهن "دين دنيا جوڙيو"،
انهن جو كم هو "دين" يعني ڌرم ڦهلائڻ سان. كي
راج گورو آهن، كي وديا گورو آهن؛ كي راجنيتيءَ ۾
آهن، كي ڌرم نيتيءَ ۾ آهن. كي مدد وانگر قاعدن
قاعيدڻ ۽ هلائيندڙ آهن، كي كتري آهن، كي براهمڻ
آهن. تصوف موجب ساري دنيا جي حكومت "اندرين
سركار" جي هٿ ۾ آهي، جنهن اسمت اسلام ۾ چوي
ته چاليهن ابدالن جي هٿ دنيا آهي. انهن كي "ابدال"
به ٿو چيو وڃي، انهن كي "اڌي كارڪ" به ٿو چيو
وڃي. اها حكومت بلكل انتظام واري آهي ۽ هي
ٻاهريون سركاريون فقط هن "سركار" جو كو ڀاڱو آهن.
البت، انهن ٻاهرين سركارن جي ڏوري به انهيءَ اندرينءَ
سركار جي هٿ ۾ آهي. سڄي ٻڄي عملداري اندر آهي.
جدا جدا كمن ۽ ڌڪڻن لئي، جدا جدا رشي مقرر ٿيل آهن.
كي راجنيتيءَ ۾ آهن، كي ڌرم نيتيءَ ۾ آهن، كي
وري ٻين كمن لئي به آهن. كي جلالي آهن، كي جمالي
آهن. جلالي يعني جلال وارا يا طاقت ركندڙ حاكم آهن،

جن ۾ "Will" اڇا شڪتي زور آهي. جمالي يعني جمال
يا حسن يا آنند وارا، وري وڌيڪ گهڻو آهن، جن ۾ "آنند"
شڪتي زور آهي. پر جلالين وٽ جمال به آهي، ۽ جمالين
وٽ جلال به آهي. سڀني ڌرمن ۾ انهن جو ذڪر آهي.
انجيل جي "ريوليشن" واري باب ۾ به گهڻيون اهڙيون
ڳالهيون آهن. صوفي چون ٿا ته انهن مڙني مان "قطب"
آهي، جنهن کي "King" and "Star" ٿا چون. مطلب
ته جدا جدا ڌرمن ۽ ڪتابن ۾ رڳو نالا ڦريل آهن.

شاهه صاحب مومل راڻي، ڪاهوڙيءَ ۽ ڌار ڪليءَ ۾
نهايت اونها بيان انهن ڪاملن جا ڏنا آهن، جن کي ڪولاڻ
۽ ڦولهڻ پر، وڏو ڪتاب ٿي سگهي ٿو.

اهو مرشد ليکن وارو، جو "سج ورناءِ" سج جي ورن
وارو آهي، جو انهي ليکن جي جوليءَ مان، "پتنگ جيئن
پيدا ٿيو آهي"، سو ڇا جي لاءِ ٿو اچي؟

"فيض فراق فقير، جوڳي جاڳائي ويو."

مومل طالب، اهڙي مرشد سان ملاڪ ڪري، هن کي پنهنجو
گرو پيار ڪري ٿي سمجهي ۽ طلسم واري ناٽڪ کي ڇڏي
ٿي. شش ۽ گرو، طالب ۽ مطلوب، مريد ۽ مرشد جو عشق
ٿو هلي. اهو عشق هميشه کان "ڪرشن ۽ گوپيءَ" جي
صورت ۾ جوڳي فقير ظاهر ٿا ڪن. مومل، مرشد کي ملاڪ
ڪري، پنهنجي جيوت جا رستا قربانيءَ لاءِ ڏنا ڪري. پر
هي پنڌ بلڪل اوکو آهي، هن پنڌ ۾ گهڻيئي اندريان وڪار
ڪڍي ڇڏڻا آهن. مومل ڪيتري ئي ڪوشش ڪئي، پر
سومل ساٿس هئي، تنهن ڪم ڪاري ڇڏيو:

. ناءِ = ورن يا رنگ وارو.

"مومل صورت سهڻي، پر سومل آهس ساڃ
مومل مورت مور جي، پر سومل ٻئون ڪاڄ."
(گلراج)

مومل باغ گل گلاب جو آهي. پر اها سومل گل ۾ خار يعني ڪنڊو ٿي بيٺل اٿس. اها سومل جنهن کي Lower self اَڌ ۽ آتما چئجي يا جنهنکي نفس چئجي، سا وري به "غفلت" ۾ آڻي، راڻي کان ڪمس جدا ٿي ڪرائي. مومل طالب جي رستي ۾ ڪانئن بيٺي پاٿي ته هاڻ ٿيهو، راڻو مدهوش آهي ۽ سو جي مون ڪيهه غفلت ڪئي ته جا ٿيو. سا اڌوراهيءَ جي ننڊ ۾ اچي وڃي ۽ پوءِ سومل الهي غفلت جو حساب وٺڻو چڙيس ۽ راڻي کان جدا ڪري ڇڏيو ڪريس. اها ساڳي ڳالهه، شاهه لطيف جي سر ۾ آندي آهي، ۽ ساڳي ڳالهه سسئيءَ ۾ آندي اٿس، جتي سسئي غفلت ۾ سمهي رهي ۽ ڏير پنهونءَ کي کڻي ويا. الهيءَ ساڳيءَ غفلت ڪري، ڪرشن راڌا کي ڇڏي ويو. پر الهيءَ بعد، عاشق طالب کي، ڏک مان ئو لنگهڻو پوي. مومل راڻي ۾ به اها درد جي دانهن ڪئي آهي، جتي مومل لهي ويراڳ مان ٿي لنگهي، جنهنجو مٿي ايمان باريڪ ڏس آهي. عاشق جو رنگ اڀانجهو وڃي ۽ هو پڪاري ٿو ته اي راڻا، اچ "راحت جا ڏينهن".

"مون ڪان لاهه ۾ همت، ڪامل ڏينهن ڪاڪ جا."
"ارڪسيءَ، عبداللطيف چئي، اچي آڌر ڏيج."
وڃاريءَ جو قلب پرزا ٿيو ويو ۽ ائين ٻاهي چوي ته:
"آئين اڱڻين آهيان، پنهنجي تنهنجي پرول
نڪاڻا ۽ نول، وسهه مون ره ٿيا."
چري ٿي ته آءُ راڻا، ڪامل ڏيهي، آئين سڀ ڪجهه

توتان قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. قاصد هٿان ٿي چوائي موڪليمس. اهو قاصد به مسن آهي. اهو من، اهو ڪرهو ٻڪو آهي. ڏسڻ ۾ ننڍو آهي، پر هو طاقت ۾ وڏو آهي.

"ننڍو تان ڪره، پر وڪڻ آهه وڏو."

اهو ننڍو من "ٻهس ٻکي جيئن ٻوءِ" جنهنجي رفتار ٻکيءَ جهڙي آهي؛ بلڪ اُن کان به تکي آهي، سو عبادت ۾، بندگيءَ ۾، ڌيان ڌوڪ ۾، روح جي ڏاچيءَ راڻي يعني مرشد وٽ داڻهن لڳو ڪري ته منهنجي مومل يعني منهنجي ٻکي آتما، تو بنا دکي آهي. اي مرشد:

"تون گهڻين سنڌن گهورجين، مون ڳرِ توهين هڪڙو."

اي ڪرشن، تنهنجون گوپيون يعني تنهنجا ٻيا گهڻا آهن، مگر مون لاءِ ته تون هڪڙو ئي آهين.

جيئن هندو ماڻهو ڪرشن جو نالو ڳنهندا آهن، ايئن شاه صاحب وري "محمد مصطفيٰ" ڪري تو راڻي کي سڏ ڪري. مومل ٿي لکيس.

"حال قربان، مال قربان، گهوريان لنڊاڻو
فدا ٿيءَ فقير جو، شل رسي مر راڻو
ٻٽين سڀن ماڻو، مداسب ته مهندرا."

مرشد، تون مونکي "ٻڍيءَ جيئن اڏي" وٺو آهين.

"ٻڏي ليا ٻڌڪ لڳيءَ، ڪامل ڪڍيان جو."

سودا الهي ڪري ٿي منهنجو ساهه قربان آهي.

"هاڻي وهڻ وڃ لوڙ، جاڳيو ٿي جو هاريان."

وڪڻ = وڪ ۾. وڏو = گهڻو، وڏ. ٻهس = رفتار.
فدا = قربان. جر = جل پاڻي.

اچ نه آئي تو ليءِ ”ٻڙ وار وڇايان.“ نه ننڍڙي ٻرڻ کي کڄهه ۽ سخت نه لڳي، ۽ اُن ننڍڙي وارن جي هنڌ تان لنگهي وڃون.

”مون سار ٻڌي ڦاٽا، اچڻ جي هڪ وار
نه ٻوڙيان ڏريان ٻهڪيون، هنڌ وڇايانءِ وار
دوست سڀ جمار، هوند گولي ٿي گذاريان“

آخر، ڪامل مرشد محمد مصطفيٰ وٽان، قاصد خبر ڏئي تو اچي، ته مرشد هاڻ وري مومل کي ملڻ لاءِ اچي ٿو.

”ڪاڪيان قاصد آئيو، راڻي ٻاس رمي
چڙهيو محمد مصطفيٰ، دوست دم دمي.“

ٻوءِ ڪهڙي ٿي حالت ٿئي؟ ٻوءِ مومل وصال ۾ ٿي اچي.

”ايمان خوف ۽ خطرو، لڪو غم غمي
ڪوڙ ڪيو ڪرمي، جهنڊو ٿو جهان ۾.“

ادب ۽ پيار ۾ ٻڌجي، راڻي ڪرميءَ جي ساراهه ٿي ڪري ته ننڍڙي ڏوهه ڏي ڏسڻ ۽ ڪين ڏٺائون:

”ڏسو ڏوهه اکين سان، ته ٻاجهه ٻڌو ٻولي
ڪري ڪاڻارن جا، سي خاوند نه کولي.“

پڇاس ٿي:

”راڻا هوس رٿي، تو ساڻن مون سون ڪيو.“
مان ڇا هوس؟ مٽي هوس، اُنو مونکي سون ڪيو.

ٻڙ = وڻ يا ٻوٽي جي جاءِ يا جنهن تي وڇائجي يا سمهجي. رمي = گهمي، رهي، هلي. دم دمي = ساهه ڏيڻ، هتي لوڪ جي ٻرائي جي اساس آهي.
ڪرمي = ڏيا رارو

"تون ٻارس، مان نروه" يعني تون هان "عهد کي اعليٰ کيو." آئون جي ديدار بعد، مرشد ڪامل جي ملڻ بعد، جيئن وڏي درجي کي تو پاتي ۽ جهڙن مکتيءَ جي درجي کي تو رسي ۽ دکن کان نکري عرش جي چوٽيءَ کي تو پهچي:

"هاڻي متي ڏِڪَ، چڙهيو ٿي چاڙهه ڪريان."

ائهي منزل تي پهچڻ کي معلوم ٿو ٿئي، ته يار! اتي ڪاڪ، اڪر ڪرهو، نڪا ٿي مومل! هي وڏو ٿي راڻو آهي. ڪاڪ، ڪرها ۽ موملون، سڀ اندر آهن. هي درياهه وڏو اڻ هوندو هو. جيئن سامي ٿو چوي ته:

"اڻ هوندي درياهه ۾ ڪهوڙا ٿو ڪاڻي."

١- ڪمڏائهن ڪاهيان ڪرهو، چوڏس چڱاڻو
منجهان ڪاڪ ڪڪوري، منجهان نڪاڻو
راڻو ۽ راڻو، ريءَ راڻي ٻيو ناه ڪو.

٢- منجهه ئي ڪاڪ ڪڪوري، منجهه ئي باغ بهار
ڪالهه ئي ايءَ نروار، ٿيو مڙئو ٿي ميمدر و.

اهڙو آهي قصو مومل راڻي جو. شال راڻو پنهنجي مهر ڪري، سڀني جي دل ماريءَ مومل کي ملي. راڻو سياڻو، صبر جو صاحب آهي، هر وقت طالب کي پنهنجي پڄڻ واڪر هٿڙو ڪي هلائي ٿو. ٻهراڻ سا تڪليف آهي، پر اهي تڪليف منجهان ئي فائدو آهي.

چاڙهه = لاڏ ڪوڏ. ڏڪ = ڏيک يا آڏاڻهن جاهه جتان چڱو ڏسي سگهجي. چوڏس = چوڌاري. چڱاڻو = اڻش نڪار، روشنداري.

"ڪُهُن ميڇهان ڪَلَ، پنهنجي پرين لڌيجي."

مرشد ڪچايون ڦڪايون معاف ڪنهن جنڌي، ۽ وري ا-
هٿڙ رکي، باز تو آلي.

"سودا صبر لڌيجي، ماڙهوءَ کي موڙل."

"سودا صبر لڌيجو، امثل آلي باز."

ڪُهن = ڪنهن پر، اشارف. ماڙهو = ماڻهو.
ڪي = ڪئي.

راءِ ڏياچ

... هن آڪاڻين جو نه "ڪي رند پروڙين راز"، پر آءٌ فقط
ڪن ٿورن گفتن جو مفهوم بيان ڪري سگهندس. شاهه
صاحب هن سر رند جي آڪاڻيءَ ۾ پنهنجي دل جو حال به
ڏنو آهي ۽ سچن عارفن ۽ سچن شهيدن جي حالت جو
بيان ڪيو آهي. راهه روحانيءَ جي پيچ جو پردو کوليو
اٿس. راءِ ڏياچ ڀرائي اڳين ڏِٺن مان هڪ آهي.

"ڏيو راءِ ڏياچ، هي سر صاحب تان صدقو"

اهي روح جڏهن پرلاءِ جي پهرين ٿي پون ٿا، تڏهن
هنن کي ڪهڙيءَ ڪشت ۽ ڏاکڙا ڏسڻا ٿا پون. اهڙين نه آهي
نه هو فقط فقيري لباس ۾ ٿا گذارين، پر هو دنيا جي ڪمن
۾ رهي، دنيا جي بهبوديءَ لاءِ به جهد ڪن ٿا. الهيءَ
محبت ۾ هنن کي دنيا جي خدمت منجهه، سر جي سٽ
ڏيڻي ٿي پوي. شاهه صاحب راءِ ڏياچ جي آڪاڻيءَ ڪسي
ولي امڙي هڪ مثال جي بدرالسي ڪئي آهي ۽ المست
الهي ۾ الدرين تصوف جي نه پاسي بجايل آهي. راءِ ڏياچ
"طالب" آهي، جنهنڪي ڪالڪي يا جڳباهو به چئجي.
طالب الهيءَ منزل ٿي آيو آهي، جتي رڱي ڪهڻي شل
اٿس. دل جي سخا کي رستو آهي ۽ درالهيءَ جي ميدان

۽ ڏک سُک لاءِ تيار ٿيو آهي. انجيل سچو مرشد آهي، جو "آمر ديس" جو واسي آهي ۽ جو آڪاشيءَ ۾ "ٻرڏيسان ٻنڌ ڪري، هلي آيو هيٺ". اهي مرشد، اهڙي گورو، اندريان دنيا جا رهبر آهن. هو هميشه، طالب جي جانچ ۾ رهن ٿا. جڏهن دنيا جي انسان جي اونداهين دليءَ ۾، ڪٿي ڪا روشنيءَ جي ذرڙي ڏسن ٿا، تڏهن لهي اچي دل وٽ اچن ٿا ۽ در کڙڪائين ٿا:

"دوست چوي آءٌ ٻاهر آهيان
هر هر ٻيو آءٌ در کڙڪايان
سڏ سڻي جو تاڙي لاهي
در کل ۾ مون درشن پائي."
(انجيل)

جيسين سون، مال، مايا ۽ تماچار جي ڪنجين سان دل جي ٺوريءَ جو قفل بند آهي، تيسين هو مرشد لاچار آهي. پر جڏهن وقت قربانيءَ ۽ عشق جي ڪنجي لڳائي دل کولجي ٿي، تڏهن وقت مرشد دوست اچي حاضر ٿو ٿئي. جيسين دل جي تلاءُ ۾ ڪانگن يعني وشين جو گوڙ آهي، تيسين هنس ٻڪي، هنج، اتي نه اچي سگهن. پر جتي دل ۾ آرزو آهي ۽ عشق جي اڪ آهي، اتي مرشد هنج اچي حاضر ٿئي ٿو. جيئن ڪاراڻل ۾ لسو شاهه چوي:

"اچو ٻاکي لڙ ٿيو، ڪالڙ ري ڪنڪن،
ايندا ٿيج مرن، تنهن سر متي هنجڙا."

جتي دل جو اچو ٻاکي مرو ٿيو آهي، يعني ڪنڪن

ڪالڙ ري = مرو يا ڪارو ڪمو.

(دشمن) لڙائي ڪاڻ ڄاڻو آهي، اُتي هيٺ ڪين ايندا.
جيئن شاعر ٽينيسن لو چوي ٿو ته "سونا روح" اُتي
لڪا اچي سگهن:

" But when doubt at the portal waits

And the house is full of din

They can but listen at the gates

And hear the household jar within."

اهي مگڻا، اهي "سونا روح"، اهي مرشد، ڪي ٻيهر
ٺڪر ڪين آهن. بلڪ اهي "ڪارڪ" آهن، دنيا جا
حلاليندڙ آهن. اهي ڪمالي اسم جي جاڻڻ وارا آهن، جن
نسبت گيتا چوي ٿي ته "اي ارجن، جڏهن تون
(ارڄن، پرش ۽ شيوا سان) ٻاٽ کي لائق ڪندين، تڏهن
توکي 'ڪمالي اسم جي جاڻڻ وارا' اچي اپديش ڏيندا."

تصوف يعني صوفين جي عقيدي موجب، جي طالب
مرشد لاءِ ڪاڻکي آهي، ته مرشد به طالب جو ڳولائو آهي.
پر هميشه اهڙيءَ ڳولا ۾ آهي ته ڪٿي ڪو انسان خوديءَ
جي ڇاڙي لاهي ته آءُ اُنکي درشن ڏيان. اهڙا طالب ڪو
لباس ۾ هرو ڀرو ڪونه لڳا رهن. دنيا ۾ رهي، دنيا جي
خدمت جي ڪن ٿا، سي لڳي اڪثر مرشد کي پاڻهين لڳا.
شاهه اهي مرشد جا جيڪي بيان ڏنا آهن، سي اڪثر
آهن. مون موهل ڳالهه جي آڪاسيءَ ۾ هن ڳالهه جي ورڪ
اپتار ڪئي آهي؛ جو ته اُهي سڀ ۾ اُهي بيان لاڳاپي ڏنل
آهن. شاهه سر سورٺ ۾ لکو چوي ٿو ته اهڙا مگڻا ڪڏهن
مصلحت پٽاندر ٿا اچن. جڏهن ڪا ڪمالي ڪم ڪري
لو، تڏهن هو اچن ٿا. جتي به مرشد اچي ٿو، اتي
"چاندورنا" چنڊ جي جولي، روشنائي، جهلڪا ٿي ڏئي.

"ري مصلحت مڱڻا، قصر ڪين اچن
لوڙ لڄلو لوڙ سهن، لهڻو لڱ ٻسن
ڄمي ۾ ڪنگهارجي، چالهوڙا چمڪن."

اهڙي محبوب مرشد جي شڪل ڪهڙي آهي!

"چوڏهينءَ ماه، چنڊ جهڙن، ڪمر سامهيءَ سهائو."
(مومل راڻو)

هن مان "مشڪ ڪٿوريءَ بوءِ" پئي اچي. هن جي لوڙ جو لڄلو اکين سان ڏسي لڱ ٻهار ٿيا ٿين. اهڙو مرشد "اُمت جو آڌار" ڪهڙو آهي!

"ناز مهاران لڪري، جڏهين ٻاڻ ڪري ٿو ٻڌڪ
ٻارنءِ ٻٽ بسم الله چئي، راه ڇني ٿي رند
اُٻهون ڪڍي ادب سين، ولي حرون حمرس هنڌ
سالڪنءِ جو سوڳند، ساڄن سڀئان سهڻو."

اهڙو سهڻو مرشد راه ڏياچ وقت "وڃان وارڻ آئو."
آهي ويري ڪير آهن، جي طالب ۽ مرشد جي وچ ۾ جدائي ٿا آڻين؟ آهي ڪام، ڪرڌ، لوڀ، موه وارا دشمن آهن، جن کي شيڪسپيئر "Rebel Powers" باغي طاقتون لـو ڪوٺي. جن کي شاه سر ڪاراڻل ۾ ڪالنگ جهڙا ڪي ٿو ڪوٺي. جڏهين طالب مرشد کي ٻاڏ جي لائق ٿئي ٿو، تڏهين مرشد "واڄو ولائي وڄالي" ڪيس سڏائي ڪري ٿو. اهو ولائي يعني آلم دلس جو سرود آهي، اها ڪرشن واري مرلي آهي، اهو الهو جو آواز آهي، اهو "حمد الحمد"

قصر = مطلب ۾. ڄمو = ڄهو. چالهوڙا = ورڇندڙون.
ٻارنءِ = زمين. رند = رستو. اُٻهون = ٻاهون.
سوڳند = قسم.

آهي، اهو سُر اسراري آهي، جنهن کي شيڪسپيئر ”Music of the spheres“ ٿو ڪوٺي. اهو سر دل اندر ٻڌو ٿو وڃي. پر اهو منتر ڪو مرشد ڏئي، ته جنهن آواز اسراري لڪري. اهو منتر سچو ”نام“ آهي. الهي محبوب جي مرليءَ جو فقط آواز ٿو ڪن تي پوي ته طالب راهه ڏانهن وانگر بيهوش ٿيو وڃي. هو ڳالهه ڪان ڪتو ٿي، الهي آتم رس کي پائڻ جو ڪانڪي ٿو لڳي؛ مرشد کي عرض ٿو ڪري ته ”مهان مهربان، چوري چڻگ چکيم ڪي.“ مرشد آهي ٿي مرليءَ وارو، سو روح کي راز ٻڌائڻ لاءِ تيار آهي. پر ”ڪٺار ڪنار ڪان لڪو آهي، مشڪل پنڌ اوانگهو (ڪٺنو اينهد). الهي اوکي پنڌري تي هلڻ ڪر چوڇو ته آهي. اتي سر ڏيڻ ڪانسواءِ ٻيو چارو ڪونه آهي.

”سر مڱي، سر گهوري، سر ڏيه لڳي ته صلاح.“

”ماٺ جي آواز“ نالي ڪتاب ۾، مئڊم بلاوٽسڪي ٿي چوي:

"Give up thy life, if thou wouldst live."

”حياتي گهرين ته سر ڏي.“ هاڻ اهو سر ڇا آهي؟ هي بدني سر آهي؟ هائو، اهو پڻ ته آهي. انهيءَ نفس سان جنهن جو تعلق آهي، سو هن پنڌ ۾ نه هلي سگهي. اهو سر ته صوفي تريءَ تي کڻيو گهمي.

”مٿا مُهانَين جا، پيا ته ڏسين پٽ
ڪلالڪي هٽ، ڪسڻ جو ڪوپ وهي.“
(ڪلاڻ)

پر راهه ڏانهن ٿو چوي ته هي سر هڪڙو ڪوڙي شيءِ

مهاڻن = وڏن بلن. ڪوپ = ٿهر، ڍار.

آهي؟ جي هزار سر هڻن ته به لورا. هي هنڌ اهو مڪتو آهي، هن ۾ مال نه مريءَ جيترو به ڪين آهي! شاهه ڪلهاڻو ۾ لو چوي ته رکو الهي پاهرئين سر ڏيڻ جي راهه هجي ته عاشق گهڻيئي اچن. اهو سر ته جوش جذبي ۾، جنگ جاهه، ۾ به ڏيو ڪنهن جي. پر پوءِ، الهي ڪري ڪو "سر اسراري" حاصل ڪري ڪيندو. هيءُ سر ڪا ٻي شيءِ آهي! اهو پڻ سر ڏيڻ ڏکيو آهي، باقي هي سر ڏيڻ سولو آهي.

"ڏيڻ گهڻو ڏهلو، سپي ڏيڻ سک."

ڪهڙي اها شيءِ آهي؟ صوفين الهي راز سمجهڻ جي همٿ ڪوشش ڪئي آهي:

"ڪنهن ڪنهن ماڻهن، پيئي ڪل ڪاڻي
رسما جي رمز کي، تن پارسي پالي."

اها پارسي، اهو ڳجهه، جنهن کي سالڪن بتائي، سو سمجهي.

"لسهه ڀڳهالي السالڪا، جس هوري سو پرسن!"

جنهن تي پيڇل جي پاڇه لڳي، يعني جو پيڇل جي پاڇه جو لائق لڳي، تنهن کي هيءُ خبر آهي. راءِ جي سمجهه ۾ سر ڏيڻ جي معنيٰ آهي "جزي" جي هستيءَ کي گم ڪرڻ ۽ "ڪل" جي هستيءَ ۾ سمائڻ.

Submit the Individual to the Universal. (Emerson)

ساڳي ڳالهه، امرسن امريڪا واري ڪئي آهي. اهو سر "اهنڪار" آهي. اهنڪار معنيٰ رکو هستي ۽ وڏائي ۽ آهي، اهنڪار ڪا وڏي شيءِ آهي. اها "اهم، آءِ" جا پاڇي تي ته "آءِ" ڪرتا آهيان، يعني "آءِ تو ڪرپان"،

ڏهلو = ڏکيو. ماڻهن = ماڻهوءَ کي.

ٽيهون ٽالو اهنڪار آهي. ڪرشن گيتا ۾ چوي ٿو "اهنڪار
وموڙهه آتما، ڪرتا اهم اِتي منيتي" اهنڪار موڙهه ٿيل
آتما مڃي ٿي ته "آءٌ ڪرتا آهيان". اهي اهنڪار جي
مورت ۽ وڏي آهي. هيٺيون اهنڪار جوش جذبي "اندرين"
جو آهي. ٻيو اهنڪار خيال "من" جو آهي، ٽيون
اهنڪار "بُڌي" يعني "أٿوَ" اندرئين لهرين جو آهي.
اهنڪار اهي ٽيئي اندريون، من ۽ بُڌيءَ کان مٿي آهي.
اهي اهنڪار جي مارڻ بعد جيڪا "آءٌ" قائم آهي، ٽيهون
ٽالو "آتما" آهي. سو ٽالو اهنڪار جو آهي. اهي اهنڪار
سان گڏ هميشه "ترشنا" رهي ٿي. ترشنا جي معنيٰ وڏو طمع ته
آهي! ڀڳوان گيتا ۾ چوي ٿو ته "اندريون، من ۽ بُڌي"
ٽيئي هن ترشنا جو آستان آهن. اهي ترشنا جو ٽالو
"سورت" آهي، جا راهه ڏياچ، طالب جي اهنڪار روپي
سر سان ڳنڍيل آهي. سو جيڏي مهل راهه ڏياچ اهنڪار
ڪپڻ جي يعني سر ڏيڻ جي ڳالهه ٿو ڪري، تڏهن
ترشنا سورت روئي ٿي ۽ ورلاپ ڪري ٿي. تڏهن سان
گڏ "داڻون ٻاڻون" ٽارئون، جي اندريون آهن، سي به
روئن ٿيون: "ٽارئون ٽاز ڪرن، راڄا رنس رم ڳهي." شاهه
صاحب واهه جو گفتو ٿو چوي، اهي داڻون ٻاڻون لوڪ
موجب "اسارئون" آهن ۽ اسارن جو "رنس" يعني شاهه،
"راڄا" يعني اهنڪار آهي. عاقل وزير وزرا، يعني "من ۽
بُڌي" به روئن ٿا.

"ٻيا ولر وساس ۾، عاقل ويا اجهي."

جو ته اهي سڀ سورت جي ٻانهان آهن، جا اهنڪار

ولر = بهادر. وساس = وسواس، ڊکر يا ڳڻتي.

سان پرپورن آهي. جڏهن رام ڏياچ سر ڏيڻ لاءِ سنهرو، تڏهن سورٺ ڏاڍا واڪا ڪيا. ڇاڪاڻ ته اهنڪار کانسواءِ ترشنا جي هستي ناممڪن آهي. پر رام ڏياچ يعني "آتم ڪالنڪي" روح، جڏهن مرشد جي مرلي* جو منتر سمجهيو آهي، تڏهن کي سورٺ جو ان مرڻ چڱو آهي. اهو منتر ڪهڙو آهي؟ اهو منتر اهو آهي، جو مٿي چيوسين. جو شاهه سورٺ سر ۾ چوي ٿو:

"الانسان سري وانا سره" ورلي ايئن وائي.

"الانسان سري وانا سره" قرآن شريف ۾ آيت آهي، جنهن ۾ خدا چوي ٿو ته :- انسان منهنجو ڳجهه آهي ۽ آءٌ سندس ڳجهه آهيان. جيئن سر آسا ۾ شاهه ٿو چوي :

"ڳالهه مڙئي ڳجهه جي، ڳالهه مڙئي ڳجهي."

مهار ۽ سهڻي هڪ آهن، بلڪ جنهن درياهه ۾ غرق ٿيا، سو به هڪ آهي.

"ساهڙ (مهار) سا سهڻي،
سانگو (درياهه) ٿيو سونهي."

اهي سر ڏيڻ بعد جزو ۽ ڪل، ۽ انهي جي وچ جهڪو طلسم جو ميدان آهي، سي سڀ هڪ ٿي ٿا وڃن، يعني ته فاعل، مفعول ۽ فعل اهي هڪ آهن. "ڪماڻا، ڪيهه ۽ ڪمان" يعني چانڊڪ وارو، چانڊ ۽ چانڊل سڀ هڪ آهن. جيئن شاهه ٿو سورٺ ۾ چوي:

"ٿيڻي پرچيا پاڻ ۾، ڪند ڪٽارو ڪنڌ."

ڪٽارو فاعل آهي، ڪنڌ مفعول آهي، ڪند انهي کي ڪپڻ بعد ڦر آهي. مطلب ته هن آڪاڻين جي اندر شاهه جهڙي وڏي ڪئي آهي. اهنڪار جي مرڻ بعد يعني رام ڏياچ جي سر ڏيڻ بعد، سورٺ مري ٿي وڃي يعني ترشنا غائب

اهو وقتي ۽ ٻيءَ قدرت الاهي، راجا، سر ڏيڻ بعد ۽ سورٺ
جي مرڻ بعد وري جيئرو ٿيو هو. اهڙي ڪمان ڳُزار،
سپاهيو سولهن جو سردار ٿيو هو ۽ مرشد ڪامل جي منزل
تي پهچي ويو:

"سورٺ مٿي سڪ ٿيو، جيها ڪنيا ڪنگهار،
اڪو راڳ انهيءَ روپ ڪو، اڪا ٿيند تلوار،
تنهان پوءِ منگڻهار، ڏنو سر ڏياچ کي."

سورٺ ارشاد مٿي انهيءَ سڪ ٿيو. راجا ڪنگهار جيڪي
طلسم جا ٺهيل ڪري پيا هئا، سي هاڻ ڏٺي چڙهيا ٿا اچن. ڪاڪ
جو طلسم کڻي ويو، "پيا ڪرامت ڪري." جڏهن طلسم
کڻي ويو، جڏهن مايا ٽٽي پيئي، تڏهن ڇا ڏسڻ ۾ آيو!
"اڪو راڳ، اڪو روپ، اڪا اڪا ٿيند جي تلوار هئي."
اهو نه اجا ڀاڱيو راڳ روپ هو، جو نه سورٺ اجا جيئري
هئي، يعني آنند هو، ٻيو وشيه سان ڳنڍ هو.

جڏهن سورٺ مري وئي، تڏهن اصل ڇا ڪيو!

"تنهان پوءِ منگڻهار، ڏنو سر ڏياچ کي."

راءِ ڏياچ کي، سر ڏيڻ ڪان پوءِ، سر مليو.

"ٻاک آهي ٻود، ڏاڪي ناٻود ۾." (سورٺ)

ٻود يعني سچي هستي نه، ناٻود ۾ آهي:

"جيئلا لهن ٿيا ناٻود، لهلاهن ڳنڍيا ٻود کي." (آسا)

اها ناٻودگي نه آهي، پر مطلق هستي آهي.

"ناٻوديءَ لئي، عيد کي اعلي ڪيو." (آسا)

اهڙي اهنڪار سان عيد هو، هيئر اعلي "مرشد" آهي.
اهڙي طلسم جا ٺهيو هئا ۽ طلسم جا راڳ روپ هئا.

ڪنگهار = راجا. ڏاڪي = اٺ ٻوري.

هاڻي جڏهن سورٺ مُئي، سو ولو ۽ ٻوڙ ٻئو سڙ، راءِ ڏياچ کي ماڻهو، ڏٺائين:

"سورٺ مُئي سڪ لئه، ڪيما ڪيما ڪنگهار
لئه راڳ ۽ روپ سو، لڳي تند تلوار
سو ٽُڻن ٻيڻن ٻار، پسو راجا راضي لئه."

اڳيان طلسم جا ڪيما "تندو" راجا ڪيا ۽ "سسئ" جا ڪيما ڪيائين. اڳئون ماڻسا جو راڳ ۽ روپ ۽ تند تلوار "اهڙ جهٽڪار" ٻڌائين. راجا ٻورن راضي لئو ۽ ٻرم آئند کي ٻهترا ۽ ٻوڙ:

"ڏاتار ۽ منگڻي، ڪولو وسيلو وچ
ساڻي تال تندن جي، ساڻي چارڻ چيس
چِتي جي ڇُس، ته ڳالهه مڙ ڳالهي هڪڙي."

جنهن ۽ ٻوهر ۾ ٻوڙ تفاوت ڪولهي، چاڪاڻ ته جنهن ٻاڻ کي ٻوهر ۾ سمائي ڇڏيو آهي. جنهن کي چارڻ مرشد، ايهو جي چس ۾ آهي، ساڻي "اِڇا" (Will)، سو ٿي "حڪم"، تندن جي تال ۾ هلي ٿو، يعني وس ۾ جنهن کي لڳي ٿو، سو هنجو حڪم آهي.

ڏاتار ۽ منگڻو هڪ آهي:
راجا راڳائي، هر دو ٿي هيڪ ٿيا.

"راز ڪمالن راز سين، ڪنهن موچاريءَ مهل
"انا احمد بلا ميم" چئي ۽ سين هڏئي سائل
ڪنهن ڪنهن ٻُڌي ڪل، ته هر دو ٿي هيڪ ٿيا."

"انا احمد بلا ميم" ۾ حديث آهي، جنهن جي معني آهي "آءُ احمد آهيان، ميم کان سواءِ، يعني احد آهيان،

تال = تار. سائل = سوالي، هتي مرشد.

جيئن هندو چون ”اَهم برهماسمي“ آءٌ برهم آهيان. جيئن
اِهي حديث ۾ چوي: ”انا عرب بلا عين“ آءٌ عرب آهيان
عين کان سواءِ يعني ”رب“ آهيان. اهو ويدانت ۽ تصوف
ساڳيو آهي، جنهن جي اُپٽار شاهه ٿو ڪري.

اهي عربيءَ ۾ ڏنل ساڳيا مها واڪيه آهن، جي ويدن
۾ ڏنل آهن. اهو ئي منتر آهي، اهو ئي شبد آهي.

اهڙي ٻر جي سَت جڏهن ڪير سهي ٿو، تڏهن
سارو جڳ آنند ڀانئي ٿو. اهڙو مثال ولي، سب طالب خوش
ٿين ٿا:

”سب ڏکمکيا ڏاتار، سڀئي ڏان ڏياچ جو.“

شال هيءَ آکاڻي راءِ ڏياچ جي پڙهي، اسانجي من ۾
ڪا ٻجل جي ٻوليءَ جي سڌ ٿئي، ته هو ”خلوت“ اندرينءَ
دل جي ڪتيا ۾ اچي، راز ڏئي.

شاهه ٿو چوي ”مرشد، آءٌ ته هڪ بلڪل ماندو ٿيل انسان
آهيان ۽ سردي گرمي ۽ ڏک سک جي ابالد ۾ آهيان، اوهين
مرشد همت ڀڄائين.

”سرديءَ سالم نه رهان، گرميءَ ٿيان گداز
اُمن ڏيج اَمان ٿون، سائل هٿي ساز.“

ڏکمکيا = غمگين ٿيا. ڏان = دان.

(٤)

ليلان چنيسر

شاهه، هن آکاڻيءَ جي سمجهاڻي ۽ پهچڻ لاءِ لطيف زبان ۾ ڪتب آندي آهي. آکاڻيءَ سان هن جو مطلب ڪردار آهي، مگر الله ڏني رهاڻ سان فقط هن جو واسطو آهي. انسان کي آکاڻيءَ جي عجب نگاهه لاءِ ڌيان ۽ ڏيکو آهي، پر شاهه جي سهڻيءَ زبان ۾ اهڙي مطلب کي ولڙو آهي. چنيسر ڪير آهي؟ چنيسر سائين آهي، روح جو پيار آهي. ليلان ڪير آهي؟ ليلان هي وچڙيل جيو آهي. پر ليلان رواجي روح نه آهي ۽ ليلان فقيري روح آهي، جنهن ڪمائي ڪري ناموراڻيءَ رمز چنيسر کي هٿ ڪيو آهي. پر اها فقيريءَ جي رمز کي نه پروڙيو آهيس. ڪجهه وقت نفس کي چڙهي، هو من کي مارڻ جي ڪوشش ۾ آلس آئند پاڻي ٿو، پر وري من ڦري ٿو وڃيس، جو "ناڪر اکين نار" کي ڪنهن وقت "مٽڻي لي مٿو" چڙهي.

اهو فقيريءَ جو پند بلڪل اوکو آهي. ڪٿ ابتڙ ٿو چوي:

"ڪنار ڪنار ڪان نڪو آهي، مشڪل پند اڙانگهو."

اهي پند ۾ ڪوئي نه پڃاڪ هٽي، نه ڪو مان چوهٽ چڙهي وڃي ۽ پس هاٿي سرڻي ڏيڍ ٿير، تنهن ڪري

موڪلي ٿو. ڪولهي! هتي جهڙو ٻج، تهڙو ڦل ڪوئي. الهي
ٻڌ ۾ هميشه خبرداري ڪجي. "حڪم"، جو قادر جي قدرت
جو اصول آهي، پاڪ الهي حڪم، "Law"، اٽل ڌرم، اٽل
قاعدو، ايشور ڀاڻ آهي. الهي حڪم جي خلاف نه وڃڻ
گهرجي. ٽينيسن شاعر ٿو چوي:

"God is Law," say the wise, "Living the Law," we live by without fear.

اهو نه آهي ته، ظاهر ڪنهن درجي تي آيو، تنهن
کي هڪڙي سرشتيءَ جي لحاظ سان آڏو ڀوڳڻ جو اختيار
آهي! ڪيترا ظاهر آهن، جي اِئين سمجهندا آهن ته بس،
هو ڀل ڪنهن وقت شراب پيئن، يا ڪباب کائين، يا ٻيا
آر ڪم ڪن، ته هڪڙي سچائي! پر صوفي، فقيرن جي سچي
راز کي جاڻندڙ، اهڙو ٻهر ڀڄاڙيءَ کائين ته ڪڍندو.

شاه ٿو چوي "ٿي سرٽوڙ ٿانئن سنهڙو!"

سچل ٿو چوي "سچو الهي راه ۾، رهجا لت هوشيار!"

جنهن وڻ کي ميوو لڳندو، تنهن وڻ جي ٽاري هميشه
جهڪيل رهندي، ته ته ڪو ڪنڌ آسمان ۾ ڪندي. جهڙيءَ
پارسيءَ ۾ ٿو شاعر چوي:

"نهد شاخ پرميوه سر بر زمين"

ليلان اهو فقيري روح آهي، جو اجا "ناقصائيءَ" کان
ته "لنگهيو" آهي يعني "ڪچائيءَ" کان ڪمي "اڪتو"
آهي. ڪجهه وقت کان پوءِ "آتما آنند يعني چيتسر" کي
"پهچي، يعني وشيه آنند" تي ٿو مٽي. اهو مطهر، اهو
هار، اهو طلسم، هيءُ من آهي، هيءَ مايا آهي، جنهن جا
چٽ ليلان جو چت ٿيري ٿا وڃن. اِهي هار کي ڇڏڻ
سان ئي چيتسر کي پنهنجو هٿائين ته پڙ، وڃي دل هرکجي

وڃن. ڪرڙو، جڏهن اهو هار هڻن مٿان چڙهيو، تنهنکي چمڙو حاصل ٿيو. ليلان ڪهڙب ۽ ڳاهه ڪيو، ته هار به ملندم ۽ چمڙو به. الا ٿي الا! هن چمڙي جي طاقت کي سمجهڻو ڪين هو ته هو "سڻائو سردار" آهي.

"چمڙو سڻن چاڙهي، مٿان ڪا مدد ڪري
جان مون پوءِ پروڙيو، سو هيءُ ماڻي ماڙهي
ڏمريو ڏهاڙي، سکيو ڏٺي سهاڳڻ."

ڪهڙي به سهاڳڻ هجي ته به ڪانڌ يعني ڪنت (مڙس) سان ٻه ته سهجي. گرو نانڪ صاحب به ساڳيا اهي "سهاڳڻ ۽ ڪنت" لفظ ٿو ٻاڻيءَ ۾ ڪم آڻي.

"سهاڳڻ" اهو پانڌيئڙو آهي، جنهن ڪاميابي حاصل ڪئي آهي. شاهه ٿو چوي ته:

"چمڙو سڻن چاهه، مٿان ڪا مدد ڪري
ڪانڌ ڪنهنجو نه وٺي، ڪهڙب ۽ ڳاهه
جي ٿڙي ٿو رڙ ٻاهه، ته دوس دسالي داسڙو."

ٿقمر ڪسي ڪوي نه همشه پوري هلت هلندو اهي. اوري ۾ ٽان ٿڙيو ته رب جهار اهڙو آهي، جو "دسالي ڏڻو ڪراس."

چڙهي، ته جبل چوٽين، پر، ڪري ته چڪنا چوُر!

ساڻين رحم ۽ پيار آهي، پر هو جبار به آهي. هو جلالي به آهي، جمالي به آهي. حڪم (Law) ۾ انصاف جي طاقت

چاڙهي = انگل آڙو، ماڻو. ماڙهي = جاءِ، منزل، سهاڳڻ جو درجو. چاهه = چاهه، انگل آڙو. ڪهڙب، ڳاهه = هلت.
ٿڙي = ٿڙڪي، کسي. دسالي = ڪهرالي، ماري.
داسڙو = داس ذات جو، چمڙو.

۽ ٻئي عشق جي مقصد ۾ فرق آهي. انهي جي پيش
پٺ آهي عشق مانٺ، انهي جي آڌر اچڻ آهي سور سهڻ.
تڪڙي انهي "هار"، نفس، من ۽ مايا کان هميشه
دور رهي. جيئن شاهه لو چوي:

"جو لو مٺو پالهو، سو اصل ڪوڙو ڪچ
هن ڏناري هار کي، سوڙهي پاند م سچ."

اي سوڙهي، اي سهڻي سمجهاڻي، انهي "ڏناري"
هار کي سچ نه سمجهه. انهي مايا جي رنگ لسي پلجي
نه وڃ.

"ڪوڙان ڪيا ڪيترا، انهي جو قرار."
اهو اصل "سورن جو سڳڙو آهي".

انهي هار ۾ ڪيترو آهن ڪوڙ جوڙ. انهي هار، گهٽين
کي دوست کان ڏار ڪري، گهوڙن ۾ هيڻو آهي.
"گهوڙن هٿي گهٽيون، ان دوستان دور ڪيون."
سالڪ ۽ کي اهو هار ۽ سينگار پهچي رڳي پاهرين ايداوٽ
ڪاڻ لڳي وٺي، هو اندر ۾ راضي آهي. هو اندر ۽ دل
جي صفائيءَ جي عاشق آهي. جي لماڻا لپي هلن ٿا، جي
"هولدي تاڻي، رهن لتاڙيا" سي ئي هن کي پسند آهن.
جيئن شيڪسپيئر لو چوي:

They that have the power to hurt, but will do none

گهرب ۽ لڪمر کي، هو نه لو پسند ڪري:
١- "سهڻي سهائيڻون، سڄي ڳڻيءَ هار
پسڻ ڪارڻ پرين ۾ جي، سهسين ڪن سينگار

ڏناري = ڏنار پندڙ، لڳيءَ جو. سوڙهي = اي سهڻي ڳال.
گهوڙن = مصيبتن، آفتن.

ٻول لڳئين ٻيار، هيڏانهون هلڻ جي."

٢- "سوئي سهاڳڻيون، سوئي ڳجهيءَ هس
ٻسڻ ڪاڻ ٻولڻ جي، وڏا ڪيائون وس
ٻول لڳئين جي ڪس، هيڏانهون هلڻ جي."

شاهه لطيف هن سُر ۾ گهڻو، ليلان ڪهڙو ڪيو؟ جواب آهي ته ليلان ٻاڻ کي سمجهڻ لڳي ته مان ته ڪا شيءِ آهيان، جو آءٌ ٻيو اٻترو ڪٽندي ته ته چيس مولا کي ڪجهه به نه ڪندو! پر هن در تي داد ليون نه ڪين.

"ايءَ ڪانڌ ڪنهن جو نه ٿئي، لڪا مون ته لون
رُنا هون ڏيهون سون، ان در تي داد لهون."

اعزّو ٿي آهي الله، جنهن ڪلمديءَ کان ور ڪيو! ٻاڻ کي ڪا شيءِ سمجهڻ، هن رستي ۾ وڏي اٽڪ آهي. صوفيءَ جو چوڻ آهي ته ٻاڻ کي نه ٻس ٿي نه. اُون اهڙو بي خبر ٿي وڃ، اعڙو پنهنجي زندگيءَ کان غافل ٿي وڃ، جو لوڪي سوال ٿوانءِ جي اي ڪا شيءِ ڏسڻ ۾ نه اچي. اهو "ٻاڻ ٻڻو" صوفيءَ جي نظر ۾ وڏو اٽڪاءُ آهي. هوچوري تو نه ٻاڻ ٻسڻ آهي ڏهاڳ، ٻاڻ وسارڻ آهي سهاڳ.

سوال :- ڏهاڳڻ سهاڳڻيون ڪهڙي ڏوهه ڪيون؟

جواب :- جيئن جيئن ٻاڻ ٻسن، ٿر وڏوڙو ايهين.

"سهاڳڻيون" ساڻو ٻرش همهه، ڏهاڳڻ کان ڇو ٿيا ڪيون ؟

چاڪاڻ ته هردم اهو خيال الين ته مهان اهو ڏوهه ٻاڻ ٻسڻ جو ڪري وجهون ۽ ٻوهه ڏهاڳ ۾ اچي وڃون. سو

ٻيار = ٻاهر، طرف ڏي. ڪس = رستو. وڏوڙو = ڪاوڙ ٿيو. لڳئين = آهن ڪان.

آسا ۾ به شاهه ٿو چوي:-

"جان جان بسين پاڻکي، تان تان ناهه نماز."

ائين ڪري هو هميشه مسڪينيءَ ۽ غريبيءَ ۾ آسا گذاريائين.

"ڏاڍاڳان سهائيندون، سڀئي ڪمين."

ڇو؟ "ڪره جاڳان کي ڪن، وارو ڏيندو ولهو"
جيئن ليلان هار لئي مرهجي دکي ٿي:

"ٽڙڪي بسي لوڪ، لڙڪي لڪمر پئي"

ليڪن پاڻ پڻ عاشق نظر به موه ۾ ڦاسي وري سوره جو دک ٿو ڏسي، پر هڪ پيرو جو آئر آلند چمسر سان رهي ڏٺو آهيس، سو وري ڪڏهن به وسيءَ آلند پيدي مايا جي مٺي ٿي دائمي خوش نه رهي ڪين سگهندو. اهو دک پاڻ هنڪي اڳئين آسر سڪ جي پيت ۾ انهاييس ويراڳ ٿو ڏني، پوءِ چوي ٿو:

"سائينءَ ڪارڻ سورئين، وڃڻ ۾ ڏوريئن
آڻ لـو حضورئين، مٺو وڃهان ميچ ۾."

نهاييس ٿوڙائي ۾ ورلاپ لو ڪري، پنهنجي سائينءَ کي سڏي ٿو ته اي مرشد، اي ڏٺي، اچي منهنجو سواهو ن ٿيءُ.

"آهين سؤلهون سامڻ جو جهٽي ڦٽي لون."

"تانءَ نمائين جو ۾ ڪر پول پلو
ڪرلهي ڪميڻن جو اکر لو پلو

ولهو = پرين. ڏوريان = ڏور، پري. حضوريان = حاضريءَ ۾، هوندي. ٿوڙائي = فراق، وڇوڙو. اکر = بغير، سواءِ.

لهندو نانءُ نہ ٽلو، ولڙو ويٺي آهيان.

اهو فقر سڄي "اولياء" اختيار ڪري، من جي ڪني ميل کي لاهي ٿو؟ "هيلا چلي" پالڻ ڳجهي ۽ پڌائي، غريبي ۽ ٻاجُ ڳلدي، ٻاجُ کي وساري رهي ٿو، ۽ پوءِ سائين ۾ عشق مهر جو هڪ ڪري، سندس پير ڪمات ڪولي، انهيءَ سان لباڻ ٿو پراس.

"هيءُ نہ چولڻ لڳ، جي ڪارون آئين ڪالل ڪي."
جاکاڻ نہ سچ ڳهٽو پاڇهمدو آهي.

شاه سرليلان چنيسر ۾ چڱي روح پالڊ ڪئي آهي، چڱا ڳجها اشارا ڏنا آهنس. خاص ڪري هن سر ۾ غيرتي ۽ مسڪيني جو پهلو ظاهر آهي. هڪ ڪنهن سٽ ٿو چوي:
"راجا رسالو گهٽو." انجيل ۾ بہ آئين آهي:

"My God is a Jealous God"

يعني چنيسر کي اهو پسند آهي، جو هن کي پير ڪري. ۽ پسند نہ آهي، فقط هڪ پسند آهي. انجيل جيان شاه آئين بہ ٿو چوي:

"اهو ڏاڏو پانهنجو، معان چنيسر ڪهڙو"

اهو ڏهاڳ ۽ رڇڙي جو لچڻ فقر لاءِ ضروري آهي. ۽ نہ رستي جي سموري عمر ڪٿي پولڻ پس؟ نہ نہ جيڪي ڪريل "ڪاليارا" آهن، تن لئي رحم ڪٿي ايندس؟ چوي ٿو:

"سهاڳ پڄ سمهران، ڏهاڳ پڄ ڏيوم
لنهان پوءِ پوءِم، قدر ڪاليارن جو."

ٽلو = لڙو، ٽلاڻو. ڪارون = داڻهون، لهڙارڻون.
ڪاليارن = ڪاڻ وارن.

"چمنسر جي چس ۾، ڪي جو اڪ هئو
تنهان پوءِ ٿيو، مٺڙي سندو مامرو."

شاهه ان سر ۾ هڪ ٻوليءَ ٿو ٻاجهه ڪان ٻڌي:

"لڪي جو ٻانهن ۾، لڪي ڪِر هئوم
نه سيڻ نه سرمو، نه سينگار ڪيوم
ٿمڻاڻهن ڪانڌ سندوم، وکرئي ره ڪئي."

"سونا ڪُر ڪنن ۾، ڳچيءَ ڳانا هار
ٻانهوڙيا ٻانهن ۾، سيڻ سٺا وار
ٿملاڻهن ٻيڻ ٻهار، ڪانڌ، مهڻهي ڇڏيا."

جيئن، سمي گندريءَ ۾، سر ڪاموڏ ۾ ٿو چوي:

"حاضر هئون هڪڙون سمون سهڻي
ٻر لوازي لڪي، ڳاڏيءَ چڙهي گندري."

جام سمي راڻين کي ڇڏي، گندريءَ مهاڻيءَ غريب
کي ڳاڏيءَ ۾ چاڙهيو ۽ جيئن ڪرشن گوپ ڪنڊڙ گوپين
کي ڇڏي، ڪبيءَ جي گهر ويو، تيئن شاهه ليلان چنيسر ۾
ان ٻولي ٻڌي:

"سهڻي سهاڳڻيون، سڀئي مڻين جڙاءُ
سڀ ڪنهن ٻانهو ٻاجهه کي، نه ايندو مون گهر راءُ
ٻيڙو ان دراءُ، جي ٻي ٻاجهه لهانيون."

ٻئي ٻاجهه کي نه ٻيو، ٻاجهه ٻسڻ آهي چالت، ٻاجهه
وسارڻ آهي مصيبت؛ جيئن ڪاپائتيءَ ۾ ٿو چوي:

"چالت ٻاڪي چيت ۾، سڻهو ڪينهو جن
ان جو صراڻن، دڪر داخل نه ڪيو."

ڳڙ = ڳچيءَ ۾. وکرئي = ٻي سبب، هر ٻرو. ره = راهه، خيال. ڪر = زيور. لوازي = نوازش يا مهرباني ڪري. دراءُ = در تي.

ته "صحبت رکي من ۾، ڳالهه روڙيا جن
تن جي ضرابن، اڄ تو رهو اکهائو."
تهڙن سُر ٿيلان چنمبڙ ۾ ٿو چوي:
"ڪالهه ڪوڙيءَ جو نه وٺي، سڳڻ پٽڻ سينگار
ڏهر لهي وينجهار، ڏلهون ٻرڪي داسڙو."
ڇن کي ٻاهريون لباس نه کپي، ته دل کپي:
"ڏاڍهون نه پسي لپس، دلهون ٻرڪي داسڙو."
تڏهن ڪري اي دوست، اي ٻالڪ پرو، تون مطلق جي
ان رنگن تي موهجي نه وڃ، ته چنمبڙ جو چڙ رنگو آهي،
ڇاڪاڻ جهڙن ۾ سڀ سک آهن، تهڙڪي اصل نه چڙج.
"چنمبڙ چڙ رنگ، ٻرنگو لوڪ ٻيو
تڏهن سڏن چنمبو سنگ، وڃهو هار هڪ ٻهڙن!"

سڳڻ پٽڻ = ڪپڙن لي طرحن جو. لپس = لباس، ٻاهريون ڏيک.

هنج ۽ پکي

شاهه صاحب سچو شاعر آهي. سندس ڪلام بلڪل باريڪ
آهي. جدا جدا سرن ۾ هن قدرت جي نظارن جا بيان ڪيا
آهن. ڪٿي جبل، ڪٿي جهنگل، ڪٿي سمنڊ، ڪٿي درياهه،
ڪٿي ٻيٽ، ڪٿي ڪولاچون. اهڙي طرح هر ڪو آهي قدرت
تي انسان جي روش کي نظر مان ڪڍ ندو. مڇهس ڪوني اعلا
آهي، جو سندس ڪلام فقط ٻاهرين ڪان. آهي، پر هو مڙيوئي
نظارو اندر جي اکين سان ڏسندو ٿو اچي. سر ڪارايل
۾ اهي ٻاهرين ڪلام ۽ اندرين اکين جي چڱي موج ڪيل
آهي. سنڌ ۾ ڪيترائي ڏيکاوڙ آهن، جتي گهڻئي سوالهن
جا ديدار آهن. سمورا پاسي منهن، لٽي پاسي
ڪنهن، اهڙيءَ طرح اڏون ٿا آهن. شاهه صاحب ڪو ڪجهه
وقت انهن ڏينهن وٽ به گذاريو آهي. ڏسي ٿو ته واهه،
موج لڳي پيئي آهي!

قسمن قسمن جا پکي آهن. ڪي ڪارا ڪي اڇا، جدا
جدا رنگن جا. گل به قسمن قسمن جا آهن. مٿن پوپٽ پيا
ڦرن. ڪي ڳالهيون ڏسڻ خوش لڳو وڃي، ڪي ڳالهيون
ڏسڻ رنج لڳو پوي! ڏاڍي ڪنول گل ته نهايت دل بهار
لڳو وڃيس، روي نظر ڪري ته واهه! پوپٽ، گل جو عاشق

ڪنهن نه ڪنول گل سان رهاڻيون رهي، ورئو ورئو ڳنهي، ٻيو اهو اوس ڪري، چوگرد ڦيريون پائيس. چوي ٿو، واهه ڙي محبوب، لهڻهڙ ڪنول! ڪنول جون پاڙون پاتار ۾، هو رهندڙ پاتار جو، هي ڀؤنر گذاري آڪاش جي سج ۾. ڪهڙي نه رچنا ٿو رچي آهي! پاتال واسي ۽ آڪاش واسي هڪ ٻئي ۾ ملايو ڇڏيا ن! اي عشق، تون ڪي شاباس آهي، جو ٻنهي کي ٿو ملائين.

ڪنول پاڙون پاتار ۾، ڀؤنر ڀري آڪاش
"ٻنهي سندي ڳالهڙي، رازق آندي راس
لهن عشق کي شاباس، جنهن محبتي ميڙيا"

چوي ٿو ٻاڪل کي :- اي لطيف، تون به ڀؤنر آئين، محبوب ڪنور سان پريمه رک. ڏس آڏمه اڀريو آهي: اٿي تون پرانءِ جو ڪنول جهڙو مک چتار، مٿس ڌيان ڪر.

"اٿيءَ، آڏمه اڀريو، وهاڻيءَ وانءُ پرين
چتارج چمه ۾، ڪنڌيءَ پاسي ڪنول."

ڪنول ۽ ڀؤنر جو پيار ڏسي ٻاڪل خوش ٿو ٿئي. ٻيو ورق اکيون ۽ ڪنڪن جا ڪما ڪريو ڏسي، ٻاڪل دکي ٿو ٿئي. چوي ٿو ته پاڻي ڪهڙو نه سندر ۽ اڇو هو. هاڻ ڪنڪن اچي ڪالوڙي ڇڏيو.

"اڇو پاڻي لڙ اهو، ڪالوڙيو ڪنڪن."

ڏاڍائين نه ڪالورا ٻکي آهن، سي ڀلڻن جي ڪناري تي پاڻيءَ جي مٿاڇري تي، چاچر ۾ پيا چرن ڪن ۽

ڀري = ڳهي ڀري. آڏمه = سج. اٿيءَ = اٿار. وهاڻيءَ = ڀوڻين رات جو وانءُ = وچ ڪالوڙي = ڪارو يا خراب ڪري. چاچر = ڇاڻگهو پاڻي. چرن ... ڪن = هان چان.

مڇيون ڇهامو ٻيا ڪانٽيون. ٻن سان گڏ وري ٻکهه بہ آهن،
جي اندر ۾ دولاب رکيو ٻاهران ٻيک ڪيو ويا آهن، ٻه
ويا رکيو مڇيون لاءِ آهن. اهي ٻکهه کي مان قطرا ڇٽي ٻيا
ٻمت ٻران "جيئن قطر ڇٽيو ڪر ٻران."

اهي ٻسڪون، ڪنکن ۽ ڪالرن لاءِ ٻلڪل ٺهيو لڳو
لڳيس. چوڻس لو تہ هنن ساري ديدار جي عزت وڃائي
ڇڏي ڪئي آهي. ٻـر ڪنهن ڪنهن مهل اهي ٻسڪون ۾
ڪي لالا بہ اڇيو لڪرن. اهي جا لوڻ ٻلڪل سنا لـا
لين. اهي لالا، هنس، ٻانگهه ڪي ڪنر ڪنهن تا ڪن ۽
ڪن ۽ گند وٽ بہ ڪنهن تا گذارين ۽ اهي اڇي ٻانگهه سان
تا آر رکن.

"لالن کي، لطيف چوي، اڇي سان آرالا."

چوڪ ۾ ايندو آهي تہ هنج ٻکي مڇي تہ لو ڪاڻي، هو
مڇاڇري لي چيرون تہ ڪندو آهي، مگر اندر نڀي هٽي،
عمدٻون شيون، مولين ڇهڙا ٻڙون جاڇي ڪندو آهي.

"ٻڙون جي ٻاڪار جا، چمتارٻو ڇٽن."

هن جو چوڙلو ڇا آهي؟ "ٻاڪ چوڙلو جنهو."

ڇلرن ۾ هي ڇهيون هٽي، مڇيون کين ڪاٺيندا آهن:

"ڇار ۾ ڇهب هٽي، مڇي کين تہ اي."

وري لو چوي:

"ٻڙون جو ٻاڪار ۾، هنج لڏهيو هيرون."

اهي هنج ٻکي تہ رڳو شڪل ۾ سهڻا آهن، ٻر لوڇڻ ۾

لالا = سهڻا اڇا ٻکي، هنج. آرالا = آر، مقصد.
ٻڙون = ٻرڙا، ذرڙون، لنڊڙيون شيون. چوڙلو = ڪاڏو.
ڇلر = ٻانگهه ۾ گپ سان گڏيل ڪک.

۽ سهڻا آهن. اهي پکين ۽ ڪنگن وانگر ڪين لسا ڳٽ ڪن، ليڪن اهي لسا هڪ ٻئي ۾ وڙهن. جڏهن سر لڳي اهي اچن، آسي اچي سرهاڻ پکيڙائن، اُن ڪاڪل ۽ ڳهي ڪن.

”هنج مڙئي هنج، مورو مڇهون لاهه ڪو
جتي رهن سنجها، متو سر ڪن سُرهو.“

سائين رحمه شاهه ڪرلهون لسمس چيو ته ڪيئن ته اهي ڪرلهون وڳر ڪيو ڳڻ آهو هلن، ڪيئن نه اڏامن ڳڻ آهو ن، ڪهڙو نه مڇهين محتاج آهي:

”وڳر ڪيو ولن، پر ڀيڻ اُن چڻن ٻاٽ ۾
پسو پکيڙن، ماٺهولسان ممنهه ڳهڻو.“

شاهه اعزا هنج ڏسي ڏاڍو خوش ٿو لڳي. وري جو ڏنائين ته هو جي پکهه ۽ ڪنگ هئا، جي مڇڻ ڇڏڻ ۾ غلطان ٿي رہا هئا، ان جو ڪهڙو حال آهو! اوچتو اچي معان باڙهوڙي چڙهن. ڪين ڪيهي رکيائون. ار هنج الهي ڳوڙ ۾ هڻائي ڪرڻ. سو چوي ٿو ته:

”ڪره ڪندا ڪي ان، باڙهوري ٻهه ڪري.“

آهن ڪي باڙهوري هنه ته لائي سگهي! شڪاري امولا ۽ پکين قاسائڻ جا عجيب ولندا آهن. هڪڙو ڪاٺ جو ڪرلگهر لاهي رکندا آهن. اندر ڪاٺ هولندو آهي، لکو مڇهس ساه لڪو ماهه، پر پاهران پکي پهو پسائڻو آهي. پاهران پک پيا ڏسڻ ۾ ايندا آهن، سو ڪمرائي پيا پکي ونساه رکي، اچي ڪرلگهر تي اهن لئه هڪدم

سر = ٿلا. سنجها = سانجهي ڪان پره، رامه جو پهراون ٻاگو. وڳر = ميڙ، ٽولي. باڙهوري = ماري، شڪاري.

قاسمو وڃن:

” ٻکي جڏهن ڀڄائيا، اُهن ۾ ساهه نه ماهه
منجهه ڪرلڪهه ڪاٿ جو، مٿي ٻکن چاهه
وڃهارن وساهه، مٿي ٻکن آئيو! “

مطلب ته شاهه صاحب جهڙڪي ڏسي ۽ جاچي، سو دل سان لڳايو، ڪيترا سبق ۽ نصيحتون پاڻ کي ڏني. هن ڪارايل سر ۾ انهيءَ اندر جي رهاڻ ڪئي آهي. ٻه اُڻ وقت ان قسمن جا سر (گهامت) آهن: هڪڙو عرباب، ٻيو چگو، هڪڙو ڪسر، ٻيو سُسر. ڪسر لي آهن ڪنا ڪنڪ ۽ ٻکهه ۽ سُسر لي رهي ٿو هيڏ. ڪنو سر آهي اُڙ، جتي مٿين قسمن جا پارڪ (سنگري ٻکي) رهن ٿا.

” سو اُڙ لنگهائين، جتي پارڪ ٻکيان. “

شاهه ٿو پاڻ کان ٻڇي: اي لطيف، تون ڪير آهين ۽ ٻکهه آهين ڪين هيڏ آهين؟ هاريا، تون نه اصل ۾ هيڏ آهين، اصل ۾ روحاني ٻکي آهين. پوءِ اڏهين ڪڏهن ٻکهن ۽ ڪنڪن سان اچي پرايت رکي الهئي؟ اي جهيڙا، تون ڇو ڪنڪن ۽ ٻکهن روڻي وشين، ڪام، ڪروڌ، لوڀ، موهه سان ڀاهه رکي، نفس جي اُڙ ۾ ٿو گذارين؟

”هاريا هيڏ، ٻکهن سين، ڪهڙي ڀڏ اين ڀاهه. “

اي ٻيارا آتم ٻکي، تون مهري ٻالڪي ڪسي چڏي اچي سان اڪيل (اڪير) رکه. اي لالا، ڪهڙيءَ ڪُريل تون وڃي ٻکهن سين اُڙجي اُڙ ۾ اُڙين.

” مهر و متانيج تون، اچي ڪر اڪيل

ڀڃائيا = ڀڃايو، ڀڄائيو. ڀاهه = صحبت، سنگت.
اڪيل = اڪير.

ڪنگڻ ساڻ ڪُوڙيل، للا ڄر لڙ ٻئين."

اي ٻارا ٻڪي، تون وڃ ٻڌهجي مرشد هنس ومٽ، جن جو تون اصل ڪان آهين، جي ٻڌ ترڪي ٻيا سنڀارين. اهي ڪني ڪُسر لي ڪنگڻ جيون ڦورون ڳنڌ ٻونڻ، تون وڃ شُسر لي، هنج اُلي تا ترڪي سارين.

"هنجن سين هيڪار، جي ڳڻ ڪري ٻهارئين
ٻگهن سان ٻيهار، ٻاجهه نه ٻڌين ڪڏهين."

اي هنجڙا، هلي آءُ، مرشد هنس تو ترڪي سنڀاري. سنڀال ڪيج نه ته اهين ٻگهن ومٽ رهندين نه ٻاڙ ڦوري نه پنهنجان الٿي:

"آءُ اڏامي هنجڙا، سر نه سارينئي
معان ماريئي، ٻاڙ ڦوري ٻه ڪري."

اي ٻڪي ٻارا، هنجڙا، تنهنجو ڪم ڪهڙو ڪنڌن نه ۽ رواجي گسن نه رهڻ جو؟

"ڪنڌن نه ڪنوه ڪرين، گسن نه گذار."
"وڃين نه وهڻي، ٻٽون ليءِ پاتار نه؟
ڪنڌيءَ نه ڪهڻي، هاج تنهنجي هنجڙا؟"

اي هنجڙا، تون اڃا ٻچڙو آهين، ترڪي پاڻي ۾ اجو آلر جو ٻڪڙ ڪجي، نه مورو وشڻ جو. الڻ ڪر، نه تون اڃاليءَ (ٻو ترياليءَ) نه قائم لي ٻڌين.

"اجو ٻيو اڃاهه، نه اڃاليءَ اٿيو
وهڻ ڏڙ نه آهنجو، پاڻيءَ لڙ لَلاه
شُسر ڏجي ساه، ڪُسر ڪنگڻ ڦورون."

ڪوڙيل = ٻي وقعت. ڄر = معان. اڃاهه = اي اڃا ٻچڙو. اٿيو = ٻيهو. لَلاه = اي لالڙ، اي هنجڙو.

شاهه کي ٻنهي حال ۾ افسوس ٿو اچي ته ڪيئن نه الا عرش جو ٻکي، هن فرش جي طلسم ۾، هن بدن جي لباس جي لائين ۾ منجهي پيو آهيان؟ ولڙو ڏوماڙون کان! اڙي جيو اچي آهه دکي ٿيو آهيان؛ "الا ۽ اسين"، "مان ۽ تون" جي ٻکڙي ۾ پيو آهيان. اي لطيف، جنهن لاهي ٻالهون بدن جون، چڙهه آڪاس ۾ تنهن رنگ عرش جو ماڻهون:

"ولڙو جنهن وماسئين، حيرت پڙ ۾ هنڌ
لائون جي لباس جون، سي سڀ ڇپائي ڇڏ
'الا'، 'اسين' ڪن جي، پاسي لسن ۾ اڏ
ان طالبن ڪڏ، تنهن وڃهو لڌين وصال کي."

سچا طالب، سچا عشق، سچا فقير ۽ سچا گورو آهن. تون انهن وٽ گهار. اهي هنج ڪنگن جي ڪانئر رل پالي ۾ ڪئين ايندا:

"اچو پالي لڙ ٿيو، ڪانئر ڄو ڪنگن
ايندا ليچ مرن، لڌهن سر منئي هنجڙا."

تون جا ڪر، جو انهي لڙ کي ڇڏي، اندر اچو پالي ٿو وهنئي، انهي وچ ۾ توکي عشق مرشد ڪڏهو:

"اونهو جو اچو وهي، ڳهڙي لمانئي گهور."

اي شاهه، اهي ڏيهون ۾ ڏور؛ اهي رواجي رستا، جتان عام ٿا هلن، اهي نه وڻن. "گهورڙو گب گسن جو" آثر هنج توکي چاچو ۾ چورون ڪندي ڪئين ڪڏهو.

وماسئين = ڪٽيون ڪرين. ڇپائي = لڪائي. لمانئي = اٿي. گهور = ڳرل. ڏيهون = ڪنڌاون. گب = ڪپ، ڪنارو.

هنج ڪٿي ٿو رهي؟

"اُڏامي ٿو اوڏاه جو، هنج لطيفن هوءِ."

ڀلا ڪهڙن اندر نهي هنجهي؟ ڪهڙن اکين، ڪنگن جي لڙ ڪان ٻار لڳي؟

هن بدن ۾ ڏرڪ موجب ڇهه سُر آهن: هڪڙو ڪُسر، ٻيو ٻُسر. هيٺيان ٽي چڪر مول، لنگ ۽ ناڀي ڪُسر جا آهن! اهي وشنو جيون جاٿون آهن. انهن چڪرن کي انگريزي ۾ "Plexus" ٿا چون. اُتي ٽي پارڪ پکي آهن، جي وشنو آهن. اهو سر ڏرڪي لنگهي، "ڪنڊلي" کي مٿي چاڙهي، هردي چڪر ۾ ٿو آڻي. انهي هردي ۾ آتم جو سر آهي، جنهن کي "Ether of the heart" هردي آڪاس ٿو چئجي. ڏرڪي سهي گورو، ڪامل مرشد جي سيکيا سان، منتر ڪمائي، هيٺين لڙ مان لنگهي، مٿين سر ۾ ٿو اچي. اهو منتر ڪهڙو آهي؟ انهي منتر کي هندو 'اوم' ٿا چون، شاه صاحب ۾ انهي 'اوم' کي مهو آهي. رامڪلي ۾ صفا لکيو آهيس "هڪ جي اکر ولگرو، گورو سي جي لوءِ ڏني"، اهو اکر ولگرو اوم جو گورو جي سي (راضي ٿي) ٿوکي ڏني ٿا! "اللهي گهر ڏيوا، ڦر ڦر جوت ڪري"، نه ٿهڪي اللي گهر ۾ اهو منتر جو ڏيو، ڦري ڦري جوت ڪري. رامڪلي ۾ ٿو چوي:

"ميم رکي من ۾، الف لنهن اکيان."

اهو ميم اکيان الف، ام، اوم آهي. شاه صاحب هن سر ڪارايل ۾ انهي شبد، انهي منتر، انهي اسم اعظم کي "وحده" ٿو ڪوٺي. جنهن هندو اوم ٿا چون، ليڪن مسلمان صوفي "وحده" ٿا چون، هو "هوُ هوُ" جو شبد ٻه چوندا آهن. اوم چئو، ارلڪار چئو، وحده چئو،

هڙ چئو، ڳالهه مڙئي ساڳي آهي. شاهه لطيف هن شعر کي
سر ڪارايل، جو سڀ کان پهريون سر آهي، تنهن سر ۾
"وحده" ٿو چئي. روحل فقير ڪنڊڙيءَ واري، پنهنجي
'من چمن واد' ۾ انهن ڇهن چڪرن جي خوب کوجنا ڪئي
آهي. چي: "ڪٿ چڪر، ڪٿ ڏيڍ هئين!" ٻيڙيان تي چڪر
گدڙيا، لنگ ۽ نانيءَ وارا هيٺ آهن: هرديه چڪر جو دل
وارو آهي ۽ مٿان ٻه چڪر ڪنٺ ۽ ترڪٽيءَ وارا، مٿي
آهن. ڪي وري سڀ چڪر نا چون. هن سر ڪارايل ۾
اول ئي اول شاهه هيٺيون بيت ٿو چوي:

"وحده" وائي، جڙ هندي ڇانئين
سر لڙ لنگهيائون، جتي پاڙ پکيان."

اهي لڙ، اهو سر وشمن جو صوفي 'وحده' جي مقرسان
تو لنگهي. شاهه صاحب "جڙهي" لفظ تو ڪم آڻي، جو نه
اهو سڀ کان ڏوک موجب جڙهي آهي، جيئن الهي بيت
کان پوءِ هيٺ بيت ۾ ٿو چوي:

"پکين سين پاڻ هئي، اڏامر آڪاس
سو سر مٿي هنجڙو، جتي ٻارن سنداس."

پکين کي وحده جي مقرن جو پاڻ هئي، هردي روپي
"آڪاس" ۾ ٿو اچي. اتي ڇا آهي؟ اتي هڪڙو سر يعني
تلاءُ آهي، جنهنکي "مٿي" ٿو يعني ڇمتاري تو، جنهن ۾
جاڳي لطر تو ڪري. چو؟

جاڪاڻ نه اتي سندس پيارا يعني آلما آهي! ڏ ٻيان
ٻڪ جا واقف پاڻهي صحيح ڪري سگهندا وري ڏاهي
اتي بيت کان پوءِ، ٽئين بيت ۾ تو شاهه چوي:

"اڪڙيون ارواح ۾، آيو ات ئي تار
ٻڪون جو پالار، هنج انهن جو هارئون."

ڏسڻ گهرجي ته "آڪاس" لفظ ڪم آڻي، هڪدم ٿو
چوي ته اُلي هنج، بوڪي، اوڙاهه ۾ اکيون هڻي، تار ٿو
لڪي، يعني ته هردي آڪاس ۾ اچي، اندر ٿو سماڌي
هڻي ۽ اُنسي "اونڪار" ۾ ٿو گذاري. اُنسي هنڪي امرت
مولي حاصل ٿيندو. اهي امرت "سر" ۾ هن کي آتم
رس ملندو!

هيءُ سر ڪارائل، شعر ٿو ڙي اسرار ۾ نهايت عمدو
آهي. آءٌ هتي اهڙن ڪولن جي سگهندس ته جيڪا مون
معلوم ڏني آهي، ساڳي آهي! اهي ڳالهيون ڪوئي ڪامل
سمجهي سگهي. اسين ته فقط چاچر ۾ چئون ڪري
چاهيون:

"ڪنگ ويچارو ڪمر، جو رسي ان رمز کي!"

مون ته فقط ٻين ڪتابن جي پڙهندي، پيٽ ڪندي،
هيءَ معلوم ڏني آهي. شاهه ٿو چوي ته جڏهن وحدت جي
ٻاڻ (منتر) سان، ٻڪهن (وشين) کي ماري، هينئن سرمان
لنگهي، منهن آڪاس جي سر ۾ اچي، اکيون اوڙاهه ۾ ڪري،
تار ٿو لڪي، تڏهن ڇا ٿو لڳي؟ تڏهن:

"ليو حضوري هاڻ، سرجها ٻيس سر جي
ڪندي لڏي ڪاڻ، ٻڪمٽڙي ٻاتار ۾."

اُني هن جيو ٻکيءَ کي، ڪونيندي، آتم جي ڪاڻ ملي
لي، جتي ڪيس الهي سر جي سمجهه. اُسي ٻوي ۽ ٻران"
جي حضور ۾ ٿو اچي! ڪهڙو نه شاهه عجيب چيو! ڪٿي
ته ٻاهران ٻڌن، ٻڪهن، ڪوٺسن، ٻڌاڙن جون ڳالهيون
ڪندي، اهڙا اسرار ٿو کولي!

اُني ڙي ٻڪمٽڙا، تڏهن اَمف!

سرجها = سرجهي، سڌ. ڪندي = ڳولي، ڪوني، ڏوري.

شاه ٿو چوي ته اهي طالب پڪي، سونهن صبح جو ڏيا
جڏهن الڪل ماٺ هوندي ۽ عام ماڻهو ستا پيا هوندا، اونڌي
مهل هي ساڃ الن ٿا ۽ الي جا ٿا ڪن!

"جهڙ لوڪ جهپ ڪري، اوهير اڏامن
ڀرن جي ڀالار جا، چمڪارا چٽن."

جڏهن سر آسا ۾ ٿو چوي:

"تن لطيفن ڪي لهران، جن ساجهر سڄ سالهيٽيا
جي، جيئي ۽ جان، ڪر حضوري حج ڪيو."

ڪاراٺل ۾ به ساڳيو لفظ "حضوري" ٿو ڪم آڻي يعني
ته هيءَ، ڳالهه ڏيان جي ٿو ڪري.

جن لطيفن، صبح جو الهي، ٻيو ڪجهه ڪين ڏٺو، ٻير
لهرانا لطيف، ٻيرانءِ ڪي ڏٺا "تن سحر ڪاڏا ڪوچ."

"لهرا سالي لسوڄ، لطيف آهه ٻرانءِ ڪي
سحر ڪاڏا ڪوچ، جو ڏٺو مدهن محبوب جو."

تڏهن شاه باغ کي چوي ته الي ڀي ٻولر، اها ۽ سر ۾
جو ڪنول آهي، الي وڃي چمڪار.

"اڏهه آڏس اڀرو، وهائي= وانءُ ٻولر
چمڪار لج چنڊ ۾، ڪنڌيءَ ٻاسي ڪولر"

هرديءِ آڪاس ۾ سورج ٿو اڀري ۽ الي هن ٻولر
طالب کي هدايت آهي ته اي چمڪار! ڪٿي چمڪار؟
چنڊ ۾ يعني ته اهو اڏامڻ وارو آڪاس هردي وارو "چنڊ"
آهي، جنهنڪي چند آڪاس ٿو چئجي. الي جا ٿو اڀري؟
"ڪنول!" يوڪ مرجب دل ۾ اهو ڪولر آهي، جتي

جهڙ = جهستالون. جهپ ڪري = سمهي. اوهير =
لڳستالون. سالهيٽيا = ڏٺا، زيارت حاصل ڪئي.

ڪنول ٿين ٿو رهي، اٿي اي طالب، تون پاڻ ڪر، جو:

”هدايت جي هٽ ۾، پڇو تون پاڻڪار.“

اها جيڪا مرشد تو کي سکيا ڏني آهي، تنهن ”هدايت جي هٽ“ ۾ تون پڙ • پڙ پا؟ ”مولي جي •هراڻ جا ٻورا پڙيج پيج.“ الهي سمجهه ۾ پيج مولي المعي • پيج مولي پيج درجا چئجن، يا پيج اوسٽائون چئجن. ڪٿهين صوفي چار پيا چوندا آهن، ڪٿهين پنج پيا چوندا آهن. شاه پڻ جهڙن تو سُر ڪارائل ۾ چوي:

”ڪنڌان ۾ ڪوه ڪرين، گسن ۾ مَرڪدار
رجي وحدت ويه ۾، کُهتون ڇڏي ڪهار
شريعت جو سر لهي، تن اماڻين تار
حقيقت هٿهن سٽن، طريقت تدوار
معرفت مجهان سون، الدر تون اجار
هدايت جي هٽ ۾، پڇو تون پاڻڪار.“

اهاتي آهي هدايت جي هٽ، اٿي آهي شريعت جو سر! اٿي ان کي اساري، طريقت جي تدوار ڪري، حقيقت ۾ مرشد هٿيج سان مساي، معرفت مجهان الدر کي اجار.

صوفي ڪهڙو ڪري اهي چار پد ڏيندا آهن، ٻر پنهون پد اهو رکندا آهن، جو زبان ۾ لي نه اچي سگهي. جهڙن هندو جاگرت، سُوپن، سکوپتي ۽ ترنيا جا چار پد چئي، ٻوه پنهون پد چوندا آهن سو آهي ”اٿي ترنيا“ يعني ترنيا جي آخر؛ تهڙن پنهون سمجهڻ آخر جي، معرفت جي آخر.

ويه = چراگاه، ميدان. کهتون = ڪنڌون پاسا، گرهيون.

صوفي "ناسوت، ملڪوت، جبروت ۽ لاهوت" چار چولدا آهن. ٻيءَ ڪي وري ڇهون چولدا آهن "هاهوت". اِهو آهي طالبن جو پنڌ، مراقبي ۾ رهڻي، ذڪر، فڪر جي مدد ۾ انهيءَ جوڳي پنڌ کي جٽن ڪري. ساري رات انهيءَ سڄڻ کي سنڀاري ۽ 'هوءِ هو' جي ڪلام ۾ مشغول رهي. جڏهن اِهو هنج، اِهو ڏيلو، اِهو آتم جو آڳو پکيئڙو، ساري رات دل جي اندر ۾ انهيءَ شمع جون لاٽون ڪري، تڏهن ڪنهن رات ٻڙٻولي هردي آڪاس ۾ سورج مکڙو ٿو ڪڍي ۽ اولڙو پيو پوي. اي لئي، اُوءِ الهي سورج جي صبح جهڙي سرهاڻي ۾ هي آتم هنج، پنهنجي دل جي ٻڪواللهڻ ٻون ٿو رڳي ۽ اُوءِ لهو رڃي لال ٿو ٿئي:

"لالي ٿي لاٽون ڪئون، سڀ ۾ ساري رات
ٻکڙ لاٽون ٻيڙا پات، هنج هلڪندي رهون."
"جن کي چولي رتڙي، ڪيس لعل دي پاس."
(ناناڪ)

جڏهن هو الهي پنڌ تي پهتو، جڏهن هن پنهنجو پاڻ سڃاڻي ڪيو، تڏهن هن جي ڪهڙي حالت آهي! اڳي آتم ٻڪيءَ پاڻ کي ٻڌو ۽ قيد ٿيل پاتو، اڳي هنجڙي پکين جي سر ۾ ٿي دو رامالون ڪاڏيون، ٻر هاڻ مڙئي آنند ۽ آرام اٿس. هاڻ سڀ آتم هڪ ٿي هڪ ٿو ڀسي. اڳي روح جدا، بدن جدا ٿي پاتائين، اڳي سنسار جو سر جدا ۽ آتم هنس کي جدا ٿي ڄاتائين. ٻر هاڻ!

"سو پکي، سو پنجرو، سو سر، سو ٿي هنج
ٻهي جان ٻڙ وڙ ٻڙ، مون پاڻهنجو منجهه."

ٻڪوالڻ ٻڙن = ڪنهڙاٽهون يا ٻڙ. رڱون = لعل ڪئون.

جيئن سهڻيءَ ۾ ٿو چوي :

ساهڙ سا سهڻي، سائر ٻڏ سولي

ٻڌهين ٿو عاشق چوي ته اي هنجڙا، وڃ اندر ٻيهي، جو ماري، باز هيري (شڪاري) هنس توکي هلاڪ ٿو ڪري. اڙي موڪ، اهو طاسر وارو ته اندر ٿو ڏيل ۾ ٿري. اهـا ته لهجهي بداوت آهي.

ڏيل جههڙو ڏاڍهو، سو ماري ٿو مڇهه ٿري.

شاه ٻين سرن ۾ ته الهي ڪچهر جي ڏالي لسي موج ڪئي آهي. ڪاموڏ سر ۾ سمي ۽ گندريءَ جي آڪاڻي ته الهيءَ هنڌ ڏاهي الس. ڪچهن وقت رٿن (ڪچهس) ڪري گجهه مدمس ٻهد وري ته ڪر الهيءَ ڪچهر وٽ ٻهٽو ته آلي ڏاڻين ته قدرتي ڦمرو وڃهي ڏلو آهي. اڃي ساوڪون، سجزاون موجود هون. هميشر رڳو ڪن گند، ٻڪهه ۽ ڪالمرا آهن. اڃي ته هدبج ۽ لالا ته ڏسڄ ۾ ايندا هتا هاڻ ته مور ۽ هدبج آهن ني ڪرڻ. اهڙيءَ طرح دل ۾ ٿلو ساه ٻري ٿو چوي: اڙي لطيف، ڦمرن جي آستان جو ته اجهو اهو حال ٿيو.

ڏيل = بدن ۾. ڏاڍهه = ڏڪ.

عمر مارئي

سر عمر مارئي شاهه لطيف جي پڻ بلڪل چونڊ سرن مان هڪڙو آهي. منهنجي راءِ موجب اول نمبر سر، تصوف جي اونهي خيال جي ڪري، سر آسا آهي، جو آکاڻيءَ يا رنگين شعر ۽ ٻاهرين مثالن ۽ نظارن سان ڀريل ڪونه آهي، مگر انهيءَ خيال جو خزانو آهي ۽ اهڙي شعراڻي خوبي به منجهس اڻموجود ڪين آهي. سر آسا کان پوءِ سر مارئي آهي، جنهن ۾ شاهه صاحب آکاڻيءَ جي رستي معرفت جي موج ڪئي آهي. انهيءَ آکاڻيءَ جا ڪيترا جزا صوفياڻي راز لاءِ پورا پورا ٺهڪي ٿا اچن. اول ته بيان شاهه صاحب ڏنو آهي ملير جو. ڪهڙو نه نرمل سندر بيان آهي! اهو ملير آهي اهو ملڪ، جو روح جو اصل گهر آهي، جتي روح جي حالت نج نرمل آهي. اهو ملير اهو الست لوڪ آهي، جتي مڪت جن ٿا رهن، جي نفس جي ذلت کان دور آهن. جتي سيل سنتوک ۽ سچ جو ورتارو آهي. اُتي سنسار جي کورپ[*] جو "ڪهمو" ڪونه آهي. اُتي صفائي، سچائي ۽ سادائي آهي:

"اسين اُتان آهيون، جتي ڪهمو ناهه."

---

[*] کورپ = گرڙ شر ۽.

"ڪهڙو" ڳاڙهو رنگ هتي ڪامياب يعني نفس جي ڀاري ۾ ڪم آيل آهي. هي مارو ماڻهو صفا، سڌو ۽ سادا "ڪمڙا" ڪتا ۽ لوئيون ٿا پائين. اها لوئي، مارئيءَ واري لمالي، نفس کان فراغت جي آهي. اهي مارو ماڻهو جن آمر کي پروڙيو آهي، سي هن سنسار جي ڪهڙي ۾ لمحت نٿا لڳن:

"جي وڃون ڪڏهن وهالڻ نه پڻ مڱيون لوئي."

هو سنسار جي وهانو يعني دنيوي ڳالهين ۾ رهندي به نفس تي غالب آهن. انهيءَ ملير ۾ ڪري، دک پيا اعدنج ڪري آهي:

"تن ولهن ولڙيچن ۾، سدائين سُڪار."

انهيءَ آنند جي ڪڌ ۾ ڪري، ڏڪار ڪري آهي. انهي ملڪ ۾ لکي سنسار جون ڪوليون آهن، لکي دليا جا محل آهن. انسي فقط جهوپڙا ۽ پکا آهن، جتي پنوهار ٿا رهن ۽ اهي پکا، حرص حوس جي "هولد" جا ڪري آهن ۽ الي جڳت جي "آهر" ڪاڻ آهي؛ مگر مڪتيءَ جي "ناه" يعني نروان آهي، جنهن ۾ مارو پکا هڻي ويٺا آهن:

"پکا پنوهارن، لڳي آڏيا ناه ۾."

اهو ملڪ نه رڳو آنند جو آهي، پر سندرتا جو آهي:

"جتي هلڪ ناه حسن ري."

انهي آملڪ لوڪ ۾ ڪسي ترشنا ۽ اڳيان جا وس؟

لمحت = ڦالل. ولهن = آسودن، سکين ـهڻن.
مڪتي = ڇوٽڪارو، مرڪ کان ڇٽڪ.

بدن ڪونہ آهن ۽ انهن ٻنهي ۽ قالبن کان اڳي روح آزاد آهي. انهي ڪري اڳئي "لکو" ۾ چيو :

"لڳا آهيون لکتا، اسين مارو لوڪ."

اهو آهي روح جو اوائلي ملڪ، يعني اها روح جڏهن بدن ۾ ڪونہ آيو آهي! انهي وقت ۾ اها هيءَ سرشتي نهي ڪانہ هئي. ويد ۽ انجيل وانگر قرآن شريف ۾ چئي ٿو تہ پروردگار قادر چيو "ڪن" يا "Be" يا ٿيءُ. پوءِ "فيڪون" يعني ٿي پيو "It was". "ملير" واري حالت اها آهي، جڏهن ۾ اها قادر، انهو "ڪن فيڪون" جو آواز ڪونہ ڪيو هو، اها ڪوبہ آواز يا هولنگ ڪانہ هئي.

انهو "ڪن فيڪون" وارو قصو، شاهہ لطيف هن سُر عمر مارئي ۾ واهہ جو سمجهايو آهي!

"لڳا ڪن فيڪون هئي، لڳا هولنگ نہ هئن."

اها هي بدلي ماهہ يعني مادو ڪونہ ٿيو هو:

"لکو لڳ لهر"، "لڳا مورهہ ماهہ."

"هيڪائي هيڪ هئي، وحدانيت واهہ."

اها فقط وحدانيت جي "واهہ" هيڪ هئي. مطلب تہ "پيو هو نہ پس ۾ اها ڪو آدم." لطيف ٿو چئي تہ انهيءَ مهل ۾ آئي هرس، آدم کان اڳ ۾ روح هو.

"هنان وقت بودم، ڪہ آدم نہ بود."

انهي وقت روح سڀ گڏ هئا، انهيءَ وقت ايڪائيءَ جي جز مان ڪل هئي:

"گڏ جت گذران هو، جز اڳي ڪنهن جاهہ

لکتا = مسڪين، غريب. لهر = ماس، گوشت.
جز = مبهم، ڪلي.

موٽي توهان سين آهه، اها ساڃاهه سڃاڻن."

لطيف جو چئي: ان وقت به روح کي "ساڃاهه" Consciousness آهي، پر اها شناس آتما کي "سڃاڻن" پرماتما جي آهي ۽ اُتي سڀ روح هڪ آهن، قرار ۽ آرام ۾ آهن.
"جيئن ڪٺا مڇ ۾ قرار، هتا هيڪاندا سنگ ۾."
ڪهڙو نه سندر ۽ اڻهو بيان! سنگ ۾ جيئن ڏاڍا گڏ آهن، تيئن روح مڙيئي الهي حالت ۾ گڏ آهن.

پر پوءِ قصو رڪو اُتي ڪونه بيهي رهيو! پوءِ قادر رب ايهو آواز ڪيو "الست بربڪم" يعني "آءٌ اوهان جو رب ڪين آهيان؟" جڏهن اهو آواز، اهو سوال، روحن جي ڪن تي پيو، تڏهن روحن خوشيءَ سان "قالوا" يعني جواب ڏنو ته "بليٰ" هائو.

"الست بربڪم، جڏهن ڪن پيوم
قالوا بليٰ قلب سين، تڏهن لت چيوم!"

اها مارئي ملير واري، روح يا آتما آهي، جنهن "قلب" يا دل Free will سان چيو "هائو، توهان برابر اسان جو رب آهيو." پوءِ قادر دنيا جي پيدا ڪرڻ جو ويچار ڪيو ۽ 'ڪن فيڪون' جو نعرو هنيائين. انهي نعري هڻڻ مهل هو "خالق" ٿيو ۽ تنهن کان اڳ "خالق" ڪونه چئبو، ڇو ته هُن اڃا هيءَ پدلي دنيا خلقي ڪانه هئي؛ تنهن ڪري انهي حالت لاءِ لطيف جو چوڻ آهي ته "خالق ڄڙ ۾ خام لون، نه ڪي ڄڙ مخلوق". اوڏي مهل اها مفارقت ڪانه هئي، فقط روح الهي اوائلي "ساڃاهه" ۾ هئا. ڪن فيڪون کان پوءِ ٿيو رب کي "خالق" چوڻ ۾ اچي ۽ روحن وغيره کي

ساڃاهه = ساڃهه. قرار = آرام. هيڪاندا = گڏ.

"خلقيل" چوڻ ۾ اچي. سڄي ڳالهه روح کي شروعات يعني
ابتدا آهي ڪاله ڪا، فقط چوڻ ۾ ٻيا زمان ۾ اهي خيال
کي وڃھ لاءِ اهو "خالقيو" لفظ لو ڪم آندو وڃي:
"ڪـن فيڪون چئي، جڏهن خلقيا روح خدا." الهي
وقت ڏئي تعلق ٻون يعني زمين کي ۽ خالقيو. اهو
ڪم "خالق" جو، هو وڏي "تعظيم" وڏي "فدائي"
قرباني "Sacrifice" جو ثو ڪري، جيو ته هو انهن روحن
کي، جي ٻئي جي حالت ۾ آهن، تن کي درجي جي حالت
۾ آڻيندو. انهن کي ڪڙي مان درجاهه ڪرڻو الس. انـي
مان اڪثي ڪرڻو الس، انهن کـي جزوي مـان ڪل ڪرڻـو
الس، نقل مان ڪامل ڪرڻو الس. اها سعدس محبت ۽
فدائي آهي.

"فيڪون" فدا ڪري، ڪهڙالون سڀن "ڪن"
تعظيما تمام ڪري، ٻوهه ٻتڙيالين ٻڙن."

ڏسو ڪهڙي نه شاهه صاحب ڪهڙا ڪهڙا نه لڙ ۽ پورا
لفظ ڪم آندا! چوندو ته "ٻون" زمين ٻيا دنيا کـي
"ٻتڙيالين." هي لفظ تصوف جو نهايت پورو آهي. دنيا
کي "پيدا" ڪين ڪيالين، پر "ٻتڙيالين" ۽ جنهن هنڌ
وڏو عمل کي ٻڪمڙيو آهي، تنهن هن ٻون کـي ٻتڙيو! سڄي
ٻچ ٻرڪرتي يعني اوائلي مادو "Primeordial Matter" نه
"پيدا" ڪاله ڪي نه ٿي؛ مگر فقط انجي کـول
"Unfoldment" ٿي ٿي، نقل اوستا مان ڪامل اوستا ۾

ڪهڙالون = ڇڏالون. تعظيما = تعظيم يا ادب سان.
تمام = پورو. ٻتڙيالون = ٻڪمڙيالون. مستوري = Mystery
گجهه، راز.

اچي ٿي. آءٌ هن ڳالهه کي هتي وڌيڪ کولي نٿو سگهان، ليڪن آءٌ هن مستوريءَ کي پورو سمجهي نٿو سگهان. پر سري لاهوت، وسعت، پنج دشي، وغيره ڪتابن ۾ هي قصو سهڻو سمجهايل آهي. مونکي هن ڳالهه جي سمجهڻ ۾ ڊاڪٽر انڊي ايسنٽ "Study in consciousness" نالي ڪتاب گهڻي مدد ڏني آهي. آءٌ هن ڳالهه تي پڙهندڙ جو ڌيان ڇڪائڻ ٿو گهران ته لطيف جي ٿياسوفي ڪا اهميت اڻاهي آهي؛ سچ پچ گهڙي ته، مطلب ڪري اها سمجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. ساري رسالي ۾ اها ڳجهارت سمجهايل آهي، پر عمر ماروئيءَ ۾ "ڪن فيڪون" وارو قصو واهه جو بيان ٿيل آهي:

١- اڃا "ڪن فيڪون" هئي، اڃا هڙ لڳ نه هڙن
سمجهڻ لڳهن ساعت ۾، پنهنجي ڏس ڏيون.

٢- اڃا "ڪن فيڪون" هئي، اڪو اڳ لهو
پهرو هو نه پيو ۾، اڃا ڪو آدم
مون لولهڻ سڀن سگ، اها سانجاهه سڀر ڀان.

٣- اڃا "ڪن فيڪون" هئي، اڃا مورت ماه
اڃا سڏ ثواب جي، اڪو غرض گناهه
هوڪالي هيڪ هئي، وحدانيت راه
اڪيائين لطيف چئي، ڳجهاندر جي ڳالهه
اڪين ۽ ارواح، اها سانجاهه سڀر ڀان.

٤- "الست بربڪم" جڏهن ڪن پيوم
"قالوا بليٰ" قلب سين، تڏهين اتي چيوم
تڏهن وڃ ڪيوم، وچن ڏڱ ڀڄ سين.

٥- "فيڪون" ندا ڪري، ڪهائين سين "ڪن"
لطيفا اتار ڪري، ٻـوه پڙ پائين پڙن

مارو لتا لين مون، ڀمر ڀاڳي آئيو.

قصر ڪوتاهه، ونجهاري مارئي، جا ملير ۾ آنند منجهه هئي، جنهن جي سوالن ۽ سوڀيا عجيب هئي- "سڪر جهڙي سوالن"، سا هاڻي ڪنهن وڏي مسافريءَ تي ٿي اڪري! اهي مسافريءَ ۾ روح ماڻا جي قيد ۾ قاسيو وڃي. اهي مسافريءَ ۾ آلما من جي طلسم ۾ قيد ٿيو وڃي. "عمر ڪوٽ" هي سنسار آهي. "عمر" هي مايا روپي "من" آهي، جو مارئيءَ کي ڪنيو وڃي. پوءِ هي روح ونجهارو جا ٿو ڏسي: مار! آءٌ "ڪوليئن" ۾ قيد آهيان. ڪوليون آهن هي بدن ۽ ڪي هڪڙو ڀدن، ٻيو ڳهڻا بدن آهن. شاه ٿو چوي "جسم، جيءَ ۽ جان" استول بدن، سوکيم ڀدن ۽ ڪارڻ بدن، جن ۾ مارئي قيد آهي، جتي مارئيءَ جو هنڌون ٿو منجهي!

"ڍاڻين منجهي مون ڍمدون!"

روح الي اهاپيس دک جي حالت ۾ ٿو اچي. الهيءَ کي لطيف "قيد الماءَ" ٿو ڪوٺي.

"جهڙو قيد الماءَ، اهڙو ٻيو نه ڪو ٿيو"

ايءَ قضا ڪم ڪدر، جنهن "ڙ مارو، آءٌ ماڙ ٿين."

هي نه ڪو عجيب قضا جو ڪم هو، جو روح جا صاحب مارو آنند ڪنڌ ۾ رهيا ۽ هي روح ماڙين ۾ اچي قيد ٿيو! الست ڪهه، وقت روح غفلت ۽ نفس جي ڦند ۾ قابو ٿي او وڃي، سنسار جي چڪر ۾ نادان ٿيو پوي. ير مارئي اهو روح آهي، جنهن اهو ٿهراو اڳ ٿي پرايو آهي ۽ هاڻي اهي منزل ٿي پهتو آهي، جنهن کي "واراڳ" جي منزل

قيدالماءَ = پاڻيءَ جو قيد، قسمت، نصيب.

تو چئي، جنهن ماڻهوءَ کي عمر روڳي نفس ۽ من جا جذبا غالب ٿا پون، تنهنکي "گيان" جي سوجهي ئي حاصل ٿي آهي، نه يار!

"اهو اٿر ارمان، جا منجهان هت جا ٿي آئس
چاڪر نفس نه جاڻان چاڪرن، ٿا نه هوس صحيح سلطان
هوس داڻ ڏيس انهيءَ ۾، هت ٿانءَ نفس نادان."
(سچل)

ماڻهو "آئر" ڪهڙ آهي، جنهن مان اڪري ماڻهي "نفس" ڪهڙ ۾ آئي آهي! جنهن سچل تو چوي:

"هڪ ڪهڙ ڪؤن ٿي ٿي ڪهڙ آئس."

انهي حالت ۾ ماڻهي سڌ ٿي ڪري، داناهون ٿي ڪري، جو اُن وقت تنهنکي ضرور ڪو نياپو پهچائيندڙ ڪپي، جنهن تنهنکي ملهر جون سڀ ڳالهون پهچائي. اهڙو سمجهي عمر ڪرمت ۾ اچي سگهي ٿو، پر هو عمر ڪرمت ۾ قيد نه آهي. اهي جهڙن مڪمل مرشد آهن!

"جو ڏيهه ڏاڏاڻهان آئيو!"

جو آئر ديس جي "ڏاڏاڻي ڏيهه" مان آيو آهي، اهو ماڻهيءَ کي تسلي تو ڏئي ته:

"ڪو ڏيهن آهين ڪرمت ۾"، "وسارج م ڦر کي."

اي ماڻهي، تون لوڻي نه لاهج يعني تون ويراڳ نه ڇڏج. تون هاڻ جهد ڪر ته ڪوڙن مان ڇٽين! اهو رستو او ماڻهيءَ کي ٻڌائي: "بندي ٻا قرار، آسين لوچون اوهه ۾." سب قرار، نڏڻ ۽ آرام جا رستا بند ڪري، اسين من، وهم ۽ خيال جي لوهه ۾ ٿا گولهيون. اهو لوهه ڏاڍو مشڪل آهي. هن عمر ماڻهيءَ واري سير ۾ ڪمزورين ۽ ڏهون ڳالهيون درج ٿيل آهن، جي ڏکيون اردلين وانگر ڏاڍو مشڪل آهن. مثلا

”آءٌ بند ڀاڻي بند ۽، ڪ آءٌ ٻيس بند؟“ هن اهڙي سوال
۾ ساڳيا لفظ آهن، پر لڳ هڻن ۾ اهي لفظ معنيٰ جدا جدا
ٿا رکن. ماڻهي ڏسي ٿي ته ڪڪڙيءَ ڪوليءَ مان ٿي
چڪان، ته اهيءَ ڪوليءَ ۾ ٿي اچان! ڪڪڙي ٿي. ڪان ٻوءِ
اٿو ٿي آهي، ڪڪڙي ڪوش ڪان ٻوءِ اٿو ڪوش آهي.
اهڙيءَ طرح پڻو ٿي ڪوڙو ٿو ٻوي.

"Veil after Veil will lift" ! (Light of Asia)

"Eternal process going on, from state to state the spirit walks." (In Memoriam)

ٻوءِ لڳ هڻن آءٌ ڪڏ هڻن وڃي شڏ آتما کي ڏسندي ٻس؟
شاه لو سر آسا ۾ چوي: ”سڏڻ آهي سو، جو مڻهن مقابل
ته لڳي !“ ٻمڪ ماڻهيءَ کي او جهه. ٿي ٻوي ته هي جهڪي
ٿي، بند پا ڪرلهون آهن، سي سڀ لسهن آهن، جيسين
”آءٌ“ آهيان. ”ٻند“ لسهن آهي، جيسين ڪولي
”ٻندي“ آهي. هي ”Non-being، ناه“ جا بند سڀ لسهن
آهن، جيسين ”آءٌ“ آهي. ”ته آءٌ“ جا رانجهر لسهن آهن
جيسين ”آءٌ“ آهي. لڳ هڻن ٿي ماڻهي چوي ته آءٌ ”بند“
۾ بند ياٽي آهيان، ڪهن ”آءٌ“ ۾ بند آهيان؟

”مون هڻن لڳو مهطو، ڪ مون هڻن ڪڙو ڪندو؟“

هي بند ۽ ٻند، ۽ لسج جو مهطو ”مون“ ڪسي اڳو
آهي، ڪهن مرڳو ٿي اها ”مون“ مهطو آهي ۽ ڪندو لسي
ڪڙو آهي؟ هن رامه سُر ماڻهيءَ ۾ ڪهترلون ٿي
ڳجهارلون آهن.

اهي ڳجهارلون ٻجهندي من کي قابو ڪندي، ٻمڪ ماڻهي
بند ٿي ٻجهڻ جي لائق لڳي ٿي ۽ جو ته هن نفس جو ياٽي
ٻجهڻ بند ڪهو آهي. هرءِ ”سب“ وارڳر سمدڪ ۾ رهي

آهي، پر پاڻي سمنڊ جو ڪرڻ پيٺو آهيس. فقط آسمان
جي ڪڪر جي ڦڙي لاءِ ترڇي آهي. پوءِ اهو ڦڙو ڪئن ٿو
”موتي“ ٿو پيدا ڪري:

۱- ”سپ سمنڊن سڄي، ٿڌيءَ پئي نه ٿير
جيئن هوءَ ابر آسري، تيئن موتين من ملهير.“

۲- جر ۾ سپون جيئن، آهن ابر آسري
جيئن ڪولهون سارين روهه کي، مون تن اندر تيئن.“

۳- سپ سمنڊن سڄي، ابر آساروس
پاڙو پئي نه پوڙي، مٿو منهن اڀوس
ماڪ لئي مڙئوس، جيئن ٽڪ ڪڍائين ٿار ۾.“

۴- سکو سپ سرهيون، سڀن مُلان سير
پيو مٽائي ٿير، آهيون ابر آسري.

دنيا جي ”ٿار“ ۾ پاڻيءَ هوندي، اهو پاڻي نه پيئڻ ۽
جفاڪشي ڪرڻ آهي ”ٽڪ“ ڪڍڻ. پوءِ ٿو ڏسجي ته مالڪ
ٿئي! هي سڄ عمر ماريءَ وارو نهايت ٿڌ ۽ حاصل آهي
۽ سارو لفظ ته لفظ پڙهڻ جهڙو آهي! ته ڪئو ”گمان“ يعني
معرفت جو پندار آهي، پر ”ادراڪ“ يعني جهد جو ته حوالو
آهي. اها ”لوڻي“، ٿيهن ڪري اي ماري، مٿان چڙهان!
اهن لاءِ سڀ خدمت ڪر، اهن کي سڀ سک ڏي، پر پاڻ
کي لڌس نه ڏي. جيئن ڪ سچي لئي ڪري:

”پاتشاهيءَ ان پاڙهيان سرهيون سچيءَ ساڻ
ڏکي اکهڙن کي، ڪئن ڏڪائين پاڻ!“

سڄي = پيدا ٿئي. ٿير = پاڻي. ابر = بادل. روهه = جبل.
آساروس = سڌ مس آسرو. پاڙو = کارو پاڻي سمنڊ جو.
پوڙي = ان پڙن واري، سپ. ٽڪ = تڪليف، اڃ.
مُلان = رتان. سير = سيل، سيپا. پاتشاهي = بادشاهي.

سسئي پنهون

هي سر، سڪ جو سر آهي، سره جو باب آهي. شاه صاحب عشق جي مڪتب ۾ پڪو پڙهيو هو، تنهن هن سڪ جا سڀ سيپارا پورا سمجهيا آهن.

سسئي اوائل ۾ براهمڻي آهي. پنهون ڪيچ مڪران جو مسلمان آهي. سا ڳالهه ڏيکاري ٿي تہ سچي محبت ذات پات جي ڀيد کان بہ دور آهي. پنهون راجائي ٻار هو، سسئي ليمڪ بہ ڌوٻڻ جي گهر جي ڌيءَ هئي. پر پريت لئي وڏائيءَ کي نٿي ڏسي. واهه سسئي، تنهنجي سڪ! جيئن تہ ميران گهر لڙ چئي 'ڪرشن ڪرشن' ڪندي پڪاريندي رهي، تيئن سسئي 'پنهون پنهون' پڪاريندي رهي. سسئيءَ جي محبت ڪي ڪر انت آئي ڪونہ هو. جيئن تہ سورداس ڀڳت جي پريم جو ساگر بي انت هو، تيئن لطيف بہ اهڙو اڇل آهي، جنهن جي اندر مان عشق جي اڃ لهڻ واري ڪانہ آهي. جيئن سسئي پيئي پيئي، تيئن اڃ بہ پئي وڌيس!

”ان لڙ منجهان لڪ، ڏني ٻاڪ اڃ ٿئي“
هت اڃ کي اڃ سان ٿو لاهي!

لڙ = پاڻيءَ جو ڍنڍ. لڪ = پيئڻ.

"محبت جن جي من ۾، لن لڳنگي تار
ٿي پالو اڄ جو، اڄ سڄڻ اچ اُتار
ٻهون ٻاڻ ٻار، ته اڄ سڄڻ اچ اڄهاڻيان."

اهو ڪهڙو سبب آهي جو عاشق، هر وقت لبا پريت جي پاڻيءَ سڃهو رهن، ته ٻه هنن جي اڃ لٿي لهي؟ ڪڏهن جو جواب آهي ته جيڪڏهن عشق جي اسات ڪڏهن ٻه رقمه لهي وڃي، ته ڇاهو ته نفس جي اسات وري شروع ٿئي. پر هي محبت جي مضموري اهڙي آهي، جو عاشق سدائين لڳي ۾ تامد آهي!

"سدا ساڱر سمر ۾، اندر لهي لَه اڃ
پسڻ جو پرانءَ جو، سو سيالي سڄ
ڪڏهن لاءِ مرن اڄ، سدا ساڱر سمر ۾."

مٿين سوال جو جواب وچين سٽ ۾ آهي ته:

"پسڻ جو پرانءَ جو، سو سيالي سڄ."

اهو ڪو پاڻيءَ جون پاڻي ڪو لهي، جو پيئڻ بعد اڃ لهي وڃي! هي آهي "لاهه" اُٺ هولد جو پاڻي، يعني لَه اهو پاڻي ٿي "لَه پاڻي" آهي، يعني اهو پاڻي پڻ اڃ آهي!

"اندر جنهين اڃ، پاڻي اچيو ان کي."

رواجي اڃ ۾ اُجايل کي "پاڻيءَ" جي اڃ ٿي لٿي، پر هيءَ پرلو جو "پاڻي"، پاڻ عاشق "اُجايل" لاءِ اُجايل آهي. يعني هيءَ عشق ئي پاڻ عاشق کي پيئي! هي پرولين اطيف ۾ جهڙيون آهن، جو ته صوفيءَ جو اهو ڪچو آهي! جيئن "آسا" سر "ڪمان" جو آهي،

لڳنگي = اڃ. ساڱر = سمنڊ. سمر = وهڪ.

ليڪن سسئيءَ سُر عشق جو آهي، جو ڏکاري تو ته لطيف
جي اندر ۾ ڪو عجيب عشق هو، جنهن ۾ حيرت جي
" هنج " جون لهرائون ٿي لڳيون، جن جي مڙ ۾ سسئيءَ
کي پنهونءَ کان سواءِ ٻيو سڀ ڪجهه وسري ويو آهي.
ٻاڪ عزازيل يعني شيطان ته هڪڙي دفعو پنهونءَ جي ٻـو
يادگيري ڏياري :

" اڇي عزازيل، سڄي جاڳائي سسئي
ٿي دروازي دليل،
ته پنهونءَ ماڻهو موڪليو. "

ٻن جي فرشتا ٿا ڪڏجن ته به ٻچي فقط 'پنهون' ٻڌائي:

" منڪر ۽ نڪير ڪـي جڏهن ڏ لائين
ايمان آئـي انڪي، پنهون پڇائين. "

لطيف هـڪ هڪ عمدو مثال ٿو ڏئي. ڳوٺن ۾ ڪٿي اها
ٻوٽي ڪهڙن لـي ٻور چرندا آهـن ۽ هنن جون ڏ ٻچون ۽
ڙالون اهو ڪم ڪندا ٻون آهن. چوي ٿو شاهه ته هيءَ سسئي
اُـه چرندي هئي، ٻر ٻور يعني شڪل ڪهڙي چرندي
هئي؟ سسئيءَ سان ڪـڏ جي شاهوڙاون هون، ليڪن اُـه
سسئيءَ اهڙو السر وڏو هو، جو هو به سسئيءَ وانگر چرخ
سڪيون هون. ٻر ڇا؟

" چوراون چرخ سکيون، پنهون ڪمائون ٻور. "

يعني ڏ. سچا طالب، هميشه پنهنجي ٻرين جو " ٻور "

منڪر ۽ نڪير = ٻه ملائڪ جي قبر ۾ اچي مئي کان
سوال ڪندا آهن. ٻـور = ڪاٺ جو ٽڪر جنهن لـي
ڪل اڪريل هوندو آهي ۽ جنهن سان ڪهڙي کي چرندا
آهن.

شڪل ۽ خيال کان مٿي ٿي رکن. ٻوءِ جيئي لئي اهو خيال ٿا هلائين. سسئيءَ کي جڏهن ڪڏهن شيءِ مان ڀنڀور جي يادگيري ۽ ڀنڀور جي لڏهالي لڳي ٿي: "ڏسڻو ڏيکارين، ڀنڀالي ڀنڀور جي." "اچي وڃ وڻ مٺهان واس."

سسئيءَ جي سڪ ۽ ياد ڪهڙي آهي، پر سسئيءَ جا سور ۽ سندس سڪ سان ياد ڪيا آهن:

"سڪڻ ۽ سڙڻ، اهي اکر هيڪڙي
ٻئي جي ٻاڙي جيءَ ڏلي ريءَ نه جڙي."

ساڳيءَ ريت هن سر ۾ ٿو چوي:

"ڪنارو ۽ ڪوس، اڳئين آريءَ جام جي."

سسئيءَ ڪهڙا نه ڏونگر ڏٺا! سندس "سفر ستاڙو" هو. مسافري اڻامرڻ جي هئي. جتي جتي "جبل جوراڙو" هو، جتي "ليلا لاڪ" هئا، جتي "جاڙو جمر جر" هو. الوٽ پنڌ ۾ اڪيلي سسئي هئي. سندس ڀور ڀڙون ڀڙون ڪري چڙهيا. اهو سارو اوکو پنڌ شاه صاحب سڪ جو سمجهايو آهي. جتي ڪٿي اهڃاڻ ٿو چوي: "ڪنار ڪنار ڪان اوکو آهي، مشڪل پنڌ اڙانگهو." جتي اهڃاڻ ۾ ٿو چوي: "رستو ٽڪ آهي، دروازو ٽنگ آهي ۽ وري تو هن گهمر ۾ گهڙي." اهي پنڌ ۽ تڪليفون ٻاريڪ ٻولي شاه صاحب ڪرليا آهن. اهي ڏک بلڪل ضروري آهن:

"ڏک سکن جي سولهن، گهوريا سک ڏکن ريءَ!"

گولڊر يعني درد ۽ ڏک، ڏاڍي وڏي رحمت آهي. جتي گرولاڪ صاحب ٿا چون "ڏک دارون، سک روڳ پيا"

ستاڙو = سخت، مضبوط. جوراڙو = زور وارو، ڏکيو. جاڙو، جمر = وڻن جا قسم. جر = جال، جار، کهٽا.

تنهن تي لطيف چئي ٿو "جي ماڻهن کي مارن، تن سورن کي
سڌ ڪريان."

سر ڪلياڻ ۾ انهن ڪلياڻ وغيره ۾ لطيف هيءُ تصور گهڻو
کوليو آهي، پر سسئيءَ ۾ به گهڻ ڪار ڪئي اٿس:

"ڪيهون ڪيهون ماڻهئون، گهوڙندڙ وڏي وڻ
پڏي گوڏ گرڻ، ساٿو کهي سر جو."

عاشق به سوداگر آهي، جو ساٿا به ڏاڍا ٿو ڪري،
پر عاشق ساٿو سر جو ٿو ڪري! "سچ ڏنو جن، تن
ڳچيءَ سر ڳهه ڪيو." جو ته هن وات ۾ جس آهي تن
انهن کي، جي جفا نه ڪن، نه انهن کي: "جس جفا ريءَ
نه ٿئي، جفا وارن جس." هر هر ائين لطيف انهيءَ ڳالهه
تي زور ڏني، ته سوڙ سهڻ ۾ سر ڏي. پر ڪيئن سر ڏي؟

اول ته اميدون ۽ آسون سڀ ڪڍي ڦٽيون ڪر، جو
ته جتي اميد ۽ آس آهي، اتي ارادو آهي؛ جتي نا اميدي
آهي، اتي نور يعني روشني آهي. اهي فقط اميدون ۽
ترشنائون آهن، جن رب جي راه کي لڪائي ڇڏيو آهي:

"نا اميديءَ جي اجهري، نور نهاري پس الله
چٽو رباڻي راه، مرادن مڙهئي ڪيو."

ڪهڙو نه اڀتو پڌ! دنيا جا ماڻهو، جڏهن سندن
اميدون پوريون ٿين، ته ڏاڍا خوش ٿين. پر هن عارفن
جون جڏهن اميدون ڇڻ ٿين، تڏهن سرها ٿين!

"جن لا اميديءَ لوڙ، تن ارادو آهه اميد ۾."

گرڻ = ڪرچ. ساٿو = سودو، واپار. ڳچيءَ سر = ڳچيءَ تائين. ڳهه ڪيو = زيور يا سينگار ڪيو. جفا = تڪليفون، ڏاڍايون. اجهري = جهرڪيءَ ۾. مڙهئي = لڪل.

مطلب ته ٻوري ۾ چوري ٿو ته "هوند" منجهان "اڻ
هوند" ۾ اچ. هي من، هي لَش ڪچر اٿيئي؛ انهي ڪچر
کي ڪڇر هڻ. ڇا جو؟ "لا" جو. "لا" معنيٰ "اڻ هوند."
جيئن ڪچر کي "هوند" جو يعني لڏڻ، خوشين ۽ اميدن
جو گاهه ڪارائيندين، ائين هي ڪچر وڌندو ۽ سڀ ٿيندو.
پر هن کي اهڙو ته "لا" جو ڪڇر هڻ، جو ٻيهه پورو ٿي
پوي.

١- هوند ٿان هوس پري، اوڏو آهه اڻ هوند کي
ساڄن لڳ سري، "لا" سين لڏڻ جي.
٢- لائي ڪڇر "لا" جو، هيءَ ڪچر کي هڻ
سڏج هون، سيد چئي، وڃون سڀ وڪڻ."
جن کي "هوند" هوندي، تن وٽ هوس نه هوندو:
"هوند جنهين کي هوءِ، هوس نه هوندو تن کي."

هتي ڪيچ آهي اهو هنڌ، جتي پنهون پرين ٿو رهي.
انهي ڪيچ ڏي انهن کي ڪوڙ آهي، جي "لاه"،
"اڻ هوند" يا "ڪين" نا ڪٽن.
"ڪيچ ننهين کي ڪوڙ، ڪين جنهين جي ڪيچ ۾."
حاصل مطلب اهو آهي ته "مر ته جيئين."
"مران جي ته ماڻين، جانب جو جمال."

ڏير ۽ ڏاگها

سسئيءَ کي ڏونگر ڏورڻو پيو، تنهن کان اڳ سسئيءَ
جو ڀيل سندس "ڏير ۽ ڏاگها" ڪٺي هليا ويا. تنهنجو
مطلب ته سسئيءَ جو سک انهن ڏيرن ڦٻايو. انهي ڏير ۽

لا = نه، نفي Negation. هوس = پرين. اوڏو =
ويجهو سري = ملي.

ڏاڪا ڇا آهن؟ ڏاڪڙو، ڇانگو، ڪرهو، اٺ، لوڙهو، وغيره
لفظ ڪيترن هنڌ شاهه ڪم آندا آهن. اهو لفظ ڇو نه ڪم
آڻي؟ عام طرح شاهه صاحب اهو لفظ پنهنجي "نفس" سان
ڪم آندو آهي. نفس اٺ وانگر آهي، جو اڪيو وڃو
لاڻي نه ڪاٽي. اٺ من وانگر آهي، جو ورلو ورلو پنهنجو
اوڳاري پئي هر هر پيو ساڳئي خيال جي خوراڪ ڪري.
شاهه خود ته اها معنيٰ ڏني :

"ويا خيال ڪئي، ماءِ منهنجو جنڊڙو"

جنڊڙو آهي "پنهون" يا آتما جو آنند، جنهن کان
نفس، من يا طلسم جا خيال انسان کي پري نٿا ڪن. وڌيڪ
اها ڳالهه شاهه هيٺين بيت ۾ به کولي :

"ماءِ منهنجو جنڊڙو ڪيو خيالن
ڪرڙن ڪڍاين، ڏاڪون ڏڏي آهيان."

اهي "خيال" آهن ڏاڪا، جن هلاڪ ڪئي آهيان، جي
بلڪل ڪرڙا آهن، جي بلڪل ڏکي نٿا ڪن. ڪيئن ڏير ۽
ڏاڪا سسئيءَ جي اڳ آيا؟ ڇاڪاڻ ته سسئي بي خبر
رهي ۽ ڪيس لڏ اچي ويئي. اهڙيءَ طرح "خيال"
طالب تي تڏهين نٿا غالب پون، جڏهين هو "غفلت" ۾ نه
گذاري ۽ پاڻ تي قابو نه ٿو رهي. پوءِ جيئن ڪيهه جون
پوڻهون واءُ اڏائي ڇڏي، ليڪن هن جا ليڪ ارادا خيال
اڏائي نٿا ڇڏين. ساڳي اهڙن خيالن واري ڳالهه شاهه صاحب
جرهي جي سر ۾ ڪيهي ۽ باريڪ کولي آهي. انهيءَ غفلت
تي اڳهڙو زور ڏنو اٿس. ليڪن سُر سسئيءَ ۾ به هر هر گهڙي
سسئي "لڏ لڏائيءَ" کي ڏوراپا ٿي ڏني :

ڪڍاين = ڪرڙن. ڏڏي = ڏڪرلي.

١- غفلت ڀاڙ گسوائيو، ڀڙي جهڙيون
پهچان پوءِ ڀهوڙءِ کي، عمت ڪان اُن ڪاڻيو.

٢- غافل غفلت ڇوڙ، اون ڪمڻ اُلاسي اوجهڙان
لهڻون لنب اکوڙ، جمر ڦرن ۾ واڪا ڪرن.

٣- ايءَ ڪر ڪمهڙين، جئن سمهن ڀير ڏکيا ڪري
سي ڀهون ڪوه پچن، جي سمهي رهن سمهي.

انهيءَ غفلت ڪان طالب کي هميشه پاسو ڪرڻو آهي. هميشه اندر ڏي ڪن ڏيڻو الس، هميشه ڀهڻي روپ کي ٻڌڻو الس ۽ هڪڙو لفظ ٻه نه رچائڻو الس. اهو آواز ڀهڻي روح جو، لنهن کي صوفي، مرشد جو آواز ڪا چون. انهن درجي ۾، صوفي واحد کي ٻڌ لو ڪري، ڪن کي ڪولي لو ۽ اهائي ڌيان ۽ ڌيرج سان ٻڌي لو، نه ڪامل ڪهڙو لو آواز ٻڌائي. انهي کي سڄ جو درجو لو چئجي. انهي کي ٻولان جو "ڀهگوروس" جهن کي ٻاڻ "ٻون اچارنه" لا چون، سو هن درجي کي "اکرستکنه" "شراوڪ" لو چوي.

ڪُنَ ليءَ ڪهڙون ڪهڙو، ڪيچ، معان ڪُچن
اشارتون اُن جون، سڪڙان سُچن
وتان وهي تن، سڄ نه سوز ٻرالمن.

اي طالب، لون واحد کي ٻڌ ڪر، ڪهڙو نه ڪيچ، ٻر لون اصل "ڪُن ليءَ"، ڌيان ۾ هڙ لي شهد کي سڄ، جو ڪامل ڪيچي مرشد لو ٻولي. ان جون اشارتون معان

عمت = اجاڙ، ناحق. اُلاسي = ني لکي، اي شرم.
اوجهڙان = ڀڪون ڪاڻن. اکوڙ = کڏي جڏ.
اشارتون = اشارا سڪوت = ماٺ، صبر. سُچن = سُچهن.

وڃائين. اهي هدايتون سڀ نه ٿيون عشق جو سوز پائين. هاديءَ جي هدايت وارو نه ڇوڙي ٿو نه. "ڪن ڏٺي ان، هڪ ڏينهن جي وڃاڻ، نه مرشد وري اهڙو اوڻو وارو ڪوئي آهي!"

ڇوڪرا هن ٿيون غلامي ڪنديون، پوءِ ٻال ٿو ڪٿي ڪڇهه. هٿ نه ڪمو هجي، اهڙا شيءِ هٿان وڃائيندا آن، جهڙي سسئيءَ وڃائي. ٻال جهل تي چڙهيو هجن، ته نه ڪري ٻوليندا آن.

"لڙ ٻو چڙهيو چوٽين، ڪرپو ڪرهه ڪرن؟"

چوٽين تي چڙهي، وري ڇو نا ڪرن؟ تنهنجو جواب سر ليلا چنيسر ۾ شاهه چڱيءَ طرح ڏنو آهي. انهيءَ ڪرڻ جو سبب هڪڙو آهي غلاميءَ ۾ پي آهي ٿيندي، جنهن کي سسئيءَ جي سر ۾ شاهه صاحب "سرڪشي" نالو ڪوٺي، جتي روح جو پاڻ ارو ڪنهن ٻول مجاز رکي، هٿ ۾ نالو ڦرڪهي. "سرڪشي سردار سڀني، مون ڪمينيءَ ڪيهي؟" اها سرڪشي، اهو هٿ، اهو گورب ۽ گمان، سزاياب نالو ڪرائي:

"هوءَ جا هلي هٿڪلي، سا گورب گماڻي"

انهي حالت کان صوفي گهڻو ٿا ڊڄن، نه ٻار، الڏن ڏ تئي، جو اُٿلو تي تنهنجي عشق جو قدر، اسان کان ڪلهو وڃي! هن سر ۾ ٿو شاهه چوي:

"ڏوريان ڏوريان مَ لهان، شال م ملان هوت
من اندر جا لوچ، مُڇُڻ ولڻ سان ماڻي تئي."

سرڪشي = مغروري، حوس، ابابري، هٿ، وڏائي.
گماڻي = لڪائي، گم ڪئي.

"اڄ ڏوراڻين، شال نہ لهڻين، ڏسن نہ ملڻ ڏيون
لڙن لڙن منجهان مون، لوچ ڏمهنجي نہ لهي."

اي دوست، اڄ پل ٿوڪي ڏوريان، پر شال نہ ٿوکي لهان، ۽ شال نہ "تن" موٽي ملڻ، ڇو نہ منهنجي آرزو آهي، نہ منهنجي لون لون ۾ تون لڪل هجين. تڏهين تو چوي: "جيڪي ڦراقان، سو وصالان نہ لهي."

آخر جڏهين سڀئي سختيون سور سهي ٿي ۽ آزمائشون لنگهي ٿي، تڏهين هوءَ زمين ۾ غائب ٿي ٿي وڃي، پوءِ هوءَ پنهونءَ کي ٿي ملي! يعني نہ صوفي پنهنجي هستيءَ کان پري ٿي، يار جي هستيءَ ۾ داخل ٿو ٿئي:

"جزو وڃايو جڙئين، ڪل سڀ آهين ڪر."
(رامڪلي)

جزو "Individual"، سو ڪل "Universal" ۾ ٿو صوفي سمائي. جيئن امرسن صاحب ٿو چوي:

"Submit the individual to the Universal."

هيءَ اها منزل آهي، جتي عاشق "ٿولهن ٿو ٿي وڃي." اهي کي قرآن شريف ۾ "موتوا قبل" مري جيئڻ جي منزل ٿو چئجي: "مرڻ جي نہ ماڻهين، جانب جو جمال" اهي کان پوءِ وري ڪين مرڻو آهي. اهو مرڻ کان اڳ ۾ آهي، يعني جيئري ٿي مرڻ آهي! اها حالت آهي جنهن ۾ مرڻ کان اڳي ٿو مري، ۽ جيئڻ کان اڳي ٿو جيئري! واهہ جو لطيف جو گفتو آهي!"

"جيئڻان اڳي جي جيا، جڳ جڳ سي جيئن
اوءِ موٽي ڪين مرن، مرڻا اڳي جي مئا."

اهڙا مڪمل جن سدائين امر آهن، هو ڪڏهين بہ ڪين ٿا مرن! جيئن عبدل روحيءَ وارو ٿو چوي:

"موت نه مرن ڪڏهين، هو جي ٿيا حق
اُنـدا آهن م شڪ، حياتيءَ ۾ اُنهيءَ."
لڳي ٿو شيڪسپيئر ٿو چوي:

"So shalt thou feed on Death
That feeds on men
And death once dead,
There is no more dying then"
"Sonnet"

ٻوءِ ورتي، جبل ڇا جا، ڏونگر ڇا جا، ڏيل ڇا جا، ڏاڪها ڇا جا؟

"اڙڇو اٿاهون ڪڍيو، جيئڻ ڪي جن،
مرڻ مولسين هل، نه ٻئيءَ لو ٻڌ ڪريان"

هن سر سسئي واري ۾، ٻڌو ٻورو فراق ۽ وصال جو قصو شاه ڪوليو آهي. هي سر ساري رسالي جي اٽڪل ٽين ٻتي آهي، جنهن ۾ ڪل پنج سر آهن: سسئي (آبري) معذوري، ڪوهياري، ديسي ۽ حسيني. انهن ڪري هن ۾ ٻاريڪ اُپتار ڪمل آهي، جا هتي سموري درج ڪرڻ مشڪل آهي. سر سسئيءَ جي فصل ٣، ٤ ۽ ٥ ۾ شاه خوب وصال جي ورونهن ڪئي آهي، جنهن ۾ چوري لو نه مار! پنهون ۽ سسئي ٻئي مهمهوي اندر ۾ آهن. هي مون اجايا جبل لسي ڳولهيا، ڏونگر ٻه نه هوئي ڪوڙ. هي نه ڪو سمورو طلسم هو!

"پنهي جان ٻاڻ ۾، ڪيم روح رهاڻ
نه لڪر ڏونگر ڏيهه ۾، اُتا ڪيچون ڪاڻ
پنهون لمس ٻاڻ، سسئي ٿان سور هئا."

شاه لطيف ۾ ابج ويدانت آهي، جنهن کي صوفي تصرف

ٿا چون. چوي ٿو ته سسئي هئس لڏي هون سور ڏکيا، هاڻ
آءٌ پنهون ٿي آهيان. سهڻيءَ ۾ به اهڙي ٿو چوي: ”ساهڙ
ساهڙي، ساهڙ ٿي سولي“ ورڻي ڪارايل ۾ به ٿو چوي: ”سو
پکي سو پکڙو، سو سر سو ئي هنج.“ هي ڪلام ئي وحدانيت
۽ وحدت جو آهي، ۽ مشهور راز آهي ته شاهه، وحدانيت
آريان جو ۽ تصوف ايران ۽ عرب جو پنهنجي ڪلام ۾ ڪيو
ڪيڏو واڳر ملائي، ماکيءَ جهڙو مٺو ڪري پيش ڪيو آهي.
انهيءَ سمجهڻ لاءِ نهايت ضروري آهي ته وحدانيت ۽
تصوف جي پڪي فلسفيءَ مان واقف هجي. انهيءَ فصل
ڪئن ۽ پنهنجن وارا اهم نهايت عمدا آهن، جن مان ڪي
ٿورا هيٺ ڏجن ٿا:

١- سهڻي ساري سسئي، گهر ڪيڏون سڀ گهور
وڃي ڏؤرم ڏور، ڏران مڃهه دوست لهو.

٢- ڏران مڃهه دوست لهو، موني پنهنجا پاڻهين
عيني آڳاهين، وڃو ڪوڪڻ ڪالڪ ڪي.

٣- ووڙيم سڀ ولاڻ، پار ... ٿي جت جي
والله بڪل شيءٍ محيط اي آڙاهي آهياڻ
سڀ ۾ پنهون پاڻ، ٻيو الاه اروڙ رکي.

اي سسئي! اهن گهورن ڪان پاسو ڪر. پنهنجو گهر
لون ٻول، ”سڏ ڪان ٿي ساڻ، جنهن لاءِ جفائون ڪرين“
اڙي سسئي، ”سولي ڪٺو ساڻ، سو ٿي ڏوران سسئي!“
اڙي، پاڻ ۾ ڪي ٻروڙ ته ”تو مڃهه آهس اڪڙو.“

عيني = اجايو. آڳاهين = اڳي. ڪوڪڻ = سڏ
ڪرڻ. ووڙيم = ڳوليم. والله بڪل شيءٍ محيط = الله
سڀ کي چوڌاري قري آيو آهي ۽ وڪوڙي ويٺو آهي.

"ونڌر جو ونڪار، ھٿ نہ ڳولڻ ھوس کي
لکو ڪين، لطيف چئي، پاروچو پئي پار
لئي سٽي لنڪ سندر، پرس ٻاھون سين ٻار
ناٿي ليڪ لھار، تو ۾ ڏيرو دوست جو."

اڙي سڀئي، ھي بند ڪرڻ جو ڪين آھي! تنھن ڇا جو آھي؟

"ھل ھيٺين سين ھوس ڏي، پوران بند وسار
قاصدائي ڪار، ڪين رسائي ڪيچ ڏي."

ھي بند پاھريون نہ آھي، پر ھيٺين جو، دل جو يعني "روحاني" آھي.

١- ھل ھيٺين سان ھوس ڏي، پران ڪر ۾ بند
رائي پيچ ۾ رند، رڙھ روحاني سنئي.

٢- ھل ھيٺين سين ھوس ڏي، ڇڏ ھڏ ۾ چل
آرياڻي اُمل، ڪاپا ۾ ڪاسد ٿيو.

شاھ فضل ه نہ سمرو اھو تصوف، قرآن شريف جي آيتن ۽ پين حديثن تي ٻڌل آھي، جيئن رامڪليءَ ۾ جوڳين جي لوڪ ۽ ويدانت تي ساڳي ڳالھ پڌي ائس. سچ پچ لطيف کا امله مالڪن جي ڪاڻ آھي. سچ پچ ھو عشق ساگر آھي. مون نہ فقط ڪن ان چئن گھڻن جي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آھي، پر آءٌ انھن جي حاصلات جي لکي دعوى ٿو ڪري سگھان، لکي دم ٿو ھڻي سگھان! آءٌ نہ.

ونڌر ۽ ونڪار = ڪيچ مڪران پاسي علائقا.
رسائي = رسائي. رڙھ = ڪاھ، ھل.
آرياڻي = ٻھون. امل = امله، مالڪ.
ڪاسد = ڪمس، مڙس.

سچل وانگر فقط انهن کي چوان: ”حيرت ڏي وڃ حيرت هوئي!“

واهه ڙي سسئي، واهه ڙي لطيف، واهه ڀنڀوري سڪ، واهه ڀنڀورا سور! ڇوري کي ته هميشه جهد ڪر، هميشه ڪوشش ڪر:

”وڃ وڃ ڪندي وس، مَتان وڃ وسارين!“

سسئيءَ رڳو اهين چيو:

”آهي آريءَ جام جي ڇڻ ڇڻ حوالي!“

اهڙي جفاڪشي ڪير ڪري! اهڙي سڪ ڪير ڪري!

اهڙن وقتن جو نه ڀهورن ايندو:

”ڪري ڄمڄ ڄمر، ڀهورن ايندو ٻاڪ!“

ڄمڄ = ناچ ڏولڪن سان.

ڪري ڄمڄ = لهندو نهندو.

جيٺمل جون چونڊ رچنائون

(هتي جيٺمل جون اهي مکيه رچنائون ڏجن ٿيون، جيڪي ڪتابي روپ ۾ آهن. جن ڪتابن تي سال ڇپيل آهن، اُهي اُهي ڄاڻايا ويا آهن. سندس گهڻيون لکڻيون اخبارن ۽ ادبي رسالن ۾ ڇپيل آهن، جيڪي گڏ ڪري شايع ڪرڻ گهرجن.)

اصلوڪيون رچنائون

١- شاهه جون آکاڻيون (ڀاڱو ١) - ١٩٢٣
٢- شاهه جون آکاڻيون (ڀاڱو ٢) - ١٩٢٣
٣- شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي - ١٩٢٣
٤- سهڻي سرمست - ١٩٢٢
٥- همر رانجهو ۽ سمر گندري - ١٩١٤
٦- ڀائي ڪلاچند - ١٩١٤
٧- شاهه ڀٽائيءَ جي حياتي - ١٩١٥
٨- ٽرنگ جو ٽيرٿ
٩- ڇهڙا پوش جون آکاڻيون - ١٩٢٣
١٠- ساميءَ واد - ١٩٢٦
١١- مهراڻ

١٢- سهڻي ميهار ۽ مومل راڻو

١٣- صوفي سڳورا (ليلارام پرمچند سان گڏ لکيل) ١٩٣١

١۴- ڀڳوت گيتا ۽ راڄ گيان

١٥- جپ جي صاحب - سمجهاڻيءَ جا ڪي اشارا

١٦- سنڌي سونهارا

١٧- مهاڀاري لڙائي (١٩١۴)

١٨- ڪامل مرشد (١٩٢٣)

١٩- هند سنڌ جا سنت

٢٠- سنڌي چمن

٢١- ڏکن ڏڏي ڏيوي.

٢٢- شاهه جي رسالي جو صحيح لفظ ڇا کي چئجي؟

ترجما:

١- يوگ جي سمجهاڻي

٢- امرسن

٣- پورب جوتي (١٩٢٣) (Light of Asia - Edwin Arnold)

۴- سناتن ڌرم (١٩٢٥)

٥- هندو ڌرم جي ڀڃاءَ پر (آني بيسنٽ جي تقرير)

٦- آنند دربار (١٩٢٧) (The kingdom of Happiness J. Krishna Moorti)

٧- شري ڪرشن (آني بيسنٽ)

٨- اپنشد گيان (١٩٢٥) (Wisdom of the Upanishads - Annie Besant)

٩- موت آهي ئي ڪون

١٠- يرلوڪ مان پيغام

١١- حسابي حساب (Measure for Measure- Shakespeare)

١٢- طوفان (Tempest - Shakespeare)

١٣- هئمليٽ (Hamlet - Shakespeare)

١٤- وسنت لکمي

١٥- جڳت جا ڀعالون

١٦- گيان - سر- ١٩٢٨ (Pool of Wisdom - J. Krishna Moorti)

١٧- سڌ اون ۽ چکر - ١٩٣٣ (On the path of Occultism)

١٨- شمد آناهت - (١٩٢٥)

١٩- آلر ويهار يا ويدانت ولاس (١٩٢٧)

٢٠- اوم جي آکاڻي (١٩٢٧)

٢١- قول لو ڪريان

٢٢- سوراج ساگر (الني ٻسنت جي تقرير)

٢٣- مارڪ جولي ۽ ڪرم

٢٤- سعکر جي چرن ۾ (At the feet of the Master J. Krishna Moorti)

٢٥- فائوسٽ (Faust - Goethe)

٢٦- مونا وانا - ١٩٢٦ (Monna Vanua - Materlink)

٢٧- گلا ٻلاس (اسپين جو ناول)

٢٨- ٻڏل ٻيڙي - ١٩٢١ (The Wreck - Shakespeare)

٢٩- پٿاگورس

٣٠- يوگ جي سمجهاڻي

۳۱- ٻال هتيا (Power of Darkness · Tolstoy)

۳۲- اسلام - (اني بيسنٽ)

۳۳- روح، روسڄ ودوا (۱۹۳۶)

۳۴- ٻڪوس ڪيتا سمجهڻ لاءِ اشارا (۱۹۲۵)

انگريزيءَ ۾ ڪتاب

1- Sind and its Sufis

2- Shakespeare through Indian Eyes (Unpublished)

3- Anthology of Sindhi Poetry (")

4- Manchit Vad of Rohal (")

5- Sindhi Culture (")

سنڌيءَ ۾ اڻڇپيل دستخط

۱- شيڪسپيئر جي سانيٽ جو ترجمو

۲- سنڌي ساهتيہ جي مختصر تاريخ

۳- سر لطيف جا چٽڪا (اخبارن ۾ ڪالم)

سنڌ تحقيقي بورڊ جا ڇپيل ڪتاب

ڪتاب	ليکڪ	قيمت
١- سنڌ جي تاريخ جا تحقيقي مسئلا	ناز سنائي	20.00
٢- سنڌ جي عالمن جا سونهري ڪارناما	دادا سنڌي	25.00
٣- سنڌ جي بمبئيءَ کان آزادي	جي-ايم-سيد	20.00
٤- سنڌ جي تاريخ جا ماخذ	ناز سنائي	30.00
٥- موئن جي صاحبي	حڪيم فتح محمد سيوهاڻي	20.00
٦- سومرن جي دور جا سورما	دادا سنڌي	20.00
٧- اوائلي دور ۾ شايع ٿيل سنڌي لوڪ ڪهاڻيون	مرليڌر جيتلي	20.00
٨- شاهه جو رسالو (مڪمل)	ڪليان آڏواڻي	125.00
٩- مطالعو سنڌ جو	غلام محمد لاکو	40.00
١٠- تاريخي ماڳ تاريخي ڳالهيون	دادا سنڌي	20.00
١١- منگهارام ملڪاڻي	اي-جي-اتر	20.00
١٢- ابوالفضل ۽ فيضي	حڪيم فتح محمد سيوهاڻي	40.00
١٣- سنڌ جي ڪرپائي ڪٿا	اديب انقلابي	30.00
١٤- جرنيل هوش محمد شيدي	منصور قادر جونيجو	40.00
١٥- سنڌ جا عظيم ويڄ	اديب انقلابي	60.00
١٦- سچل جون واديون	بلديو مٽلاڻي	40.00
١٧- هڪ سئو سنڌي سپوت	ميمڻ عبدالغفور سنڌي	20.00
١٨- سنڌي ٻوليءَ جا محقق	هدايت پريم	30.00
١٩- شاهه جون آکاڻيون	جهمٽمل ڀوسرام گلراجاڻي	150.00

نالو : صاحب خان ميراڻي

ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورهه ميراڻي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ کيڙو، تعلقه رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلو، نئون ديرو. تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

اڻ ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990ع

سائر سهس ڳجن (شاعري) 2021ع

برهه منجهارا ٻوند (شاعري) 2022ع

صاحبِ ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) اڻ مڪمل

موبائل نمبر : 0344 – 3919786

0300 – 3404488

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سورهہ سنڌي ادب

صاحب خان سورهہ ميراڻي

Cell No: 0344 3919786
0300 3404488